

**TARTU ÜLIKOOL
USUTEADUSKOND
KIRIKULOO ÕPPETOOL**

PRIIT ROHTMETS

**EESTI EVANGEELIUMI LUTERI USU KIRIKU
VÄLISSUHTED AASTATEL 1919–1940**

MAGISTRITÖÖ

JUHENDAJA PROF RIHO ALTNURME

TARTU 2006

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
1. EESTI EVANGEELIUMI LUTERI USU KIRIKU VÄLISSUHETEST JA ORIENTATSIOONIOTSINGUTEST AASTATEL 1919–1940	10
2. EESTI EVANGEELIUMI LUTERI USU KIRIKU SUHTED VÄLISRIIKIDE KIRIKUTEGA	21
2.1. Soome ja Ungari luterlikud kirikud	21
2.1.1. Soome Evangeelne Luterlik Kirik	21
2.1.1.1. Esimesed kontaktid. Suhtlus 1920. aastatel	21
2.1.1.2. IV soome-ugri kultuurikongress. I Soome-Eesti kirikuõpetajate konverents 1931. aastal.....	27
2.1.1.3. Suhted 1930. aastatel	29
2.1.1.3.1. II Eesti-Soome kirikuõpetajate konverents 1935. aastal.....	31
2.1.1.3.2. Eesti-Soome kirikute vahelise toimkonna töö. Probleemid seoses Eestis elavate ingerlastega	34
2.1.2. Ungari Evangeelne Kirik	41
2.1.2.1. Suhted kuni I soome-ugri kirikuõpetajate kongressini	41
2.1.2.2. I soome-ugri kirikuõpetajate kongress	44
2.1.2.3. EELK kontaktid Ungari Evangeelse Kirikuga pärast I soome-ugri kirikuõpetajate kongressi.	47
2.2. Skandinaavia luterlikud kirikud	49
2.2.1. Rootsi evangeelne kirik.....	49
2.2.1.1. Suhted aastatel 1919–1933	49
2.2.1.2. Suhted aastatel 1934–1940	53
2.2.2. Taani evangeelne kirik	60
2.3. Kontaktid anglikaani kirikuga	64
2.3.1. Suhted kuni 1936. aasta läbirääkimisteni	64
2.3.2. 1936. aasta läbirääkimised Lambethi palees	67
2.3.3. 1938. aasta konverents Riias ja Tallinnas	70
2.3.4. Kontaktid ja koostöö aastatel 1938–1940	75

2.4. Balti riikide luterlikud kirikud	77
2.4.1. Läti Evangeeliumi Luteri Usu Kirik	77
2.4.1.1. Suhted EELK esimese piiskopi ajal	77
2.4.1.2. Balti usuteadlaste konverentsid	79
2.4.1.3. Suhted EELK teise piiskopi ajal	81
2.4.2. Leedu Evangeelne Luterlik Kirik	91
2.5. Poola ja Saksa luterlikud kirikud	93
2.5.1. Suhted Poola Augsburgi kirikuga	93
2.5.2. Suhted Saksa Luterliku Kirikuga	96
3. EESTI EVANGEELIUMI LUTERI USU KIRIKU VAIMULIKE TÖÖ	
RAHVUSVAHELISTES ORGANISATSIOONIDES	100
3.1. Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu	100
3.1.1. Organisatsiooni üldtutvustus, Eesti rahvuskomitee moodustamine	100
3.1.2. Rahvusvahelised konverentsid, Eesti rahvuskomitee areng ja tegevus 1920. aastatel	105
3.1.3. Eesti rahvuskomitee tegevus 1930. aastatel, töö rahvusvahelistel konverentsidel	114
3.1.3.1. Balti regionaalkonverents 1935. aastal, muudatused Eesti rahvuskomitees, Eesti rahvusnõukogu loomine	117
3.1.3.2. Maailmaliidu tegevus pärast regionaalkonverentsi	121
3.1.3.3. Rahvusvaheline Ühinemine Rahu Heaks ja maailmaliit	123
3.1.3.4. Maailmaliidu tegevus 1930. aastate lõpus, Balti regionaal- konverents 1939. aastal	125
3.2. Liikumine <i>Life and Work</i>	131
3.2.1. Liikumise tekkimine ja areng kuni 1925. aasta Stockholmi konverentsini	131
3.2.2. EELK esindajad ja nende tegevus 1925. aasta Stockholmi konverentsil	134
3.2.3. Jätkukomisjoni töö kuni teise maailmakonverentsini Oxfordis 1937. aastal	136
3.2.4. 1937. aasta Oxfordi maailmakonverents	144
3.2.5. Kirikute Maailmanõukogu loomise kava ja selle elluviimine enne Teist maailmasõda	146

3.3. Liikumine <i>Faith and Order</i>	148
3.3.1. Liikumise areng 1920. aastatel, Lausanne'i konverents 1927. aastal	148
3.3.2. 1930. aastad, Edinburghi konverents 1937. aastal	151
3.4. Luterlik Maailmakonvent	154
3.4.1. Koostöö aastatel 1923–1933	154
3.4.1.1. Diasporaatöö	156
3.4.1.2. 1929. aasta Kopenhaageni konverents	158
3.4.2. Aastad 1934–1935	160
3.4.3. Pariisi konverents 1935. aastal, Luterlik Maailmakonvent 1930. aastate lõpus	162
3.5. Euroopa Kirikute Abistamiskeskus	165
3.6. Rahvusvaheline Lepitusliit	167
4. KRISTLIKE ORGANISATSIOONIDE VÄLISSUHTED	169
4.1. Eesti Misjoni Selts	169
4.1.1. 1920. aastad. Kontaktid Soome Misjoni Seltsiga ja Leipzigi misjonikooliga	169
4.1.2. Eesti misjonärid Aafrikas ja Hiinas	176
4.1.2.1. Leonhard Blumer misjonärina Aafrikas	177
4.1.2.2. Martin (Martti) Meedar misjonärina Hiinas	179
4.1.3. Eesti Misjoni Selts 1930. aastatel	180
4.2. Noorsoo- ja üliõpilasorganisatsioonid	185
4.2.1. NMKÜ ja KNNÜ tegevus	185
4.2.2. Eesti Kristlik Üliõpilasühing	189
4.2.3. EELK Noorsootöö Keskus	195
KOKKUVÕTE	202
LÜHENDID	206
ALLIKAD JA KIRJANDUS	207
The Foreign Relations of Estonian Evangelical Lutheran Church 1919-1940	
<i>Summary</i>	214
LISAD	217

SISSEJUHATUS

Teema valiku põhjendamine

Eesti vaba rahvakiriku loomisega avanes siinsetel õpetajatel võimalus ja kohustus oma kirikut esindada rahvusvahelisel areenil. Kuigi kirik on oma olemuselt rahvuslik, mõnikord ka riiklik institutsioon, kuulub ta samal ajal laiemasse rahvusteülesesse kristlikku maailma. See annab vaimulikele välissuhete arendamiseks hoopis avaramad võimalused. 1918. aastal loodud Eesti Vabariik pidi esimestel iseseisvusaastatel end nn vana Euroopa ees tõestama, enne kui ta viimase tunnustuse leidis. Justkui ajutise, Esimese maailmasõja tulemusena tekkinud riigi staatusesse jäi aga riik kuni järgmise suure sõjani. Kirikuga olid lood teisiti. Juba selle loomisest alates oli lähemate naabrite, aga ka mitmete teiste Euroopa evangeelsete kirikute toetus äärmiselt selgesti väljendatud. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikut toetati nii rahaliselt kui ka moraalselt.

Käesolev uurimus on piiritletud ajavahemikuga 1919–1940. Kuigi rahvakiriku loomine leidis aset juba 1917. aastal, jõuti põhikirja kinnitamiseni kaks aastat hiljem toimunud teise kirikukongressi tulemusena. Samuti valiti 1919. aastal rahvakirikule piiskop, kes moodustas eestlastest koosneva kirikuvalitsuse ja võttis kiriku juhtimise viimaselt superintendendilt Wilhelm Kentmannilt sama aasta sügisel üle. Sellest hetkest hakkas reaalselt teostuma Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku välissuhtlus. Eelnevat võib pidada eellooks, külalised lähimatest kirikutest osalesid ka esimesel ja teisel kirikukongressil, samuti asutati 1919. aastal organisatsiooni Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu Eesti rahvuskomitee. Uurimus lõpeb 1940. aastaga. Tegelikult olid välissuhted häiritud juba aasta varem, kuid mitmed olulised kohtumised suudeti takistuste kiuste korraldada vahetult enne Teise maailmasõja algust. 1940. aastal Eesti Vabariik okupeeriti, kiriku tegevust asus kontrollima ja juhtima uue võimu ateistlik ja kirikuvaenulik ametkond. Kiriklikud organisatsioonid saadeti laiali, paljud vaimulikud langesid repressioonide ohvriks. Eesti ei olnud teatavasti ainus, keda selline saatus tabas. Takistatud oli ka rahvusvaheliste organisatsioonide töö, sõjatingimustes jäeti ära mitmed maailmakonverentsid, mõned organisatsioonid lõpetasid sõja ajal tegevuse.

Vaatluse all oleval perioodil arendati välissuhteid kahel suunal: esiteks eri kirikutega, teiseks aga rahvusvaheliste organisatsioonidega. EELK osales nii Esimese maailmasõja tulemusena loodud rahu taotlejate ühenduste tegevuses kui ka kirikute

vahelist oikumeenilist koostööd edendavates organisatsioonides. Kirikutevaheliste suhete aktiivsematest välispartneritest tuleb esile tõsta Soome, Rootsi, Läti ja Taani evangeelseid kirikuid. Kiriku tööd rahvusvahelistes organisatsioonides ja kontakte välisriikide kirikutega mõjutasid kirikusisesed olud ning riigi sise- ja välispoliitika. Kuid mõju polnud ainult ühepoolne, välissuhted dikteerisid mõnikord ka kiriku sisepoliitilisi samme. Sellepärast ei ole võimalik Eesti evangeelse kiriku tegevust tollases Eesti Vabariigis ilma välissuhete õiglase hindamiseta analüüsida.

Töö eesmärk

Uurimuse eesmärgiks on luua tervikpilt Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku välissuhetest aastatel 1919–1940. See hõlmab nii suhteid teiste riikide evangeelsete kirikutega kui ka tööd rahvusvahelistes organisatsioonides. Samuti on olulisel kohal riigi mõjude hindamine välissuhete kujunemisel ja arendamisel. Eriti jõuliselt kerkib see esile pärast 1934. aasta riigipööret. Lisaks riigi rollile välissuhtluses on käesoleva uurimuse eesmärgiks jälgida ja analüüsida ka Eesti evangeelse kiriku sisemisi arenguid ning nendest tulenevat mõju välissuhetele. Mitmed algatused said teoks tänu välisriikide kirikute ja organisatsioonide toetusele ja innustusele, seepärast on eesmärgiks seatud ka uurida ja hinnata välissuhete mõju Eesti kiriklikule elule.

Uurimismetoodika tutvustamine

Kuna teema on põhjalikult uurimata, oli esmatähtis töö arhiiviallikatega. Mitmed küsimused, eriti 1930. aastatel tekkinud probleemid kirikutevahelises suhtlemises, ei jõudnud ei ajakirjandusse ega usuteadlaste konverentsidele. Sellepärast oli arhivaalide läbitöötamine ainuvõimalik lähenemine. Arhiiviallikatele lisandusid perioodika, antud teemal kirjutatud artiklid ja mälestusteraamatud. Samuti oli olulisel kohal Euroopa kirikute eripäradega tutvumine. Välissuhtluseks on vaja kahte osapoolt, see tähendab lisaks Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku põhjalikule tundmisele ka paljude teiste kirikute sise- ja välispoliitika mõistmist.

Ülevaade probleemi senisest uuritusest

Vaatluse all olev periood on leidnud viimase viieteistkümne aasta jooksul nii teoloogide, ajaloolaste kui ka politoloogide hulgas põhjalikku käsitlemist. Ka usuühingud ei ole selles suhtes erandiks. Kahjuks on aga siiani koostamata kirikute ajalugu puudutav üldkäsitus. Vastavat temaatikat puudutakse küll 2005. aasta lõpus

ilmunud Eesti ajaloo VI köites, kuid kindlasti väärriks okupatsioonieelse perioodi usuühingute tegevus eraldi tervikteost.

Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku kohta valminud uurimused puudutavad enamasti mingi kindla valdkonna arengu kirjeldamist. Nii on viimastel aastatel valminud noorsootööd, usuteadlaste konverentse, liturgiakomisjoni tööd jne käsitlevad tööd. Luteri kiriku suhteid mõne teise riigi kirikuga on enamasti kirjeldatud artikli tasemel, eranditeks on mõned põhjalikumad uurimused nagu Tiina Põlluste koostatud Eesti ja Rootsi kirikute suhteid käsitlev proseminaritöö¹ ja Veiko Vihuri magistriritöö anglikaani ja Eesti evangeelse kiriku läbiraakimistest 1936. ja 1938. aastal.² Mikko Ketola kirjutatud artiklis antakse ülevaade Eesti ja Soome luterlike kirikute kontaktidest.³ Suhteid Rootsi ja Soomega on põgusalt käsitlenud ka Ave Sažko oma bakalaureusetöös Eesti Evangeelse Kiriku sõpruskogudused, sõprussuhete tekkimine ja kujunemine 20. sajandil.⁴ Seega ei ole käesolev uurimus esimene välissuhteid puudutav käsitlus, küll aga esimene uurimus, milles püütakse vaadelda EELK välissuhteid ühtse tervikuna.

Luterliku kiriku üldkäsitlustes seda teemat enamasti ei mainita. Ainsa erandina võib nimetada Jakob Aunveri 1953. aastal kirjutatud teost „Eesti Rahvakirikuristitee”, kus leidub eraldi peatükk ka Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku kontaktidest väljaspool Eestit.⁵ Üksikuid fakte mainivad ka Olaf Sild teoses „Lühike Eesti kirikulugu”⁶ ja Konrad Veem raamatus „Eesti vaba rahvakirik”.⁷ Eesti Vabariigi välispoliitikat, mille tundmine on kiriku välissuhete uurimisel samuti äärmiselt vajalik, on viimastel aastatel üha rohkem uuritud. Siinkohal tuleks esile tõsta Eero Medijaineni kirjutatud uurimust Eesti Vabariigi saatkondadest ja diplomaatidest⁸ ja

¹ Põlluste, Eva-Tiina. Kyrkliga relationen mellan Sverige och Estland 1920–1944 och 1990–2000. Kontakten mellan lutherska kyrkor. Proseminariearbetet. Tallinn, Pedagogiska Universitet, Institutionen för nordiska språk, Tallinn 2000.

² Vihuri, Veiko. The Question of Orders in the Negotiations of the 1930s between the Church of England and the Baltic Lutheran Churches: A Theological Analysis in Historical Perspective. Master of Arts dissertation, Durham University, 2000.

³ Ketola, Mikko. Relations Between the Estonian and the Finnish Lutheran Churches in the 20th Century. – Estonian Church History in the Past Millennium. Riho Altnurme (Ed). Kiel, Friedrich Wittig Verlag, 2001.

⁴ Sažko, Ave. EELK sõpruskogudused. Sõprussuhete tekkimine ja kujunemine 20. sajandil. Bakalaureusetöö, Tartu, 2004.

⁵ Aunver, Jakob. Eesti rahvakirikuristitee. Stockholm, EELK Komitee, 1953.

⁶ Sild, Olaf; Salo, Vello. Lühike Eesti kirikulugu. Tartu, 1995.

⁷ Veem, Konrad. Eesti vaba rahvakirik. Dokumentatsioon ja leksikon. Stockholm, EELK vaimulik raamat, 1990.

⁸ Medijainen, Eero. Saadiku saatus. Välisministeeriumi ja saatkonnad 1918–1940. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997.

Vahur Made doktoritööd teemal „Eesti ja Rahvasteliit”.⁹ Samuti on Kaido Jaanson andnud Eesti ajaloo VI köites kokkuvõtliku ülevaate Eesti Vabariigi välispoliitikast kahe maailmasõja vahelisel perioodil.¹⁰

Ülevaade allikatest ja kirjandusest

Peamiseks uurimismaterjaliks olid arhiiviallikad. Arhivaalide hulka ja säilitamist võib sel perioodil lugeda heaks, 1930. aastatel lausa eeskujulikuks. Kui 1920. aastate välissuhete kohta ei ole alati võimalik saada terviklikku pilti, sest kogu kirjavahetus ei ole alati kaustadesse kantud, siis 1930. aastate arhiivitoimikud on eeskujulikult mahukad. Äärmiselt olulisel kohal oli töö kirjutamisel ka ajakirjandus. EELK arhiiv väljendas enamasti kiriku juhtkonna seisukohti, ajakirjandus aga võimaldab kirikus valitsenud meeleolusid ja suhtumisi näha palju laiemalt. Kuna 1920. aastatel ilmusid kõigil kolmel kirikus eksisteerinud grupil oma ajalehed Eesti Kirik, Protestantline Ilm, Meie Kirik, siis on võimalik suhtumist oikumeenilise liikumise organisatsioonidesse või teistes riikides toimuvatesse kiriklikesse protsessidesse väga selgelt eristada. Samuti olid Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku olukorra hindamisel olulisel kohal uurimused, mis puudutasid teiste riikide kirikuid. Viimaks tuleb rõhutada ka mälestuste rolli. Märkimisväärse panuse ajastu mõistmisel andsid August Arumäe ja Jaan Lattiku mälestused.¹¹

Töö koostamisel esinenud raskused

Mõnel juhul osutus välissuhete analüüsimine materjali puudumise tõttu äärmiselt keerukaks. Siinkohal tuleb mainida just teiste Euroopa riikide kiriklike olude kohta leiduva kirjanduse vähesust. Kusjuures probleem ei ole ainult siinsete raamatukogude tagasihoidlikes kogudes, vaid mitmel juhul polegi sääraseid käsitlusi mõnes rahvusvaheliselt tunnustatud teaduskeeles ilmunud. Näitena võib tuua Läti, mille kiriklike olude kirjeldamine on siiani olnud tagasihoidlik.

⁹ Made, Vahur. Külalisena maailmapoliitikas. Eesti ja Rahvasteliit 1919–1946. Tartu, Tartu Ülikooli kirjastus, 1999.

¹⁰ Vahtre, Sulev (peatoimetaja); Pajur, Ago; Tannberg, Tõnu (tegevtoimajad). Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu, Ilmamaa, 2005.

¹¹ Arumäe, August. Hiiobi õnnistus. Tallinn, Eesti keele sihtasutus, 2005.

Lattik, Jaan. Teekond läbi öö. I köide. Göteborg, Orto, 1958.

Lattik, Jaan. Viljandi kirikumõis kõneleb. Tartu, Ilmamaa, 1993.

Töö struktuuri tutvustamine ja põhjendamine

Töö on jagatud nelja peatükki, mis jagunevad omakorda alapeatükkideks. Esimene peatükk on mõneti sissejuhatavaks järgnevatele, püüdes luua Eesti evangeelse kiriku välissuhete kohta teatud süsteemi. Eraldi leiab käsitlemist orientatsiooniotsingute temaatika. Teine peatükk puudutab suhteid väliskirikutega. Alajaotus on tingitud regionaalsetest eripäradest, erandiks on Soome ja Ungari evangeelsed kirikud, millega arendati koostööd seoses hõimutööga. Kindlasti ei ole antud kirikute nimekiri lõplik, kuid kriteerium, et suhete eksisteerimiseks pidi mingil teemal toimuma kirjavahetus kahe kiriku esindajate vahel, ei võimaldanud nimekirja rohkem täiendada. Samuti ei ole äramärkimist leidnud kiriku erinevate voolude välissuhted, näiteks ei leia käsitlemist Vaba Sinodi õpetajate (eesotsas õpetaja Bäuerle) tihedad kontaktid Soome vabakiriklastega. Kolmas peatükk keskendub teise olulise välissuhete suuna kirjeldamisele, milleks oli Eesti esindajate osalemisele rahvusvaheliste organisatsioonide töös. Ka siin on analüüsitud vaid kiriku üldist heakskiitu pälvinud organisatsioonide tööd. Seepärast on välja jäetud Teodor Tallmeistri külastatud vaba ristiusu konverentsid ja Harald Põllu osalemine protestantliku liidu tegevuses ja mitmed teised sarnased organisatsioonid. Neljas peatükk puudutab misjoniseltsi ja noorsoo-organisatsioonide kontakte. Nende kirjeldamisest on teises ja kolmandas peatükis meelega hoidutud. Põhjuseks on autori veendumus, et nende organisatsioonide töö on üks terviklik arenguprotsess, mis väärrib eraldi käsitlemist. Töö lõppu on paigutatud lisad. Esimene neist kuulub seletavana kalendrireformi puudutava temaatika juurde, teine dokument sisaldab Kirikute Maailmanõukogu esialgset toimimisstruktuuri ja Eestile saadetud kutset selle tööst osavõtmiseks. Kolmas dokument on illustreeriv kaart, millele järgneb ka seletus Soome misjonialade paiknemise kohta Hiinas. Lisa 4 puudutab oikumeenilise liikumise arengut kuni 1939. aasta noortekonverentsini. Samas on antud skeemilt võimalik jälgida kõikide oikumeeniliste organisatsioonide tööd alates nende loomisest kuni 1939. aastani, nii et skeemist on abi ka kolmanda peatüki jälgimisel.

1. EESTI EVANGEELIUMI LUTERI USU KIRIKU VÄLISSUHETEST JA ORIENTATSIOONIOTSINGUTEST AASTATEL 1919–1940

Enamasti leidub Eesti välissuhete ajalugu puudutavates käsitlustes küsimus Eesti Vabariigi välisorientatsioonist. On ajaloolasi, kelle arvates ei ole võimalik säärast terminit kasutada, sest see eitaks Eesti Vabariigi iseseisva välispoliitika olemasolu, kuid mõisted orientatsioon ja orientatsioonimuutus on sellegipoolest tänaseks päevaks teaduskirjandusse juurdunud. Eesti riigiesindajad otsisid tõepoolest kogu iseseisvusperioodi jooksul garantiid iseseisvuse säilimiseks, pöördudes mitmete riikide poole sooviga koostööd tihendada. Samas nägi Eesti välispoliitiline kontseptsioon ette heade suhete hoidmist ning parandamist kõikide naaberriikidega, ning välispartneridega, selle nimel ka töötati. Seetõttu võib pigem öelda, et probleemi lahendamine, millele orienteeruti, oli Eesti iseseisvuse, suveräänsuse ja julgeoleku kindlustamine.¹² Kui riigijuhid vajasisid kindlust iseseisvuse säilimiseks, siis mis põhjustel arendasid ja valisid oma välissuhete partnereid Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku esindajad? Kas kirik töötas ka riigi huve silmas pidades või teostas oma välispoliitikat riigivõimudest sõltumatult? Mille poolest erinesid teineteisest 1920. ja 1930. aastate välissuhted ning kas Eesti evangeelne kirik püüdis nagu Eesti riik orienteeruda mõnele kindlale kirikule mõnes kindlas riigis? Kuivõrd mõjutas kiriku sisepoliitika välispoliitikat ja vastupidi?

Jakob Aunver kirjutab oma raamatus „Eesti rahvakiriku ristitee” järgmist: „Eesti rahvakiriku välissuhete otsimises ja sõlmimises toimus võrreldes endise ajaga kindlapiiriline ümberorienteerumine. Kui varem saksa luteri kirikuga õige lähedas ühenduses seisti, siis ei jäänud nüüd see enam ainsaks, vaid tema kõrval tõusid mõõduandvalt esiplaanile Põhjamaade, Ameerika, Anglikaani jt evangeelsed kirikud”.¹³ Siinjuures tuleb rõhutada eriliselt Põhjamaade ja anglikaani kirikute rolli. Ameerika evangeelsete kirikute esindajad abistasid Eesti ametivendi majanduslikult, hilisemad kontaktid toimusid aga enamasti ühenduses rahvusvaheliste organisatsioonidega, eriti suurt tähtsust omas luterlik maailmakonvent.

Välissuhete arenemisel ja välispartnerite mõjude hindamisel on võimalik need jagada mõtteliselt kahte rühma: esimesed, mida arendati vastavalt kiriku vajadustele ja võimalustele, ning mis puudutasid pea kõiki kirikuelu valdkondi (Taani, Läti, ka

¹² Medijainen, lk 53.

¹³ Aunver, lk 76.

Soome); teised, mis olid olulised Eesti evangeelse kiriku mentaliteedile, kuuluvusele, enda koha leidmisele teiste evangeelsete kirikute seas (Rootsi, Inglismaa). Eraldi gruppi väärrib Soome kui hõimutöö edendaja.

Sellisel lahterdamisel on omad plussid ja miinused. Eelkõige aga peegeldub selles autori veendumus ja nägemus. Nii on see ka käesoleva uurimuse puhul. Miks on selline erinevatesse gruppidesse jagamine üldse vajalik? Iga kirik, millega EELK suhted sisse seadis, oli ju teistest erinev, ning kuigi oli loodud kirikute ühendusi, näiteks Põhjamaade kirikublokk, erinesid sinna kuuluvate Soome, Rootsi ja Taani kirikute kontaktid Eesti evangeelse kirikuga nagu öö ja päev. Sellepärast ei ole neile kahele rühmale käesolevas töös väga olulist rõhku pandud, kuid paratamatult selgub, et eri riikidega suheldi eri tasapinnal, seetõttu ei saa sellest üldisel suhete analüüsimisel mööda vaadata. Vastus saab kõige selgemalt nähtavaks vaadates 1930. aastate lõpus avaldatud kirjutisi, milles väljendati nõrdimust ja kritiseeriti, seda pärast kahekümneaastast vabaduse perioodi, Eesti luteri kiriku vaimulike sakslaslikku mentaliteeti ja rahvast eemaldumist. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirik olevat üks viimaseid saksluse kantse Eestis, nii kõlasid süüdistused kiriku suunas. Kuigi tegemist oli väga kindla aja pitsert omavate kirjutisega, olles lahutamatu seotud rahvuspoliitikaga, oma teoloogia vajaduse rõhutamisega ja kirikusisese kriisiga, samuti sakslaste lahkumisega Eestist, peegeldub neist siiski seesama äng, mis oli valitsenud kirikus juba aastaid. Just needsamad mentaliteediotsingud ongi käesoleva lahterdamise peapõhjuseks. Sakslus, kadakasakslus, härraskiriku maine on kolm märksõna, millest vaba rahvakirik püüdis alates oma esimestest hingetõmmetest vabaneda. Kuid kahjuks ei pruugi välispoliitilisest ümberorienteerumisest, millest kiriku puhul siinkirjutaja arvates rääkida saab, ja millega – tuleb tunnistada – väliselt enamvähem edukalt hakkama saadi, alati piisata, et see mõjutaks ka kiriku sisemisi arenguid. Samuti kaotas orienteerumine ja ümberorienteerumine võimaluse ja kirikujuhtide arvates ka vajaduse luua see „oma teoloogia”, mille puudumist 1930. aastate lõpus Eesti noored teoloogid kirikule kõige enam ette heitsid.

Kahe sõja vahelist perioodi on õigustatult nimetatud konverentside ajastuks, kui moodustati esimesed kirikuid ühendavad maailmaorganisatsioonid. Samuti peeti loomulikuks ja vajalikuks kirikute kuulumist mingisse regionaalsesse gruppi. Eesti vaba rahvakiriku kuuluvus oli tegelikult otsustatud juba enne selle loomist, 1916. aastal asutatud Põhjamaade Kirikliku Koostöökomitee loomisega, kuhu Eesti oma asukoha ja ajaloolise arengu tõttu kuulus. 1917. aastal mainis komitee vaimne liider

Rootsi peapiiskop Nathan Söderblom, et ka Eesti ja Läti kirikud peavad kirikublokiga ühingema ning saama oma piiskopi. Nagu ütleb Olaf Sild, olid Söderblomil piiskopiameti sisseseadmisega ja piiskoppide õnnistamisega Eesti ja Läti kirikutes palju suuremad tagamõtted kui tollal osati arvata. Esimest korda tuli Baltoskandia kirikublokil ühiselt esineda 1922. aasta Lutheripühal Wittenbergis, ka järgmisel aastal Luterliku Maailmakonvendi asutamisel oli sellel täita oma koht.¹⁴

Söderblomil õnnestuski EELK Põhjamaade kirikuteblokki integreerida, tänu sellele algas ka kiire koostöö rahvusvaheliste organisatsioonidega. Sisuliselt võib öelda, et Söderblom viis Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku rahvusvahelisele areenile. Eestis asutati 1919. aastal organisatsiooni Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu Eesti rahvuskomitee. See organisatsioon pälvis juba esimestest aastatest rahvakiriku aktiivsemate välissuhtlejad hulgasa suure populaarsuse. Põhjamaade kirikubloki tähtsus ja vajalikkus välissuhtluses kadus 1920. aastate keskel sama ruttu, kui see oli 1916. aastal tekkinud. See ei tähenda aga koostöö lakkamist, rahvusvahelisel areenil esineti ühiselt, sarnaseid seisukohti jagades. EELK välispoliitika oli ka edaspidi, võib-olla koguni 1940. aastani, suunatud koostööle põhjamaadega, Söderblomi sümpaatiat eestlaste ja Eesti evangeelse kiriku vastu oli teada. Ka tema järglane peapiiskop Erling Eidem oli selles küsimuses oma eelkäijaga ühel meelel. Nii võib tagantjärele tunduda, et 1920. aastate lõpuks oldi minevikusümpaatiatest, saksasõbralikkusest ja endisaegsest härraskiriku mainest kaugenenud, ka konflikt toomkiriku ümber andis selle kohta selge märkuande. Samas ei kujunenud endise asemele aga uut – põhjamaist mõtteviisi. Selle põhjused peitusid Eesti evangeelses kirikus endas. Kaugenemine rahvast jätkus ka edaspidi ja selle eest oli vastutav ainult kirik ise. Pidevad tülid õpetusküsimuste üle, majanduslik kitsikus ja õpetajate vaheline isiklik hõõrumine mõjusid lausa hukatavalt. See ei andnud võimalust osalemiseks ei oikumeenilises ega kirikutevahelises koostöös. Tulemuseks oli teatava väiksearvulise grupi tekkimine, kes Eesti evangeelset kirikut välisriikides esindas. Need õpetajad võtsid välissuhete teemadel nii usuteadlaste konverentsidel kui ka kirikupäevadel sõna ning püüdsid omaltpoolt koostööd lähimate partnerite, Soome ja Rootsiiga igati tihendada. Kuid jällegi sai otsustavaks õpetusküsimuste lahknevus, mis summutas nende sõnavõttud juba esimestest hetkedest. See põhjustas sise- ja

¹⁴ Sild, lk 121.

välissuhete absoluutse lahususe. Samuti oli see märk sellest, kui habras oli kiriku ühtsus esimesel iseseisvuskümnendil ja kuidas see sai saatuslikuks kiriku arengule järgneval aastakümnel.

1920. aastate lõpus hakkas välissuhete olukord pisut paranema. Esimeseks märgiks sellest oli suhete sisseseadmine soomlastega. Kuigi misjoniseltside vaheline koostöö oli selleks ajaks näinud juba nii paremaid kui halvemaid päevi, olid 1920. aastate kontaktid põhjanaabritega jäänud üldiselt tagasihoidlikuks. Selline olukord muutus tänu hõimutööle, mis pälvis suure hulga vaimulike poolehoiu. Nii võib 1931. aasta I Soome-Eesti kirikuõpetajate konverentsi pidada EELK välissuhtluse tegelikult avalöögiks, sest sellest hetkest võib rääkida kogu kirikut puudutavast koostööst selles valdkonnas. Soome luterlik kirik jäigi alati pigem soome-ugri hõimutöö ja vaimsusega seotuks. Sellegipoolest olid põhjanaabrid kirikuelu korraldamisel Eesti ametivendadele igati eeskujuks. Vaadati soomlaste edukust misjonitöös, noortetöös, sotsiaalhoolekande alal jne.

Kui 1931. aastal suri Rootsi peapiiskop Nathan Söderblom, siis tähendas see uut ajajärku kogu Põhjamaade kirikukomitee jaoks. Selgus, et kirikublokk oli püsinud tänu ühele tugevale liidrile. Juba Söderblomi ajal oli anglikaani kirik näidanud üles huvi põhjamaade kirikute vastu, just selle regiooni kirikutes nähti esimest sammu oikumeenilise koostöö nähtavaks tegemisel. Ka Eesti ja Läti kirikud tunnistati Põhjamaade hulka kuuluvateks ja seetõttu läbirääkimiskõlblikeks. Eestis oli selleks ajaks toimunud piiskopi vahetus. Veelgi olulisem oli aga autoritaarse režiimi mõju kõigile Eestis registreeritud usuühingutele. Kui põhjamaade kirikublokki kuulumine ei pruukinud olla kõikidele õpetajatele meelepärane, paljud polnud sellest senise sise- ja välissuhete lahususe tõttu isegi teadlikud, siis sõlmitud leping Inglise kirikuga tekitas tugevat vastuseisu. Esiteks tuleb aga rõhutada üht olulist asjaolu, mis tänapäeval võib arusaamatuna tunduda. Nimelt ei mõistatud anglikaani kirikuga sõlmitud lepinguid kui oikumeenilise liikumise juurde kuuluvat ühtsusetatlust, vaid kui kahepoolset lepingut, millega Eesti evangeelne kirik sidus end inglastega kindlamalt ühte. See tähendab, et selle laiemast oikumeenilisest mõttest ei oldud 1930. aastatel Eestis võimelised veel aru saama, küll aga toonitati mitmel korral Eesti orientatsioonimuutust saksa kultuuriruumist Inglise kultuuriruumi. Laiema tausta mittemõistmine oligi tegelikult peamiseks põhjuseks, miks arvamused, et varsti asendab saksameelsuse inglaslik kirikukorraldus ja vagaduselaad, valdavaks said. Vaidlusi tekitas sõlmitud leping seepärast rohkem kui miski muu välissuhteid

puudutav küsimus. Elmar Salumaa küsis, „mis suhtes inglise kirik meile ligem on. Oma konfessionaalselt ilmelt on ta võrratult kaugem, oma traditsioonidelt võõras samuti kui saksa kirikki, omalt teoloogialt, vähemalt selle evangeelses osas, inglispärastatud saksa koopia. Kui meie nüüd suure õhinaga hakkaksime kopeerima seda, mis inglise kiriku- ja usuelus ehk meeldib, siis oleks see ainult mööbli ümberpaigutamine toas, aga mitte uus sisustamine. Muidugi on inglise kirikult palju õppida – nagu igal kasvaval inimesel palju õppida on täiskasvanud džentlmenilt. Kuid kui niisugusel õppimisel puudub tõeline o m a, kui seal ainult välispidi järele tehakse seda, mis vahest silmale ilus näha või kõrvale kaunis kuulda – siis ei kasva meie usu- ja kirikuelu kaugeltki iseseisvamaks. Meie looksime siis näiva õhuvahetuse abil illusioone, et järgnev põlv taas parajal ajal võiks meie kirikule ette heita võõrapärasust inglise arvel”.¹⁵

„Välispidine muutmine” kujunes 1930. aastate märksõnaks. Välispidiselt muudeti kõike, alustades kirikukorraldusest, lõpetades kiriku ühtsuseni. Kirik pidi välispidiselt paistma kui üks harmooniline ja ühtne pere. Oluline oli siinjuures ka riigipoolne surve, mille tulemusena viidi ka kirikus läbi riigiorganitega sarnased reformid. See sai saatuslikuks usuühingu ühtsusele. Võim tsentraliseeriti, rahvuspoliitikat tugevdati, riigi kontrolli kiriku üle suurendati. Kirikjuhiks valitud Rahamägi oli läbirääkija, mitmete õpetajate arvates koguni kerglane. Ta ei olnud loodud sellist kirikut valitsema, kus võim kogunes väikese arvu vaimulike kätte, selleks oleks olnud vaja märksa karmikäelisemat juhti. Uus kirikukorraldus tekitas paljudes õpetajates tunde, et kirik on uhke ja väljastpoolt sädelev maja, mille sees toimub käärimine. Samuti lõi see kirikuõpetajate vahelise rivaliteedi, üha enam ja enam loodi ametikohti, millele jooksid tormi kümned õpetajad. Vaimulikud hakkasid jagunema klassidesse, kuna koguduste otsustusõigust piirati, siis jäi üha suuremale hulgale õpetajatest kiriku üldiste päevamurede lahendamise kaugeks. Kui 1920. aastatel osalesid justkui kõik pastorid kiriku valitsemises ühtaegu, siis 1930. aastatel kalduti teise äärmusesse, juhtimine koondati kitsa rühma kätte. Kiriku keerulise struktuuri loomist ei suudetud õigustada juba esimestest reformikavadest alates. Põhjus, et seda oli vaja usuelu intensiivistamiseks, naerdi lihtsalt välja. Ka 1920. aastate halvad kogemused ja pidevad vaidlused ning sellest tulenev vajadus kiriku juhtimist tsentraliseerida, ei olnud piisavaks põhjuseks. Õigustatult küsiti, et kas

¹⁵ *Civis Ecclesiasticus* (Elmar Salumaa). Meie usu- ja kirikuelu välisorientatsioonist. *Akadeemia* nr 5, 1938, lk 309.

kirikus, kus kõik õpetajad tunnevad kõiki nägu- ja nimepidi, on ikka tarvis luua mitmeastmelist hierarhiat, pikka võimuahelat, mille eesotsas oleks „ilmeksimatu piiskop”.

Piiskop Rahamägi kui välissuhete arendaja kohta tuleb aga öelda peamiselt kiitvaid sõnu. 1930. aastatel taastati suhtlus mitmete rahvusvaheliste organisatsioonidega, mis olid eelmise piiskopi ajal katkenud, samuti jätkus aktiivne koostöö põhjanaabritega, kellele lisandusid Ungari kirikuõpetajad. Sellistel ettevõtmistel oli alati riigi toetus, samuti oli igati soositav kontaktide loomine Inglise kiriku esindajatega. Omalt poolt tekitas riik kirikutevahelises suhtlemises aga tihti probleeme. Juba 1926. aastal kehtima hakanud Usuühingute ja nende liitude seaduses oli §9 sätestatud nõue, et kõik Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku õpetajad peavad olema Eesti kodanikud. Erandeid võis teha siseministerium.¹⁶ Siiski ei valmistanud seadusest hoolimata ka Rootsi ja Soome kodanikest õpetajatele Eestis töötamine probleeme. 1934. aasta detsembris vastu võetud Kirikute ja usuühingute seaduses oli §7 sama sõnastusega, puudus ainult lisandus erandite võimaluse kohta. See ei olnud siiski kadunud, siseministeriumil oli ka hiljem võimalus teise riigi kodanikele erandeid teha.¹⁷ Siiski muutus olukord pärast 1934. aastat tunduvalt. Õpetajatele anti valida, kas nad soovivad Eesti kodakondsusesse astuda või mitte. Eitava vastuse korral pidi neid lõpuks ootama tööloa kaotus. Kõige tulisemalt reageeris sellele Rootsi, kes seadis kahtluse alla kahe kiriku edasiste heade suhete võimalikkuse. Ka Soome väljendas pettumust, kuid püüdis eestlasi mõjutada vahetuskaubaga, mille järgi oleks ka Helsingis elustada püütud Eesti kogudus jäänud sel juhul Soome-poolse toetuseta. Kiriku esindajad said lõppkokkuvõttes probleemi lahendamisega hästi hakkama. Ilmselt vajab kirikuringkondades selgitamist Eesti riigi uus lähenemine rahvusvähemusi puudutavates küsimustes ning kiriku abitus olukorra lahendamisel. See oli kindlasti väga raske aeg EELK juhtivvaimulikele, sest uue režiimi ametnikkond hakkas kiriku suhtes üha järsemalt ja jäärpäisemalt käituma. Juba esimesed kokkupõrked tekitasid suhete halvenemise.

Rahvusvähemuste poliitika karmistus veelgi 1930. aastate lõpus, siis tõusis päevakorrale ka Eesti evangeelse kiriku välisorientatsiooni küsimus, mis oli oma aega oodanud juba parkümmend aastat. Pakutud lahendused olid erinevad, kuid üks omadus oli kõigil kriitikuil sarnane – nad olid veendunud, et saksameelsus valitseb

¹⁶ RT, nr 183/184, 27.11.1925, lk 1051.

¹⁷ EK, 51/52, 20.12.1934, lk 406. Kirikute ja usuühingute seadus.

Eesti kirikus jõudsamalt kui kunagi varem ja sellest tuleb kiiremas korras vabaneda. Noored teoloogid Elmar Salumaa ja Uku Masing soovitasid välja töötada „oma teoloogia”, teised kriitikud nägid päästeteed orienteerumises Skandinaavia poole. Mõned näited esitatud kriitikast:

„Eestis pole veel jõutud kindlale alusele kultuurpoliitilise välisorientatsiooni määramise mitte sugugi kerges küsimustikus. [---] Kui jättagi siinkohal kõrvale kadakasakslus, kõige saksaliku ülehindamine ja germanistlike traditsioonide viljelemine väga paljudes meie teatava kodanikekihi perekonnis, siis näeme ometi üht arvukat „seisust”, kes nagu oleks endale võtnud ülesandeks jääda meie võõra kultuuri kantsiks Balti rannikul selleks, et jätkata mainitud kultuuri missioone meie iseseisvunud ja ülespürgiva rahva vaimuloomingu ning omapärase õhustiku kujunemise pidurdamiseks. Selleks kantsiks nimetan ma täie õigusega märgilist osa meie kirikuõpetajaist. [---] Kogu see mõttelaad, usundikäsitlus, meelsus, usu- ja hingefilosoofia ning ellusuhtumine, mis iseloomustab saksa pastoreid, on niivõrd, paraku, omane meie eestlasistki kirikuõpetajaile, et neid võib ära vahetada – tekitamata olukorra muutust. Nende kaudu kantslist see eesti rahvale sisemiselt kauge mentaliteet (ja siiski otse lõikavalt-lähedane välispidiselt!) kandub edasi koguduseringidesse, imbudes nõnda kogu rahva vaimu ja verre. [---] Mida tuleks ette võtta valitseva ühekülgsel seisundi parandamiseks? Siin saab olla ainult üks vastus: meil tuleb, mida varem, seda parem, sügavalt ja otsustavalt orienteeruda Skandinaaviasse! Skandinaavia ja Baltoskandia riikide kultuurilma vooludega tuleb meil halvata ja neutraalseks teha kahe suurnaabri agressiivsus”.¹⁸

„C. R. Jakobsoni päevist saadik on teadlikuma rahvusluse kandjad siin ette heitnud ühekülgsel suunda ja toonitanud selle hädaohtlikkust meie usulise ja osalt isegi kõlbelise kultuuri arendamisele. [---] Mis aga tähelepanu äratav, on see, et meie riikliku iseseisvuse kahekümneandal aastal toimunud sõnavõttudes kiriku päevaküsimuste ümber etteheited

¹⁸ Viires, Hugo. Meie kultuurpoliitiline välisorientatsioon ja Baltoskandia idee. ERK, nr 2 (54), 21.05.1938, lk 61-62.

välisorientatsiooni ühekülgsuses kaugeltki leebemad pole – pigem vastupidi: nad on muutunud radikaalsemaiks ja osalt isegi omanud teatava lootusetuse ilme. [---] Kui küsida, kuidas see võimalik on, et võitlus saksapoolse orientatsiooni vastu nii üllatavalt vähe tulemusi on andnud, siis tuleb selle põhjusi otsida esmajoones meie kiriku- ja usu elu kujunemisejärgust. Meie võitleme tegelikult mineviku varjudega – sest vaevalt leidub evangeelses kristlaskonnas rahvakirikut, mille minevik oleks nii ebaloomulikult vähe rahvuslik ja ka rahvapärane kui ta seda on olnud meil. [---] Vahest kõige selgemini avaldub säärase meile võõra mõtlemisviisi mõju selles, kuidas meie kirikus käsitletakse kristlikku teenimiseideaali. See on suurel määral tingitud tollest härraskiriklikust vaimust, mis juba ristiusu meile toomisest saadik siin takistamatult on lokanud. Loomulik, et niisugune isandate huvist kantud kirik saanudki teisiti, kui et ainult võimu ja valitsemise läbi teenida eestlasi – olles seega algusest peale ebakristlikul tasemel. Sellel omakasulikkusega alavääristatud teenimiseideaalil on olnud ka omad tulemused: usaldus rahva ja kiriku vahel puudub peagu täiesti, vahekord õpetaja ja koguduseliikme vahe on niivõrd külm, et seal ei saagi tekkida ligemat kontakti, mis võimaldaks eduka tegevuse. Seepärast ei tule ka pahaks panna, et meil hingehoiu tööd kui niisugust kogudustes ei tunta ja et meil vahekorrad on jäänud vormiliseks, ametlikuks ja isegi ametnikuliseks. [---] Teine iseärasus meie kiriklikus mõtlemisviisis, mille juures samuti näivad osutavat läände, on välispidisuse ja vormilikkuse rõhutamine. Selle mõtlemisviisi ilmekamaks näiteks on ju ikkagi veel päevakorral olev kirikliku organisatsiooni ümberkorraldamise kava, mille vajalikkust ja paratamatust seni veel pole keegi suutnud avalikkuse ees küllaldaselt põhjendada. [---] Lõpuks viidatagu veel ühele iseärasusele meie kiriklikus mõtlemisviisis, milles too ajalooline pärandus vahest võimsamalt on säilinud: see on vahetegemine usulise ja kõlbelise hoiaku vahel tegelikus elus. Sest kui meie kirikukantsleil leidub mehi, kes pole häbenenud oma koguduse ees deklareerida, et seal toimitagu vaid ta sõnade s.o. õpetuse, ja mitte ta tegude järgi – siis on selles tegu andestamatuima ning häbistavaima kristluse mõnitamisega. [---] Mis

meie kirikul puudub, on oma teoloogia. Sest niikaua, kui meil puudub oma interpretatsioon usupuhastuslike põhitõdedele, meil pole võimalik leida ka omakohast rakendust¹⁹.

„Rääkida sellest kui palju tahes, aga iialgi ei jõua kõnelda küllalt, mitte kunagi ei ole võimalik rõhutada liialt, et meie olukord on lootusetu, just samuti nagu juutidel kakstuhat viissada aastat tagasi. [---] On ainult iseenda petmine, kui kõneleme, et tahame vabaneda sakslusest. Seda ei taha keegi pääle mõne üksiku hullu, nimetu prohveti. [---] Mitte ainult, et oleme võtnud omaks võõriti mõistetud ja võõrasse raamistikku asetatud õpetuse võõrailt. Tõepoolest on ka nõnda, et koguni meie vagaduselaad kipub muutuma võõrapäraseks iga aastaga enam. Sest meie vagad esivanemad on ikka tahtnud olla nõnda usklikud nagu olid „saksaisandad” ning nende lähedamad abilised. Võiks ju muidugi mõelda, et sakslaste ja eestlaste vagadus ei erinenud, et kõik maailmas on yhtmoodi vagad. Kuid teame seda väga hästi, et sakslaste ja venelaste oma erinevad põhjalikult ning, et meilgi uuemal ajal pyytakse leida, kuidas inglaste vagadus erineb sakslaste omast ja meid suunata sinna poole. [---] Tõepoolest oleme nii lämmatunud sakslusesse, et saksa ristiusk on meile ainus õige kristlus. Kui meie maad ristijad oleksid meie „Jumala” nimetuse ametlikult asendanud Wodaniga, siis kannaksime sedagi rahulikult edasi ning nimetaksime ususolkijaks kõiki, kes tahaksid panna selle nime asemele mõne omapärase. Aga, mida sakslased võivad, võime meiegi. Mis iga rahvas endastmõistetavalt tohib, tohime meiegi, sest jumal pole meid loonud asumaaks sakslasile ega alamaks seisuseks, kelle üle valitseb ajaloos alatasa esinev „arische Herrensicht”²⁰.

Kui 1939. aastal toimunud ümberasumine oma kulminatsioonini jõudis, oli jällegi põhjust näidata kirikutegelaste poole näpuga, sest paljud Eesti soost õpetajad, näiteks Oebius, Nurm, Frey, Pärli lahkusid ümberasujatena Saksamaale. Ka piiskop Rahamägi tagandamises süüdistati sakslaste esindajaid, välja toodi nimekiri nendest

¹⁹ Salumaa, lk 306-310.

²⁰ Protestantlik Maailm, nr 1, 1938, lk 5-9. Eestipärasest Ristiusust.

selleks ajaks juba ümberasunud õpetajatest, kes selle poolt olid hääletanud (ümberasujate nimekirjas oli 54 õpetajat). Tuletati isegi meelde 1934. aasta piiskopivalimisi. „Kuidas tookord Jõhvi õpetaja J. Variku kandidatuuri püüdis suruda läbi vaimulikkude kaader, kes nüüd juba enamikus järgnes „oma” juhi kutsele ja lahkus jäädavalt eestlaste maalt”.²¹

Tuleb tunnistada, et diskussioon, milleni noored teoloogid 1939. aastal jõudsid, tundus väga paljulubav. Kahjuks jäi see aga juba tookord skandaalide varju, pärast sõda ei tulnud tehtud ettepanekute rakendamine enam kõne allagi. Elmar Salumaa praktilised soovitusel puudutasid peamiselt vaimulike koolitamise süvendamist, näiteks soovitas ta üle võtta anglo-ameerika akadeemilist tööstiili, mis oleks tähendanud seminaride osakaalu märgatavat tõusu. Märkimisväärne on aga, et sellise aruteluni üldse jõuti, selleks kulus kaksikümmend aastat. Selle vaieldamatuks tingimuseks oli vabas Eestis üles kasvanud ja Euroopas õppinud ning sealset kirikuelu näinud teoloogide jõudmine küpsesse ikka. Tagantjärele tundub loogiline, et sellist muutust varem ei toimunud, seda ei saanudki enne eelpool mainitud tingimuse täitumist juhtuda. Kahjuks katkestas noorte teoloogide vaba tegevuse sõda ja nõukogude okupatsioon.

EELK välisorientatsiooni püüdsid kirikujuhid siduda nii põhjamaade kui ka Inglismaaga. Esimene vaibus seoses sisepoliitiliste tülidega, teine leidis lisaks poolehoiule aga tugevat vastuseisu, kuna seda seostati uue mentaliteedi importimisega. Seega saab tõepoolest rääkida mingile kindlale kirikule orienteerumisest. See aga oli paljude jaoks vaid aseaine saksa orientatsioonile, mis tähendas ühe halva asendamist teisega.

Kuidas analüüsida artiklites väljendatud kriitikat? Esiteks tuleb neid mõista kiriku sisepoliitikat arvestades. 1938. aastaks oli jõutud punkti, kus vastuolud õpetajate ja juhtkonna vahel hakkasid päevavalgele tulema. Teiseks tuleb rõhutada marurahvsluse kasvu 1930. aastate lõpus, pärast ümberasumist saavutas see haripunkti. Kõikidele kirjutistele (välja arvatud eelpool tsiteeritud kahe teoloogi artiklitele) on omane just sakslaste, aga mitte nii väga saksaliku mentaliteedi, valimatu materdamine. Mis puudutab EELK välispoliitikat, siis sarnaselt eelpool kõlanud sisepoliitika arvustamisele, leiti ka välissuhteid kritiseerides, et kiriku juhtkond oli poliitikat teinud vastavalt oma veendumusele, pastoreid sellest

²¹ Öunapuu. Heino. Kirikukriis ja saksluse osa selles. ERK, nr 5 (63), 1939, lk 221-224.

teavitamata. Isegi, kui usuteadlaste konverentsidel pastoreid informeeriti, siis puudus sellel igasugune mõte, kuna otsuseid tegid ikkagi kiriku juhtkonda kuuluvad inimesed. Hea näide on selles suhtes anglikaani kirikuga sõlmitud leping. Välissuhtlusingkond jäi endiselt väikeseks ja toimis oma äranägemise järgi. Välispoliitika oli kogu iseseisvusperioodi jooksul Eesti evangeelse kiriku eliidi privileeg.

2. EESTI EVANGEELIUMI LUTERI USU KIRIKU SUHTED VÄLISRIIKIDE KIRIKUTEGA

2.1. Soome ja Ungari luterlikud kirikud

2.1.1. Soome Evangeelne Luterlik Kirik

2.1.1.1. Esimesed kontaktid. Suhtlus 1920. aastatel

Soome ja Eesti evangeelsete kirikute areng kulges alates Esimese maailmasõja lõpuaastatest erinevat rada pidi. Kui Eestis töötati 1917. aastal välja vaba rahvakiriku idee, mis 1919. aastal ka rakendust leidis, ning mille tulemusena kirik ja riik teineteisest lahutati, siis Soome Evangeeliumi Luteri Usu Kirik jäi ka pärast omariikluse saavutamist 1917. aastal riigikiriku staatusesse. See tähendas eelkõige suuremat riigipoolset toetust, mis ei olnud ainult ainealine, vaid ka moraalne. Veelgi olulisem oli aga rahva positiivne suhtumine kirikusse. Kui 1922. aastal võeti Soomes vastu usuvabadusseadus, millega tekkis esimest korda võimalus luteri kirikust välja astuda, siis kasutas seda ainult 58 000 inimest.²² Eestlaste jaoks oli Soome kahe maailmasõja vahelisel perioodil lähim välissuhete partner ja suurim eeskuju.

Kontaktid, mis olid alguse saanud juba enne Eesti omariiklust, arenesid alguses peamiselt tänu isiklikele tutvustele.²³ Teisest kirikukongressist 1919. aastal võttis Soome kiriku esindajana osa Hannu Haahti, kes esitas ametivendadele Eesti evangeelses kirikus kutse võtta osa Soome kirikuõpetajate ülemaalisest koosolekust – kirikupäevadest.²⁴ EELK poolt sõitis sinna 1919. aastal ajutiseks piiskopiks valitud Jakob Kukk, kes pidas kirikupäevadel kõne luteri kiriku olukorra kohta iseseisvas Eestis. Ülevaatlik ettekanne võeti soojalt vastu ning avaldati lootust, et suhted kahe riigi ja kirikute vahel arenevad tõusvas joones.²⁵ Kirikupäevade programm koosnes kolmest punktist: teaduslikud loengud, kiriku poliitilise elu küsimused ja praktilised

²² Heinsoo, Heinike. Religioon. – Soome ja soomlased. Fennid – Tacitusest tänapäevani. Maarja Lõhmus, Eero Medijainen (koostajad). Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 165.

²³ Aunver, lk 77.

²⁴ Soomes ei olnud kirikupäevad kiriku seadusandlikuks organiks nagu Eestis, vaid vabalt ühinenud mitmesuguste kiriklike ja vaimulike ühingute ja liitude koosolek, millele pandi alus 1918. aastal ja mis kogunes igal aastal. Luteri kiriku seadusandlikuks võimuorganiks oli Soomes 90. liikmeline kirikukogu, mis kogunes iga viie aasta järel. EK, nr 49, 06.12. 1928, lk 394. Soome ja Eesti ew. lut. kirik.

²⁵ EELKKA, Kirikupäeva protokoll ja materjal 1920, kiriku aruanne 1919. a. kohta. Piiskop Jakob Kuke aruanne 1919. aasta kohta.

küsimused, mille juures pandi suurt rõhku misjoniselti tegevusele. Arutelu toimus piiskopi sõnul rahulikus meeleolus ja üksmeeles.²⁶

1920. aastal toimunud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku esimesele kirikupäevale oli naaberriigist saabunud prof. Anti Piettelä ja praost Yrjö Loimanranta. Õpetajad vennaskirikust tõid tervitusi ja rõhutasid lühikeses kõnes kahe rahva ühist ajalugu, märkides, et lõpuks on avanenud võimalus koos ühise jõuga tööle hakata.²⁷ Koostöö kujuneski tõepoolest väga aktiivseks ja laiahaardeliseks, hõlmates noorsootööd, misjonitööd, kristlikku üliõpilasliikumist, kirikuõpetajate ühiseid konverentse ja palju muid kirikueluga tihedalt seotud valdkondi.

Esimestel aastatel olid soomlaste poolt tihedamate kontaktide loojateks lisaks eelpool nimetatud Pietteläle ja Loimanrantale veel Porvoo, hiljem Tampere piiskopkonna piiskop Jaakko Gummerus, kes osales Soome evangeelse kiriku esindajana piiskop Jakob Kuke ametissepühitsemisel Tallinnas 1921. aasta 5. juunil.²⁸ Samuti oli tema juhitud Kiriku Kogudustöö Keskliit Soome kirikupäevade ellukutsuja ja seeläbi eestlastega kontaktide looja.²⁹ 1921. aasta 3. novembril piiskop Kukele adresseeritud kirjas märkis Gummerus, et on väga huvitatud Eesti kiriku arengust, kuid kahjuks ei ole võimalik selle kohta palju informatsiooni hankida, kuna puudub vastav häälekandja. Et suhteid parandada ning tihendada, tuleks informatsiooni vahetust tõhustada. Lahendusena pakkus ta välja artiklite avaldamise võimaluse Soome teoloogilistes väljaannetes, paludes Kukul soovitada talle kaastööks sobilikku korrespondenti. Omalt poolt nimetas ta Hugo Bernhard Rahamäge, kuid Kukk kaldus toetama pigem prof Olaf Silda.³⁰ Sild ja Gummerus saavutasid 1926. aastal, kui ilmuma hakkas Usuteadusline Ajakiri, kokkuleppe, mille järgi soomlased saatsid Eestisse Teolooginen Aikakauskirja, eestlased aga Soome Usuteaduslist Ajakirja.

²⁶ MK, nr 11, 12.10.1920, lk 98-99. Eesti piiskopi külaskäik Soomes.

²⁷ EELKKA, Kirikupäeva protokoll ja materjal 1920, kiriku aruanne 1919. a. kohta. I Kirikupäeva protokoll.

²⁸ Gummerus oli Kukega kohtunud 1919. aastal Soomes. Ilmselt suuremat mõju omas kohtumine 1921. aastal Stockholmis Nathan Söderblomi korraldatud konverentsil. Soomes ei olnud Söderblomi ideede pooldajaks mitte peapiiskop Johannson, vaid Gummerus. Johannson oli konservatiiv, kes kritiseeris avalikult Rootsi peapiiskopi tegevust ja pidas teda lisaks kõigele muule ka sotsialistiks. Lauha, Aila. Nathan Söderblom and the Nordic Countries and Churches from a Finnish Point of View. – Nathan Söderblom As a European. Sam Dahlgren (Ed). Uppsala, Church of Sweden Research Department, 1992, lk 49-50.

²⁹ EK, nr 5, 31.01. 1924, lk 18-19. Soome kirikupäevadelt.

³⁰ EELKKA, Soome Ew. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 03.11.1921.

Samuti propageeris Soome piiskop Eestis ilmuva ajakirja tellimist oma maa kirikuõpetajatele. See kandis ka vilja.³¹

1922. aasta jaanuaris külastas Soome kirikupäevi Rahamägi. Selle külaskäigu tulemusena loodi veelgi tihedam side Soome ja Eesti misjoniseltside vahel. Kui juba mõni aeg varem oli Eesti Misjoni Seltsi juhataja Harald Pöld näidanud üles valmisolekut saata Eesti noori õppima Soome misjonikooli, ning 1921. aastal oli kolm kasvandikku Soome õppima asunudki, siis pärast Rahamägi kohtumist misjoniseltsi juhataja Matti Tarkkaneniga süvenes koostöö kahe kiriku misjoniseltside vahel veelgi. Selle kõige olulisemaks tulemuseks võib ilmselt lugeda misjonär Meedari toetamist Hiinas.³²

Edaspidi jätkusid suhted juba sissekäidud rada pidi. Enamasti oli tegemist isiklike kontaktidega. 1924. aastal käis Soome kirikupäevadel Tamperes praost Harald Pöld, kes kirjeldas Eesti Kirikus ilmunud artiklis vaimustunult soomlaste sõbralikkust ja valmisolekut vennaskirikut aidata. Samal aastal, seoses 400. usupuhastuse juubeli pühaga, külastas Eestit Soome piiskop Gummerus, kes esines Tartu Ülikooli aulas toimunud juubelikoosolekul tervituskõnega. Kui 1924. aastal alustas ilmumist ajaleht Eesti Kirik, siis algas ka tihe kirjatööde vahetamine, nii et pea igal kuul ilmus mõni uudis ka Soome kiriku käekäigu kohta.

Esimeste aastate suhteid analüüsid tuleb rõhutada põhjanaabrite äärmiselt positiivset mõju Eesti kiriku sisemistele arengutele ja meeleoludele. Soomlaste kiriklik elu, selle edumeelsus, oli eeskujuks kõikidele Eesti kiriklikele ringkondadele, eriti konservatiividele, kuid ka liberaalidele. Huviga jälgiti ka Soome kirikupäevasid, mis keskendusid palju laiemalt kiriku arengule, olles pigem akadeemilist laadi. Seal ei domineerinud ainelised küsimused, nagu Eesti kirikupäevadel.³³ Selle põhjuseid ei ole vaja kaugelt otsida, Soomes olid omavalitsused ja riik abiks kiriku majandamisel, sellised mured olid neile küll tuttavad, kuid kiriku staatuse tõttu oli teatav riigi garantii neil siiski olemas. Seega ei olnud need niivõrd aktuaalsed. Võibolla oleks Soome kirikupäevi parem võrrelda Eestis peetud usuteadlaste konverentsidega, kus püüti enam akadeemiliste ning muude päevakavaliste, kuid mitte majanduslike küsimuste üle arutleda. Kuivõrd see eestlastel rahvakiriku esimestel aastatel õnnestus, on muidugi eraldi küsimus.

³¹ Altnurme, Riho. Usuteaduslik Ajakiri 1926-1940. – Usuteaduslik Ajakiri 1/2000 (47), lk 19.

³² EELKKA, Soome Ew. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 03.06.1922. Vt peatükk 4.

³³ EK, nr 37, 17.09. 1925, lk 292. Muljed Soome reisilt.

Kuid veelgi rohkem imekspeandav on eestlaste hinnangul Soome ametivendade mõistlikkus, mida nad näitasid üles arutelus usutunnistuse küsimuste üle. Eestis olid just õpetusküsimused 1920. aastatel suurimaks konfliktiallikaks. Aleksander Sternfeldt avaldas Eesti Kiriku veergudel ilmunud artiklis Soome muljeid jagades imestust, et „me eestlased ise oma kirikliku seadusandluse ja valitsemise liiga keeruliseks ja raskeks oleme teinud, soomlased suudavad aga nende küsimuste üle rahulikult üksteist täiendades arutleda”.³⁴ Kuigi õpetusküsimuste üle ei peetud nii tulised diskussioone kui Eestis, ei saa ka Soome evangeelse kiriku puhul rääkida täielikust ühtsusest ja üksmeelest. Nimelt oli välja kujunenud kaks gruppi. Esimese moodustasid konservatiivsemad ringkonnad eesotsas peapiiskop Johannsoniga, teise aga liberaalsem suund, mille peamine ideoloog oli piiskop Gummerus. Kusjuures erinevused tulid välja eriti välissuhetes, sest Johannson oli igasuguse oikumeenilise koostöö vastane, samuti ei toetanud ta ka luterliku maailmakonvendi tegevust. Kontakte eestlastega mõjutas sellepärast kõige enam just Gummerus, kuigi ka Johannson suhtus EELK-sse märksa positiivsemalt kui näiteks Rootsi kirikusse.³⁵

Mingil määral püüdsid Eesti kirikutegelased eeskujuks võtta ka Soome usuühinguid puudutavat seadusandlust. Eriti konservatiivsete ringkondade jaoks olid riigi ja kiriku suhted Soomes peaaegu ideaalselt reguleeritud. Seda toonitati loomulikult igal võimalusel ka Eesti ajakirjanduses. Samuti rõhutati kiriku vabadust oma siseasjade üle ise otsustada ning õigust seadusandluse väljatöötamisel kaasa rääkida. 1920. aastate Eestis oli teiste kitsaskohtade seas suureks probleemiks kiriku majandusliku iseseisvuse tõttu tekkinud raske olukord. Ka siin toodi eeskujuks põhjanaabrite olusid ning mitmel korral tsiteeriti Soome kiriku esimesel kirikupäeval Helsingis 1918. aasta jaanuaris kiriku poolt paika pandud nõuet, et „riik ei tohi kirikult riisuda majanduslikku alust, mis aastasadade kestvusel kiriku töö otstarbeks on saavutatud ja mis tema tegevuse tarvilisemaks eeltingimuseks on”.³⁶ Reaalselt Soome eeskju või mõju 1926. aastal kehtima hakanud Usuühingute ja nende liitude seaduses siiski ei kajastu. Erinevused riigi ja kiriku vahelistes suhetes on selleks liiga suured. Juba samal aastal jõuti peapiiskop Johannsoni ettepanekul uuele omavaheliste suhete tasandile. Nimelt esitas Soome peapiiskop ettepaneku algatada ametlik publikatsioonide vahetus kahe riigi luterlike kirikute vahel. „On järjest enam põhjust

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Lauha, Aila. Suomen kirkon kansainvälist suhteet 1923-1925. Helsingi, Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 1993, lk 369.

³⁶ EK, nr 38, 18.09. 1924, lk 154. Kirik ja riik.

jälgida teiste maade olukorda ja kasutada päevakorras küsimuste lahendamiseks teiste kogemusi. Suur osa on siin kirikukogude poolt ametlikult avaldatud kirjandusel, näiteks kirikuseaduste tekstid, katekismused, ametlikud ülevaated kiriku olukorrast jne.”³⁷ Kirjanduse kogumisel avaldati soovi keskenduda just võimalikult täieliku kollektsiooni koondamiseks ühte kohta, milleks peapiiskopi arvates oleks sobinud Turu toomkiriku juurde selleks spetsiaalselt rajatud ruumid, kus oli juba vastav valik Põhjamaadest olemas.³⁸

1920. aastate teisel poolel tihenesid Läänemere äärsete riikide omavahelised kontaktid märgatavalt. Soome poliitika oli pöördunud Skandinaavia riikide poole, loobunud oldi nii liiduideest Eesti riigiga kui ka sõjalisest koostööst, samas arendati kultuurilisi sidemeid eestlastega jõudsamalt kui kunagi varem.³⁹

Kahe vennaskiriku vahel jätkusid vastastikused visiidid, enamasti külastasid eestlastest pastorid Soome kirikupäevi, rohkesti käisid konverentsidel ja visiitidel ka misjoniseltside ning noorsootööd puudutavate organisatsioonide esindajad. Soomlased külastasid Eestit harvem. Kuigi suhted põhjanaabritega tundusid pealtnäha üsna aktiivsed, kostus Eestis luteri usu kiriku õpetajate seast mõnikord ka kriitikat, enamasti just liiga vähese ja tagasihoidliku suhtlemise pärast. „Palju kordi on küll Soome Eesti vennasrahvaste vahel sillakivide kokkukandmiseks käed ühendatud. On vabadusvõitlejad veresidemeid uuendamas käinud, kaitseliit sõprust sõlminud, ajakirjanikud liidu loonud. [---] Meie kirik on aga siamaale selle Eesti Soome silla ehituskivide kokkukandmisel õige kasinana ja tagasihoidlikuna eemal seisnud”. Nende ridade autor Harri Haamer pidas sellise olukorra peamiseks põhjuseks Eesti sisemisi muresid, „mis suure osa meie kiriku tegelasi nii kiuslikult kodukolde külge kinni on köitnud, kust ainult üksikutel harukorral võimalusi avanenud mõneks pikemaks või lühemaks reisuks välismaile minna”.⁴⁰

Oluliseks tuleb pidada 1929. aastat, sest just sel aastal algas arutus soomlaste ettepaneku üle hakata pidama kahe naaberkiriku vahelisi kirikuõpetajate konverentse. Seniste suhete seisukohalt on kindlasti oluline ka asjaolu, et peapiiskop Johanssoni ja piiskop Kuke läbisaamine ei olnud kõige parem, kuna nende vaated olid erinevad, Kukk pooldas Söderblomi, Johansson aga mitte. Samuti oli Soome peapiiskop tuntud

³⁷ EELKKA, Soome Ew. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 21.06.1926.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Jaanson, Kaido. Välispoliitika. – Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Sulev Vahtre (peatoimetaja), Ago Pajur, Tõnu Tannberg (tegevtoimetajad). Tartu, Ilmamaa, 2005, lk 111.

⁴⁰ EK, nr 39, 26.09. 1929, lk 306. Märkusi Soome kiriklikust noorsooliikumisest.

selle poolest, et ta ei võtnud ette välisreise.⁴¹ Enne esimest Soome-Eesti kirikuõpetajate kongressi olukord Soome kiriku juhtkonna koosseisus muutus. 1930. aastal valiti Soome uueks peapiiskopiks Lauri Ingman. Tagasi tultes 1929. aasta juurde, korraldati 10.–16. oktoobril Soomes teoloogiline kursus, millest võttis osa ka Eesti esindaja, kelleks oli õpetaja Artur Sommer. Kursusel esines umbes 30 Soome usuteaduse professorit ja mitmeid väliskülalisi. Väiksemas ringis olid arutluse all Eesti ja Soome kirikute lähenemise ja vastastikuse tundmaõppimise võimalused. Põhjanaanabrite kirikujuhid avaldasid arvamust, et just Soome-Eesti kirikuõpetajate vahelised konverentsid ja vastastikused õpetajate külaskäigud oleksid kõige suurema mõjuga.⁴² Samuti oli konverentsi korraldamine arutlusel ka Balti teoloogide päeval Helsingis.⁴³ See plaan, mille täideviimiseks hakati järgmistel aastatel tööle, oli oluliseks murranguks kahe rahva kirikute teineteisele lähendamisel, sest just ühised konverentsid tegid võimalikuks paljudel pastoritel Eesti ja Soome kirikute vahelisest koostööst osa saada, ja just isiklikul pinnal suhteid arendada. 1929. aasta oktoobri lõpus külastasid soomlased ka Eestit. Külaliste grupp oli umbes sajaliiikmeline ja kolme päeva jooksul tutvuti Tallinna kirikutega ning kohtuti teiste seas ka Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku juhtidega.⁴⁴ 1930. aastaks olid praostid Loimanranta ja Malin kindlaks määranud, et konverents peab toimuma soome-ugri kultuurikongressi raames 1931. aastal Helsingis. Plaaniti kutsuda 20–30 luteri kiriku õpetajat, kellele sooviti korraldada pärast konverentsi lõppu lühike väljasõit, et tutvustada Soome kiriklikku elu. Sellest kavatsusest teatas EELK piiskopile 1930. aasta alguses Soomes viibinud Johan Kõpp. Ta oli veendunud, et õpetajate omavaheline kohtumine aitaks kindlasti kahte kirikut teineteisele lähendada ning oleks suur edasimineku võrreldes seniste kontaktidega, kui üks või kaks õpetajat aastas Soome kirikupäevi külastasid.⁴⁵

⁴¹ Ketola, Mikko. Relations Between the Estonian and the Finnish Lutheran Churches in the 20th Century. – Estonian Church History in the Past Millennium. Riho Altnurme (Ed). Kiel, Friedrich Wittig Verlag, 2001. Lk 139.

⁴² EK, nr 44, 31.10. 1929, lk 348. Muljeid Soome kiriku elust.

⁴³ EELKKA, Eesti ja Soome kirikute vaheline toimikond. Alustatud 23.06.1935, lõpetatud 01.03. 1938. Konverentsi protokoll, 23.-25.07. 1935, lk 9.

⁴⁴ EK, nr 44, 31.10. 1929, lk 349. Soome usuteadlased Tallinnas.

⁴⁵ EELKKA, Johan Kõpu isikutoimik. 24.04.1930.

2.1.1.2. IV soome-ugri kultuurikongress. I Soome-Eesti kirikuõpetajate konverents 1931. aastal

Esimese ühise kirikuõpetajate konverentsini jõuti nagu plaanitud soome-ugri kultuurikongressi raames 1931. aastal. Kultuurikongressid olid välja kasvanud 1921. aastal Helsingis peetud ühissoomelise koolikongressist. Sellele järgnesid 1924. aastal Tallinnas ja 1928. aastal Budapestis toimunud samalaadsed üritused. Neljas kultuurikongress peeti 16.–18. juunil 1931. aastal Helsingis.⁴⁶ Aastatega olid kokkusaamised üha enam populaarsust kogunud ning võrreldes algusaastatega oli suuresti muutunud ka programm. Esimestel kogunemistel käsitleti ainult üldisi teemasid üheskoos, aja jooksul kujunesid aga välja palju produktiivsemad, mitmeid eluvaldkondi haaravad harrastusringid. Nagu öeldi neljandat soome-ugri kultuurikongressi tutvustavas brošüüris, ei „piirdu kongressid enam teatud aladega, vaid väljendavad elu tegevust kogu ta ulatuses teadusest ja kunstidest ja muust vaimuharidusest tulundusliku ja tegelise elu sõredaimateni harudeni. Ei ole ka mitte enam küsimus ainult tähtsusest hõimuharrastusest ja suguluse vahekordade arendamisest, vaid hõimurahvaste vahelisest kõigekülgsusest, viljakaks tegevast ja rikastavast kokkupuutumisest ning tuge andvast ja kõrgemale õhutatavast vastastikkusest mõjutamisest”.⁴⁷ Näiteks koosnes kongress sellistest harrastusringidest nagu keskkoolide õpetajate, rahvakooli õpetajate, vaba rahvaharidustöö tegijate, rahva tervishoiu liikumise edendajate, arstide, usuliste asjade harrastajate ringidest”.⁴⁸ Kongressid olid lahutamatult seotud laiemalt hõimutööga, mille teostamiseks oli loodud Fenno-Ugria büroo. Eestis anti välja hõimutööd propageerivat ajakirja Eesti Hõim. Büroo eestvedamisel pühitseti iga aasta kolmandal oktoobrikuu laupäeval hõimupüha, mille puhul ka luteri kiriku vaimulikel paluti oma pühapäevastes jutlustes puudutada hõimuaadet, sugurahvaid, samuti väliseestlasi.⁴⁹

Neljanda kultuurikongressi usundiasjade harrastusringi peamiseks arutletavaks teemaks kujunes teistes riikides elavate rahvuskaaslaste usuline teenimine. Eesti poolt oli piiskopi puudumisel ametlikuks esindajaks-kõnepidajaks määratud Rahamägi. Neljas kultuurikongress algas 16. juunil piduliku jumalateenistusega Johannese kirikus, õhtul kogunes sama kiriku kogudusemajas esimest korda usundiasjade harrastusring. Koosoleku avas Soome poolt prof Wirkkonen, kelle tervitusele järgnes

⁴⁶ EELKKA, Soome-Ugri hõimutöö, Välis-Eesti Ühing. Alustatud 1926, lõpetatud 1938. 29.12.1930.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ EELKKA, Soome-Ugri hõimutöö, Välis-Eesti Ühing. Alustatud 1926, lõpetatud 1938. 23.02.1931.

⁴⁹ EELKKA, Soome-Ugri hõimutöö, Välis-Eesti Ühing. Alustatud 1926, lõpetatud 1938. 04.10.1930.

Soome piiskopi Erkki Kaila ettekanne kahesugusest maailmavaatest: ristiusust ja materialismist. Rahamägi tervitas oma kõnes kõiki ametivendi Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku piiskopi poolt ja rõhutas, et hõimurahvad peavad ühiselt võitlema jumalariigi varade ja oma vabaduse eest.⁵⁰

Järgmisel päeval toimunud harrastusringi koosolekul kujunes peateemaks eestlaste poolt tõstatatud küsimus usulisest tööst väliseestlaste keskel. Diasporaatöö oli Eestis sel ajal veel uus teema, kuid suure hulga väliseestlaste tõttu üha aktuaalsemaks muutuv. Soomes elavatel eestlastel oli küll enne iseseisvusperioodi Helsingis olnud oma kogudus, kui see oli pärast iseseisvumist välja surnud. Siiski oli nende olukord võrreldes eestlaste eluga Ameerikas, Austraalias ja teistes Eestist kaugemates piirkondades märksa parem. Sellel koosolekul sündis idee diasporaa komiteede loomise kohta. Esialgne ettepanek oli, et need luuakse kolme riigi kirikute juurde ning nende tööst võtavad osa kirikujuhid ning määratud liikmed, kes hoiavad riikide vahel kontakte.⁵¹ Et küsimus päevakorral püsiks, tegid eestlaste poolt Rahamägi ja soomlaste poolt Gummerus kongressi peatoimkonnale avalduse, milles rõhutati teema rahvuslikku aspekti. Samuti paluti peatoimkonnalt, et diasporaatöö jääks ka järgmiste kultuurikongresside kavasse arutlemiseks, sest see on kirikute praktilise ühistöö mõjukaim osa.⁵²

IV kultuurikongressi eel olid Soome ametivennad esitanud Eesti õpetajatele küllakutse, et saaks pidada I Eesti-Soome õpetajate konverentsi, mille algus oli plaanitud kohe pärast soome-ugri kultuurikongressi lõppemist. Toimumiskohaks oli valitud Paimio koolimaja Turu lähedal, eesmärgiks oli Eestist kutsuda võimalikult palju luteriusu kiriku õpetajaid. Teades eestlaste kehva majanduslikku olukorda, lubasid Soome ev. lut. kiriku esindajad katta elamiskulud, hommikukohvi, raudteel sõidu 50% soodustuse, nii et kulud tuleksid võimalikult väikesed. Lisaks esitatud kutsele palusid soomlased välja mõelda kolm küsimust, mille üle oleks võimalik ettekandeid pidada ja arutleda.⁵³

I Soome-Eesti kirikuõpetajate konverentsi juhatajateks valiti toompraost Loimanranta Soomest ja prof Rahamägi Eestist. Ettekandeid peeti palju. Eestlastest esinesid õp Sommer teemal „Noorsootöö tähtsus ja ülesanded Eesti kirikus” ning Rahamägi pidas ettekande „Eesti rahvakiriku praegusest seisukorrast”. Soomlastest

⁵⁰ EK, nr 26, 02.07. 1931, lk 214. IV Soome-Ugri kultuurikongressi päevilt.

⁵¹ *Ibid.*, lk 215.

⁵² EELKKA, Soome-Ugri hõimutöö, Välis-Eesti Ühing. Alustatud 1926, lõpetatud 1938. 10.06.1932.

⁵³ EK, nr 16, 23.04. 1931, lk 126. Soome õpetajate küllakutse Eesti ametivendadele.

kõnelesid A. Malin „Enamluse ristiusuvastasest kihutustööst ja selle tähendusest meie rahvale ja kirikule” ja Kosti Kaukaine „Nüüdisaja kogudusetööst Soomes”.⁵⁴ Konverentsil ei võetud vastu mingeid siduvaid otsuseid, piisavaks tulemuseks oli rohkete isiklike tutvuste loomine, senised suhted olid ka sel konverentsil kõlanud arvamuste kohaselt olnud liiga tagasihoidlikud ja väheseid kirikuõpetajaid puudutavad. Tuleb veel ära märkida, et lisaks soomlastele ja eestlastele olid konverentsil ka mõned ungari kirikuõpetajad. Suhted ungarlastega muutusid järgnevate aastate jooksul üha tihedamaks ja seda just tänu sellel konverentsil saavutatud heale kontaktile.

2.1.1.3. Suhted 1930. aastatel

1930. aastal valiti Soomes uueks peapiiskopiks Lauri Ingman, kes oli kõrgkirikliku suuna esindaja. Samal ajal algas Soome ja Inglise kirikute lähenemine, 1933. aastal alustati läbirääkimisi, mida soomlaste poolt juhtis piiskop Gummerus. Kõneluste tulemusena jõuti järgmise aasta detsembriks sõpruslepinguni, milles deklareeriti, et mõlemad kirikud peavad kinni ristiusu peamistest õpetusaktidest. Saavutati üksmeel seisukohtades, et kumbki kirik peaks osa võtma teise kiriku kirikujuhtide õnnistamisest, veelgi olulisem oli põhjanaabrite jaoks kokkulepe, mille järgi nende kiriku liikmed võisid käia anglikaani kirikus armulaual.⁵⁵ Soomlaste ja inglaste vahel sõlmitud leping oli eestlastele märguandeks, et ka neil võib olla lootust sarnase lepinguni jõuda. Juba järgmisel aastal asus EELK uus piiskop Rahamägi otsima just põhjanaabrite abiga võimalusi anglikaani kirikuga sarnane leping alla kirjutada.

1930. aastate alguses, pärast I Soome-Eesti kirikuõpetajate kongressi jätkus koostöö endistviisi entusiastlikult. Tänu konverentsile oli loodud palju isiklike kontakte. Sama aktiivselt edendati ka kirikute ametlike suhteid. 1932. aastal külastas Soome kirikupäevi konsistooriumi assessor praost August Kapp. Kirikupäevad peeti Helsingis ja nagu alati, oli kirikupäeval ka peateema, milleks sel korral oli „Kirik ja rahvas”. Eriti suurt vastukaja tekitas Lauri Ingmani kõne „Mis peab kirik tegema vaimlises võitluses?” Kuna Ingman oli enne peapiiskopiks valimist olnud aktiivselt

⁵⁴ EK nr 27, 09.07. 1931, lk 218-219. Esimene Soome-Eesti kirikuõpetajate konverents.

⁵⁵ EK, nr 49, 06.12. 1934, lk 389. Anglikaani ja Soome kiriku sõprusleping.

tegev poliitikas, siis heideti talle ette oma parteipoliitika toomist kirikusse.⁵⁶ Olukord Soomes oli tänu sisepoliitilistele asjaoludele 1930. aastatel muutunud, kirikuõpetajad löid üha enam kaasa poliitilises elus, mõnel juhul seostati õpetajaid isegi vägivallategudes osalemisega.⁵⁷ Kiriklikult eriti aktiivsed nn ärgranute voolu esindajad löid aktiivselt kaasa Lapua liikumises⁵⁸ ja näiteks Kesk-Soomes etendasid nad selle liikumise juures juhtivat osa.⁵⁹

Soome kiriku seotus riigiga oli märksa suurem, kuid ka Eestis toimus alates 1934. aastast riigi ja kiriku lähenemine, riigi kontroll usuühingute üle suurenes uue „Kirikute ja usuühingute seadusega” ja EELK põhimääruse maksmapanemisega märgatavalt. Riigipööre, sellega seotud arusaamatused ja muutused Eesti luteri kiriku elus mõjusid kiriku rahvusvahelistele suhetele küll üsna kaudselt, kuid tekitasid suhetes Soomega, samuti teiste lähimate naabritega, järgneval aastal siiski väikese kriisi.

1934. aastal peeti Soome kirikupäevad Oulus. Nagu juba tavaks oli saanud, saadeti ka Eestisse kutse. Seekordne kutse oli adresseeritud Pärnu õpetajale August Grünbergile, kuna tema oli soomlastele meelde jäänud kui hea soome keele oskaja ning esineja.⁶⁰ Grünberg võttiski Oulu konverentsist osa ning kirjutas oma külaskäigust mitu artiklit ajalehte Eesti Kirik. Ta andis edasi tervitused piiskopi asetäitja, kirikukvalitsuse ja Eesti kirikurahva nimel ning esines lühikese kõnega, näidates „kuidas luterline kirik sajandite jooksul ka Eesti rahva kasvataja on olnud ja kuidas just paljud tähtsad üritused meie rahva elus kirikult oma alguse on saanud”.⁶¹

Samuti oli 1934. aastal mitmeid ametisse õnnistamisi, mis kirikuesindajad kokku viisid. 10. juunil toimus Tampere piiskopi Aleksi Lehtose õnnistamine⁶², 16. septembril aga seati Tallinna piiskoplikus Toomkirikus ametisse Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku teine piiskop Rahamägi. Selleks olid Soomest saabunud mitmed

⁵⁶ EK, nr 5, 28.01. 1932, lk 35-36. Soome kirikupäevadest.

⁵⁷ EK, nr 8, 22.02. 1934, lk 62. Kiriku segandumisest poliitikasse.

⁵⁸ Liikumine tekkis vastukaaluks kommunistide üha agressiivsemale tegevusele. 1929. aastal novembris kogunesid Lapuasse noored kommunistid, kes aeti rahvuslaste poolt laiali, nädal aega hiljem toimus rahvakoosolek, milles nõuti kommunistide tegevuse lõpetamist. Liikumine oli sündinud. Oluline on siinjuures märkida, et liikumine kasutas oma tegevuses ka mitteparlamentaarset vahendeid, kommunistide hakati küüditama idapiirile, näiteks endine president Stålberg võeti samuti kinni ja küüditati Joensuu linna. Kokkuvõttes pöördus selline tegevus liikumise enda vastu. Pärast 1932. aasta veebruaris toimunud Mäntsälä mässu liikumine keelustati. Zetterberg, Seppo. Iseseisva Soome ajalugu. Tallinn, Periodika, 1991, lk 49–54.

⁵⁹ Sild, Olaf. Kirikuloo viimane sõna.- Usuteadusline Ajakiri, nr3/4, 1931/1932, lk 192

⁶⁰ EELKKA, Soome Ev. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 09.12. 1933.

⁶¹ EK, nr 4, 25.01. 1934, lk 29. Eesti kiriku esindajana Oulu kirikupäeval.

⁶² EK, nr 24/25, 18.06. 1934, lk 191. Soomest.

külalised eesotsas piiskop Lehtoneniga, kes esindas haigestunud peapiiskop Ingmani.⁶³ Piiskopi õnnistamist kajastati ka Soome ajakirjanduses, intervjuus Soome kiriklikule ajalehele Herättäjä rõhutas Rahamägi eriliselt Põhjamaade kirikute ühtsust ning avaldas lootust, et Eesti ja Läti luterlike kirikute piiskoppe ka Põhjamaade piiskoppide konverentsile kutsutakse.⁶⁴

1934. aasta septembris külastasid õpetajad Grünberg ja Nuth (Nuudi) Soome kirikuõpetajate liidu korraldatud teaduslikke loenguid.⁶⁵ Tõdeti, et kahepoolsed suhted on viimastel aastatel tihedamaks muutunud, selle märgiks oli ka soomlaste külaskäik usuteadlaste jaanuarikonverentsile Eestis 1934. aastal, mis paljudele Soome pastoritele nende sõnade kohaselt sügava mulje jättis.⁶⁶ Õpetajad Nuth ja Grünberg avaldasid lootust, et II Eesti-Soome kirikuõpetajate konverents peetakse juba lähiajal, avaldades kurbust, et jaanuaris esitatud plaan seda juba 1934. aasta suvel korraldada, mitmesugustel asjaoludel läbi kukkus. Pärast koosolekuid siirdus õpetaja Nuth uurimismatkale Kesk-Soomesse.⁶⁷

2.1.1.3.1. II Eesti-Soome kirikuõpetajate konverents 1935. aastal

1933. aastal oli Soome kirikut tabanud valus kaotus, surnud oli piiskop Gummerus, kes oli kirikutevahelise Eesti-Soome silla üks esimesi tulihingelisi toetajaid ja rajajaid. Aasta varem oli surnud prof Piettelä, kes oli samuti üks esimestest, kes Eestit külastas ja seeläbi suhetele aluse pani. 1934. aasta oktoobris suri Soome peapiiskop Ingman, kes oli pikka aega haige olnud, ega saanud sellepärast osa võtta ka Eesti luteri usu kiriku piiskopi ametisse õnnistamisest.⁶⁸ Tema surm ja paljud teised põhjused olid kahe riigi luterlike kirikute õpetajate vahelist konverentsi edasi lükanud. Uueks peapiiskopiks valiti 1934. aasta detsembris Erkki Kaila.⁶⁹

Eesti ja Soome vaheliste kontaktide peamiseks arendajaks kujunes pärast Gummeruse ja Piettelä surma Lappeenranna praost Kaiku Kallio, kes kirjutas regulaarselt Eesti Kirikusse ülevaateid ning püüdis ka II Eesti-Soome kirikuõpetajate

⁶³ Aunver, lk 32.

⁶⁴ EK, nr 28, 12.07. 1934, lk 222. Ajakirjanduse laualt. Soome kiriklik Herättäjä.

⁶⁵ EK, nr 40, 04.10. 1934, lk 315. Soome kirikuõpetajate teaduslikud loengud.

⁶⁶ EELKKA, Soome Ev. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 13.03. 1935.

⁶⁷ EK, nr 40, 04.10. 1934, lk 315. Soome kirikuõpetajate teaduslikud loengud

⁶⁸ EELKKA, Eesti ja Soome kirikute vaheline toimikond. Alustatud 23.06.1935, lõpetatud 01.03. 1938. Konverentsi protokoll, 23.-25.07. 1935, lk 9.

⁶⁹ Peapiiskop on Soomes igapäevaselt Turu piiskopkonna piiskopiks, kuid piiskoppide istungite ja kirikupäeva juhina omab kaudset võimu üle kiriku. Samuti esindab ta kirikut valitsuse nõupidamistel ja välismaal. EK, nr 50, 13.12.1934. lk 394. Uudised Soome kirikust.

konverentsi korraldamist Soomes propageerida.⁷⁰ Kirjas piiskop Rahamägile teatas Kallio, et pärast aasta jooksul tehtud jõupingutusi ning kõnelusi Loimanranta, Lehtose ja Kailaga oli üheskoos jõutud positiivse otsuseni, mis loodeti fikseerida ametlikult Soome Vaimulikkude Liidu juhatuse koosolekul.⁷¹ Veel enne konverentsi kutsuti piiskop Rahamägi aga Soome Viiburi piiskopi ametisse õnnistamisele, millest piiskop 30. mail 1935. aastal ka osa võttis.⁷²

II Eesti-Soome kirikuõpetajate konverentsi toimumisajaks lepiti kokku 23.–31. juuli 1935. aastal. 7. mail toimunud Soome piiskoppide koosolekul otsustati eestlaste kutse vastu võtta ning soovitati võimalikult rohkearvulist osavõttu. Konverentsi ametlik osa, mis koosnes ettekannetest, oli planeeritud kolmele päevale. Sellele järgnev aeg oli sisustatud reisidega Narva-Jõesuusse, Tartusse, Otepääle ja Pärnusse, mida planeeriti ette võtta koos eestlastest pastoritega.⁷³

II Eesti-Soome konverentsi tuleb pidada kahe kiriku vaheliste suhete kulminatsiooniks.⁷⁴ Selle tähtsus ei ole ilmne mitte ainult tänapäeval, aastakümneid hiljem, vaid see oli oma seninägematu suurusega ning konverentsil kõlanud plaanidega nähtav juba sel ajal. Konverents toimus Tallinnas Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi ruumides. Soome Evangeeliumi Luteri Usu Kirikust oli tulnud 28 õpetajat, eesotsas peapiiskopi ja mitme piiskopiga.⁷⁵ Eestlastest pastoreid oli konverentsi nimekirja kantud 101, kohal oli ilmselt umbes sama või suuremgi hulk õpetajaid, sest vahetult enne rahvusvahelist konverentsi oli peetud erakorraliselt usuteadlaste konverents, mille tähtsamaks ülesandeks oli valida saadikuid kirikukokku.⁷⁶ Konverentsi avas piiskop Rahamägi, andes ülevaate omavaheliste suhete ajaloost, mis ulatusid juba 1910. aastasse, kui praost Haahti oli esimest korda Eestit külastanud. Sellele olid järgnenud mitmete misjonitegelaste visiidid.⁷⁷ Oma kõnes tervitas ta eriliselt Soome peapiiskoppi ja neid noori pastoreid, kes esimest korda Eestit külastasid ning soovitas neil eestlastest ametivendadega rohkesti sidemeid sõlmida. Avapäeva programmis olid lisaks tervitustele Soome peapiiskopi

⁷⁰ Kahepoolsete suhete arendamise eest anti Kalliolt 1935. aastal Helsingis Eesti saadiku poolt üle Kotkarist. EELKKA, Soome Ev. Lut. Kirik, Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 04.04. 1935.

⁷¹ EELKKA, Soome Ev. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 13.03.1935.

⁷² EELKKA, Soome Ev. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 02.04.1935.

⁷³ EK, nr 24, 13.06. 1935, lk 5. II Eesti-Soome kirikuõpetajate konverentsi kava.

⁷⁴ August Arumäe (Grünberg) räägib oma mälestustes sellest konverentsist kui I Eesti-Soome kirikuõpetajate konverentsist. Arumäe, lk 215.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ EK, nr 30, 25.07. 1935, lk 4. Usuteadlaste erakorraline konverents Tallinnas.

⁷⁷ EELKKA, Eesti ja Soome kirikute vaheline toimikond. Alustatud 23.06.1935, lõpetatud 01.03. 1938. Konverentsi protokoll, 23.-25.07. 1935, lk 9.

ettekannne Soome kiriku olukorrast ning Eesti piiskopi ettekannne Eesti kiriku olukorrast.⁷⁸ Seejärel meenutati lahkunud ametivendi, pärast mida esimene ettekannetepäev ka lõppes. Teine päev oli pühendatud täielikult referaatidele. Esmalt esines Soome proost Malin, seejärel eestlaste poolt õpetaja Sternfeldt. Mõlema ettekanded kandsid sama pealkirja – „Kristlus ja tänapäev”. Praost Malin puudutas olukorda Saksamaal, näidates selle kristlusevaenulikkust, positiivsena märkis aga ära Oxford-liikumist. Sternfeldt puudutas kahe maailmavaate konflikti tänapäeva ühiskonnas – need on kristlus ja ratsionalism. Nagu Malin, analüüsis ka Sternfeldt Saksamaal levivat uuspaganlust, mis tema hinnangul „teeb sedasama, mis Venemaal, põhjendus on vaid teine: rahvuslus. Tegelikult kasvatatakse selle läbi halastamatust ja leppimatust”.⁷⁹ Kui esimesed kaks päeva puudutasid juba möödunud suhete kokkuvõtmist ja meenutamist ning tänapäeva kristluse ees seisvate probleemide üle arutlemist, siis kolmas päev oli suunatud omavaheliste suhete arendamisele tulevikus. Sel teemal pidas ettekande praost Kallio, kes tõi välja järgnevad 15 kokkuvõtvat punkti, mida mööda kahe kiriku suhted oleks pidanud edaspidi arenema:

- 1) piiskoppide esindus teise kiriku piiskopi õnnistamisel,
- 2) ühised vennaskoosolekud meie kirikuõpetajate vahel,
- 3) õpetajaskonna õppe- ja uurimusmatkad,
- 4) teoloogilis-teaduslike loengute pidajate vahetamine ja õpetajate külaskäigud vastavatel juhtudel,
- 5) kirikuõpetajate vahetamine lühemaks ajaks,
- 6) kõnelejate külaskäigud,
- 7) isiklikud külaskäigud,
- 8) usuteaduse üliõpilaste vahetus õpetajamajadesse,
- 9) usuteaduse üliõpilaste õppereisid,
- 10) kiriklikkude ajalehtede jälgimine,
- 11) artiklid ja uudised teise maa kiriklikes ajalehtedes,
- 12) kiriklik-usutunnistuslike käsiraamatukogude asutamine,
- 13) meie kirikute vaheline koostööorgan, ühine toimkond osakondadena,
- 14) isiklik keele õppimine,
- 15) algatus valitsusele vennasrahva keele keskkoolide õppekavva võtmiseks.⁸⁰

⁷⁸ *Ibid.*, lk 12-14.

⁷⁹ *Ibid.*, lk 16-17.

⁸⁰ *Ibid.*, lk 18.

Ettepanekud võeti üksmeelselt vastu, eriti oluliseks peeti just ühise toimkonna moodustamist. Eestlased tegid konverentsi lõpus veel ühe huvitava ettepaneku, mis ka osalejate poolt positiivset vastukaja leidis. See puudutas usuteaduse kandidaate, kes soovisid konsistooriumi juures õpetajaeksami sooritada. Nimelt panid konverentsi saadikud ette, et „edasipidi eksamil vähemalt pühakirja palade tõlkimist ühes elementaarse grammatika tundmisega teineteise keeltes nõutakse”.⁸¹ Selle otsusega sisuline töö ka lõppes. Seejärel külastati Martin Lutheri ausammast Keilas, kus tehti ühispilet. Õhtusöögil tegid kirikujuhid teatavaks Eesti-Soome kirikute vahelise toimkonna koosseisu. Sinna kuulusid soomlaste poolt piiskop Loimanranta, praost Kallio ja praost Malin. Eestlasi esindasid piiskop Rahamägi, praost Lauri, praost Grünberg ja õpetaja Nuth. Järgmisel päeval lahkusid peapiiskop Kaila ja piiskop Loimanranta, ülejäänud aga asusid kuuepäevasele reisile mööda Eestit.⁸²

2.1.1.3.2. Eesti-Soome kirikute vahelise toimkonna töö. Probleemid seoses Eestis elavate ingerlastega

Toimkond ei olnud pelgalt paberil eksisteeriv organ, vaid alustas ka realselt kooskämimist. Juba 24. oktoobril 1935. aastal võtsid toimkonna Soome-poolsed esindajad osa EELK konsistooriumi istungist, kus kinkisid eestlastele koosolekute vasara ja 66 teaduslikku raamatut. Kingituse, mis anti edasi Soome Kirikuõpetajate Liidu poolt, võtsid eestlased suure tänuga vastu.⁸³ Samal ajal saabus Soome Kogudusetöö Keskliidult kutse võtta osa sealsetest kirikupäevadest, mis pidid seekord toimuma Mikkelis. Nagu tavaliselt, tegid põhjanaabrid omalt poolt soovitusi, keda eriti kirikupäevadele oodati.⁸⁴ Nendeks olid praost Varik või praost Lattik.⁸⁵ Konsistooriumi otsusega läks Eesti kiriku esindajana kirikupäevadele aga hoopis piiskoplik vikaar Lauri.⁸⁶

1936. aastal võeti Soome pastorite initsiatiivil ette Eesti õpetajate jutlustest koosneva soomekeelse kogumiku väljaandmine. Selle eestvedajaks oli kahe kiriku

⁸¹ *Ibid.*, lk 19.

⁸² *Ibid.*, lk 20.

⁸³ EELKKA, Soome Ev. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 30.10.1935.

⁸⁴ Siinkohal tuleb mainida, et igal aastal märgiti kutsetele erinevate pastorite nimesid, st et loodeti kaasata võimalikult palju Eesti õpetajaid. Eestlased omaltpoolt aga ei pidanud neid otsuseid siduvaks ja kirikupäevadel käisid tavaliselt ühed ja samad õpetajad.

⁸⁵ EELKKA, Soome Ev. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 18.10.1935.

⁸⁶ EK, nr 46, 14.11.1935, lk 1. Üldised Soome kirikupäevad Mikkelis 7.-10. jaan. 1936.

vahelise toimkonna sekretäriks määratud Kaiku Kallio, tõlkijaks õp Erviö. Teos oli Kallio sõnade kohaselt planeeritud laiemale Soome kirikurahvale, soomlaste poolt määrati kindlaks jutluste teemad, samuti anti omalt poolt edasi soovitused, kes võiksid jutlused kirjutada. Rõhutati, et jutlused ei oleks üldist laadi, vaid „isiklike usuliste veenete ja elamuste põhjal koostatud mõjuvad ja soojad tunnistused”.⁸⁷ Kogumik anti 1936. aastal välja soomekeelsena, aasta hiljem eestikeelsena. Eestis ilmunud teose eessõnas rõhutas piiskop Rahamägi erilisel seda sisemist osadust, mis kahe maa kirikuõpetajate vahel oli tekkinud ning avaldas lootust, et peatselt järgneb Soome ametivendade kirjutatud jutlusekogu eesti keeles.⁸⁸

1936. aastal külastasid Eesti pastorid Soome usuteaduslikke loenguid, endiselt tihedad olid noorsootöö ja misjonitöö kontaktid, piiskop paluti Oulu piiskopi Mannermaa ametisse õnnistamisele jne. Kuid kõige olulisemate sündmustena tuleb ära märkida V soome-ugri kultuurikongress ning omavahelistes suhetes esile kerkinud probleem, mis tekkis seoses õpetaja Erviöga, kes teenis Narvas ja nn Eesti-Ingeri aladel.

V soome-ugri kultuurikongressi läbiviimiseks oli tehtud tööd juba alates 1931. aastast, st eelmise kongressi lõpust, kui oli kokku lepitud, et konverentside vaheaega pikendatakse kolmelt viiele aastale. Neljanda kongressi usuasjade harrastusringi arutlusteemadest kandus üle diasporaaküsimus, mis leidis EELK-s oma lahenduse 1935. aastal, kui moodustati ametlikult diasporaa komitee.⁸⁹ Järgmisel aastal kinnitati selle põhikiri.⁹⁰ Komitee etteotsa sai Laiuse koguduse õpetaja Jaan Järve, kes oli selle küsimusega tegelenud juba eelnevalt ning pidanud sel teemal ka ettekandeid usuteadlaste konverentsidel. Piiskop Rahamägi ülesandel oli ta diasporaa assessori ülesanded üle võtnud juba 1934. aastal ning jätkas seda tööd ka pärast komitee loomist selle esimehena.⁹¹ Eestist oli kongressi üldtoimkonna liikmeks piiskop, kes määrati aktiivse kaasalöömise eest ning positsiooni silmas pidades ka kongressi aupresiidiumi liikmeks.⁹² Usuasjade harrastusringi ettevalmistamistööde toimkonda nimetati piiskoplik vikaar Sommer, õp Tallmeister, õp Steinberg, esimeheks oli toimkonnal piiskop Rahamägi. Koostöös teiste riikide esindajatega määrati kindlaks

⁸⁷ EELKKA, Eesti ja Soome kirikute vaheline toimkond. Alustatud 23.06.1935, lõpetatud 01.03. 1938. 06.05.1936.

⁸⁸ Aunver, Jakob (toimetaja). Kindel tee. Vaimulik kõnede kogu. Tallinn, Eesti Kirik, 1937, lk 6-7.

⁸⁹ EELKKA, Diasporaatöö, Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 24.11.1936.

⁹⁰ EELKKA, Diasporaatöö, Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 04.06.1936.

⁹¹ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 24.10.1934.

⁹² EELKKA, Soome-Ugri hõimutöö, Välis-Eesti Ühing. Alustatud 1926, lõpetatud 1938. 11.02.1936.

peateema, milleks oli „Mida võime teha kättesaadavat-konkreetset Soome-Ugri rahvaste kirikliku ja usulis-kõlbelise elu arenguks.”⁹³

Kongress toimus 26.–28. juunil 1936. aastal Tallinnas ning kuna osavõtjaid arvati tulevat rohkem kui eelnevatel kordadel, tähendas see majutusega seotud probleeme. Nii tuli osa harrastusringide liikmeid mahutada erakorteritesse. Usuasjade harrastusringil paluti leida võimalus 13 Soome ning Ungari õpetajat eestlastest pastorite juures majutada.⁹⁴ Veel oli usuasjade harrastusringi ülesanne korraldada kongressi avajumalateenistus Kaarli kirikus ning päevakohaseid jumalateenistusi kõikides Tallinna luteri usu kirikutes.⁹⁵

25. juunil saabusid külalised Ungarist ja Soomest ning toimusid esimesed harrastusringide koosolekud, kolme riigi kirikuõpetajad kogunesid Pühavaimu koguduse leerituppa. Järgmisel päeval kuulati ära kolm ettekannet, mis kandsid juba ettevalmistustööde toimkonna poolt kindlaksmääratud nime. Eestlaste poolt oli kõnelejaks piiskoplik õp. Järve, soomlaste poolt praost Kallio, ungarlaste poolt toompraost Turoczy. Kõikides kõnedes pandi rõhku just diasporaaküsimustele.⁹⁶ Läbirääkimised otsustati jätta järgmiseks päevaks. Kolmas päev kuluski tõepoolest eelmisel päeval tõstatatud küsimuste üle arutlemisele. Selle tulemusena mingit ühiste huvide dokumenti ei koostatud, lubati vaid selle küsimusega kirikutevahelistes toimkondades edasi töötada. Ilmselt oli nüüd aeg midagi tõepoolest ette võtta, arutletud oli selle küsimuse üle juba piisavalt. Samas selgub hilisemast tegevusest, et selgeksrääkimist vajasisid veel paljud probleemid. Tundub, et sellist vaimustust nagu neljandal kongressil, enam ei olnud. Samas oli töö siiski konstruktiivne. Juba mõni aasta varem oli riikide vaheline suhtlemine jahenenud ja näitas kriisimärke, poliitika oli kandunud ka hõimusuhetesse.⁹⁷ Suure panuse andis see kokkusaamine aga suhetes ungarlastega. Eelnevalt olid Ungari kirikuõpetajad jäänud selgelt tahaplaanile, seda eriti kontaktides eestlastega. Kontaktid olid hakanud tihenema pärast teist Eesti-Soome kirikuõpetajate konverentsi, kus ka ungarlased esindatud olid. Sel kohtumisel aga esitasid nad kutse pidada 1937. aastal Eesti-Soome-Ungari kirikuõpetajate

⁹³ EELKKA, Soome-Ugri hõimutöö, Välis-Eesti Ühing. Alustatud 1926, lõpetatud 1938. 27.05.1936.

⁹⁴ EELKKA, Soome-Ugri hõimutöö, Välis-Eesti Ühing. Alustatud 1926, lõpetatud 1938. 24.04.1936.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ EELKKA, Soome-Ugri hõimutöö, Välis-Eesti Ühing. Alustatud 1926, lõpetatud 1938. V Soome-Ugri kultuurikongressi usulise harrastusringi protokoll.

⁹⁷ Olesk, Sirje. Uus põlvkond hõimutöös. – Kultuurisild üle Soome lahe. Sirje Olesk (koostaja). Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum, 2005, lk 42-43.

kongress, mis usuasjade harrastusringi poolt suure rõõmuga vastu võeti.⁹⁸ Õhkkond kolme riigi kirikuõpetajate vahel oli kogu kokkusaamise vältel äärmiselt soe. Pärast konverentsi algas töö diasporaaküsimuste lahendamiseks. Eestlasi oli Soomes tuhandeid, kuid kogudust polnud, selline olukord vajab muutmist.

1936. aastal tuli kahe kiriku vahelisel toimkonnal lahendada keeruline küsimus, mis puudutas ingerlaste teenimist Narva tagustel aladel. Nendel maaaladel, mis Eesti Vabariik oli Vabadussõja tulemusena saanud, elasid peamiselt ingerlased, eestlased olid seal suures vähemuses. Ingerlasi elas seal umbes 5000, kellest suurem osa oli luteri kiriku liikmed. Nende emakeeleks oli soome keel. Tõsi on, et see piirkond oli vaesem ja vähem arenenud kui teised piirkonnad. Eesti ajakirjanduses levisid väited, et elu Ingerimaal on isegi vaesem kui Petserimaal. Selliste ja paljude teiste väidete, näiteks et ingerlastel on separatistlikud kalduvused, taga oli Eesti otsus need alad eestistada. Ingerimaal oli kolm kooli, millest kaks olid soomekeelsed, 1936. aastal eemaldati ühe kooli soomlasest juht ametist ning asendati eestlasega. Selle peale ärkas Soome ajakirjandus ning asus ingerlasi ning nende õigusi kaitsma.⁹⁹ Eesti ajakirjanduses seevastu oli juba mõnda aega enne seda ilmunud artikleid, mis puudutasid laiemalt hõimutöö jätkamise võimalusi Soomega. Kõikides neis kumas läbi kriitika soomlaste vastu, peamiseks põhjuseks oli ilmselt soomlaste negatiivne suhtumine Eestis kehtestatud autoritaarsesse korda, kindlasti oli põhjuseid teisigi. Näiteks artiklis „Eesti hõimutöö Soomega tuleb senisel kujul lõpetada” võetakse kokku Erik Laidi ettekanne, mis peeti akadeemilises hõimuklubis Tartus veebruaris 1936. Selle oli ära trükinud ajaleht Uus Eesti, nii et eeldatavasti ühtis see Eesti riigi juhtkonna seisukohtadega.¹⁰⁰ Artiklis anti ülevaade kahe riigi koostööst ning rõhutati eriti, et soomlased olid juba kahepoolsete suhete algusest peale soovinud sekkuda ka meie poliitilisse ellu. Politiseerumise üheks põhjuseks oli „Karjala vabadusvõitluse õnnetu tulemus, mille tagajärjel see maaosa jäi välispoole Soome piire”.¹⁰¹ Sarnaseid artikleid ilmus veel ja veel, kusjuures kohati muutus kriitika valimatuks ja suisa valeks, näiteks kõlasid väited, et ingerlaste keel ei ole üldse soome keelega sarnane ning et ingerlased saavad suurepäraselt aru eesti keelest, seepärast probleemi

⁹⁸ EK, nr 35 (659), 27.08.1936, lk 4. Hõimurahvaste kirikuõpetajate konverents peetakse tuleval aastal Ungaris.

⁹⁹ Suomalainen Suomi, nr 1, 10.02.1937. lk 1-7. Eesti-Ingeri hädahüüd.

¹⁰⁰ Uus Eesti, nr 35 (137), 05.02.1936, lk 2. Eesti hõimutöö Soomega tuleb senisel kujul lõpetada.

¹⁰¹ *Ibid.*

polevatki.¹⁰² Eesti kultuuritegelased, kes olid hõimutööga seotud, suhtusid küsimusse erinevalt, August Annist pidas soomlaste käitumist ülereageerimiseks, kui nad väitsid, et Ingeri võib ohustada hõimusõpruse saatuse. Siiski oli enamik hõimutöö toetajaid mõlemal pool Soome lahte seisukohal, et vastav küsimus tuleb kiiremas korras fikseerida kahe riigi vahelise kultuurilepingus, muidu muutub see küsimus liiga põletavaks ja lahendused võivad minna ohtlikuks kahe riigi suhetele ja hõimutööle.¹⁰³

Arusaadavatel põhjustel kandus probleem üle ka luterlike kirikute vahelistesse suhetesse, sest Kallivere (Kalliviere) kirikus jutlustavale õpetaja Erviöle ei tahetud pikendada tööloba. Sarnane probleem oli õpetaja Erviöl olnud ka Lätis, kus tal keelati liivlaste seas jumalateenistusi pidada. Põhjuseks toodi Läti-vastase kihutustöö tegemine.¹⁰⁴ Seal oli Erviö kaitseks välja astunud Oskar Loorits, kelle tegevuse tunnustuseks või tunnistuseks võib öelda, et 1937. aastal saadeti ta sellepärast Lätist välja.¹⁰⁵ Eestis kõlasid väited, et kuna soome kultuuri kõige tähtsaim alalhoidja on soomekeelne usund, siis tuleb õpetajast lihtsalt vabaneda. Fakt on see, et õpetaja Erviö oli äärmiselt suur ingerlaste huvide kaitsja ning see oli ilmselt peamine põhjus, miks tema väljasaatmisest nii väga huvitatud oldi.¹⁰⁶ Tegelikult oli veel teinegi, ametlik põhjus. Nimelt võisid luteri kirikuid vastavalt seadusele teenida ainult Eesti kodanikest kirikuõpetajad. Erandeid võis teha ainult siseministeriumi otsusega, tavaliselt pikendati töölubasid aga ainult mõne kuu või poole aasta kaupa. See ei olnud seepärast mitte ainult Soome kodanike probleem, vaid sarnane küsimus oli tekkinud ka mitmete teiste riikide õpetajatega, kes Eestis teenisid.¹⁰⁷

Pärast viiendat kultuurikongressi alustas Soome ja Eesti kirikute vaheline toimikond tööd selleks, et Helsingis oleks võimalik uuesti ellu kutsuda Eesti Pauluse kogudus, mis juba enne iseseisvust õpetaja Nigoli juhtimisel oli tegutsenud, kuid oli vahepeal välja surnud. Selle taaselustamise oli enda südameasjaks võtnud piiskop Lehtonen.¹⁰⁸ Soomlased olid põhimõtteliselt nõus koguduse elu uuesti taastama. Vahepealsetel aastatel oli seal paberimajanduse ja üksikute koguduseliikmete eest hoolitsenud praost Hurmenrinta, kes oli valmis neid kohuseid täitma kuni temalt amet

¹⁰² Põhja Kodu, nr 39, 08.04. 1936, lk 3. Kiri Ingerist. Ingeris on pärisrahvaks ingerlased, mitte soomlased.

¹⁰³ Olesk, lk 43.

¹⁰⁴ EK, nr 25 (649), 18.06.1936, lk 5. Lätis ei lubata liivlastele jumala sõna kuulutada.

¹⁰⁵ Olesk, lk 43.

¹⁰⁶ Suomalainen Suomi, nr 1, 10.02.1937. lk 6. Eesti-Ingeri hädahüüd.

¹⁰⁷ Peamiselt puudutas see Rootsi praostkonnas teenivaid õpetajaid, samuti oli probleem Läti õpetajatega.

¹⁰⁸ EELKKA, Eesti ja Soome kirikute vaheline toimikond. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 16.01.1937.

üle võetakse.¹⁰⁹ Eesti ja Soome kirikute vaheline toimkond püüdis jõuda kahe kiriku esindajate vahelisele kokkuleppele, kuidas vastastikku kogudusi teenima hakatakse. Kuigi põhimõtteline kokkulepe saavutati juunis 1937, loodeti seda veel kinnitada, kui see saab fikseeritud ka Soome-Eesti kultuurilepingu sõlmimisega. Pikendati ka õp Erviö tööloba 1. augustini 1937. Pärast seda lubati Erviö Soome tagasi kutsuda. Nii ka tehti, uut õpetajat aga kohe asemele ei tulnud.¹¹⁰ Tööloa küsimus jäi venima ning alles 1938. aasta alguses anti õp Kusta Huhtale luba Narva Soome-Rootsi koguduses jutlustada, sedagi ainult 18. aprillini. Diasporaapäeva eel, mida pühitseti 1937. aasta 28. novembril, käis diasporaakomitee esimees õp Järve Helsingis, kus kohtus kohalike eestlastega, keda oli kokku tulnud rohkel arvul. Otsustati moodustada toimkond, kes koguduse taastamisega tegelema hakkaks. Ka see küsimus ei leidnud loodetud kiiret lahendust, vaid vajab edasisi läbirääkimisi.¹¹¹ Kokkuvõttes võib öelda, et see probleem, mis jäi tegelikult lahenduseta ka edasipidi, oli pigem riigivalitsuse ja kirikuvalitsuse vaheline probleem. EELK esindajatel ei oleks õpetaja määramise vastu vähimatki olnud, kuid otsus seda mitte lubada ning õpetajaid paarikuuliste töölubadega jooksutada oli riigivõimu huvides. Kindlasti ei jätnud see kahe kiriku vahelisi suhteid mõjutamata, kuid ületähtsustada pole seda küsimust samuti mõtet.

Eesti-Soome kirikute sidepidajaks oli 1937. aasta detsembris määratud August Grünberg, kes 1938. aastal eraviisiliselt Soome kirikupäevi külastas.¹¹² 1937. aastal oli üheskoos käidud I soome-ugri kirikuõpetajate konverentsil. Teel sinna peatusid Soome õpetajad ka Tallinnas. Järjekordset kahepoolset konverentsi oli aga igal aastal edasi lükatud. 1935. aastal lepiti kokku, et järgmine suur kokkusaamine korraldatakse kolme aasta pärast. 1938. aastal aga väitsid soomlased, et nende iga viie aasta järel toimuva kirikukogu tõttu ei ole võimalik konverentsi 1938. aastal pidada. Soome peapiiskop soovitas, et III Soome-Eesti kirikuõpetajate konverentsi võiks pidada kas 1939. aastal või 1940. aastal kolmepoolsena, kuna 1937. aastal oli Budapestis kokku lepitud, et kokku saadakse kolme aasta pärast, so 1940. aastal.¹¹³ Eestlased välistasid 1939. aasta, sest sel aastal pidi Eestis toimuma kirikukongress ning olid pigem nõus soomlaste pakutud teise variandiga, et kokkusaamise võiks korraldada II soome-ugri

¹⁰⁹ EELKKA, Soome Ev. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 20.01.1937.

¹¹⁰ EELKKA, Eesti ja Soome kirikute vaheline toimkond. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 25.06.1937.

¹¹¹ EK, nr 47 (723), 25.11.1937, lk 1. EELK Diaspora Komitee esimehe külaskäigud Aluksnes ja Helsingis.

¹¹² EK, nr 3 (704), 20.01. 1938, lk 2. Soome XI kirikupäevad.

¹¹³ EELKKA, Eesti ja Soome kirikute vaheline toimkond. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 14.01.1938.

kirikuõpetajate konverentsi raames 1940. aastal.¹¹⁴ Sellega lõppes reaalselt Soome-Eesti kirikutevahelise toimkonna töö.

Siiski toimus 1939. aastal veel üks kolme vennaskiriku õpetajate kohtumine. Seda aga vabamas vormis. Nimelt korraldasid soomlased 12.–18. juunil 1939. aastal Lappeenrannas hõimulaagri. Igast kirikust oli palutud osa võtma kümme pastorit. Eestist sõitsid piiskoplik vikaar õp Soomre, piiskoplik vikaar praost Jürgenson, assessor praost Aunver, assessor õp Nuudi, praost Grünberg, praost Kubu, õp Eilart, õp Gnadenteich, õp Kirotar ning õp Kiviranna. Selline laager oli korraldatud esimest korda ning koosnes ettekannetest, piiblitundidest ja vennasrahva kirikliku eluga tutvumisreisidest. Osalejad leidsid, et Soome silla ehitamisel on kiriku tegevus kõige olulisem, sest „ta seisab kõlbeliste põhimõtete selgitamises, hõimuaate, armastuse, lootuse, ühistunde, vendluse ja sõpruse põhjendamises ning kristliku usualuse kindlustamises, mis moodustab kõikumatu ideelise aluse ja reaalse põhja suurele sillale”.¹¹⁵ Tagantjärele võib öelda, et see jäi paraku viimaseks kohtumiseks.

1939. aasta novembris algas Talvesõda, Eestit oli suvel halvanud kirikusisene skandaal, mis katkestas teiste hulgas ka suhted soomlastega. Piiskop Rahamägi abielulahutuse ümber toimunud kirikutüli peeti kiriku siseasjaks, millesse ei soovitud sekkuda. Samuti oli alanud baaside ajastu, mis tähendas lisaks kirikusisesele ebastabiilsusele ka ebakindlat olukorda Eesti riigi poliitilises elus. 1. septembril 1939. aastal vabastati Soomega sidepidaja ülesannetest õpetaja Grünberg¹¹⁶ Põhjuseks oli ilmselt osalemine kaheksa praosti kirjas piiskop Rahamägi vastu. Uut sidepidajat asemele ei määratud. 1939. aasta detsembris pöördus Soome peapiiskop Erkki Kaila kristlike kirikute poole, paludes abi võitluses bolševismi vastu. Kaila rõhutas oma apellatsioonis sõja laiemat tähendust kristlusele, öeldes, et „selles võitluses ei ole küsimus mitte ainult Soome rahvuslikust elust või surmast, vaid küsimus puudutab ühtlasi Kristuse evangeeliumi kuulutamise vabadust meie maal ja kogu Soome kiriku säilimist või hävimist kirikkondade hulgast”.¹¹⁷ 1940. aastal pärast Talvesõja lõppu, jäid soomlased ilma suurest osast Karjalast, see tähendas piiskopkonna lagunemist koos selle keskusega Viiburis. Peapiiskop kutsus üles Nõukogude Liidule eraldatud piirkondi misjoniseltside kaudu toetama. See ettepanek leidis ka Eestis poolehoidu.¹¹⁸

¹¹⁴ EELKKA, Eesti ja Soome kirikute vaheline toimkond. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 02.02.1938.

¹¹⁵ EK, nr 30 (783), 27.07.1939, lk 1. Kirikuõpetajate hõimu vennaslaagrist.

¹¹⁶ EELKKA, Soome Ev.Lut. Kirik. Alustatud 1939, lõpetatud 1944. 01.09.1939.

¹¹⁷ EELKKA, Soome Ev.Lut. Kirik. Alustatud 1939, lõpetatud 1944. 10.12.1939.

¹¹⁸ EK, nr 13 (818), 05.04.1940, lk 3. Soome-N.Liidu rahutingimuste tähendus Soome kirikule.

Kahjuks ei olnud Eestis valitsevate poliitiliste olude tõttu võimalik väga palju soomlaste heaks teha.

Suhetes Soome luterliku kirikuga ei ole oluline mitte ainult nende aktiivsus, vaid ka asjaolu, et need olid kõiki kirikuelu valdkondi haaravad. Kindlasti tuleb olulisteks pidada esimesi kontakte, eriti intensiivsed olid need misjoniseltside vahel. Just nendest esimestest isiklikest tutvustest ning ühistelt peetud soome-ugri kongressidest kasvas välja idee pidada konverentse, mis said omakorda oluliseks lüliks, avades võimaluse isiklikeks suheteks ja kogemusteks suurele hulgal EELK õpetajatest. Eesti luteri usu kiriku ametikandjaid võib neid kontakte silmas pidades kindlasti võitjaks nimetada, sest eestlastel oli, mida soomlastelt õppida. Eesti-poolne sidepidaja August Arumäe (Grünberg) rõhutab oma mälestustes just Soomes nähtud uusi töömeetodeid ja sealt saadud kogemusi, mida ta oma töös hiljem rakendas.¹¹⁹ Just sellise arendava iseloomu pärast tulebki neid suhteid kõige enam hinnata.

2.1.2. Ungari Evangeelne Kirik

2.1.2.1. Suhted kuni I soome-ugri kirikuõpetajate kongressini

Esimese maailmasõja tulemusena kaotas Ungari üle poole oma endisest territooriumist, see mõjus raskelt ka kristlikule kirikule. Evangeelne kirik oli ja on Ungaris vähemuses olev usuühing. Kuigi reformatsiooni tulemusena vahetas enamik katoliku kiriku luterliku vastu, ei jäänud selline olukord püsima, vaid muutus juba vastureformatsiooni käigus, kui katoliku kirik saavutas riigis peaaegu sama suure ulatuse, kui enne usupuhastust. 1930. aasta rahvaloenduse järgi oli Ungaris 5 634 003 katoliiklast, 201 093 kreeka õigeusklikku, 1 813 162 reformeeritud kiriku liiget ning 534 165 luterlast.¹²⁰ Sealjuures oli reformeeritute ja luterlaste läbikäimine sajandite vältel kujunenud niivõrd tihedaks, et nende ajaloost eraldi üldse ei kõneldud, räägiti ainult ühisest protestantismi ajaloost.¹²¹ Sarnane oli muuseas olukord ka Poolas ja Leedus. EELK suhted Ungari luterliku kirikuga olid lahutamatu seotud soomlastega. Just meie põhjanaabrid kui soome-ugri töö eestvedajad olid esimesed kontakti loojad mitte ainult eestlastega vaid ka ungarlastega. Kusjuures kahepoolsed

¹¹⁹ Arumäe, lk 215.

¹²⁰ EK, 35 (659), 27.08.1936, lk 4. Ungari ev. luteriusu kirik.

¹²¹ EELKKA, I Soome-Ugri kirikuõpetajate konverentsi juure kuuluv materjal. Evangeelse kiriku ajaloo tüübilised omapärasused Ungaris. Dr Desider Wicziani poolt Soproni ülikoolis peetud ettekanne.

suhted ungari evangeelse kirikuga said alguse alles 1930. aastatel, 1920. aastatel kirikute vahelistest ametlikest suhetest rääkida ei saa. Aktiivsemalt asuti teineteisega läbi käima eriti tänu soome-ugri kongressidele ning sama suurt rolli mängisid kindlasti ka Soome-Eesti kirikuõpetajate konverentsid, kus ungarlaste esindajad alati kohal olid.

1936. aastal enne V soome-ugri kultuurikongressi täheldati ajalehes Eesti Kirik soomlaste ja ungarlaste viimastel aastatel süvenenud lähenemist, eriti rõhutades isiklike kontakte mõnede õpetajatega, kes valdasid hästi soome keelt.¹²² Põhjanaanabrite kiriku esindajad väljendasid rõõmu juba aastaid toimunud üliõpilaste vahetamise üle, mille märgiks 1936. aasta sügisel avanes kahele Soome õpetajale võimalus Ungari Soproni ülikooli õppima asuda. Kõige olulisemana märgiti artiklis ära aga ühise konverentsi korraldamine 1937. aastal, mille eeltööd olid sel ajal juba käimas. Kusjuures eestlasi seoses selle üritusega siis veel ei mainitud, mis oli ka arusaadav, sest Eesti luterliku kiriku õpetajad haarati sellesse hiljem¹²³ Konverentsi kutse esitas EELK konsistooriumile 8. juunil 1936. aastal Ungari Kirikuõpetajate Liidu juhataja toompraost Zoltan Turoczy.¹²⁴ Kutse võeti rõõmuga vastu. Seda kinnitati teatavasti ka V soome-ugri kultuurikongressil.

I soome-ugri kirikuõpetajate konverents oli vaieldamatult soome-ugri kirikuringkondade kõige suurem ühine ettevõtmine. Kui aga vaadelda EELK kahepoolseid suhteid esmalt soome, seejärel ungari evangeelsete kirikutega, siis saab kindlalt väita, et suhetes soomlastega ei etendanud see konverents kaugeltki nii olulist rolli kui suhetes ungari õpetajatega. Just 1937. aastal peetud konverents oli Ungari ja Eesti luteri kirikute vahelise laiemal koostöö alguseks. Enne seda kohtumist oli ühistel kokusaamistel sõlmitud küll põgusaid tutvusi, ungarlaste eestvõtmisel oli Rahamägi kirjutanud artikli Eesti Evangeeliumi Luteri usu Kirikust¹²⁵, kuid üksikutest tutvustest ja kokupuudetest kahe riigi kirikuõpetajate suhtlus koosneski. Mingil määral mängib siin kindlasti rolli ka kahe maa vahele jääv distants, sest EELK välissuhted oli aktiivsemad siiski lähemate naabritega. Kaugemal asuvate riikidega ja nende kirikutega suheldi mingi kindla teema, lepingu või organisatsiooni raames.

¹²² EK, 14, (637), 02.04.1936, lk 5. Soome ja Ungari ev. lut kirik.

¹²³ *Ibid.*

¹²⁴ EELKKA, Kirjavahetus Ungari evangeelse kirikuga. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 08.06.1936.

¹²⁵ Rahamägi, Hugo Berndard. Eesti evangeeliumi luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis. Aus den Forschungsarbeiten des Ungarischen Wissenschaftlichen Instituts in Tartu. Toimetaja Stephan v. Csekey. Tartu, Krüger, 1930, lk

Huvi Eesti vastu oli tõusnud umbes viienda kultuurikongressi paiku, kui oli hakatud planeerima ka ühist kongressi. 1937. aastal käis Eestisse esimene Ungari kirikutegelaste ekskursioon Nyiregyhaza evangeelsest kogudusest, et tutvuda Eesti kirikueluga. Neid võõrustas piiskopi puudumisel piiskoplik vikaar praost Kubu.¹²⁶

Pärast viiendat kultuurikongressi pöördus kongressi sekretäri Alo Rauna poole Ungari noor teoloog Stefan Matis, kes teenis Ungaris abiõpetajana ning oli noore mehena huvitatud Eestis reisimisest ning kirikliku elu jälgimisest.¹²⁷ Mõni kuu hiljem pöördus Matis isiklikult piiskop Rahamägi poole sama palvega, avaldades soovi Eestis keelt õppida ning seeläbi Eesti-Ungari sidemeid veelgi tihedamaks muuta. Matis soovis võimalikult palju ringi reisida, pastorite juures mõne nädala ööbida ning nendega koos teenida.¹²⁸ Kirjale oli lisatud juhendaja soovituskiri Soproni ülikoolist. Küsimus tõusis päevakorda ühise konverentsi ajal samas Soproni ülikoolis, kui piiskop Rahamägi seal ettekande pidas, samuti arutati Budapestis toimunud konverentsil laiemalt üliõpilaste vahetamise teemat.¹²⁹ Eeskujuks olid jällegi soomlased, sest nendega oli üliõpilasvahetus edukalt toiminud. Otsus oli positiivne ning 1. juulil 1937 teatati, et Matis tuleb Eestisse õppereisi eesmärgil. Ungarlased nägid omalt poolt võimalust, et ka üks eestlasest õpetaja võiks minna samaväärsele reisile Ungarisse.¹³⁰ Selleks õpetajaks valiti noor teoloogiamagister Rudolf Kiviranna. Ta asus koos abikaasaga Soproni ülikooli, kus õppis ungari keelt ning täiendas oma teoloogiaalaseid teadmisi. Koos Kivirannaga saadeti Eestist sealse ülikooli raamatukokku mitmeid eestikeelseid kirikulooalaseid kirjutisi.¹³¹ Lisaks enda ungari keele õpingutele asus ta oma ülikoolikaaslastele eesti keele tunde andma, mis ülikooli dekaanile dr Karl Pöhlele suurt heameelt valmistas.¹³² 1937. aasta lõpus määrati piiskopi ettepanekul Rudolf Kiviranna EELK sidepidajaks Ungari Ev. Kirikuga.¹³³

¹²⁶ EELKKA, Kirjavahetus Ungari evangeelse kirikuga. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 27.04.1937.

¹²⁷ EELKKA, Kirjavahetus Ungari evangeelse kirikuga. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 04.03.1937.

¹²⁸ EELKKA, Kirjavahetus Ungari evangeelse kirikuga. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 23.05.1937.

¹²⁹ EELKKA, Kirjavahetus Ungari evangeelse kirikuga. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 10.06.1937.

¹³⁰ EK, nr 26 (675), 01.07.1937, lk 5. Ungari evangeelse kiriku õpetaja Matis Istvan tuleb Eestisse.

¹³¹ EELKKA, Kirjavahetus Ungari evangeelse kirikuga. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 25.10.1937.

¹³² *Ibid.*

¹³³ EELKKA, Kirjavahetus Ungari evangeelse kirikuga. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 02.12.1937.

2.1.2.2. I soome-ugri kirikuõpetajate kongress¹³⁴

Kongress, mis toimus 24. maist kuni 6. juunini 1937. aastal Budapestis, kujunes kolme riigi kirikuõpetajate suurimaks kokkusaamiseks enne Teist maailmasõda. Eestist ja Soomest oli kokku Ungari pealinna sõitnud umbes 60 õpetajat, kellele lisandus umbes sama palju Ungari Ev. Kiriku õpetajaid. Konverentsi ametlik osa oli planeeritud kahele päevale, millele pidi järgnema ringreis mööda Ungarit, mille jooksul oli ette nähtud tutvumine nii kirikliku elu kui ka kultuurieluga ning tööstusettevõtetega.¹³⁵ 1. veebruaril 1937. aastal määrati EELK konsistooriumi istungil kindlaks kongressi ettevalmistustööde komisjoni koosseis, kuhu kuulusid piiskoplikud vikaarid Soomre ja Kubu ning assessor Aunver.¹³⁶ Konverentsile minejate nimekiri polnud alguses pikk, kuna vahemaa oli aukartust äratav ning kardeti, et sellel osalemine läheks liiga kalliks maksma. Pärast 1937. aasta jaanuarikonverentsi teatati ungarlastele igatahes, et kuigi osavõtjaid kindlasti tuleb, ei saa nende arv olema suur.¹³⁷ Selleks ajaks oli juba paika pandud Eestipoolsed referendid, kelleks olid õp Leopold Raudkepp, kes pidi kõnelema EELK ajaloolistest eripäradest ja praost Jakob Aunver, kelle ettekande teemaks oli Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku praegune vaimne ilme. Piiskop Rahamägiga oli kokku lepitud, et tema peab lõpujumalateenistuse jutluse.¹³⁸ Märtsis määrati ettevalmistava komisjoni sekretäriks Paul Kuusik, kelle esimesteks ja kõige peamisteks ülesanneteks said liturgia ning EELK põhikirja tõlkimisvõimaluste otsimine ning sõidu- ja elamiskulude alandamine niivõrd väikeseks, et osavõtmine konverentsist oleks võimalik suuremale osale pastoritest, kui senini end registreerinud oli.¹³⁹ Ettekandeid ei tõlgitud mitte otse ungari keelde, vaid saadeti Soome, kus need esmalt soome keelde, ning alles seejärel soomlaste poolt ungari keelde tõlgiti.¹⁴⁰ Eestlaste registreerimistähtajaks oli määratud 15. aprill, soomlaste tähtaeg oli varasem ning oli teada, et nende kirikuõpetajaid

¹³⁴ Kasutusel oli ka nimekuju I Eesti-Soome-Ungari kirikuõpetajate konverents.

¹³⁵ EK, nr 10 (686), 11.04.1937, lk 3. Eesti-Soome-Ungari kirikuõpetajate konverents lähenemas.

¹³⁶ EELKKA, I Soome-Ugri kirikuõpetajate konverents Budapestis. Alustatud 1936, lõpetatud 1938. 04.02.1937.

¹³⁷ EELKKA, I Soome-Ugri kirikuõpetajate konverents Budapestis. Alustatud 1936, lõpetatud 1938. 15.02.1937.

¹³⁸ *Ibid.*

¹³⁹ EELKKA, I Soome-Ugri kirikuõpetajate konverents Budapestis. Alustatud 1936, lõpetatud 1938. 12.04.1937.

¹⁴⁰ EELKKA, I Soome-Ugri kirikuõpetajate konverents Budapestis. Alustatud 1936, lõpetatud 1938. 05.04.1937.

sõidab Ungarisse umbes 30.¹⁴¹ Nende reis oli planeeritud läbi Tallinna, kus pidi toimuma kohtumine Eesti kolleegidega ning õhtune jumalateenistus. Eestlasi registreerus lõplikel andmetel 27, kellest 16 olid pastorid, 10 aga õpetajate ning endiste õpetajate prouad, viimaste seas näiteks endise piiskopi proua Melanie Kukk. Kaasa sõitis ka Johannes Hiiob, kes oli Toomkoguduse peaorganist ning EELK kirikumuusika sekretariaadi teaduslik sekretär.¹⁴² Reisi marsruut oli paika pandud juba 1936. aastal. See pidi toimuma läbi Läti, Poola, Tšehhoslovakkia ja Austria. Tagasitee aga läbi Austria ja Saksamaa, kus kavatseti külastada Berliini. Iga riigi raudteel oli võimalik saada ka soodustusi, enamasti 25%–33%.¹⁴³ Konverentsi tegi veelgi soodsamaks võõrustajamaa kirikuõpetajate nõue, et kõik elamiskulud pidid jääma nende kanda. Nii oli reis kirikuõpetajatele suhteliselt odav. Kõik pastorid aga ei valinud reisimiseks raudteed, mõned näiteks otsustasid reisi läbi teha oma autoga.¹⁴⁴

Teel Budapesti peatuti Riias, kus Läti peapiiskop külalisi kirikukoolis vastu võttis ning lootis, et Soome ja Eesti ametivendadega juba järgmisel aastal ühise kokkutuleku saab korraldada, mitte pelgalt läbisõidukohtumistega piirduda.¹⁴⁵ Samuti oli üks päev ringivaatamiseks Varssavis, kus kohtuti Poola evangeelse kiriku esindajatega, kellega eestlastel olid kujunemas head suhted. Soomlased külastasid samal ajal Vilniust.¹⁴⁶ Budapesti jõuti 22. mail, mis oli laupäev. Järgmisel päeval külastati mitut kogudust ning peeti jumalateenistusi. Esmaspäev kulus pealinna vaatamisele. Kongressi avamine toimus teisipäeval 25. mail 1937. aastal. Piiskop Rahamägi meenutas oma tervituskõnes IV soome-ugri kultuurikongressi ning selle raames peetud esimest Soome-Eesti kirikuõpetajate konverentsi, millest kasvas välja suur sõprus kahe riigi, Soome ja Eesti, luteri kirikute õpetajate vahel. Järgmisel kahe kiriku vahelisel konverentsil olid ka Ungari kirikute esindajad. Sealt sai alguse kolme kiriku vaheline sõprus, mille märgiks ungarlased kutsusid V soome-ugri kultuurikongressil oma hõimurahvaste pastoreid Budapesti ühisele konverentsile.¹⁴⁷ Rahamägi andis lühikese ülevaate Eesti kiriku olukorrast, mille suhtes tema sõnul veel natuke aega tagasi kindlust polnud, kas ta killuneb ja laguneb või püsib koos. Kuid

¹⁴¹ EELKKA, I Soome-Ugri kirikuõpetajate konverents Budapestis. Alustatud 1936, lõpetatud 1938. 17.03.1937.

¹⁴² EELKKA, I Soome-Ugri kirikuõpetajate konverentsi juure kuuluv materjal. 24. ja 25. mail 1937 Budapestis peetava I Soome-Ugri kirikuõpetajate konverentsi puhul, Ungarisse sõitjate nimestik.

¹⁴³ EELKKA, I Soome-Ugri kirikuõpetajate konverentsi juure kuuluv materjal. 22.04.1937.

¹⁴⁴ Näiteks praost Arumäe sõitis Ungarisse autoga. Arumäe, lk 256.

¹⁴⁵ EK, nr 22 (671), 03.06. 1937, lk 1. Eesti kirikuõpetajad Ungaris.

¹⁴⁶ *Ibid.*

¹⁴⁷ EK, nr 20 (696), 20.05.1937, lk 1. Eesti kirikutegelased Ungaris.

see kriis olevat ületatud ning kirikuelul paistsid tema sõnul olevat ees helged ajad.¹⁴⁸ Ungari evangeelse kirikuõpetajate liidu esimees dr Sandor Raffay rõhutas oma tervituses kolme rahva sisemisi sidemeid, mis meie vahel valitsevad. „Välispidised sidemed, mis vanasti meie esivanemaid ühendanud, on katkenud ja praegu helgivad müütilise mineviku hämarikust vaid katkendlikud mälestused. [---] Keel, kombed, kohustused ja püüded on meil igal ühel omaette kujunenud, kuid südamete loomusundlik kiindumus sunnib korra ühtekuulunud perekonna hiliseid järeltulijaid teineteisest otsima ja teineteise saatusest vennalikult osa võtma”.¹⁴⁹ Pärast tervitusi valiti kongressi juhatus, kuhu kuulusid piiskopid Raffay, Rahamägi ja Mannermaa.¹⁵⁰ Esimene päev oli pühendatud ettekannetele. Soome kirikust Ilmari Salomies, Eesti kirikust Leopold Raudkepp ja Ungari kirikust Dezso Wiczian kõnelesid oma kiriku ajaloost ning selle tõttu kujunenud eripäradest.¹⁵¹ Järgnevalt puudutasid Aarni Voipio ja Sandor Kovacs oma ettekannetes kirikute põhikirju ja ülesehitust, mille järel esitas Soome piiskop Mannermaa ungarlastele ja eestlastele küllakutse Soome ning ettepaneku pidada järgmine sarnane kongress Helsingis. Sellega esimene konverentsipäev ka lõppes. Teisel päeval esines praost Aunver referaadiga Eesti kiriku praegusest seisust, luteri usu õpetuse alustest ja misjoniseltside, kirikumuusika ja noorsootöö hetkeseisust.¹⁵² Ungari kiriku kohta pidas samateemalise ettekande Bela Kapi, kes puudutas suhteid katoliiklastega ning probleeme, mis olid seotud Esimeses maailmasõjas saadud kahjudega. Viimase ettekande pidas piiskop Raffay, kes kõneles Ungari evangeelse kiriku jumalateenistuse eripäradest.¹⁵³ Konverentsi teise päeva lõpus võeti vastu otsus, et Soome-Ugri kirikuõpetajate kongresse tuleb kindla aja järel korraldada ning kõik ettekanded avaldatakse kirikulehtedes Ungaris, Soomes ja Eestis. Piiskop Raffay lõpetas kongressi lootuses, et sel kongressil pandud kindel alus hõimurahvaste vahel säilib ning me jääme vennalikesse suhetesse ka edaspidi.¹⁵⁴

Kui ametlik osa oli lõppenud, algas tutvumine Ungari kultuuri- ja kirikueluga. Väljasõidu ajal vaadeldi supelasutusi, rauatehast, hobusekasvatust ning külastati Soproni ülikooli, kus piiskop Rahamägi esines ettekandega.¹⁵⁵ Pärast ettekannet jälgiti

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ EELKKA, I Soome-Ugri kirikuõpetajate ja kirikutegelaste kongress Budapestis. Alustatud 1937, lõpetatud 1938. Konverentsi protokoll. 01.07.1937.

¹⁵¹ *Ibid.*

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ EK, nr 22 (671), 03.06. 1937, lk 3. Eesti kirikutegelased Ungaris.

¹⁵⁵ EK, nr 24, (673), 17.06.1937, lk 1. Eesti kirikutegelased Ungaris.

kinoetendust, kus näidati Eesti kultuurfilmi ning filmi Soproni linnast. Eesti õpetajad olid nii mõnegi asja üle üllatunud, mõnigi asi tundus omapärane. Ungari kogudused ei olnud reeglina suured, täiesti tavaline oli 50 liikmega kogudus. See aga tähendas suurt liikmemaksu. Samuti oli pea iga koguduse juures kool ja noorsootöö- ning misjoniasutus, mida samuti kogudused üleval pidasid. Kogu reis oli Eesti pastoreitele täis uusi kogemusi ning andis palju mõtteid, mida oma töös rakendada.¹⁵⁶

2.1.2.3. EELK kontaktid Ungari Evangeelse Kirikuga pärast I soome-ugri kirikuõpetajate kongressi

Pärast kongressi asus Ungarisse õppima Rudolf Kiviranna. Talveperioodil töötas ja õppis ta Soproni ülikoolis. See oli ainus riiklik luterlik ülikool Ungaris, üliõpilasi oli seal küll ainult pisut üle saja, kuid lõpetajate protsent oli äärmiselt kõrge.¹⁵⁷ Kuna ta oli määratud EELK sidepidajaks, siis tutvus ta kevadperioodil eestlaste informeerimist ja isiklikku huvi silmas pidades paljude kogudustega nii linnas kui ka maal. Nendest tutvumisreisidest kirjutas ta mitmeid kordi Eesti Kirikus, rõhutades oma kirjeldustes Ungari evangeelse kiriku suuremat rõhku hingehoiutööle ning diakooniatöö tähtsustamist, mille nõrkus tema arvates EELK-s suureks puuduseks oli. Samuti võttis ta osa Ungari evangeelse kirikuõpetajate peakoosolekust Budapestis. Sealt saatis piiskop Raffay tervitusi Eesti ametivendadele.¹⁵⁸ 1938. aastal võimaldati Kivirannal aga Budapesti suurimas evangeelses kirikus Eesti Vabariigi kahekümnenenda aastapäeva puhul pidada koos Ungari õpetajatega jumalateenistus, millel jutlustas õp Kiviranna. See sündmus oli leidnud elavat vastukaja Ungari ajakirjanduses, eriti sooja vastuvõtu aga Ungari eestlaste seas.¹⁵⁹ Õpetaja Kiviranna viibis Ungaris kuni 1938. aasta juulini ning reisis veel ka Slovakkias ja Rumeenias, kus külastas mitmeid ungarlaste kogudusi.¹⁶⁰

Eestis reisis samal ajal õpetaja Stefan Matis, kes alustas oma rännakut septembris Tallinnast, peatus Jüris õpetaja Aunveri juures, seejärel 1937. aasta novembris siirdus Võnnu kogudusse, kus elas kaks kuud. Pärast seda viibis kaks kuud Tartus Peetri ja Maarja koguduse juures, võttes osa nii usuteadlaste konverentsidest

¹⁵⁶ *Ibid.*, lk 3.

¹⁵⁷ EK, nr 29 (730), 21.06.1938, lk 5-6. Eesti ja Ungari evangeelsete kirikute sõprussidemed.

¹⁵⁸ EK, nr 47 (696), 25.11.1937, lk 1. Tervitused Ungarist eesti kirikule

¹⁵⁹ EK, nr 11, 17.03.1938, lk 5. Eestikeelne jumalateenistus Budapestis. Elav huvi Eesti vastu Ungaris.

¹⁶⁰ EK, nr 29 (730), 21.06.1938, lk 5-6. Eesti ja Ungari evangeelsete kirikute sõprussidemed.

kui ka õp Tauli introduktsioonist.¹⁶¹ Tartust lahkunud, elas ta kuu aega Rõngus, seejärel Otepääl. Juunis 1937 õnnestus õp Matisel koos õp Haameriga külastada Saaremaad, pärast mida ta oli Tartus mitu nädalat haigevoodis. Viimase kuu viibis ta Pärnus õp Nuudi juures.¹⁶² Eestist lahkus ta 1938. aasta augustis ning pidas Ungaris mitmeid loenguid, kus käsitles Eesti Luteriusu Kiriku eripärasid ning kirjeldas eestlastest kirikuõpetajate igapäevaelu. Samuti andis ta edasi Eesti ametivendade tervitused ning lootused juba varsti kohtuda. Selleks ajaks oli aktuaalseks muutunud II soome-ugri kirikuõpetajate kongressi korraldamine, mis pidi toimuma 1940. aastal Helsingis ning mille puhul Soome kirik juba aktiivse ettevalmistustööga tegeles.

1938. aasta juulis kirjutas piiskopile Ungari abiõpetaja Janos Kajos, kes soovis Eestis jätkata oma praktilise usuteaduse õpinguid. Kajos nägi oma plaanis ette esimese poolaasta keelt õppida ning tutvuda teadusliku tööga ühenduses olevate Eesti usuelu puudutavate küsimustega. Ilmselt õp Matise soovitusel, kellele oli kõige positiivsema mulje jätnud Tartu, soovis ka Kajos elukohaks Tartut, kus ta teisel poolaastal soovis juba koguduse juures teenida.¹⁶³ Õpetaja Kajos asuski Tartusse, ning lahkus Eestist alles 1940. aasta aprillis, kui piiskop Kovac ta Ungarisse tagasi kutsus.¹⁶⁴ Kajos viibis Eestis seega pisut üle aasta. Noorte kirikuõpetajate teenimine vennaskirikus oligi peamiseks kahe kiriku vaheliste suhete väljundiks. II soome-ugri kirikuõpetajate kongressini ei jõutud, kuna kõikide riikide poliitilised olud olid sel ajal segased. Viimane kohtumine Ungari kiriku esindajatega toimus nende läbisõidul Soome hõimulaagrisse 1939. aasta juunis. Sinna sõitsid seitse ungarlasest õpetajat ning ühe päeva jooksul, mille nad Tallinnas veetsid, kohtusid nad Eesti kirikujuhtidega ning tutvusid Tallinna kirikutega.¹⁶⁵

Suhete areng Ungari evangeelse kirikuga jäigi kahjuks algusfaasi. Ilmselt oleks koostöö pärast II soome-ugri kirikuõpetajate kongressi muutunud laiaulatuslikumaks. Reaalselt pandi ju kontaktidele alus alles Budapestis toimunud kokkusaamisel. Sellepärast kaugemale ei jõutudki. Ungarlastest oleks kindlasti saanud väga väärtuslikud koostööpartnerid, sest nende olukord ja traditsioonid olid küllaltki erinevad, nende noorsootöö meetodid, diakooniatöö hea organiseeritus olid just need

¹⁶¹ EELKKA, kirjavahetus Ungari evangeelse kirikuga. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 05.07.1938.

¹⁶² *Ibid.*

¹⁶³ EELKKA, kirjavahetus Ungari evangeelse kirikuga. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 19.07.1938.

¹⁶⁴ EK, nr 22 (827), 30.05. 1940, lk 2. Hõimuvenna lahkumissõna.

¹⁶⁵ EK, nr 26 (779), 29.07.1939, lk 1. Ungari kirikuõpetajad läbisõidul Eestis.

teemad, mille lahendamisele eestlased 1930. aastate lõpus kõige enam soovisid rõhku panna.

Kahte peatükki kokku võttes tuleb rõhutada soome-ugri hõimutöö olulisust ka kristliku kiriku jaoks. See andis võimaluse sõlmida sidemeid, teistelt õppida ja areneda. Soome-ugri suhted olid täiesti erinevad kõigist teistest EELK kontaktidest just oma ühise hõimutunde poolest, st et kolmel kirikul oli lisaks ühisele usutunnistusele veel üks ühine tunnusjoon, mis oli äärmiselt oluline kõigile kolmele noorele riigile. Just see võimaldas hoopis teistsuguseid suhteid, kui eestlastel oli näiteks oma teiste naabrite – lätlastega. See oli midagi, mis noorele iseseisvunud ja identiteeti otsivale riigile mõjus kindlasti tugevdavalt ja tekitas tunde, et eestlased ei ole lihtsalt üks rahvakilluke Euroopa äärealadel, vaid tal on kaugemale ulatuv ajalugu.

2.2. Skandinaavia luterlikud kirikud

2.2.1. Rootsi evangeelne kirik

2.2.1.1. Suhted aastatel 1919–1933

1916. aasta maikuu saatsid Rootsi evangeelse kiriku esindajad Eestisse telegrammi Eestimaa talurahva vabastamise saja aasta juubeli puhul. Märkimisväärne oli, et see oli adresseeritud Willem Reimanile, mitte aga saksameelsele konsistooriumile.¹⁶⁶ Peapiiskop Nathan Söderblomi elav huvi Eesti ja eestlaste vastu oli teada juba enne Eesti rahvakiriku loomist. Samuti olid tuntud tema sõnavõtted, milles ta korduvalt rõhutas, et Eesti peab saama oma piiskopi. 1919. aastal saatis Rootsi peapiiskop Söderblom EELK teisele kirikukongressile telegrammi, milles avaldas noorele kirikule oma toetust. Eestlased vastasid Söderblomile samuti telegrammiga. Kongressile oli saadetud ka Rootsi luteri kiriku esindaja David Froste, kes pidas lühikese tervituskõne. Ta rõhutas, et kahe kiriku vahelised kontaktid ulatuvad juba sajandite tagusesse aega ning ei kannu nõrkemise märki, vaid vastupidi, muutuvad üha tugevamaks.¹⁶⁷ Suhted Rootsi evangeelse kirikuga ei näidanud tõepoolest nõrgenemise märki, vaid olid juba rahvakiriku loomisest, ning kogu okupatsioonieelse perioodi kestel, üsna tihedad. Samal aastal saabus piiskop Kukele kutse osaleda Põhjamaade piiskoppide koosolekul, millest piiskop siiski aja

¹⁶⁶ MK, nr 13, 15.11.1920, lk 120. Põhjamaade piiskoppide koosolek ja selle tähtsus.

¹⁶⁷ EELKKA, Kirikupäeva protokoll ja materjal 1920, kiriku aruanne 1919. a. kohta. Kirikupäeva protokoll.

puudumisel osa võtta ei saanud.¹⁶⁸ Rootsi evangeelne kirik abistas majanduslikus kitsikuses Eesti ametivendi ka rahaliselt, saates neile 3000 Rootsi krooni, hiljem veel 5000 krooni.¹⁶⁹ Need rahalised toetused ei jäänud ainsateks. 1919. aastal loodi Söderblomi eestvedamisel Eestisse Maailmaliidu Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu Eesti regionaalkomitee, mille juhtide hulka kuulusid algul Eduard Tennmann ja Jaan Lattik. Esimeseks sekretäriks oli kiriku viimane superintendent Wilhelm Kentmann.¹⁷⁰

1921. aastal külastas piiskop Kukk Rootsit, võttes osa konverentsist, kus Põhjamaade kirikujuhid arutasid Poola evangeelse kiriku probleeme. Juba aastaid varem oli Rootsi peapiiskopi poolt loodud Põhjamaade Kiriklik Koostöökomitee, mis pidi Skandinaavia maid ühendava kirikublokina seisma vastu Ameerika ja Saksa evangeelsete kirikute kasvavale mõjuvõimule. Sellesse blokki soovis ta kaasata ka Baltimaade ja Soome kirikuid. 1921. aasta märtsis olidki Põhjamaade ja uute riikide Läti ja Eesti piiskopid Uppsalas.¹⁷¹ Samal aastal andis Nathan Söderblom Eesti piiskoppi ametisse õnnistades EELK-le apostelliku järjepidevuse, mis oli tema hinnangul teoloogiliseks eelduseks ühise bloki moodustamisel.¹⁷² 1922. aastal külastas peapiiskop jällegi Eestit, seda seoses Vormsi õpetaja John Classoni ametisse õnnistamisega.¹⁷³

1920. aastate tähtsaimaks sündmused nii suhetes Rootsi evangeelse kirikuga kui ka laiemalt kogu kiriklikus elus, oli 1925. aastal Stockholmis toimunud tegeliku ristiusu maailmakonverents, millest võtsid osa ka EELK esindajad Tennmann ja Tallmeister, kahjuks aga mitte piiskop, kes soovis küll Stockholmi konverentsi külastada, kuid jättis minemata abikaasa raske haiguse tõttu.¹⁷⁴ Söderblom väljendas kirjas Eesti piiskopile kurvastust, et viimane ei saanud Stockholmi konverentsist osa võtta ning tundis elavat huvi, mis on saanud Toomkiriku küsimusest.¹⁷⁵ Toomkirikut puudutav temaatika oli talle juba eelnevalt tuttav, see konflikt oli ka jõudnud välisajakirjandusse ning tekitas seepärast küsimusi paljudele kirikujuhtidele.

¹⁶⁸ EELKKA, Kirikupäeva protokoll ja materjal 1920, kiriku aruanne 1919. a. kohta. Piiskop Jakob Kuke aruanne 1919. aasta kohta.

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ Saard, Riho. Euroopa üldine kirikuajalugu. Selle algusest kuni tänapäevani. Tallinn, Argo, 2005, lk 379.

¹⁷¹ Sild, Olaf; Salo, Vello. Lühike Eesti kirikulugu. Tartu, 1995, lk 121.

¹⁷² Aunver, lk 77.

¹⁷³ EK, nr 28, 16.07.1931, lk 226. Piiskop Nathan Söderblom surnud.

¹⁷⁴ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 10.09.1925.

¹⁷⁵ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 10.09.1925.

Järgneval aastal pöördusid Söderblomi poole mitmed sakslastest kirikutegelased palvega piiskop Kukke neile soodsas suunas mõjutada. Samuti nõuti, et küsimus tuleks päevakorra *Life and Work* jätkukomitees. Teati, et Söderblomi sõna maksab, kuid Rootsi peapiiskop ei käitunud ootuspäraselt, ega pöördunud selles küsimuses Kuke poole.¹⁷⁶

Eesti esimesel iseseisvusaastakümnel tähendasid välissuhted peamiselt kirikujuhtide vahel sõlmitud isiklike kontakte. Kirikute vahelised konverentsid, näiteks nagu eestlased pidasid soomlastega, samuti misjonitöö, noortetöö ja kirikumuusika kontaktid arenesid jõudsamalt alates 1920. aastate lõpust. Piiskop Kukele tundusid Söderblomi mõtted erinevate konfessioonide koostööst sotsiaalsete murede lahendamisel väga südamelähedased. Sellepärast olid ka isiklikud suhted Rootsi peapiiskopiga, kes oli ühtlasi oikumeenilise liikumise üks peamisi eestvedajaid, äärmiselt soojad ning Kuke jaoks tähtsad. Eriti silmapaistev on see sellepärast, et EELK esimene piiskop oli oma jõu rohkem kiriku sisemisele arendamisele suunanud. Selles mängis kindlasti rolli EELK 1920. aastate heitlik olek, mis ei andud piiskopile võimalust oma pilku kirikust välja suunata. Kuid isegi kui Kukke välisvisiitidele või konverentsidele kutsuti, siis paljudel juhtudel ta nendest osa ei võtnud, vaid saatis kellegi teise. Näiteks oli välissuhete hea käekäigu eest alati hoolitsemas Rahamägi, kellele meeldis väga konverentse külastada, ning juba enne piiskopiks valimist kiriku esindusfiguurina esineda. See ei tähenda aga seda, et Kukk poleks üldse välisvisiitidel käinud. Pigem võib öelda, et tal olid omad eelistused ning need olid enamasti seotud kas Söderblomi või maailmaliiduga, mis oli Rootsi peapiiskopi eestvedamisel loodud *Life and Work* liikumise lähim koostööpartner. Samuti külastas Kukk luterliku maailmakonvendi istungeid. Nii oli ta EELK esindajana kohal 1923. aastal toimunud luterlike kirikute maailmakonvendi esimesel koosolekul Eisenachis.¹⁷⁷ Sellel koosolekul oli Rootsi peapiiskopi loodud Põhjamaade kirikute blokk äärmiselt olulisel kohal, sest Söderblom oleks vastasel juhul ilmselt maailmakonvendi juhtimisest tema teoloogiliste vaadete tõttu eemale tõrjutud. Kuid kuna tema selja taga oli niivõrd palju kirikuid, ja need olid formeeritud ühtsesse Põhjamaade kirikublokki, siis oli seda võimatu teha.¹⁷⁸ Samas ei nõustunud Kukk

¹⁷⁶ Ketola, Mikko. *The Nationality Question on the Estonian Evangelical Lutheran Church, 1918–1939*. Helsingi, Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 2000.

¹⁷⁷ Kukk, Jakob. *Luteruse kiriku praegune seisukord Eestis ja mujal. – Usupuhastus eestlaste maal 1524-1924*. Tartu, 1924, lk 230.

¹⁷⁸ Lauha, lk 49.

Söderblomi selgelt poliitilise algatusega, millega avaldati protesti Ruhri piirkonna okupeerimise vastu prantslaste poolt. Rootsi peapiiskopi avaldus pälvis maailma ajakirjanduses suurt tähelepanu ning kuigi Söderblom püüdis rõhutada oma apoliitilisust, jäi tehtud protestile poliitiline maik juurde, sest oli teada, et nii Rootsi riigi poliitika kui ka rootslased rahvana olid prantsusevastaselt meelestatud. Kirjas välisministeeriumile distantseeris aga Eesti piiskop end Söderblomist ning väitis, et ta küll osales Rootsi kirikukongressil, kuid mitte hääloigusliku liikmena, vaid ainult vaatlejana.¹⁷⁹

Eesti esimesel piiskopil olid soojad suhted lisaks Söderblomile ka Läti piiskop Irbega. Sellepärast võib 1920. aastate EELK välissuhetes esile tõsta just neid kahte evangeelset kirikut ja kirikujuhti. Kuid Söderblomiga seoses on kindlasti oluline veel üks seik, mida ei tohi arvestamata jätta. Nimelt oli tema peatähelepanu rahvusvaheliste organisatsioonide töö ja oikumeenilise liikumise arendamisel, see tähendas aga kirikutevaheliste kahepoolsete suhete varjujäämist. Selle tulemusena ei toimunud 1920. aastatel Rootsi evangeelse kirikuga sellist läbikäimist nagu Soome ametivendadega. Kuna tegemist oli äärmiselt jõulise persooniga, siis ei kujunenud välja teisi rootslastest sidepidajaid nagu see oli olnud soomlastega. See oli välissuhete puhul kindlasti miinuseks, kuna kahepoolsetel kohtumistel sündinud mõtetest ja plaanidest arenesid tavaliselt välja märksa laiapõhjalisemad suhted, mis haarasid nii misjoniseltsi, kirikumuusika seltsi kui ka noorsootööd. Nii oli see olnud näiteks soomlastega, kahjuks aga mitte Rootsi evangeelse kirikuga.

Rootsi peapiiskop oli Põhjamaade kirikute vaimne liider, tema eestvedamisel korraldati Skandinaavia kirikujuhtide kokkusaamisi, mida nimetati Põhjamaade piiskoppide kongressideks. Need leidsid aset Põhjamaade pealinnades. Ka Eesti evangeelse kiriku piiskop oli nendele kongressidele enamasti kutsutud. Esimene selline toimus 1920. aastal Stockholmis, millest piiskop teatavasti osa võtta ei saanud. Sellele järgnes piiskoppide kongress Taanis 1924. aastal.¹⁸⁰ Kahjuks ei võtnud piiskop Kukk ka sellest kongressist osa.

Eestit külastas Söderblom kolmandat ja viimast korda 1928. aasta juunis Rootsi kuninga esindajana Gustaf Adolphi mälestussamba avamiselt Tartus. Seal peetud kõnes nimetas ta Eestit armsaks vennasrahvaks, kes kui Jumala ime läbi on

¹⁷⁹ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 05.05.1923.

¹⁸⁰ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 20.02. 1924.

saanud vabaks ja iseseisvaks riigiks, ning soovis Rootsi kuninga poolt jõudu, tervist ja tarkust, et arendada omapära ja täita ajaloos oma püha ülesannet.¹⁸¹

1920. aastatel püüdis Eesti Vabariik Skandinaaviamaadele läheneda, kuid poliitiliselt ei olnud see kuigi edukas, sest Põhjamaad, kes olid välja töötamas oma neutraliteedipoliitikat, ei soovinud koostööd niivõrd palju kui noor Eesti riik, kes otsis endale liitlasi ning püüdis end siduda Skandinaavia riikidega. Küll aga saavutati lähenemine selle regiooni luterlike kirikute vahel. Selle taga seisis Nathan Söderblom, kes suutis ajalooliselt ühistel alustel seisvad kirikud omavahel uuesti tihedalt siduda. Kuid nagu tugevate kirikujuhtidega ikka, tekib pärast nende ametiaega kiriku välissuhetes alati lühem või pikem mõõnaperiood.

2.2.1.2. Suhted aastatel 1934–1940

Pärast Söderblomi surma valiti 1931. aastal Rootsi luteri kiriku uueks peapiiskopiks Erling Eidem, kes eelmise peapiiskopi vaateid täielikult ei jaganud. Suhted EELK-ga jäidki mõneks aastaks pisut tagasihoidlikumaks, samas olid kujunenud juba kontaktid noorsootöö, NMKÜ ja kristliku üliõpilasliikumise tegelaste vahel, nii et välissuhete katkemisest ei saa kaugeltki rääkida. Pärast EELK teise piiskopi ametisseastumist tihenesid taas ka kirikujuhtide suhted. Eidem võttis osa piiskop Rahamägi ametisse seadmisest.¹⁸² Ametisseõnnistamisele järgnenud päevadel külastas Eidem Eestis elavaid rootslasi Noarootsis ja Vormsi saarel, kus viibis mitu päeva.¹⁸³

1935. aastal tegi piiskop Rahamägi abikaasaga vastuvisiidi Rootsi, et võtta osa Uppsala kiriku juubelist.¹⁸⁴ Samuti pühitseti seal ametisse kaks Rootsi kiriku piiskoppi, kelle õnnistamisel EELK piiskop assisteeris.¹⁸⁵ See reis oli Rahamägi esimene pikem välisreis piiskopina, lisaks Rootsile külastas ta ka Soomet, kus assisteeris Viiburi piiskopi ametisse seadmisel.¹⁸⁶

Järgmisel aastal saabus Eestisse kutse võtta osa Põhjamaade kirikuõpetajate konverentsilt, mis oli järjekorras viies ning pidi toimuma Visbys. Kuna konverentsi tegevus toimus rootsi keeles, siis olid eriti teretulnud just seda keelt valdavad

¹⁸¹ EK, nr 28, 16.07.1931, lk 227. Peapiiskop Nathan Söderblom surnud.

¹⁸² EK, nr 36-38, 13.09.1934, lk 284-285. Rootsi peapiiskopi kõne piiskopi ametisse pühitsemisel.

¹⁸³ EK, nr 39, 20.09.1934, lk 310-311. Peapiiskop Eidem rootslasi külastamas.

¹⁸⁴ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 28.06.1935.

¹⁸⁵ EK, nr 22, 29.05.1935, lk 1. Piiskop sõitis Soome ja Rootsi.

¹⁸⁶ *Ibid.*

õpetajad.¹⁸⁷ Eestist külastas konverentsi Rootsi Mihkli koguduse õpetaja Hjalmar Pöhl.¹⁸⁸

Rootsi õpetajaid oli Eestis võrreldes eestlastest ja sakslastest pastorigega kümneid kordi vähem, kuid neil oli oma praostkond, mille alluvuses töötas 1934. aasta seisuga viis õpetajat.¹⁸⁹ 1936. aastal tõusis ka nende õpetajatega seoses päevakorra küsimus, mis oli sarnane kõikidele välisriikide keelt kõnelevatele ja teiste riikide kodakondsust omavatele pastorigele, kes Eestis teenisid. Rootslased oli algul tekkinud olukorra üle äärmiselt pettunud, sest oldi ju Rootsi vähemusse Eestis seni suhtunud üsna positiivselt, võrreldes sakslastega. Peapiiskop Eidem väljendas kirjas Rahamägile sügavat nõutustunnet ning tundis muret mitte niivõrd pastorige, vaid koguduste pärast, esitades õigustatud küsimuse selle kohta, kes hakkab rootsikeelseid jumalateenistusi edasi pidama. Eidem seadis oma kirjas kahtluse alla edasiste suhete jätkumise kahe kiriku vahel ning üleüldse Põhjamaade vahel. Rootsi kirikujuhi šokk oli põhjustatud valeinformatsioonist, sest Rootsi praostkonna praost Karl Nilsson oli peapiiskopile edastanud info, et võõramaalastest õpetajatel on aega 14 päeva, et otsustada, mida nad teha kavatsevad. Variandid olid, kas astuda Eesti kodakondsusesse või lahkuda riigist.¹⁹⁰ Tegelikult pidid nad 14 päeva jooksul lihtsalt teada andma, kas nad soovivad kodakondust vahetada, kohe riigist lahkuma neid keegi ei sundinud. Sellise seletava kirja saatis piiskop Rahamägi ka Eidemile.¹⁹¹ Eidem rõhutas endiselt, et oluline on garanteerida koguduste teenimine ning palus Rahamägil organiseerida siseministeeriumiga koostöös pastorige tööload nii, et enne, kui Tartu Ülikoolist noori Eestis õppinud ja rootsi keelt valdavaid pastoreid teenima ei tule, ei lõpetata ka Rootsi kodakondsusest pastorige õigust Eestis töötada.¹⁹²

Kirikuõpetajate töölubade küsimust ei suudetud ka rootslastega vaikselt lahendada, sest küsimus lekitati ajakirjandusse. Kuna Eestis oli pressi üle selleks hetkeks kehtestatud kontroll, siis sellisest ebameeldivast asjast Eesti ajakirjanduses ei räägitud. Küll aga kirjutasid sellest Rootsi päevalehed eesotsas ühe suurema lehe Dagens Nyheteriga. Eesti luterlikule kirikule oli ilmselt veelgi piinlikum, et küsimust lahati ka kiriklikes ajakirjades, seal hulgas ajakirjas Protestantische Rundschau.¹⁹³

¹⁸⁷ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 28.04.1936.

¹⁸⁸ EK, nr 40 (664), 01.10.1936, lk 1. Viies Põhjamaade õpetajate konverents Visbys.

¹⁸⁹ Aunver, lk 76.

¹⁹⁰ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 15.05.1936.

¹⁹¹ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 23.05.1936.

¹⁹² EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 25.05.1936.

¹⁹³ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 03.08.1936

Loomulikult oli reaktsioon Eestis toimuvale tuline. Ajalehtedes rõhutati, et rootslastest õpetajad ei lähe Eesti riigile krossigi maksma ning nende ahistamine on järjekordne näide sellest marurahvustlusest, mis epideemiliselt maailmas levib.¹⁹⁴ Piiskop oli seatud väga raskesse olukorda, ta oli kahe tule vahel. Järele ei andnud ei Eesti riigi esindajad ega ka Rootsi peapiiskop. Ülevaadet artiklitest saadeti konsistooriumile siseministri poolt, kes oli trükitud ülevaadete taha oma käega kirjutanud lakoonilise lause „on selge, et päevade ja nädalatega ei juhtu siin midagi”.¹⁹⁵

Selline piinlik olukord ei teinud Eesti mainele kindlasti head. Et olukorda pisut siluda, palus piiskop Eesti saadikul Rootsi ajakirjanduses avaldada õienduse, et olukorda on kirjeldatud valesti. Sisuliselt kordas ta siseministri öeldut, et kahe nädala jooksul ei saadeta kedagi maalt välja. Samas probleemi ju selle konfliktiga ei lahendatud, sest nagu Rahamägi oma õienduses Rootsi ajalehtedele muu hulgas kirjutas, „kui rootslastest pastorid Eesti kodakondsusesse ümber ei astu, siis tuleb neil tulevikus sellega arvestada, et nad peavad aset andma Eesti kodakondsusest pärit olevatele õpetajatele”, rõhutades siiski, et „selle teostamine sünnib täiesti võimaluste piires, nõnda et see ei ole raskuseks ei õpetajale ega kogudusele”.¹⁹⁶

Niisiis oli EELK ainsaks võimaluseks koolitada noori pastoreid, kes oskaksid rootsi keelt, ning nad suunata võimalikult kiiresti kiriklikule tööle. Kui 1936. aasta augustis Ruhnu pastor Grönberg haigestus ning viidi ravile Stockholmi, siis oligi esimene kord, kui seda tehti. Kuid kuna enamik rootsi keelt valdavaid noori pastoreid oli alles ülikoolis, muutus olukord keeruliseks. Esialgu saatis Rahamägi Ruhnu usuteaduskonna tudengi Lindströmi.¹⁹⁷ Piiskop oli juunis Eidemile lubanud, et olukord selgineb pärast suvepuhkust. Täpselt nii ka juhtus. Pärast arutelu siseministriga, mis leidis aset septembri alguses, jõuti kokkuleppele, et vanad pastorid töötavad edasi, kuni Tartu Ülikooli lõpetavad noored pastorid. Kuid kohe vahetati välja Rootsi praostkonna praost Nilsson. Nimelt ei osanud Nilsson riigikeelt, kuna aga praosti ametikohal oli seda tingimata vaja, siis asendati ta Hjalmar Pöhliga.¹⁹⁸

1936. aasta oktoobriks oli rootslaste töölubasid pikendatud 1938. aastani. Samuti lahendati Ruhnu küsimus. Kuna üliõpilastel oli talveperioodil seal raske

¹⁹⁴ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 27.05.1936

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 30.05.1936.

¹⁹⁷ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 08.08.1936.

¹⁹⁸ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 04.09.1936.

teenida, kuna nad ei saanud sel juhul osa võtta õppetööst, siis saadeti sinna õpetaja Isaacsson, kes oli Rahamägi sõnul vanem ning seetõttu oli võimeline ka hingehoidlikku tööd paremini tegema. Samuti läks Ruhnu õpetaja Danell, kes asus tööle ka kooliõpetajana.¹⁹⁹ Nii töötas Ruhnus mõnda aega kaks õpetajat. Kui Rootsi ajalehed pool aasta varem oli rootslastest õpetajate probleemi lahanud, siis oli artiklis muu hulgas ka öeldud, et Eesti riik ega kirik nendele õpetajatele palka ei maksa. Septembris toimunud nõupidamise tulemusena soovis Eesti siseminister Rootsist tulevaid rahalisi vahendeid EELK kontrolli alla suunata.²⁰⁰ Rootsi peapiiskop aga keeldus sellisest lahendusest. Rahamägil ei jäänud muud üle, kui Eidemi eitava vastusega leppida. Küll aga palus ta infot, kui palju Rootsi praostkonna pastorid Eestis palka saavad, et seda infot siseministrile edastada.²⁰¹

Õpetajate töölubade küsimus ei avaldanud erilist mõju teistele kirikuelu valdkondadele. Kiriklike organisatsioonide suhted ei olnud kiriku juhtkonnaga alati niivõrd tihedalt seotud. Nii näiteks käisid 1936. aasta juunis Rootsis Tallinna Konservatooriumi oreliklassi õpilaste ühingu Collegium Musicum noored muusikud, kes tutvustasid Uppsalas ja Stockholmis Eesti kirikumuusikat. Neid oli tervitamas ka Rootsi evangeelse kiriku peapiiskop.²⁰²

1936. aasta septembris peeti Sigtunas Põhjamaade oikumeeniline konverents. Eestist saadeti konverentsile piiskoplik vikaar Lauri ja assessor Aunver koos abikaasaga. Piiskop ei pidanud võimalikuks konverentsist osa võtta.²⁰³ Konverentsi eesmärk oli võtta üheskoos vaatluse alla 1937. aasta maailmakonverentsid ning arendada Põhjamaade vahelist koostööd. Ettekandmisele tulid sellised teemad nagu „Kiriku vastutus rahva maailmlises elus”, „Misjon ja oikumeeniline liikumine” jne.²⁰⁴

1937. aastaks oli enamik vanadest õpetajatest asendatud noortega. Aasta lõpus andis Rahamägi Eidemile ülevaate Rootsi praostkonna tegevusest. Pastor Pöhl senior, keda Rahamägi kirjeldas kui väga energilist ja läbimõeldud tegutsejat, täitis Rootsi praostkonna praosti ülesandeid. Praost emeeritus Nilsson sai Eestis tööloa alusel olla kuni aasta lõpuni. Vormsil oli õpetajaks praost Pöhli poeg, kes prooviaasta oli Nilssoni juures Tallinnas. Noarootsis teenis õpetaja Rosenstein, Ruhnus õpetaja Lindström, kes oli seal ka kooliõpetaja. Ruhnu saarele oli Rootsist läkitatud ka üks

¹⁹⁹ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 01.10.1936

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 10.10.1936.

²⁰² EK, nr 25 (649), 18.06.1936, lk 5. Collegium Musicum Rootsist.

²⁰³ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 18.09.1936.

²⁰⁴ EK, nr 39 (663), 24.09.1936, lk 1. Põhjamaade oikumeeniline konverents peetakse Sigtunas

diakooniatöötaja. Rahamägi lubas hea seista selle eest, et õp Nilsson saaks Eestisse edasi jääda, samuti oli mure meremisjoni õpetajatega.²⁰⁵ Sama aasta oktoobris pikendati pooleks aastaks Nilssoni tööloa. 1937. aasta lõpus, kui konsistoorium jagas väliskirikutega sidepidamise ülesanded pastorite vahel ära, tehti piiskopi ettepanekul sidepidamine Rootsi evangeelse kirikuga ülesandeks Hjalmar Pöhlile.²⁰⁶

Järgmisel aastal külastas piiskop Rahamägi Rootsit, et osaleda NMKÜ maailmakomitee istungil. Sinna olid kogunenud Skandinaaviamaade ja Balti riikide esindajad, piiskopil oli võimalus kohtuda Rootsis elavate eestlastega.²⁰⁷ Rootsi peapiiskopiga ta aga sel reisil ei kohtunud. Samal aastal külastas Rootsit suur grupp Eesti kirikuõpetajaid, kes olid teel ekskursioonile Taani.²⁰⁸

Rootsi õpetajate küsimust arutasid piiskopid eraviisiliselt ilmselt mitmetel maailmakonverentsidel, näiteks 1937. aastal Oxfordis. Jääb mulje, et Rahamägi suutis Eidemile selgeks teha, et EELK-l ei ole võimalust selles küsimuses otsuseid langetada, kiriku esindajad saavad ainult olukorda riigivõimudele selgitada. Teisest küljest oli see küsimus oma lahenduse peaaegu juba leidnud, sest enamik vanu pastoreid oli asendatud noortega. Probleem oli veel ainult Rootsi Mihkli kirikus teeniva õpetaja Nilssoniga, kes oli Rootsi kodakondsusest. Kirjavahetusest selgub, et kahe piiskopi vahel oli tekkinud suur sõprus ja usaldus, isegi kõige kriitilisematel hetkedel rõhutas Eidem alati, et kuigi suhted kahe riigi vahel ning suhted kirikute vahel muutuvad või on muutunud pastorite tööloade tüli tõttu väga halvaks, ei mõjuta see kindlasti nende kahe usalduslikku suhet. 1938. aastal kerkis Nilssoni küsimus jällegi üles. Rootslased olid väga rahutud, kuna tööloa küsimus ei leidnud lahendust. Nilssoni õigus Eestis õpetajana töötada pidi lõppema 1. juulil 1938. aastal, veel mõni nädal enne seda oli aga otsus tema edasise tegevuse suhtes langetamata. Positiivne tulemus sai teatavaks alles 18. juunil. Kuid kuigi Rootsi õpetajale anti õigus Eestis töötada, ei tohtinud ta seda enam teha Rootsi Mihkli kirikus, sest seal oli juba kolm korda tema teenimisluba pikendatud.²⁰⁹ Koguduse liikmed esitasid siseministeriumile palve, et Nilssoni keeld Mihkli kirikus jutlustada tühistataks, Rootsi peapiiskop pöördus isegi Konstantin Pätsi poole, kuid Eidemi sõnul Päts tema

²⁰⁵ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 16.09.1936.

²⁰⁶ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 02.12.1937.

²⁰⁷ EK, nr 21 (722), 25.05.1938. Piiskop Rahamägi Rootsis.

²⁰⁸ EK, nr 40 (739), 06.10.1938. Muljed matkalt Skandinaaviasse.

²⁰⁹ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 29.06.1938.

kirjale lihtsalt ei vastanud.²¹⁰ Eidem lootis Rahamägiga isiklikult Norras toimuval maailmaliidu täidesaatva komitee koosolekul kohtuda, et seda keerulist küsimust arutada, kuid Eesti piiskop sellele konverentsile tekkinud kriitilise olukorra pärast ei läinud.²¹¹ Järgmisel kuul külastas Rootsit praost Pöhl, kes oli määratud sidepidajaks Rootsi evangeelse kirikuga. Eidemile oli tänu Pöhli seletusele jäänud mulje, et piiskop ei soovi temaga enam isiklikult suhelda ning oli sellepärast määranud sidepidaja. Tegelikuses oli sidepidaja ülesandeks aga hoopis informatsiooni kogumine naaberkiriku kohta ning ülevaatlike artiklite kirjutamine Eesti ajakirjanduse ja palju muud.²¹² Pöhli poolt korraldatud segadus pani Rootsi peapiiskopi ilmselt kahtlevalt mõtlema; rootslasest pastori tööle ei pikendatud, mõni aeg pärast seda ei soovinud piiskop enam temaga läbirääkimisi pidada. Õnneks suudeti peapiiskopi kahtlused kummutada, samuti jõudis Rahamägi koostöös siseministeeriumiga kokkuleppele, et õpetaja Nilsson saab siiski sama kogudust edasi teenima jääda.²¹³ Kuigi edasitöötamine Eestis oli lõpuks võimalikuks saanud, kutsuti õpetaja Nilsson juba järgmisel kuul oma kodumaale, kus ta asus tööle vaimulikuna ühes Kesk-Rootsi linnas.²¹⁴

Kirikujuhtide suhted oli endiselt väga head, seda kuni piiskopi eraeluga seotud probleemideni. Kui Rahamägi vastu esitati kaheksa praosti kiri, kus nõuti tema tagasiastumist, siis asus Eesti ajalehtede väitel teda kaitsma Rootsi peapiiskop Eidem, kes olevat Päevalehe andmetel andnud mõista, et tema uut piiskoppi ametisse õnnistama ei tuleks ning et selline olukord, kui piiskop ametist lahkuks, häiriks kahe kiriku vahelisi kontakte. Temaga sarnasel arvamusel oli lehe andmetel ka Soome peapiiskop ja Taani evangeelse kiriku peapiiskop.²¹⁵ Peapiiskop Eidem aga lükkas sellised kuuldused ümber, kirjutades kiriku hooldajale õp Varikule, et tema pole õpetaja Rahamägiga sellest ajast kirjutanud, kui sai tema lahusplaanidest teada. Eidem soovis, et ajakirjanduses tema õiged seisukohad teatavaks tehakse.²¹⁶ Muude ajalehtede hulgas avaldas ka Eesti Kirik peapiiskop Eidemi õienduse, kus ta skandaali kokku võttes lausus, et „selles eesti evangeelse vennaskiriku väga valusas küsimuses

²¹⁰ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 21.09.1938.

²¹¹ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 19.08.1938.

²¹² EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 16.09.1938.

²¹³ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 29.10.1938.

²¹⁴ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 23.11.1938.

²¹⁵ Päevaleht nr 223, 19.08.1939, lk 2. Põhjamaade kirikujuhid ei pea õigeks piiskopi lahkumist.

²¹⁶ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 21.09.1939.

ei ole välismaa kirikutegelastel minu arvates midagi väljendada. Seda ma ei ole ka mingil kombel teinud”.²¹⁷

Uus piiskop Kõpp püüdis kohe suhted taastada, saates Rootsi peapiiskopile tervitustelegrammi, kus tänas teda õnnitluste eest ning avaldas lootust, et koostöö kahe kiriku vahel jätkub, vaatamata vahepeal olnud keerukale olukorrale, edaspidi hästi. Samuti lubas ta hea seista rootsi praostkonna käekäigu eest.²¹⁸ Suhted katkesid aga juba mõne kuu pärast, kui Eesti okupeeriti. Sõja ajal sõitsid mitmed Rootsi õpetajad, näiteks praost Pöhl, mitmeid kordi Rootsi ja Eesti vahet, püüdes vabasse maailma toimetada eestirootsi lapsi.²¹⁹

1942. aastal asutati Stockholmis Eesti pihtkond, mille juures oli oluline roll täita prof Perlitzil, endisel saadikul Lareteil ning sel hetkel Rootsis viibinud praost Pöhlil, kes pidas pihtkonna esimese jumalateenistuse.²²⁰ Juba mõni aasta hiljem põgenes Rootsi suurem osa EELK õpetajatest, eesotsas piiskop Kõpuga.

Nagu kõikide teiste kirikutega, tuleb ka suhetes Rootsi evangeelse kirikuga rõhutada kahte etappi, mis olid ühest küljest seotud piiskoppide vahetumisega, teisest küljest Eesti Vabariigi sisepoliitilise olukorra muutumisega. Kuigi loomulikult väärivad mainimist ka suhted noorsootöö, oikumeenilise ja üliõpilasliikumise tegelaste vahel. Neid kohtakte ei mõjutanud aga eelpool toodud põhjused niivõrd palju kui kiriku juhtkondade vahelisi suhteid.

Kuigi korduvalt on mainitud, et kirikujuhtide tasemel oli läbisaamine suurepärase, et tähenda see laiemalt Rootsi ja Eesti evangeelsete kirikute sarnast teineteisemõistmist. Rootsi kirik oli suur ja võimas riigikirik, Skandinaaviamaade vaieldamatu autoriteet. Eestlaste jaoks jäi see kuidagi hoomamatuks ja võõraks. Säilitati eemaltvaataja positsioon, vahetati viisakusavaldusi, aga rohkemaks poldud võimelised. Ka ei tulnud kunagi ei rootslaste ega eestlaste poolt ettepanekuid kahe kiriku õpetajate suhete tihendamiseks nagu see oli juhtunud Soome luteri kirikuga. Olid küll Põhjamaade kirikuõpetajate konverentsid, kuid nendest osavõtt jäi eestlaste hulgas tagasihoidlikuks. Enamasti külastasid neid Rootsi praostkonna esindajad, kellel olid oma rahvuskaaslastega niikuinii tihedamad kontaktid. Kuigi 1920. aastatel kaasati Eesti ja Läti evangeelsete kirikute esindajad tänu rootslastele rahvusvaheliste

²¹⁷ EK, nr 39 (792), 28.09.1939, lk 1. Rootsi peapiiskopi E. Eidemi õiendus piiskopiküsimuses.

²¹⁸ EELKKA, Rootsi evang. kirik. 1939-1944. 20.03.1940.

²¹⁹ Kalm, Alfred. Eesti ärimees aegade tuultes. Tagasivaated, päevaraamat 1940-1946. Tallinn, Kunst, 2002, lk 218.

²²⁰ EELKKA, Eesti pihtkond Stockholmis. 15.05.1942.

organisatsioonide töösse ning Söderblomi teeneks peetakse kahe kiriku taasliitmist Skandinaavia kirikutega, ei jäänud selline jaotus reaalselt püsima. Võib isegi kahtluse alla seada, kas selline ühtse Skandinaavia bloki olemasolust rahvusvahelisel areenil pärast 1923. aastat üldse rääkida võibki.

2.2.2. Taani evangeelne kirik

Pindalalt pisut väiksem Taani oli kiriklikult imekspandavalt ühtne. 1931. aastal kuulus evangeelsesesse kirikusse, mis oli riigikiriku staatuses, 3,5 miljonit inimest. See moodustas 97% kogu rahvastikust. Piiskopkondi oli kokku üheksa, iga piiskopkond jagunes umbes kümneks praostkonnaks. Rahvusvaheliselt olid tuntud Taani NMKÜ ja NNKÜ tegelased, samuti oli misjoniseltside tegevus juba alates 19. sajandist väga aktiivne ja laiaulatuslik olnud. Näiteks sisemisjoni seltsil oli üle riigi 700 misjonimaja, samuti 9 rahvaülikooli.²²¹ Ka esimesed kontaktid Eesti kirikutegelastega sõlmiti just tänu NMKÜ-le. 1920. aastatel arenes koostöö misjoniseltside vahel, peamiseks töövaldkonnaks oli kogu perioodi jooksul meremisjon. Etteruttavalt võib öelda, et ka 1930. aastatel ei muutunud suhete iseloom, peamiseks koostööorganisatsioonideks olid misjoniselts ja noorsootööga seotud kiriklikud organisatsioonid.

1920. aastate alguses abistas Taani kirik eestlasi mitmel korral rahaliselt. Annetused ei olnud küll väga suured, kuid neid saadeti üsna tihedalt, mitu korda aastas. Tavaliselt oli summaks 1000–3000 Taani krooni ning sellega käis kaasas soovitus, kuhu ja kellele toetus peaks jõudma. Nii oli sihtgrupiks kord sõjas kannatada saanud lapsed, kord üliõpilased, aga mõnel korral oli rahaline abi mõeldud ka Tallinna kirikuhoonete korrashoiuks, kusjuures rõhutati, et raha peaks jagatama konfessioonide vahel.²²²

Kui seni vaatluse all olnud suhete puhul on kõige olulisemal kohal kirikujuhtide kontaktid, siis Taani on selles suhtes mõneti erandlik. Sellega seoses tuleb mainida Taani kirikuloolest Lorentz Peter Fabriciust, kellest kujunes kahe kiriku vaheliste suhete kõige olulisem Taani-poolne toetaja. Õpetaja Fabriciuse esmane side Eestiga jäi Vabadussõja aega, kui tema onu vabatahtlikuna sellest osa võttis ning

²²¹ Fabricius, L.P. Taani kirik. – Usuteadusline Ajakiri, nr 1, 1934, lk 16.

²²² EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 29.04.1921.

sinna ka oma elu jättis.²²³ Ta oli alates 1918. aastast Taani NMKÜ sekretär, hiljem peasekretär. Külastas korduvalt Eestit ning pidas 1925. aasta sügisel Tartu Ülikooli usuteaduskonnas üheksa loengut Taani kiriku oludest 1820.–1920. aastatel. Ta oli ka Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi auliige.²²⁴

1924. aastal saatis piiskop Kukk kutse Taani, et kiriku esindajad võtaksid osa reformatsiooni 400. juubelist.²²⁵ Taani kirikust saabus suurele pidustusele Kopenhaageni praost Holt.²²⁶ See jäi kümneks aastaks ainsaks suureks pidustuseks, kust Taani kiriku esindajad osa võtsid. Kirikujuhid kohtusid aga igasugustel konverentsidel kindlasti ka Taani kiriku esindajatega, kellest üks aktiivsemaid oli oikumeenilise liikumise suur toetaja piiskop Ammundsen, kes oli oluline figuur nii Stockholmi konverentsil kui ka hiljem, kui valiti maailmaliidu presidendiks.²²⁷

Eestit külastasid 1920. aastatel mitu korda Taani noorsootegelased. Eestist viibis Jüri Schmuul Taanis sealse NMKÜ külalisena.²²⁸ Eestipoolseks aktiivseks partneriks sai lisaks NMKÜ seltsidele ka Kaarli kogudus, kus toimus õpetaja Sommeri juhatusel aktiivne noortetöö. 1925. aastal külastas Kaarli kogudust noorsootöötegelane Andresen²²⁹ Samuti käis mitmeid kordi Eestis Fabricius, kohtudes Eesti NMKÜ juhtidega.

1934. aastal võttis õpetaja Fabricius külalisena osa piiskop Rahamägi ametisseõnnistamisest, kus ta esindas nii Taani kirikut, kultusministeeriumi kui ka kuningat. Selle puhul palus piiskop talle omistada vastav aumärk.²³⁰ Kuna Rahamägi tundis Fabriciust hästi juba 1920. aastate algusest, kuna piiskop oli olnud Eesti NMKÜ üks juhtidest, siis tihenesid tema ametisseasumisel suhted veelgi.²³¹ Nii toimus 1930. aastatel kaks kirikuõpetajate ekskursiooni Taani, samuti sai Rahamägi kutse 1936. aastal Taani kiriku 400. aasta juubelile.²³² 1934. aastal, veel enne piiskopiks õnnistamist, võttis ta osa praktilise kristluse nõukogu istungist Fanös.²³³

²²³ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 15.10.1934.

²²⁴ Fabricius, lk 10.

²²⁵ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 19.04.1924.

²²⁶ EK, nr 46 (669), 12.11.1936, lk 1. Taani kiriku usupuhastuse 400. a. juubel.

²²⁷ EK, nr 50 (714), 10.12.1936, lk 6. Taani piiskop Ammundsen.

²²⁸ EK, nr 17, 24.04.1924, lk 68. Noorte Meeste Kristlik Ühing Daanis.

²²⁹ EK, nr 38, 24.09.1925, lk 304. Daani külalised Kaarli kirikus.

²³⁰ EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 15.10.1934.

²³¹ Fabricius, L.P. Tervitus Taanimaalt piiskop H.B. Rahamägile. – Hugo Bernhard Rahamägi. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Piiskop. Tallinn, Eesti Kirik, 1936, lk 127-128.

²³² EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 28.03.1936.

²³³ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 24.07.1934.

Esimese kirikuõpetajate reisi taga seisisid Lõuna-Eesti kirikuõpetajad ja NMKÜ tegelased, kes 1935. aasta suvel leppisid kokku plaanis külastada Taani juhtivaid kirikutegelasi. Lõpuks oli sõidu peaorganiseerijaks aga Tallinna NMKÜ, kelle suure bussiga reis 1936. aasta augustis ette võeti. Ekskursioonist võtsid osa piiskoplik vikaar Lauri, õp Graf, õp Ein abikaasaga, õp Abel, õp Maior, õp Pärli, õp Ostrov abikaasaga, õp Tammik, praost Jürgenson ja õp Kivisikk abikaasaga. Lisaks neile ka NMKÜ liidu esimees Kuuskmaa abikaasaga, NMKÜ peasekretär Tõnisoo abikaasaga ning lisaks veel mitmed NMKÜ tegelased.²³⁴ Taanis plaaniti tutvuda kirikuelu, põllumajanduse ja ajalooliste vaatamisväärsustega. Tagasisõidul kavatseti külastada Berliini ja väiksemaid Saksamaa linnu.²³⁵ Reisi kajastati elavalt nii Eesti kui ka Taani meedias.

Eesti kiriku esindajana võttis piiskop Rahamägi osa Taani kiriku usupuhastuse 400. aasta juubelist, mis toimus 28. oktoobrist kuni 1. novembrini 1936. aastal. Pidustus oli suurejooneline ning algas jumalateenistusega Nikolai kirikus, millele järgnes õhtune pidustus riigipäeva ruumides. 31. oktoobril võttis Taani kuningas vastu väliskülalisi ning samal päeval esitati Saksamaal asuva Sonderhauseni Lutheri akadeemia juhataja koostatud Taani kiriku kohta käiva koguteose, kuhu ka Eesti piiskop oli kirjutanud peatüki Eesti ja Taani suhetest.²³⁶ Samuti esines piiskop ettekandega Eesti kiriku olukorrast.²³⁷

Teine küllakutse Eesti ametivendadele saabus 1938. aasta alguses. Taani külastamine oli mõeldud eelkõige kahenädalase õppereisina kümnele pastorile.²³⁸ 1938. aasta juuniks oli selge, et sõidavad 11 õpetajat, reisi juhina piiskop. Reisist võtsid osa piiskoplik vikaar Lauri, õp Ein, õp Pähn, õp Muru, õp Ederma, õp Haamer, õp Karm, õp Koolmeister, õp Lootsma ning õp Neemre.²³⁹ Sõit oli planeeritud septembris. Teel Taani viibiti kaks päeva Rootsis, kuhu sõitsid aga ainult osad õpetajatest, teised alustasid reisi hiljem ning suundusid otse Kopenhaagenisse. Kuna reis oli teatavasti planeeritud õppe-eesmärgiga, külastati esmalt suurlinna kogudusi,

²³⁴ EK, nr 26 (650), 25.06.1936, lk 2. Kirikutegelaste ekskursioon Taani.

²³⁵ EK, nr 33 (657), 13.08.1936, lk 5. Ekskursioon Taani asus teele.

²³⁶ Nagu selgub kirjavahetusest, mängis selle kirjatüki valmimise juures suurt rolli Kurt Steinberg, kes piiskopile Eesti-Taani suhete varasemast perioodist mahuka ülevaate saatis. EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 31.07.1936.

²³⁷ EK, nr 46 (669), 12.11.1936, lk 1. Taani kiriku usupuhastuse 400. a. juubel.

²³⁸ EELKKA, Kirjavahetus Taani kirikuga. Alustatud 1937, lõpetatud 1939. 01.03.1938.

²³⁹ EELKKA, Kirjavahetus Taani kirikuga. Alustatud 1937, lõpetatud 1939. 23.06.1938.

kus vaadeldi noorsootööga tegelemise võimalusi. Suurem osa aega veedeti aga maakogudustes.²⁴⁰

Lisaks noorsootöö suhete arendamisele kujunes juba üsna varakult välja ka teine oluline valdkond, kus taanlased Eesti kirikuõpetajatega koostööd tegid ning paljusid Eesti kodanikke aitasid. Selleks oli misjonitöö, spetsiifilisemalt meremisjon ning taanlaste Vene misjon. Meremisjoniga tegeles juba 1920. aastatest alates õpetaja Poulsen. Peamiselt seisnes tema töö eestlastest meremeestele vaimuliku kirjanduse väljajagamises, mida õp Poulsen väga edukalt ka tegi. Selle tunnistuseks võib pidada konsistooriumile iga poole aasta tagant laekunud palveid, et kirikuvalitsuse esindajad saadaksid aina rohkem ja rohkem kirjandust. Seda püüdsid eestlased ka jõudumööda teha.²⁴¹

Taanlaste Vene Misjon kujutas endast Vene alade rahalist toetamist ning kirjandusega varustamist. Eestis kuulusid sellesse piirkonda, mida taanlased abistada soovisid, Petseri ümbrus ning Narva ja Peipsi äärsed alad. Näiteks toetati lasteaedasiid, koole jne.

1937. aastal paluti Rahamägil otsida mõni Taani kultuuriloost huvitatud inimene, kes sooviks osa võtta Taanis korraldatavatest suvekursustest, mis pidid aset leidma sama aasta suvel. Piiskop pakkus välja Dagmar Roomehe nime, kes oli konsistooriumi peasekretäri abikaasa ning gümnaasiumi inglise keele õpetaja.²⁴² Ka Tartu Ülikoolil oli taanlastega sõlmitud leping, mille järgi oli ühel eestlasest usuteaduskonna tudengil võimalus veeta vahetusüliõpilasena pool aastat mõnes Taani ülikoolis.²⁴³

Ilmselt oleksid Taani ja Eesti evangeelsete kirikute suhted järgnevatel aastatel tihedamaks muutunud, kontaktid oleks loodud ka teiste kiriklike organisatsioonide vahel. Kahjuks oli Taani üks esimesi, kes Saksamaa poolt 1939. aastal okupeeriti. Seepärast suhted ka katkesid. Viimane tervitus Taanist edastati pärast sõja algust 1939. aasta septembris, milles Fabricius kirjeldas Taani seisukorda kui äärmiselt tõsisest Saksa ja Briti kahurite vahel olekut ning andis mõista, et eestlastel on ilmselt samasugune saatus ootamas ida poolt.²⁴⁴

²⁴⁰ EK, nr 35 (736), 01.19.1938, lk 1. Eesti kirikuõpetajate õppereis Taanimaale.

²⁴¹ EELKKA, Kirjavahetus Taani kirikuga. Alustatud 1937, lõpetatud 1939. 03.09.1938.

²⁴² EELKKA, Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 19.05.1937.

²⁴³ Aunver, lk 53.

²⁴⁴ EK, nr 36 (789), 07.09.1939, lk 8. Tervitus Taanist eesti kirikule.

Eelmises peatükis kirjeldatud Rootsi kiriku suurust ja Skandinaavia juhtivkiriku rolli arvestades võib ilmselt loogiliseks pidada, et taanlastega, kellega end peaaegu võrdsetena tunni, arenesid kontaktid palju vabamas vormis. Samuti on suhetes Taani kirikuga alati olnud konkreetne väljund, mis Rootsi kirikuga suheldes tihti puudus. Just seda tuleb esile tõsta, sest see garanteeris kontaktide püsivuse.

2.3. Kontaktid anglikaani kirikuga

2.3.1. Suhted kuni 1936. aasta läbirääkimisteni

Paljud kirikuloolased peavad anglikaani kirikuga loodud kontakte ja sõlmitud kokkuleppeid kõige kaugemale ulatuvateks EELK ajaloos vaadeldaval perioodil²⁴⁵, eriti rõhutatakse selle oikumeenilist tähtsust.²⁴⁶ 1930. aastate kontekstis, mil see oli üks esimesi selliseid lepinguid luteri ja anglikaani kirikute vahel, oli selline samm tõepoolest märkimisväärne. 1936. ja 1938. aastal peetud läbirääkimiste tulemusena jõuti veendumusele, et kahel kirikul on suur ühisosa. Sõlmitud kokkuleppe järgi võisid anglikaani kiriku õpetajad ristida, konfirmeerida, laulatada ka Eesti Evangeeliumi Luteri usu Kiriku liikmeid ning neile armulauda jagada, samad õigused olid ka Eesti luteri kiriku õpetajatel anglikaani kiriku liikmete suhtes. Samuti lepiti kokku, et võetakse osa teineteise kiriku piiskoppide pühitsemisest ning külastatakse ühe või teise riigi poolt korraldatud konverentse. Samas jäi paljudele lepingu mõttekus ja vajalikkus arusaamatuks ning mõnede pastorite poolt peeti kokkulepet isegi luterlike põhimõtete reetmiseks.²⁴⁷

Suhteid anglikaani kirikuga oli püütud luua juba Eesti Vabariigi algusaastatel, mõnedel andmetel isegi Vabadussõja päevil.²⁴⁸ Samuti sondeeriti mitteametlikult pinda ka hiljem, kuid ei leitud oma tegevusele inglaste poolt vastukaja.²⁴⁹

EELK oli saavutanud kontakti Briti Piibliseltsiga, kelle algatusel hakati 1932. aastal uut eestikeelset tõlget ette valmistama. Töö plaaniti valmis saada 1939. aastaks, selles ajaks oli aga põhjalikult üle vaadatud Uus Testament. Samuti oli 1935. aastal

²⁴⁵ Aunver, lk 78.

²⁴⁶ Vihuri, Veiko. The Question of Orders in the Negotiations of 1930s between the Church of England and the Baltic Churches. – Estonian Church History in the Past Millennium. Riho Altnurme (Ed). Kiel, Friedrich Wittig Verlag, 2001. Lk 154.

²⁴⁷ Civis Ecclesiasticus (Elmar Salumaa). Meie usu- ja kirikuelu välisorientatsioonist. Akadeemia nr 5, 1938, lk 309.

²⁴⁸ Aunver, lk 78.

²⁴⁹ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. 15.03.1935.

ilmunud Koolipiibel.²⁵⁰ 1939. aastaks oli Briti ja Välismaa Piibliseltsi poolt levitatud 79 910 Piiblit, 228 089 Uut Testamenti ja 248 193 üksikut Pühakirja osa, kokku 556 192 eksemplari eestikeelset kirjandust. Kuna 1939. aastal oli 200. Piibli juubeliaasta, siis lubas piibliselts Piibleid 50% odavamalt.²⁵¹

Samuti olid Inglise kiriku esindajatega kujunenud suhted seoses mitmete kiriklike organisatsioonide tööga. 1920. aastate alguses külastas mitmel korral Suurbritanniat Eduard Tennmann, 1926. aastal Paul Kuusik koos abikaasaga. Kuusiku reisi eesmärgiks oli ülemaailmse ühenduse rahu ja sõpruse edendamiseks rahvastevahelises elus kirikute kaudu korraldatud konverentsi külastamine. Kohtumine kestis aga ainult mõned päevad. Pärast konverentsi kulus suurem osa ajast üritusest osavõtjatega üheskoos Inglise kirikueluga tutvumisele, ning pärast seda veetis Kuusik oma abikaasaga mõned päevad inglasedest tuttavate juures, kus oli võimalus jälgida Inglise maakoguduse igapäevaolu. Kõige olulisem oli selle reisi juures teaduslik konverents Cambridge'is, kus käsitleti muu hulgas Balti riikide kirikute ja anglikaani kiriku sarnasusi ja erinevusi.²⁵² Kohtumisi Inglise kiriku esindajatega oli aset leidnud ka paljudel teistel rahvusvaheliste organisatsioonide kokkusaamistel. Väga suurt rolli mängisid ilmaliidu koosolekud, samuti etendasid inglased olulist rolli 1925. aasta tegeliku ristiusu konverentsi jätkukomitees. 1925. aastal oli anglikaani kiriku poolt korraldatud jumalateenistusi Suurbritannias elavatele eestlastele, lätlastele ja leedulastele, mille puhul paluti piiskoppide õnnistust ning sõnumit väliseestlastele, mida neile nendel jumalateenistustel ette lugeda.²⁵³ Stipendiaadina oli Inglismaal õppinud õp Jaak Taul.²⁵⁴

1930. aastal toimunud Lambethi konverentsil võeti vastu otsus pöörduda lisaks teistele Skandinaavia kirikutele ka Soome, Läti ja Eesti kirikute esindajate poole, et pidada nendega läbirääkimisi lähema ühenduse taotlemise eesmärgil.²⁵⁵ Eestlased olid anglikaani kirikuga läbirääkimistesse asumise poolt. Inglise kirik oli pärast Nathan

²⁵⁰ EK, nr 31 (784), 03.08.1939, lk 6. Kuidas valmib piiblitõlge.

²⁵¹ *Ibid.*, lk 7. Briti ja Välismaa Piibliseltsi osa eesti piiblite levitamises.

²⁵² EK, nr 32, 08.08. 1929, lk 250-251. Muljeid Inglismaalt.

²⁵³ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. 15.03.1925.

²⁵⁴ EK, nr 14 (637), 02.04.1936, lk 1. Konverents anglikaani ja Eesti ning Läti ev. lut. usu kirikute esindajate vahel Lambethi palees 17.-20. III 1936.

²⁵⁵ Canterbury peapiiskopi residentsis Lambethi palees Londonis peetavad Inglise kiriku ja temaga unioonis olevate kirikute piiskoppide konverentsid. Esimene konverents toimus 1867. aastal, toimuvad iga kümne aasta järel. Konverentsi oluliseks teemaks on algusest peale olnud kirikute reüniooni küsimus, 1888. aastal arutati Anglikaani kiriku vahakordi Hommikumaa katoliku kirikuga ning Skandinaavia kirikutega, samuti vana-katoliku kirikuga. 1920. aastal otsustati pöörduda reüniooni üleskutsega kõigi kristlike rahvaste poole. EK, nr 7 (683), 04.02.1937, lk 3-4. Kirikute reüniooni dogmaatilised alused Lambeth konverentside otsustes.

Söderblomi surma saanud juhtivaks oikumeenilise ja rahutöö propageerijaks ja eestvedajaks, eestlased olid teiste Põhjamaade eeskujul läbirääkimistest väga huvitatud. Põhjuseid oli loomulikult veel. Praktilise poole pealt misjonitööga seotud võimalused, samuti väliseestlaste teenimisega seotud küsimuste lahendamine. Sarnased olid küsimused kõigil Balti riikidel, samuti Soomel.²⁵⁶ Lisaks kiriklikele huvidele ei saa siinkohal kindlasti mainimata jätta ka poliitilisi huvisid. Koostöö Anglikaani kirikuga, kellel oli mõju kogu Briti impeeriumis, oli kindlasti ka poliitiliselt äärmiselt oluline, igasugune kahe riigi vahelise sideme loomine oli Eestile suure tähtsusega. Samas võib etteruttavalt öelda, et hilisem poliitiline kasu jäi kahe kiriku vahelistele headele suhetele vaatamata väga kahvatuks, küll aga olid loodud kontaktid olulised pärast Eesti okupeerimist põgenenud eestlaste kiriklikku teenimist silmas pidades.²⁵⁷ 1935. aastal teatas Eesti saadik Londonis August Schmidt (Torma) välisministeeriumi poliitilisele osakonnale, et Läti saadik oli kohtunud Fulhami piiskopiga, kes külastas teel Helsingisse ümberistumise tõttu tihti Riiat ja seal asuvad anglikaani kiriku liikmeid. Seal oli ta vestelnud Soome, Läti ja Eesti kirikute lähenemisest. Saadik palus kodumaal uurida koostöö võimalusi, lubades omalt poolt mitteametlikult küsimuse soodsale lahendamisele kaasa aidata.²⁵⁸ Eestlastele oli eeskujuks Soomega peetud kõnelused ja sõlmitud leping, millele olid eelnenud ka läbirääkimised Rootsi evangeelse luteri usu kirikuga. Põhjanaanabrites äratas leping suurt tähelepanu ning seda peeti isegi Soome uuema kirikuloo tähtsaimaks sündmuseks.²⁵⁹ Ka Briti ajakirjandus spekuleeris lepingu üle palju ning pidas seda Soome siirdumiseks Saksa mõjupiirkonnast Skandinaavia-Inglise mõjupiirkonda. Sellised kuuldused lükati küll ametlikult ümber, kuid kinnitust leidis teine väide, et sõprusleping oli sõlmitud ühise väerinna moodustamiseks kommunismi vastu. Inglise kirik tahtvat selles suhtes anda Soome kirikule kõike tuge võitluses kiriku ühise vaenlase vastu, mida kommunism kahtlemata oli.²⁶⁰ Eestlased kasutasid vahetalitajana Soome piiskop Lehtoneni, kellega piiskop Rahamägi korduvalt sel teemal kõnelusi pidas, kuid läbirääkimisteni anglikaani kiriku esindajatega ei jõutud. Asjade käiku mõjutas ootamatult Läti peapiiskop Grünbergi 1936. aasta alguses Tartus välja öeldud

²⁵⁶ EK, nr 49, 06.12.1934, lk 389. Anglikaani ja Soome kiriku sõprusleping.

²⁵⁷ Aunver, lk 79.

²⁵⁸ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. 15.03.1935.

²⁵⁹ EK, nr 49, 06.12. 1934, lk 389. Anglikaani ja Soome kiriku sõprusleping.

²⁶⁰ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. Soome Inglise kirikute lähenemine.

sõnum, et Läti luteri kirik oli inglastelt kutse saanud.²⁶¹ Selline kutse olevat aga saadud ebatavalist teed pidi. Traditsiooniliselt pöördus Canterbury peapiiskop Cosmo Gordon Lang ise läbirääkimiste ellukutsumiseks kirikute poole. Sellepärast ei olnud eestlased küsimust tõstatanud, vaid püüdnud Soome ametivendade abi kasutades pinda sondeerida. Lätlased olid aga oma saadiku vahendusel ise peapiiskopi poole pöördunud, mispeale neile kutse läbirääkimisteks saadetigi. Peapiiskop Grünberg avaldas usuteadlaste konverentsil, et Läti kiriku esindajad sooviksid koos eestlastega Londonisse kõnelustele minna.²⁶² Kuigi sellist asjaajamist nimetasid eestlased viidates lõunanaabritele „nagu ikka oma maa kombe järele talitamiseks”, mindi asjaga kaasa ning pöörduiti Eesti saadiku poole Londonis, kes võttis ühendust Canterbury peapiiskopi erasekretäriaga. Vastus oli positiivne ning peapiiskop Lang soovis sel teemal piiskop Rahamägiga isiklikult kirjavahetusse asuda, et lähemalt külaskäiku arutada. Tõenäoliselt peeti koos lätlastega kolmepoolsete läbirääkimiste pidamist.²⁶³ Omavahelises kirjavahetuses kinnitati veelkord soovi lähemal ajal kohtumise suhtes ning läbirääkimiste juht Gloucesteri piiskop palus kõneluste läbiviimiseks inglise keelde tõlgitud EELK põhikirja ning liturgiat.²⁶⁴ Kirja ametlikule osale lisandus veel piiskopi isiklik soov, et EELK piiskop jääks mõneks päevaks pärast konverentsi Inglismaale, et Gloucesteri piiskop saaks talle tutvustada brittide kiriklikku elu ning näidata piirkondi Londoni lähistel.²⁶⁵

2.3.2. 1936. aasta läbirääkimised Lambethi palees

Kuna piiskop Rahamägi ei osanud inglise keelt, pöördus ta enne sõitu saadiku poole, et viimane talle tõlgi organiseeriks.²⁶⁶ Läbirääkimistele Londonisse sõitis koos piiskopiga lõpuks aga õpetaja Jaak Taul, kes esiteks valdas inglise keelt, teiseks aga oli võimeline ka läbirääkimiste sisulise külje juures kaasa rääkima. Läti kirikut esindasid peapiiskop Grünberg, Riia praost Kundsinn ja õpetaja Rumba. Inglise kiriku poolt olid 1936. aasta läbirääkimistel Gloucesteri, Wakenfieldi ja Fulhami

²⁶¹ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. 30.01.1936.

²⁶² *Ibid.*

²⁶³ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. 11.02.1936.

²⁶⁴ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. 14.02.1936.

²⁶⁵ *Ibid.*

²⁶⁶ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. 15.02.1936.

piiskopid, Chichesteri toompraost ning õpetajad Raven, Moss ja Usher.²⁶⁷

Läbirääkimistele Londonisse sõideti 13. märtsil Tallinnast kiirrongiga, kõnelused pidid algama 17. ning kestma 20. märtsini.²⁶⁸ Teel peatuti Königsbergis, samuti veedeti mõned tunnid Kölnis, Londonisse jõuti 16. märtsi õhtul.²⁶⁹ Järgmisel päeval peeti kaks istungit. Hommik algas palvusega, mille pidas Canterbury peapiiskop, pärast seda toimus esimene istung. Esmalt võttis tervituseks sõna Inglise kirikupea ning andis lühikese ülevaate nende kiriku poolt kokku kutsutud sarnastest konverentsidest. Seejärel rõhutas Lang, et Läti ja Eesti kirikud on ise läbirääkimisi soovinud ja kokkulepetest huvitatud ning Inglise kiriku esindajad on sellisele kutsele loomulikult vastu tulnud. Seepärast avaldas peapiiskop Lang lootust, et selle laua taga jõutakse üksmeelele selle suhtes, „mis on meie kõigi ideaaliks, et praegu eraldatud Kristuse kirikute vahele saaks luua jälle mingi nähtava ühtsuse”.²⁷⁰ Rahamägi, kelle kõne oli pigem poliitilist laadi, puudutas oma tervituses erinevaid ohtusid, mis eestlasi eri ilmakaartest on ähvardanud ning tänas inglasi nende kutse eest, mis piiskopi arvates oli märgiks, et eestlased ei ole üksinda. Samuti tuletas EELK piiskop meelde Vabadussõda, milles inglastel oli täita äärmiselt oluline roll. Läti peapiiskop tänas omalt poolt Canterbury peapiiskoppi kutse eest ning andis lühikese ülevaate Läti kiriku raskest käekäigust viimase aja jooksul.²⁷¹

Istungit juhatas Gloucesteri piiskop, kes tutvustas nelja olulist põhialust, mis arutluse alla kuulusid. Arutluse põhialused olid: Pühakiri, Usutunnistus, sakramendid ja vaimuliku amet. Esimesel päeval jõuti ühistele seisukohtadele Pühakirja ja usutunnistuse üle. Inglased pidasid, ja peavad siiani, Apostlikku, Nikaia ja Athanasiuse usutunnistust pühakirja, mitte kiriku autoriteedil põhinevaks, eristades teisi – usutunnistuslikke kirju – just sellega, et viimased on ühenduses kiriku autoriteediga, mitte pühakirjaga. Selle all peeti silmas näiteks Augsburgi usutunnistust. Kuid ühised usutunnistused olid piisavaks aluseks, et kokkuleppele jõuda. Usutunnistuslike kirjade suhtes Inglise kirik ei protesteerinud, märkis vaid ära,

²⁶⁷ Conferences between representatives appointed by the Archbishop of Canterbury on behalf of the Church of England and representatives of the Evangelical Lutheran Churches of Latvia and Estonia. London, Society for Promoting Christian Knowledge, 1938, lk 2.

²⁶⁸ EK, nr 12 (636), 19.03.1936, lk 1. Piiskop oma reisist Inglismaale.

²⁶⁹ EK, nr 15 (639), 09.04.1936, lk 5. Ääremärkusi Inglismaa reisilt.

²⁷⁰ Conferences, lk 10.

²⁷¹ *Ibid.*, lk 11.

et neid ei tohi peale suruda teistele kirikutele.²⁷² Esimese päeva õhtul korraldati uhke õhtusöök, millest võtsid osa ka Eesti ja Läti saadik.²⁷³

Järgmisel päeval toimus üks istung, kus oli arutlusel sakramentide teema. Arutlus kujunes pigem informatiivseks, võrreldi liturgiat ning arutati, kas armulauda peaks jagama igal pühapäeval, mis luterlikes kirikutes Lätis ja Eestis väga tavaline polnud, anglikaani kirikus aga oli. Piiskop Rahamägi sõnul olevat seda küsimust viimasel ajal Eestis usuteadlaste konverentsil palju arutatud, seega oli teema aktuaalne.²⁷⁴

Kõige suurem probleem tekkis neljanda punkti, ehk vaimulikuameti järjepidevuse üle. Kuna anglikaani kirik oli rangelt piiskoppide suktsessiooni nõuet järgiv, siis venis arutelu pikale, ega jõudnudki positiivse tulemuseni. Anglikaani kiriku tõekspidamiste järgi oli selline järjepidevus ja traditsioon jagamatu kiriku tunnus. Kuigi ka piiskopi poolt mitte õnnistatud õpetajad olid nende arvates Jumala poolt õnnistatud, ei olnud see samaväärne piiskoplikku järjepidevust silmas pidades piiskopi poolt õnnistatud õpetajaga. Nagu ütles Chichesteri toompraost, jumalasõna kuulutatav ja sakramente valitsev õpetajaskond on midagi nagu usutunnistus ja Piibel, mis kuulub kiriku olemusliku elu juurde.²⁷⁵ Algselt oli selline nõue suunatud anabaptistide vastu, kes olid vaimuliku ameti suhtes eitaval seisukohal, sest see oli nende arvates pigem sisemise valgustuse küsimus. Kui suktsessiooni nõudest võib järeldada, et see on pigem väline, kiriku institutsiooni eest hoolitsev ja seda silmaspidav, siis tegelikkuses väidavad anglikaani kiriku esindajad, et vaimuliku amet on eelkõige ikkagi sisemine kutse, jäädes samas aga endale kindlaks, et vaimuliku ameti suktsessiooni tuleb nõuda episkopaadi kaudu.²⁷⁶ Lätlased ütlesid otse välja, et nende põhimõtted ei ole rajatud piiskoplikku järjepidevust silmas pidades. Kuid samas oli loodud peapiiskopi koht ning seda küsimust plaaniti Läti kirikus edasi arutada. Saksa vähemus aga pidi sellisele lahendusele peapiiskopi sõnul tugevasti vastu seisma.²⁷⁷ Piiskop Rahamägi märkis, et Eestis ordineeritakse kõik vaimulikud piiskopi poolt, piiskop ise pühitseti ametisse Rootsi, Soome ja Läti piiskoppide poolt. Piiskoplikud vikaarid olid aga piiskopi poolt ametisse määratud, mitte piiskopliku

²⁷² *Ibid.*, lk 16.

²⁷³ EK, nr 16, (640), 16.03.1936, lk 3. Ääremärkusi Inglismaa reisilt.

²⁷⁴ Conferences, lk 20.

²⁷⁵ *Ibid.*, lk 22.

²⁷⁶ EK, nr 10, (686), 11.03.1937. Kirikute reüniooni dogmaatilised alused Lambeth konverentsi otsustes.

²⁷⁷ Conferences, lk 22.

pühitsemise läbi sellesse õnnistatud. Soovitati, et kui saavutatakse lähem side kirikute vahel, siis saaks kutsuda anglikaani kiriku esindaja pühitsemisele. Anglikaani ordinatsioon toimub Kristuse kirikusse, mitte mingi kindla kiriku juurde. Seega selline tegevus probleeme ei valmista, hoopis vastupidi.²⁷⁸ Gloucesteri piiskop sõnas seda teemat kokkuvõttes, et oluline on lõpuks saavutada selline asjade seis, et anglikaani kiriku õpetaja oleks tunnustatud ka Eesti ja Läti kirikus vastuvõetavaks ning vastupidi.²⁷⁹ Samuti arutleti Inglise kirikus kehtivate vaimuliku astmete, nende õiguste ja nende vastavuse üle Eesti ja Läti evangeelsetele kirikutele. Näiteks leerilapsi võis Inglise kirikus õnnistada apostelliku järjepidevuse kandjana piiskop. Samuti lahati küsimust vaimulike astmete üle, mis olid anglikaani kirikuga võrreldes Eesti ja Läti evangeelsetes kirikutes erinevad. Kohtumise lõpuks täheldati, et mõlema poole suhtes on selgeks saanud nende vaated ning need võetakse arvesse, kui järgmisel korral kohtutakse.²⁸⁰ Seega otsest kokkulepet teisel päeval arutletava küsimuse üle ei saavutatud.

Teise päeva õhtune arutelu jäi ära, kuna külalised olid kutsutud lord Dickinsoni juurde Inglise parlamendi lordide kotta kella viie teele. Külastati ka lordide koja istungit. Samal õhtul võeti lord Douglase kutsel osa Athanaeumi klubis, toimunud õhtusöögist.²⁸¹ Kolmandal päeval lõpetati arutelud samuti hommikusel istungil, pärastlõunal tehti mõned ostud ning õhtul külastati Soome misjoniseltsi. Sinna oli kogunenud umbes 30 eesti üliõpilast ning mitmeid soomlasi. Peeti kõnesid ning lauldi hümnid.²⁸²

Lambethi paleest lahkuti järgmisel päeval, et sõita Gloucesteri, koos sealse piiskopi Headlami ja õp Usheriga. Nädalavahetus saadeti mööda kohalikku katedraali külastades ning ümbruskonnas ringi sõites, pärast mida alustati tagasisõitu Eestisse.²⁸³

2.3.3. 1938. aasta konverents Riias ja Tallinnas

1936. aasta läbirääkimistele järgnes Inglise usuteadlaste visiit Eestisse. Nad külastasid Narvat ja Petseri vaimulikke laulupäevi. Kohtuti ka piiskop Rahamägiga

²⁷⁸ *Ibid.*, lk 23.

²⁷⁹ *Ibid.*

²⁸⁰ *Ibid.*, lk 24.

²⁸¹ EK, nr 17(641), 23.04.1936, lk 3. Ääremärkusi Inglismaa reisilt.

²⁸² EK, nr 16 (640), 16. 04.1936, lk 3. Ääremärkusi Inglismaa reisilt.

²⁸³ *Ibid.*

ning piiskoplik vikaar Kubuga, kellega arutati Inglise ja Eesti kirikuelu päevakajalisi sündmuseid.²⁸⁴

Lambethi konverentsil toimunud kahe kiriku lähenemise järel palus Rahamägi dr Ravenilt Cambridge'is, et viimane võimaldaks korraldada ühe eestlasest usuteadlase õppimaasumise Inglismaa kuulsasse ülikooli. Selleks väljavalitud nooreks teoloogiks oli õpetaja Adolf Horn, kes oli kaitsnud magistrikraadi Uue Testamendi alal ning töötas Tallinnas linnamiisjoni seltsis. Eesmärgiks oli Hornile võimaldada doktoriõpingud ja kraadi kaitsmine Cambridge'i ülikooli juures.²⁸⁵ Kahjuks jäi selline võimalus ellu viimata.

Algselt oli Lambethi palees järgmise konverentsi ajaks kokku lepitud 1937. aasta suvi, kuid lätlaste soovil lükati kokkusaamine aasta võrra edasi. Põhjuseks oli Läti evangeelse kiriku õpetajate vajadus omavahel küsimusi selgitada. Ka eestlastel ei olnud sellise muutuse vastu midagi, kuna 1937. aastal toimus I soome-ugri konverents ning mitmed muud tähtsad konverentsid.²⁸⁶ 1937. aasta 2. detsembril pandi õpetaja Tauli peale sidepidamine Inglise kirikuga, kes asus kohe järgmise konverentsi suhtes läbirääkimisi pidama.²⁸⁷ 1938. aasta mais, teel Hollandisse, külastas piiskop Rahamägi koos saatjatega ka Riias ja Kaunast. Läti ev. kiriku Peapiiskop Grünbergiga arutati muu seas ka juunis peetavate läbirääkimiste programmi.²⁸⁸

Konverents leidis aset Riias 18.–20. juunil ja Tallinnas 22.–24. juunil 1938. aastal. Eestlastest oli Riias lisaks kahele eelmiselgi korral konverentsi külastanud õpetajale veel praost Jürgenson. Lätlastel osalesid Riias lisaks peapiiskop Grünbergile, Riia praost Kundzinile ja õp Rumbale veel kolm uut läbirääkijat: prof Maldonis, praost Avots ja dr Grüner. Inglise kirikust olid Riiga ja Tallinnasse sõitnud Gloucesteri, Derby ja Fulhami piiskopid, Chichesteri toompraost ja õpetajad Macdonald ja Waddams.²⁸⁹

Konverentsi algas tervitustega. Võõrustaja, peapiiskop Grünberg, võttis esimesena sõna tervitades kõiki osalejaid, ning tuletas pisut meelde kahe aasta taguseid arutelusid. „Ei olnud raske saavutada kokkulepet esimese kolme küsimuse üle”, ütles peapiiskop, „pühakiri on meie ühine alus, samuti ka usutunnistus on ühine alustala meie usule. Ka sakramentide küsimuses ei olnud meil erinevusi. Nagu ma aru

²⁸⁴ EK, nr 31 (655), 30.07.1936, lk 4. Inglise usuteadlaste külaskäik.

²⁸⁵ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. 11.05.1936.

²⁸⁶ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. 01.02.1937.

²⁸⁷ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. 02.12.1937.

²⁸⁸ EK, nr 19 (720), 12.05, 1938, lk 1. Piiskop Rahamägi Riias ja Kaunases.

²⁸⁹ Conferences, lk 3.

saan, hakkame me nüüd arutama just vaimuliku ameti üle”.²⁹⁰ Gloucesteri piiskop, kes oli inglaste delegatsiooni juht, rõõmustas, et Eesti ja Läti on suutnud säilitada oma keele, kultuuri, rahvuse ning saavutanud iseseisvuse. Piiskop andis edasi Canterbury peapiiskopi tervituse ja rõhutas, et kolme esimese punkti arutelu tulemusena saavutati tõepoolest positiivne tulemus. Ta andis ka lootust, et neljas punkt leiab arutluse käigus positiivse, kõiki osapooli rahuldava lahenduse, tuues välja, et ei olegi võimalik saavutada täielikku sarnasust, sest riigid ja rahvad ja nende ajalugu on erinevad.²⁹¹ Ka piiskop Rahamägi esines lühikese tervitusega, pärast mida asuti vaimuliku ameti üle arutlema.

Seekordseks aruteluks, mis leidis aset 18. juunil Riias, olid osapooled paremini valmistunud. Gloucesteri piiskop rõhutas, et vaimulikuamet oli Jumala kingitus kirikule, samas möönis ka, et originaalne vaimuliku kujutus on ajaloo jooksul muutunud. Õpetajaamet ei ole pelgalt *jure humano*, „see on kirikus loodud ju püha vaimu läbi ning selline ajalooline järjepidevus loob ühtsuse eelnevate generatsioonidega, aga samamoodi ka tänapäeva kirikutega üle kogu maailma”. Luteri kiriku esindajad tõid aga Rootsi piiskoppide formuleeritud seisukohti kasutades välja, et pastori amet ega miski muu amet kirikus ei ole paika pandud jumaliku õiguse läbi. Kiriku ülesanne üldiselt ning seeläbi ka vaimuliku ülesanne on olla see kanal, läbi mille jumalik ilmutus inimesteni jõuab.²⁹² Derby piiskop pidas Rootsi piiskoppide seisukohti liiga radikaalseteks, „erinvus *jus divinum*’i ja *jus humanum*’i vahel ei tohiks olla nii range”. Rahamägi rõhutas, et suktsessiooni vastu ei ole kellelgi midagi, kuid see ei tohi jääda pühakirja varju. Ka Luther ei olnud piiskopliku järjepidevuse vastu, kuid praktikas oli seda võimatu järgida. Samuti ütles Rahamägi, et nad tunnistaksid apostlikku suktsessiooni seni, kuni see ei ole vahend lunastuseks. Sellega arutelu selleks päevaks ka lõppes.²⁹³

Uuesti kohtuti esmaspäeval, 20. juunil. Anglikaani kiriku piiskopid kandsid ette ajaloolise ülevaate piiskopiameti kujunemisest, väites, et läbi ajaloo on kiriku ühtsuse säilitamiseks püütud piiskopiametit kaitsta, kiriku ühtsuse pärast anti igasugune ordineerimisõigus juba teisel sajandil ainult piiskopile. Nad rõhutasid, et kuni reformatsioonini olid kõik piiskopid just niimoodi ordineeritud, järjepidevust arvesse võttes. „Ka meie”, ütles Gloucesteri piiskop, „peame end kohaldama reeglina,

²⁹⁰ Ibid., lk 25.

²⁹¹ Ibid., lk 26.

²⁹² Ibid., lk 27.

²⁹³ Ibid., lk 27-28.

mis oli nõudeks rohkem kui tuhande aasta jooksul ühtse, katoelse kiriku jaoks”.²⁹⁴ Prof Maldonis tõdes, et luteri kirik ei ole ju põhimõtteliselt piiskopiameti vastu, mille peale Gloucesteri ja Derby piiskopid rõhutasid, et sel juhul tuleb reformatsiooniga katkenud side taastada nii kiiresti kui võimalik. Inglased võtsid kõnelustel seni kõlanud väited kokku, öeldes, et nende arvates on jõutud tulemuseni, kus on kokku lepitud ajaloolise piiskopiameti vajalikkuses ühtsuse taastamise teostamiseks. „Inglise kirikul ei ole episkopaadi teoloogiat või teooriat, aga Inglise kirik väidab kindlalt, et piiskopid peavad olema õnnistatud teiste piiskoppide poolt ja vaimulikkond peab olema ordineeritud piiskopi poolt”.²⁹⁵ Just see oli põhimõte, milles oli vaja kokku leppida. Läti kiriku jaoks oli olukord endiselt probleemne, sest nende kirikus võis vaimulikke õnnistada ka praost või ilmalik superintendent. Gloucesteri piiskop sõnas, et sarnane probleem oli neil esile kerkinud ka soomlastega, kuid neile oli kinnitatud, et praktikas sellist olukorda ette ei tule. Piiskop nägi omapoolse lahendusena, et Läti kirik suurendaks piiskoppide arvu. Piiskop Rahamägi teatas, et Eesti kirikus ordineerib vaimulikke ainult piiskop, kuid teised vaimulikud võivad assisteerida. Selle küsimuse lahendusena leiti, et ainult äärmiselt vajaduse korral võib ordineerimist läbi viia praost, reeglina aga alati piiskop.²⁹⁶ Sisuliselt jõuti selles küsimuses niisiis kokkuleppele, Inglise kiriku esindajad puudutasid siiski veel korra ordineerimise küsimust, viidates neil läbi viidavale uuele ordineerimisele piiskopi poolt, juhul kui algne ordinatsioon ei ole piiskoplikku järjepidevust arvesse võttes läbi viidud. Sellega kõnelused Riias lõpetati ning lubati jätkata Tallinnas.²⁹⁷

Läbirääkimisi peeti ainult laupäeva ja esmaspäeva ennelõunal, see andis lätlastele palju aega oma maad tutvustada. Pärast laupäevaste kõneluste lõppu ja lõunat käidi üheskoos vennastekalmistul ning õhtul külastati laulupidu. Pühapäeval peeti jumalateenistusi Läti peapiiskopi katedraalis ning anglikaani kirikus, kus jutlustas Derby lordpiiskop. Õhtul aga korraldati väljasõit Siguldasse. Võimalus oli teist õhtut järjest külastada ka laulupidu. Samuti oli ekskursionidest võimalust osa võtta esmaspäeval.²⁹⁸ Teisipäeval alustati sõitu Tallinnasse.

Kokkusaamine Tallinnas oli planeeritud 21.–24. juunini 1938. aastal. Esimene istung toimus 22. juunil. Enne seda oli Toomkirikus peetud jumalateenistus

²⁹⁴ Ibid., lk 30.

²⁹⁵ Ibid.,

²⁹⁶ Ibid., lk 30-31.

²⁹⁷ Ibid., lk 33.

²⁹⁸ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. Programm Inglise ja Eesti ew.luth. usu piiskoppide külaskäigu puhul. Lätis, 18-21. juunini 1938. aastal.

armulauaga.²⁹⁹ Piiskop Rahamägi avas istungi ning kuna eestlased olid eelnevalt anglikaani kiriku esindajatele vastamiseks esitanud seitse küsimust, siis kujunesidki need kõneluste käiku suunavateks. Küsimused puudutasid usutunnistust, õpetusküsimusi, sakramente, kiriku ja riigi suhteid, suhteid rooma-katoliku kirikuga ning anglikaani kiriku suhtumist sotsiaaltöösse.³⁰⁰ Tegelikult kujunes esimene istung küsimuste-vastuste vooruks. Tundus, et see oli eestlastele ja lätlastele väga vajalik, sest neil polnud täielikku ülevaadet, kellega nad siis ikkagi lähemasse ühendusse astuvad. Järgnevate päevade arutelu toimus palju vabamas vormis kui seni, sest olulistest punktides oli kokku lepitud. 24. juunil toimunud viimasel istungil parandati pisut ühise kokkuleppe sõnastust ning mõni tund hiljem kirjutati raportile alla.³⁰¹ Raportis oli öeldud, et kolm kirikut on hoolega uurinud ühtlusi ja erinevusi ning teevad teatavaks, et kõige olulisemais õpetuspunktides on ühtlus. Inglise kiriku soovil märgiti, et saavutatud vahekord ei nõua mingit kohustuslikku õpetuse, sakramentide või liturgia muutust mitte ühegi kiriku õpetuses, ning lõpuks anti ühise koostöö soovitusel neli punkti:

- 1) Kui Läti Peapiiskop või Eesti Piiskop paluvad Canterbury Peapiiskoppi nimetada piiskoppi osa võtma piiskopi õnnistamisest Läti või Eesti kirikus, et ta piiskopi nimetab selleks otstarbeks ja samal viisil, kui Canterbury Peapiiskop palub Läti Peapiiskoppi või Eesti Piiskoppi nimetada üht piiskoppi osa võtma mõne Anglikaani kiriku piiskopi õnnistamisest, et nemad selleks otstarbeks nimetavad piiskopi.
- 2) Inglise delegatsioon soovib lubada Läti ja Eesti kiriku liikmeid armulauale käia Inglise kirikus, ja võtab teatavaks, et Läti ja Eesti kirikud oleksid valmis lubama armulauale Inglise kiriku konfirmeeritud liikmeid.
- 3) Kui Lambethi konverentsi või mõnel teisel ajal peetakse konverentsi Anglikaani kiriku ja teiste kirikute piiskoppide vahel, kes temaga liidus, siis Läti ja Eesti kirikute piiskopid palutakse sellest osa võtma, samuti kutsuvad Läti ja Eesti kirikud Inglise

²⁹⁹ EK, nr 25 (726), 22.06.1938, lk 1. Eesti, Anglikaani, Läti kirikute konverentsi töö.

³⁰⁰ Conferences, lk 54-55.

³⁰¹ Ibid., lk 41.

kiriku piiskoppe osa võtma samalaadsetest konverentsidest, kui neid peetakse tulevikus.

- 4) Et Inglise kiriku vaimulikud oleksid nõus ristima ja laulatama Inglismaal või Inglise asumail asuvaid Läti ja Eesti evang. Kirikute liikmeid, ning Läti ja Eesti vaimulikud täidaksid samu funktsioone Anglikaani kiriku liikmete suhtes, kui neil ei ole kättesaadaval Inglise kiriku vaimulikku. On ka soovitatav, et nad annaksid ristimise ja laulatamise tunnistuse.³⁰²

Tallinnas külastati laulupidu ning korraldati külalistele ekskursioon Tallinna kirikutes. Jaanipäeval võeti osa leerilaste õnnistamisest Jaani kirikus. Konverentsi viimane päev lõpetati õhtusöögiga Bristolis.³⁰³ Sellega aga külaliste visiit Eestis ei lõppenud. Järgmisel päeval sõideti Tartusse, kus tutvuti ülikooliga ning lõunatati. Tartust lahkuti aga juba mõne tunni pärast, et sõita Petserisse. Inglise soovi kohaselt käidi ka Vene piiril, pärast mida tutvustati inglastele 1930. aastate alguses valminud Petseri kirikut, samuti külastati Petseri kloostrit. Sealt sõideti tagasi Tartusse, teel peatuti Otepääl, kus külalisi võttis vastu piiskoplik vikaar Lauri. Tartusse jõuti mõningase hilinemisega, õhtustati hotellis Grand Hotel, kus pidas ingliskeelse tervituskõne prof Johan Kõpp. Õhtusöögil osalesid ka Tartu linna ja ülikooli juhid.³⁰⁴ Inglise lahkusid Eestist järgmisel hommikul.³⁰⁵

Kontaktid ja koostöö aastatel 1938–1940

Konverentsiga ei olnud aga leping veel jõustunud. Inglise kirikuseaduse järgi pidi see vastu võetama nii Inglise kiriku ülemkojas kui ka alamkojas. Just sellises järjekorras see toimuski, 1939. aasta juuniks olid lepingud inglaste poolt heaks kiidetud. Siiski ei loetud nii Soome, Rootsi kui ka Baltimaadega sõlmitud lepingud kehtivaks enne 1940. aasta Lambethi konverentsi, kus kõikide kirikute juhid pidid kohtuma.³⁰⁶

³⁰² EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. 24.06.1938.

³⁰³ EK, nr 25 (726), 22.06.1938, lk 1–2. Eesti, Anglikaani, Läti kirikute konverentsi töö.

³⁰⁴ Taul, Jaak. Jumala abiga – edasi. – Jumala abiga edasi. Piiskop Dr Johan Kõpp'u 75. sünnipäevaks. Stockholm, EELK Konsistoorium ekssiilis, 1949, lk 219.

³⁰⁵ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. Programm Inglise ja Eesti ew.luth. usu piiskoppide külaskäigu puhul. Eestis, 21.26. juunini 1938. aastal.

³⁰⁶ EK, nr 25 (778), 21.06.1939, lk 3. Inglise ja Eesti ning Läti kirikute vaheline konkordaat kinnitati.

1939. aasta juulis käis Eestis puhkusel Chichesteri toompraost, kes esmalt külastas Tartut, et kohtuda õp Tauliga.³⁰⁷ Samuti veetis ta kaks päeva Tallinnas ning kohtus piiskop Rahamägiga. Lõunasöögil andis ta üle Canterbury peapiiskopi kirja, milles teatati, et kokkulepe on Inglise kirikus heaks kiidetud. Toompraost külastas piiskopiga Põhja-Eesti suvituskohti Narva-Jõesuud ja Rannamõisa. Samuti veetis ta mõned puhkusepäevad Helsingis.³⁰⁸

Selleka kahe kiriku vahelised suhted ka enne okupatsiooni lõppesid. Lepingu viiendal aastapäeval kõneles Cloucesteri piiskop Londonis Eesti ja Läti kannatustest ning okupeerimisest, vabaduse hävitamisest, küüditamisest ja massimõrvadest.³⁰⁹ Kuna mitmed õpetajad eesotsas õp Tauliga põgenesid sõja ajal või pärast sõda just Inglismaale, siis jätkusid suhted ka pärast Eesti okupeerimist.³¹⁰

Läbirääkimiste tulemus on alati kompromiss. Seepärast kerkib pärast kõnelusi peaaegu alati üles küsimus, kes kõige rohkem järele andis ning kes on kõige suurem võitja. Vähemalt Eesti ametlikes häälekandjates püüti muljet jätta, et EELK on sellises olukorras võitja, kuna sisulistes küsimustes järeleandmisi ei tehtud, peamistes küsimustes oldi brittidega lihtsalt sarnastel seisukohtadel. Arutluse all olnud neljas punkt võeti üles lätlaste poolt ning kommentaariks Läti kiriku seisukohtade kohta öeldi, et „loodetavasti ka Läti kirikus vaimulik amet saab tulevikus niisuguse kuju, mis on nõuetav kirikute oikumeenilise ühtluse teostamisel”. Anglikaani kiriku poolt tuleb seda lepingut aga näha kui osa laiemast plaanist. Kirikute ühinemispüüded olid Canterbury peapiiskopil tõepoolest meelistegevuseks, samuti oli olulisel kohal rahutegevus. Eestlaste, kindlasti ka lätlaste, juures ei tohi unustada aga poliitilist momenti ning kiriku orientatsiooni muutust. Eesti rahvakiriku eesmärgiks oli enne okupatsiooniperioodi oma välisorientatsiooni nihutada saksa kultuuriruumist Põhjamaade ja inglise kultuuriruumi. See oli üks peamiseid põhjuseid, miks see leping niivõrd oluline oli. Unustada ei tohi ka oikumeenilist külge. Ka poliitiliselt oli igasugune lähenemine ning side Inglismaaga Eestile väga kasulik, kuigi inglased olid juba aastaid enne seda selgeks teinud, et sõja korral Eesti abistamine sarnaselt 1918. aastaga ei tule sellisel moel enam kõne alla. 1918. aasta oli eestlastel meeles ning see oli kultuuriliste ja kaubandussidemete arendamise üks suuri eeldusi.

³⁰⁷ EELKKA, EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938. 26.06.1939.

³⁰⁸ EK, nr 30 (783), 27.07.1939, lk 4. Chichesteri Dean Duncan Jones Eestis.

³⁰⁹ Aunver, lk 79.

³¹⁰ *Ibid.*, lk 104.

Positiivne oli inglaste toetus pärast sõda. See ei olnud alati aineeline, kuid oli olemas tugev psühholoogiline toetus. Seepärast läksid paljud põgenikud just Inglismaale, seal loodi ka mitmeid kogudusi. Nii oli 1930. lõpul sõlmitud suhted aluseks pärast sõda arendatud isiklikele suhetele.

2.4. Balti riikide luterlikud kirikud

2.4.1. Läti Evangeeliumi Luteri Usu Kirik

2.4.1.1. Suhted EELK esimese piiskopi ajal

Kuigi Eesti ja Läti kirikute olukord oli enne iseseisvumist peaaegu sarnane, erines nende käekäik mitmete põhjuste tõttu juba esimestest aastatest. 1919. aastal tulid kokku Kuramaa ja Liivimaa konsistooriumide esindajad, neist neli olid lätlased, kaks sakslased. Järgneval aastal liideti mõlemad konsistooriumid üheks ning asuti Riiga. Olukord oli sõja järel äärmiselt trööstitu, ainuüksi endise Liivimaa kubermangu aladel oli kas osaliselt või täielikult hävinud 39 kirikut, 93 kogudusest oli pooled ilma õpetajateta, 23 õpetajat olid maha lastud enamlaste poolt, 10 olid sõjaajal haiguse tõttu surnud.³¹¹ 1922. aastal otsustati sinodil valida Läti evangeelse kiriku piiskopiks Karlis Irbe.³¹² Kaks aastat varem palus sel ajal kiriku hooldajana ametis olnud õp Maldonis piiskop Kukelt eestlaste usuühinguid puudutavat seadust, mis oli vastu võetud küll ajutise korraldusena, kuid millega riik ja kirik olid lahutatud. Sel hetkel kehtis Lätis veel 1832. aasta seadus.³¹³ Piiskop Kukk saatis omalt poolt õnnitlused uue piiskopi valimise puhul ning kutsuti Irbe õnnistamisele. Õnnistamist viis läbi Rootsi peapiiskop Nathan Söderblom. Sellega taastati ka Läti kiriku apostellik suksessioon, mis oli toimunud ka Eesti piiskopi õnnistamisel.³¹⁴ Kahe riigi piiskoppide kõige suurema erinevusena tuleb ära märkida suhtumist saksa vähemusse. Kui eestlased, eriti Eesti piiskop, olid 1920. aastatel saksavaenulikult meelestatud, surudes sakslased juba teisel kirikukongressil kirikujuhtimisest eemale, siis lätlased käitusid teisiti. Piiskopiks valitud Irbe esimeseks sooviks oli, et ka sakslaste esindaja Peter Harald Poelchau valitaks piiskopiks. Nad õnnistatigi koos 16. juulil 1922. aastal.³¹⁵ Saksa

³¹¹ MK, nr 15, 16.12.1920, lk 137. Lätimaa kiriku häda.

³¹² Poelchau, Lore. Die Evangelisch-Lutherische Kirche in Lettland 1919-1939. – Die Deutsche Volksgruppe in Lettland. Datlef Henning (Hg.), Hamburg, Bibliotheca Baltica, 2000, lk 152.

³¹³ EELKKA, Läti kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 21.09.1920.

³¹⁴ Poelchau, lk 152-153.

³¹⁵ *Ibid.*

piiskopi alluvuses olid saksa vähemusel palju suuremad õigused kui Eestis elavatel sakslastel. Samamoodi garanteeriti neile suur autonoomia ka 1928. aastal vastu võetud usuühingute seadusega.³¹⁶ Vaatamata erinevatele vaadetele selles küsimuses, olid aga kahe naaberriigi kirikujuhtide omavahelised suhted äärmiselt soojad.

Erinevused Läti ja Eesti kirikute vahel olid põhjustatud peamiselt ühest olulisest faktorist, milleks olid riigi siseolud. Läti idaosas asuv Vitebski (praegu asub suurem osa sellest alast Valgevene territooriumil Vitsebski rajoonis) kubermang oli katoliiklik ala, kus elas umbes 200 000 katoliiklast. Nende soov oli jääda Varssavi piiskopi alluvusse. Läti ametivõimud kartsid, et nad võivad esitada Poolale palve, et ka maa-alad, kus katoliiklased enamuses olid, liidetakse Poola riigiga. Et seda ära hoida, pidid lätlased seega neile midagi pakkuma. Nii said katoliiklased Läti valitsusega kokkuleppele luua piiskopikoht Riiga. Lisaks sellele hakkasid katoliiklased riigilt saama iga-aastast toetust. Et mitte tekitada ebavõrdset olukorda, maksti ka teistele kirikutele toetust. Näiteks sai Läti Evangeeliumi Luteri Usu Kirik 1933. aastal 200 000 latti, mis oli Eesti rahasse ümberarvestatult 140 000 krooni.³¹⁷ Lisaks toetuste ümber tekkinud küsimustele oli sisepoliitiline tüli seoses Jakobi kirikuga, mis kuulus pärast maailmasõda luterlastele, ja kus toimus ka piiskop Irbe ametisse õnnistamine. Nimelt anti see kirik mõni aeg pärast seda katoliiklastele. Seejärel määrati Luteri kiriku piiskoplikuks kirikuks Toomkirik, kuid ka selle ümber tekkis skandaal. Kuna seal asetsesid kolm kogudust, siis jagati riigi poolt toomkiriku valitsuse kohad vastavalt kolme koguduse vahel ära.³¹⁸ See toimus pärast seda, kui Irbel oli õnnestunud koguduste vahel saavutada kokkulepe. Oli isegi kokku lepitud, et lähiajal võetakse ette uue kiriku ehitamine.³¹⁹ Sellisel hetkel toimunud riigi sekkumine pahandas piiskoppi niivõrd, et ta lahkus ametist.

Kui 1920. aastate alguses veendusid mitmed Eesti kirikutegelased oma silmaga Läti evangeelse kiriku kehvast olukorras, siis sama kümnendi lõpuks oli olukord muutunud. Läti kiriklikku elu peeti märksa paremini organiseerituks, kusjuures rõhutati, et see toimib ilma suuremate sisemiste tulideta. Seda eriti pärast 1928. aasta usuühingute seadust. „Läti evang. lut. kirik sammub julgelt, tänulikult sammul iseseisvuse teele. Ei mingit teravust, ei mingit kibeduse tunnet. Arusaadav! Riik on kirikuga vääriliselt ümber käinud. Ei ole oma jõudu tarvitanud selleks, et

³¹⁶ *Ibid.*, lk 154.

³¹⁷ EK, nr 8, 16.02. 1933, lk 61. Läti kiriklikest oludest.

³¹⁸ *Ibid.*, lk 62.

³¹⁹ EK, nr 15, 16.04.1931, lk 122. Riia Toomkiriku küsimus Läti kirikute sinodil.

kirikut väänata ja käänta oma meeleolu järele, vaid on katsunud kirikule ja kiriklikkudele kodanikkudele jätta võimaluse arenemiseks sealt, kus nad praegu on, ja kiriku enese parema äratundmise kohaselt”.³²⁰ Mõningaid probleeme Läti luterlikul kirikul tõepoolest polnud. Näiteks jäeti maakogudustele 50 hektarit maad, kiriklaid ei võõrandatud³²¹, usuühingutel oli õigus usuõpetuse programmide kindlaksmääramisel ja järelvalvel suurt rolli mängida, samuti oli tänu riigi iga-aastasele toetusele loodud lisaks usuteaduskonnale veel tegeliku usuteaduse seminari juurde gümnaasiumi osa.³²² Samas ei tohi aga unustada, et riik sekkus Lätis kiriku siseasjadesse ka edaspidi ja seda kindlasti jõudsamalt kui Eestis. Oluline on sellejuures märkida, et selline sekkumine ei olnud alati Läti evangeelse kiriku huvides, vaid kaitses mõnikord pigem katoliiklasi. Eestis ei olnud kiriku ja riigi suhted küll alati kõige paremad, kuid võrreldes teiste registreeritud usuühingutega, oli luterlastel siiski teatav eelispositsioon. Lätis oli sarnane eelis pigem katoliiklastel, kuigi tegemist ei olnud sugugi suurima usuühinguga.

Kahepoolsed suhted arenesid 1920. aastatel rohkem isiklikul pinnal. Kirikute piiskopid olid üsna sarnaste vaadetega nii kiriku ja riigi suhetes kui ka oikumeenilise liikumise suhtes, olles mõlemad heades suhetes Nathan Söderblomiga, ning jagades tema vaateid. Läti piiskopi eestvedamisel arendati ka Läti misjoniseltsi, mille tulemusena piiskop Irbe enda tütar asus misjonärina tööle Indias. Kui Eesti välismisjon töötas koostöös Soome misjoniseltsiga, siis lätlastel olid kontaktid Rootsi misjoniseltsiga.³²³ Koostöö oli aktiivne Rahvusvahelise Maailmaliidu Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu raames. 1924. aastal korraldati Riias maailmaliidu regionaalkonverents, millest võtsid osa soomlased, lätlased, leedulased, Poola kiriku superintendent, eestlastest osalesid konverentsil piiskop Kukk, metropoliit Aleksander ja õpetajad Lattik, Tallmeister ja Sommer.³²⁴

2.4.1.2. Balti usuteadlaste konverentsid

1920. aastatel hakati korraldama Balti usuteadlaste konverentse. Mõte selliseid kokkusaamisi organiseerida oli esimest korda välja öeldud Soome lahel laevalael, kui

³²⁰ EK, nr 37, 13.09.1928, lk 294. Kuidas Läti riik ausasti oma evang. lut kiriku vastu talitab riigi ja kiriku lahutuse puhul.

³²¹ Veem, Konrad. Eesti vaba rahvakirik. Dokumentatsioon ja leksikon. Stockholm, EELK vaimulik raamat, 1990, lk 217.

³²² *Ibid.*

³²³ EK, nr 8, 16.02.1933, lk 62. Läti kiriklikest oludest.

³²⁴ EK, nr 20, 15.05.1924, lk 79. Kiriku elu.

Eesti ja teiste riikide teoloogid sõitsid Helsingisse NMKÜ XIX maailmakonverentsile.³²⁵ Esimene koosviibimine leidis aset Helsingis 1927. aasta kevadel. Peakorraldajaks oli Helsingi usuteaduskonna dekaan prof Arthur Hjelt. Konverentsist võtsid osa Rootsi, Soome, Eesti ja Läti esindajad. Eestlastest külastasid Helsingit Rahamägi ja Tennmann, kes pidas kõne usuteaduse seisukorrast Eestis. Rahamägi esines kõnega usuteaduskonna tööst.³²⁶ Kokku lepiti, et sarnaseid konverentse korraldatakse iga kahe aasta tagant. Teine konverents toimus Riias, 2.–4. juunil 1929. aastal. Peateemaks oli „Ülikool üliõpilase kasvatajana teadlaseks, kiriku- ja usuõpetajaks”. Sel teemal pidas kõne Johan Kõpp. Alates teisest konverentsist oli osalejaid pisut rohkem, enamasti olid esindatud Uppsala, Lundi, Åbo, Helsingi, Riia, Königsbergi, Riia ja Tartu ülikoolide usuteadlased. Kohtumised olid üsna elavad, kohati isegi tulised, sest ülikoolides olid õppejõududeks väga erinevate teoloogiliste vaadetega inimesed. Kuid nagu osavõtjad ise ütlesid, andsid vaidlused märku sellest, et tuleb tihedamini kohtuda.³²⁷ Kolmas selline konverents toimus Tartus, 27.–29. juunil 1932. aastal. Sel korral oli teemaks „Kristlus ja maailm”.³²⁸ Kuna oli Tartu Ülikooli juubeliaasta, puudutati ka Gustav Adolfit ja rootsiaegset ülikooli, mille kohta pidas ettekande prof Olaf Sild, poliitikast ja kristlusest kõneles prof Tennmann. Külastati Tartu vaatamisväärsusi ja korraldati väljasõit Emajõeel. Järgmine konverents plaaniti korraldada 1934. aastal Königsbergis.³²⁹ Usuteaduskonna esindajad sinna aga ei sõitnud, kuna nende hinnangul ei olnud nad suutnud teaduskonna juurde moodustatud komisjonis kolmanda konverentsi ajal tõstatatud küsimusi veel lahendada.³³⁰ Küll aga võeti osa järgmisest konverentsist 1937. aastal, mil see toimus Åbos. Nagu ütles Åbo Akadeemia usuteaduskonna dekaan Rosenqvist, on just väiksemad konverentsid rohkem elevust pakkuvad ja omavad osavõtjatele suuremat tähtsust. Põhjuseks on võimalus isiklikul pinnal mõtteid vahetada, samuti tegeleda väga konkreetsete küsimustega, mida keegi on tõstatanud.³³¹ Sarnaselt Tartu Ülikooli usuteaduskonnaga, oli ka Riia usuteaduskond üsna liberaalne. Kohati tundub, et isegi liiga liberaalne. Näiteks avaldati Eestis järgmine kirjutis: „Läti kiriku usuline tase on

³²⁵ III Balti teoloogide konverents. – Usuteadusline Ajakiri nr 1, 1933, lk29-30.

³²⁶ EK, nr 20, 19.05.1927, lk 160. I Balti usuteadlaste konverents.

³²⁷ EK, nr 26, 27.06.1929, lk 203–204. Balti riikide ülikoolide usuteadlaste 2. konverents.

³²⁸ EK, nr 25, 16.05. 1932, lk 199–200.

³²⁹ III Balti teoloogide konverents. – Usuteadusline Ajakiri nr 1, 1933, lk29-30.

³³⁰ Usuteaduskonna elust.– Usuteadusline Ajakiri nr 3, 1934, lk 108.

³³¹ Rosenqvist, G.O. Põhja-Balti kirikute osadus. – Hugo Bernhard Rahamägi. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Piiskop. Tallinn, Eesti Kirik, 1936, lk 123.

ka teistsugune kui meil. Ei saanud piiskop Irbe, nagu ta jälle seda ise on avaldanud, rahul olla Riia ülikooli usuteaduse fakulteediga, kuna seal on õppejõude, kes väga liberaalsel seisukohal asuvad. Näiteks õpetavat tegeliku usuteaduse professori kohusetäitja, vana õpetaja Sanders, et Jeesus ei olevat olnud juudi soost, vaid arialane, nagu lätlasedki, et Vana Testament tuleb täitsa kõrvale heita ja muud sellesarnast. Ka Uue Testamendi professor kuulutavat Vana Testamendi täiesti ülearuseks”.³³²

Pärast Irbe lahkumist piiskopikohalt asus tema kohuseid ajutiselt täitma Theodor Grünberg. Läti kiriku kümnenda aasta juubeli sinodil valiti ta Läti evangeelse kiriku peapiiskopiks. Otsus muuta kiriku põhikirja §92, milles oli sätestatud, et Läti kirikupea on piiskop, muudeti samal sinodil nii, et Läti kiriku juhiks määrati peapiiskop, temale allus piiskop.³³³ Ilmselt oli selle üheks põhjuseks ka probleem sakslastega, sest Grünbergi läbisaamine selle rahvusvähemusega ei olnud nii hea kui Irbel. Selles oli suur roll ka Läti haridusministril, kes rahvusvähemustesse väga halvasti suhtus.³³⁴ Grünbergi ei saadud aga ametisse õnnistada, vaid ta töötas sinodi otsuse alusel. Selline probleem tekkis eelmise piiskopi Irbe tõttu, kes oli küll nõus peapiiskoppi ametisse seadma, kuid keeldus Riia Toomkirikusse minemast. Kui paluti, et Rootsi peapiiskop Erling Eidem võiks õnnistamist läbi viia, siis vastas viimane, et kui Irbe nõus pole, siis ei saa ka tema tulla õnnistamist läbi viima. Irbet oli eriti ärritanud, et riigivõim end jällegi kiriku asjadesse segab, sest Rootsi peapiiskopi jutul oli käinud Läti saadik.³³⁵ Sel perioodil oli Eesti luteri kiriku suhetes Läti kirikuga lünk. Ametlik suhtlus taastus pärast EELK uue piiskopi valimist, samal ajal oli mõlemas riigis toimunud ka sisepoliitikas pööre, mis mõjutas kogu järgneva perioodi suhteid. Segastel aegadel, mis Läti Evangeelses Luteri Usu Kirikus valitsesid, ei ole välissuhete katkemine imestamist väärt.

2.4.1.3. Suhted EELK teise piiskopi ajal

15. mai öösel 1934. aastal viisid Läti Vabariigi peaminister Ulmanis ja sõjaminister Balodis läbi relvastatud riigipöörde. Poliitiline tegevus keelustati,

³³² EK, nr 8, 16.02. 1933, lk 62. Läti kiriklikest oludest.

³³³ *Ibid.*

³³⁴ Poelchau, lk 160.

³³⁵ *Ibid.*

arreteeriti üle 2000 ühiskonnategelase.³³⁶ Sarnased sündmused olid toimunud ka Eestis mõni kuu varem. Mõlemal juhul mõjutas selline sisepoliitiline muutus väga oluliselt kiriku ja riigi suhteid. Samuti jättis see oma jälje ka omavahelistesse kontaktidesse kahe naaberkiriku vahel.

Esmalt tuleb mainida, et perioodil 1934–1940 olid kahepoolsed suhted aktiivsemad kui eelnevatel aastatel. 1934. aastal kerkisid riigi survele mõlemas usuühingus üles ususeadusandlusega seotud teemad. EELK uut põhimäärust koostades jälgiti Läti kiriku vastu võetud seadusakte, samuti paluti naaberkiriku esindajatel saata andmeid keskkassa korralduse kohta, kui seda Eestis 1937. aastal muutma hakati.³³⁷ Lätis anti juba 1934. aasta septembris välja uus seadus, mis reguleeris nii kirikuvalitsemist kui ka kiriku ja riigi suhteid. Sellega usaldati peapiiskopile palju suuremad õigused, kuid omakorda peapiiskopi üle omas kontrolli riigi valitsus.³³⁸ Kohe pärast seda moodustas peapiiskop Grünberg kiriku ülemkogu, kus polnud enam sakslasi. Saksa sinodil keelati ülemkogu poolt kokku tulla. Selle järel muudeti riigis keeleseadust, läbi viidi koolireform jne. Sakslaste olukord halvenes märgatavalt.³³⁹ Selline rahvuspoliitika karmistumine sai otsustavaks ka Eesti ja Läti evangeelsete kirikute omavahelisele diasporaakokkuleppele, mis tuli esimest korda arutlusele juba 1935. aastal, kui peapiiskop Grünberg külastas Eestit.³⁴⁰ Omavahelisi kohtumisi oli sel perioodil mitmeid. Piiskop Rahamägi esitas Läti ametivendadele küllakutse 1936. aasta usuteadlaste konverentsile tulekuks.³⁴¹ 1936. aasta alguses käisidki mitu läti õpetajat eesotsas peapiiskopiga Tartus usuteadlaste konverentsil. Samuti kutsus Läti peapiiskop Rahamägi lõunanaabrite usuteadlaste konverentsile. Suhted muutusid veelgi tihedamaks pärast ühiseid läbirääkimisi anglikaani kiriku esindajatega Lambethi palees. 1936. aasta augustis võttis Friedrich Stockholm osa Eesti Vabadussõjas langenud sõdurite kalmistu õnnistamis- tseremooniast.³⁴² Piiskop Rahamägi püüdis Läti eestlaste paremaks teenimiseks suunata Lätti õppima ühte noort teoloogit, kui selline ettepanek jäi kahjuks

³³⁶ Kiaupa, Zigmantas; Mäesalu, Ain; Pajur, Ago; Straube, Gvido. Baltimaade ajalugu. Tallinn, Avita, 1999, lk 145.

³³⁷ EELKKA, Läti kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 13.01.1937.

³³⁸ EK, nr 47, 22.11.1934, lk 370. Latvija kiriklikust elust.

³³⁹ Poelchau, lk 160.

³⁴⁰ EELKKA, Läti kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 25.09.1935.

³⁴¹ EELKKA, Läti kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 22.11.1935.

³⁴² EELKKA, Läti kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 27.07.1936.

vastusetä.³⁴³ Aasta varem, 1935. aastal, olid Läti kiriku esindajad osa võtnud II Soome-Eesti kirikuõpetajate konverentsist.³⁴⁴

Kogu iseseisvusaja jooksul oli Eesti ja Läti kõige peamiseks küsimuseks, kuidas organiseerida ja paremini teenida Eesti kogudusi Lätis ja Läti kogudusi Eestis. Eriti aktuaalseks muutus see pärast 1934. aastat, kui karmistus mõlemate riikide rahvuspoliitika. Samas oli juba eelnev aastakümme tõestanud, et kahe kiriku vahel on vaja koguduste teenimise küsimus kuidagi fikseerida. Nii oli see ka loomuliku arengu tulemus, et kahepoolseid suhteid sooviti konventsiooniga kindlaks määrata. Probleme oli koguduste teenimisega olnud alates iseseisvumisest saadik. 1921. aastal pöördus õpetaja Häusler EELK konsistooriumi poole palvega, et eestlaste kiriklikku teenimist tuleks Lätis kiiremas korras parandada. Tema sõnul pidid eestlased leppima nende raasukestega, mis lätlaste laualt maha olid kukkunud.³⁴⁵ Tuleb tunnistada, et olukord polnud 1920. aastate alguses tõesti kiita, kuid seda mitte lätlaste süül. Lätis oli kaks Eesti keskust, Riias ja Aluksnes. Viimases ei olnud oma kogudust loodud. Enne iseseisvumist oli Riias teeninud õpetaja Tallmeister ja kiriklik elu oli olnud küllaltki aktiivne. 1920. alguseks oli olukord muutunud, seda õpetaja puudumise tõttu. Koguduse edasiseks säilitamiseks oli tarvilik õpetaja olemasolu, nõukogu oli õpetaja isegi leidnud, kuid ei suutnud talle palka maksta. Seepärast paluti abi konsistooriumilt.³⁴⁶ Üldjoontes sarnane oli probleem Aluksnes. Seal töötas Läti kogudus, kuna aga eestlasi oli Aluksnes ja selle ümbruses palju, asus see ju Eesti piiri ääres, sooviti asutada kas eraldi kogudust, mis oleks tähendanud väga kõrget üüri kiriku kasutamise eest, või luua Läti koguduse juurde teist pihtkonda. Asjaajamise võttis enda peale Hargla õpetaja Meyer, kes korduvalt kohapeal olukorraga tutvumas käis, ning soovitas asutada teine pihtkond, nagu seda oli tehtud Tartus. See oleks asunud keskkassa kaudu ühendusse EELK konsistooriumiga.³⁴⁷ Pärast läbirääkimisi Läti kiriku esindajatega, asutati kogudus siiski iseseisvana, seda juba 1922. aasta augustis. Õnnistamine toimus 17. juunil 1923. aastal, kutse saadeti ka piiskop Kukele.³⁴⁸ Koguduse registreerimise osas olid Läti Evangeelse Luteri Usu Kiriku esindajad, eesotsas piiskop Poelchauga väga abivalmid, läbi räägiti kiriku kasutamise õigus ning liitumine Saksa piiskopkonnaga, kuna ühenduses sakslastega, kus oli 38

³⁴³ EELKKA, Läti kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 08.01.1936.

³⁴⁴ EK, nr 39, 26.09.1935, lk 6. Mõned päevad Eestis.

³⁴⁵ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 18.03.1921.

³⁴⁶ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 02.11.1921.

³⁴⁷ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 05.04.1922.

³⁴⁸ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 26.05.1923.

pihtkonda, oli võimalus suuremaks koostööks. Lisaks muudele finantsküsimustele oli probleemseks muutunud ka viisaküsimus. Nimelt pidi õpetaja igal korral uuesti seda taotlema, see oli aeganõudev ja kallis.³⁴⁹ Kohalike elanike soov oli, et koguduse õpetaja võtaks üle ka kooliõpetaja või isegi juhataja ülesanded, õpetajat aga polnud veel leitud.

Riia Peeter Pauli koguduses oli samal ajal ametis Tartust kutsutud õpetaja Greinart, kes aga pärast nelja kuud läks ajutisele puhkusele, ega tulnudki pärast seda tööle tagasi, tuues põhjuseks perekondlikud probleemid. See mõjutas vahepeal ellu kutsutud kogudust jällegi sellises suunas, et juhatus kartis terve koguduse lagunemist. Aluksne kogudus oli avaldanud soovi, et neil võiks olla ühine õpetaja. Riia kogudus oli võimeline õpetajale ka palka maksuma ning ametikorteri andma.³⁵⁰

Olukord muutus stabiilsemaks pärast seda, kui Riia Peeter Pauli koguduse juurde määrati ametisse õpetaja Häusler. 1925. aastal sai ka Aluksne (sks Marienburg) kogudus õpetaja, kelleks oli endine Paistu koguduse õpetaja Julius Feldmann.³⁵¹ 1920. aastatel läks kiriklik elu ülesmäge, koguduse liikmete arv kasvas, õpetajaga oldi rahul, kaebusi igatahes ei laekunud. Selline olukord muutus 1934. aastal, kui ilmselt pikalt vindunud probleem õpetaja Häusleri kompetentsuse üle päevakorraile tõusis. Juba varem oli tekkinud konflikt apostliku õigeusu kirikuga Peeter Pauli kiriku pärast. Nimelt oli enne Esimest maailmasõda Eesti kogudus asunud koos sakslastega Jakobi kirikus. Kui rinde lähenedes hakati evakueerima Riia linna ning anti ka vaimulikele võimalus linnast lahkumiseks, siis oli seda apostliku õigeusu kiriku vaimulik ka teinud. Seepeale kolisid tühjaks jäänud Peeter Pauli kirikusse sisse eestlastest luterlased. Probleemiks tõusis see aastaid hiljem, kui apostliku õigeusu kirik soovis oma varandusi tagasi ning pidas luterlasi sissetungijateks. Õpetaja Tallmeister, kes oli olnud tol korral koguduse õpetaja, väljendas nõrdimust, et eestlasi võõrasse pesasse tungijateks nimetati, kui nemad selle kiriku tema hinnangul hoopis päästsid, ning süüdistas hoopis õigeusu kiriku preestrit, et viimane oma karja juurest hundi lähenedes põgenes.³⁵² Skandaal lõppes Riia eestlastele õnneks ehmatusega, kirikut neilt võõrandama ei hakatud, küll aga jäid nad mõni aeg hiljem ilma koguduse majast.

³⁴⁹ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 16.08.1922.

³⁵⁰ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 05.06.1922.

³⁵¹ EK, nr 21, 28.05.1925, lk 168. Õp. Feldmann Marienburgi eesti ew-lut. usu koguduse õpetajaks Lätiimaal.

³⁵² EK, nr 13, 23.03.1933, lk 100-101. Kuidas said Riia eestlased omale Peeter Pauli kiriku.

Skandaal õpetaja Häusleri ümber sai alguse 1933. aastal, võib-olla pisut varemgi. Kindlasti ei olnud tegemist lühikese aja jooksul tekkinud erimeelsustega. Igatahes süüdistas õpetaja Häusler ametivendi Rahamäge, Martinsoni ja Kuusikut, et nende üleastumiste tõttu oli ühe osa koguduse liikmete hulgas tekkinud soov moodustada teine pihtkond. Õpetaja Häusler väitis kirjas konsistooriumile, et alguse oli probleem saanud Riia algkoolis õpetajaks olnud marksistliku ja vasakpoolsete vaadetega õpetajast, kes tema algatusel tagandati. Seepeale oli tema suhtes tekkinud vaen. Teine tahk selles konfliktis oli seoses liigse alkoholi tarvitamisega kohalikus seltsielus, mida õpetaja Häusler taunis, kuid Eesti konsul Mölder olevat õpetaja sõnul väga armastanud. Konsul kohtus 1933. aastal vabariigi aastapäeval seal külas olnud Rahamägiga ning kirjeldas koguduse lahkkelisid, mispeale viimane oli soovitanud teine pihtkond luua. Samuti oli Rahamägi rikkunud seadust ja ristinud saatkonnas konsuli lapse. Konsul polevat aga üldse kiriklikult laulatatud. Õpetaja Kuusikule heitis Häusler ette, et tema pidas ilma loata Peeter Pauli kiriku jumalateenistuse, samuti oli nn uuele pihtkonnale käinud jumalateenistusi pidamas õpetaja Martinson.³⁵³ Rahamägi kaitseks astus välja prof Piip, kes oli samuti ristimisel viibinud ning süüdistas kohalikku õpetajat öeldes, et „on üldiselt teada, et Riia kogudus kaugeltki ei ole rahul oma õpetajaga, kes oma puuduliku hariduse ja võõrsuse tõttu eestlastele ei suuda vajaselt esile tuua omariikluse mõtte tähtsust”.³⁵⁴ Mõni aeg hiljem saadeti konsistooriumile kaebus ka Riia kogudusest. Piiskopiks oli siis juba Rahamägi. Kaebuses öeldi, et kuigi Riias elab umbes 2000 inimest, on neist kiriku ümber koondunud ainult 300 inimest. „Kõik katsed, mis aastate jooksul on tehtud, et koondada kõik ev. luteri usku eestlased ühe koguduse ja ühe õpetaja ümber ei ole tagajärgi annud. Suur osa eestlasi, ja võib julgesti öelda, et suurem ja intelligentsem osa, ei ole ja ei võigi rahul olla praeguse õpetajaga, kes omad vahekorrad koguduse liikmetega ja nendega, kes väljaspoole on jäänud nii teravaks on ajanud, et ükski lepitamine enam tagajärgi ei anna”.³⁵⁵ Lahendusena pakuti teise pihtkonna loomist, mis aga Läti kirikuvalitsuse poolt tagasi lükati. Tõenäoliselt oli see ka põhjus, miks eelmine õpetaja ametisse jäi ja teist pihtkonda ei asutatud. Lisaks sellele polnud võtta ka uut õpetajat. Õpetaja Häusler läks sisuliselt sunniviisiliselt pensionile 1937. aastal, pärast seda, kui koguduselt oli võõrandatud maja ning seeläbi

³⁵³ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 14.03.1934.

³⁵⁴ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 02.05.1934.

³⁵⁵ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 08.10.1934.

kadunud ära majanduslik toetus, mille eest õpetajale palka maksti.³⁵⁶ Abi paluti konsistooriumilt, samal ajal hakati otsima ka uut pastorit. Häusleri järglase õp Pello ametisse määramisega tekkisid aga probleemid, mis olid seotud Eesti ja Läti kirikute vahelise konventsiooni sõlmimisega. See küsimus ulatus juba 1935. aastasse ning kujunes kahe kiriku vaheliste suhete proovikiviks. Kusjuures nagu ka EELK suhetes soomlastega, oli ka siin oluline roll mängida riigivõimul.

Küsimust arutati 1936. aasta jooksul piiskoppide vahel eraviisiliselt. Sama aasta lõpus Läti peapiiskopile adresseeritud kirjas tuletas piiskop Rahamägi meelde ühte sellist arutelu Kopenhaagenis, ning pakkus välja, et lähiajal võiks korraldada kahepoolsed läbirääkimised, mille tulemusena tuleks allkirjastada leping, mille järgi Läti kogudusi saaksid küllastada ka eestlastest pastorid, samamoodi oleks lahendatud ka lätlastest pastorite jutlustamine Eestis.³⁵⁷ Uute EELK põhimääruste järgi polnud selline asi võimalik, erandeid võis aga teha siseministeriumi nõusolekul. Grünbergil polnud läbirääkimiste vastu loomulikult midagi, sest ka tema soovis olukorra fikseerimist konventsiooniga.

Perioodi 1919–1940 analüüsid selgub, et just 1936. aasta oli välissuhetes kõige aktiivsem. Seda ka Läti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikuga. Küllastati teineteise usuteadlaste konverentse, kirikujuhid viibisid koos ülemaailmsel koosviibimistel, samuti peeti koos lätlastega läbirääkimisi anglikaani kiriku esindajatega. Heade suhete märgiks ja sümbolse vastutasuna tegi piiskop Rahamägi siseminister Akelile 1937. aasta alguses ettepaneku, et Läti peapiiskopile annetataks Eesti Vabariigi aumärk, sest „Läti peapiiskop on alati soojalt suhtunud Eestisse ja Eesti Kirikusse ning osa võtnud tema üritustest”.³⁵⁸ Piiskop Rahamägi oli Läti välisministrilt saanud 1936. aasta oktoobris Läti Kolmetähe I järgi ordumärgi teenete eest Läti-Eesti koostöö arendamises.³⁵⁹

1937. aasta märtsis saatis peapiiskop Grünberg EELK-le konventsiooniprojekti. Projekt koosnes algul kaheksast punktist. Esimeses punktis määrati kindlaks, et vähemalt kaks pastorit peavad teenima Lätis ja kaks Eestis. Kohustuseks peeti selle riigi keele valdamist, kus teenitakse. Teises punktis lisati, et võimaluse korral peavad õpetajad olema selle riigi alamad, kus nad teenivad. Kui see

³⁵⁶ EELKKA, Kokkulepe sõlmimise asjas Eesti ja Läti ev. kirikute vahel Eestis asuvate Läti koguduste ja Lätis asuvate Eesti koguduste kirikliku teenimise vastastikuseks korraldamiseks. 29.11.1937.

³⁵⁷ EELKKA, Läti kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 17.11.1936.

³⁵⁸ EELKKA, Läti kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 03.02.1937.

³⁵⁹ EK, nr 42 (666), 15.10.1936, lk 7. Läti Kolmetähe ordumärk piiskopile.

võimalik pole, siis kirikute juhtkonna nõusolekul võib otsustada ka teisiti. Kolmas punkt sätestas, et õpetaja ametiseseadmise ja tegevus toimub vastavalt selle maa seadustele, kus ta teenib. Neljas ja viies punkt määrasid kindlaks, et palga ja korteri eest hoolitseb kogudus. Kuuenda punkti järgi võis õpetaja külastada 10 kilomeetri ulatuses ka teisi oma rahvuskaaslasti kirikliku teenimise eesmärgil. Seitsmendas punktis jäeti kogudusele võimalus, et teisest rahvusest õpetajast võib koguduse soovil vabaneda. Viimases punktis määrati lepingu kehtivuseks viis aastat.³⁶⁰ Piiskop Rahamägi tegi ettepaneku punktide neli ja viis ühendamiseks ning kuuendas punktis suurendada ala 25 kilomeetrini. Seitsmendat punkti soovis piiskop kustutada. 1937. aasta lõpuks oli mõlemapoolne riigi toetus. Seitsmenda paragrahvi aga ei kustutatud, küll aga liideti neljas ja viies paragrahv.

Järgnev arutelu keskendus kuuenda (enne redaktsiooni seitsmenda) paragrahvi ümber. Kui ülejäänud konventsiooni tekst oli osapooltele meelepärane, ka riigipoolne toetus oli sellisele formuleeringule olemas, siis kuues punkt tekitas tänu Eesti-Läti kogudusele Lauras probleeme. 1937. aasta lõpus teatas piiskop Rahamägi, et paragrahvi kuus ei ole kuidagi võimalik rakendada Laura kogudusele, sest see ei ole kunagi puhtal rahvuslikul alusel seisnud, vaid on alati segakogudus olnud.³⁶¹ Probleem Laura koguduse üle ei olnud esile kerkinud seoses konventsiooniga, vaid oli eksisteerinud juba varem. 1926. aasta usuühingute ja nende liitude seaduse järgi oli kogudus registreeritud Laura-Läti ev. lut. usu koguduse nime all. Selline nimetus oli püsinud kuni uue, 1935. aastal kehtima hakanud usuühingute ja kirikute seaduseni, mille puhul oli konsistorium koguduse nimest eemaldanud sõna Läti. Kogudus oli küll protesteerinud, kuid ei saanud õigust, kuna sinna kuulus ka eestlasi. Neid oli umbes kolmandik koguduse liikmetest.³⁶² See põhjustas mõnedel andmetel kohalike hulgas probleeme. Samuti ei olnud kogudus rahul õpetajaga, kelleks oli 1937. aasta alguses määratud õpetaja Felix Johannes Buschmann.³⁶³ Kuuldused õpetajaga seotud probleemidest olid jõudnud isegi Eesti saatkonnani Lätis, kus väideti, et lätlased ei olnud algusest peale soovinud eestlasest õpetajat. Ka pidi Lauras käima lätlaste eestistamine, nõukogu olevat eestimeelne.³⁶⁴ Peapiiskop Grünberg väitis aga, et kirik on lätlaste ehitatud, ning oli algselt olnud ainult lätlaste kogudus. See, et eestlased

³⁶⁰ EELKKA, Kokkulepe. 19.03.1937.

³⁶¹ EELKKA, Kokkulepe. 29.12.1937.

³⁶² EELKKA, Kokkulepe. 11.01.1938.

³⁶³ *Ibid.*

³⁶⁴ EELKKA, Kokkulepe. 29.11.1937.

sellega hiljem liitusid, polevat põhjus, et Läti pastorit valida ei tohiks, ega kogudust Läti kogudusena registreerida ei saaks.³⁶⁵ Küsimus jõudis ka Eesti ajakirjandusse, kus seda ajastule kohaselt valgustati. Leiti, et Laura kogudus on alati segakogudus olnud. Läti juhtivate riigitegelaste suust olevat aga juba mõnda aega kuulda, et rahvusvähemusega ümberkäimine on iga riigi oma asi. Kuna eestlasi Lätis niivõrd vähe elas, siis peeti loomulikuks, et nad varem või hiljem lätistuvad.³⁶⁶ Laura kogudusest saabus seevastu teateid, et lätlaste ja eestlaste vahel ei ole seal kunagi tüli olnud.³⁶⁷

1937. aasta maikuuks oli EELK nõus, et iseseisev Läti kogudus tuleb asutada, kuna vastasel juhul ei oleks saanud teoks konventsiooni allakirjutamine. Konsistorium väitis ametliku põhjusena, et koguduse eraldi registreerimine on kaitseks lätlastele eestistamise eest.³⁶⁸ Selline arvamus tundub kahetsusväärseks, kuna mõni kuu varem oli kohalik õpetaja väitnud absoluutselt vastupidist. Nimelt küsiti õpetaja Buschmanni arvamust eraldi koguduse moodustamise kohta. Koguduse pastor oli seda soovitanud kui äärmist abinõud. Põhjuseks tõi ta eestlaste suutmatuse üksinda õpetajat üleval pidada, sest eestlasi oli ju koguduses vähem kui lätlasi. Eriti rõhutas ta, et „ilma eestlasest õpetajata muutub Laura kihelkond tõeliseks Läti vaimliseks asumaaks, mis varem ehk hiljem nii Eesti Ev. Kirikule kui ka riigile võib tekitada ebameeldivusi”.³⁶⁹ Ilmselt oli õpetaja Buschmanni arvamusest olulisem aga eestlaste teenimine Lätis, mille pärast oldi valmis mõningaid ohvreid tooma. Lisaks sellele küsimusele oli päevakorrales tõusnud ka Valga Jaani koguduse õpetaja Edgar Juntzise tööloa probleem. Nimelt ei saanud Riia Peeter Pauli koguduse õpetaja enne tööle asuda, kui õpetaja Junzise tööloa pikendati. Seda tehti 6. oktoobril pooleks aastaks. Pärast seda sai tööle asuda ka õpetaja Pello. Ka tema tööloa oli ainult kuueks kuuks.³⁷⁰

Kuigi eestlased olid nõus kogudust eraldi registreerima ning soovisid kiiret konventsiooni sõlmimist, hakkasid nüüd venitama lätlased. Põhjuseks toodi koguduse finantsküsimused. Lätlased tegid ettepaneku moodustada ühiskomisjon, kes neid probleeme arutaks. EELK esindajad püüdsid algul küll näidata, et Laura koguduse

³⁶⁵ EELKKA, Kokkulepe. 05.01.1938.

³⁶⁶ Uus Eesti, nr 10, 11.01.1938. Eesti-Läti koostöö ja selle mõningaid eeldusi.

³⁶⁷ Uus Eesti, nr 11, 12.01.1938. Laura koguduses pole eestlaste ja lätlaste vahel tüli.

³⁶⁸ EELKKA, Kokkulepe. 05.05.1938.

³⁶⁹ EELKKA, Kokkulepe. 02.04.1938.

³⁷⁰ EELKKA, Kokkulepe. 15.10.1938.

küsimus ei sega üldsõnalise konventsiooni sõlmimist, kuid lätlased tegid küsimuse kogu konventsioonist sõltuvaks.³⁷¹

Komisjon tuli kokku 9. novembril 1938. aastal Tallinnas konsistooriumi ruumides. Sinna kuulusid EELK poolt piiskop Rahamägi ja piiskoplik vikaar Lauri, Läti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikut esindasid prof Maldonis ja advokaat Eglitis. Lätlaste nõudmised olid varasemaga võrreldes tunduvalt kasvanud. Lisaks koguduse ümbernimetamisele nõuti Läti kodanikust õpetajat, kinnisvara kirjutamist Läti koguduse nimele, ning et eestlased eraldataks teise koguduse loomisega senisest kogudusest. Usaldamatus oli kasvanud niivõrd suureks, et isegi lepingu tähtaega oli lühendatud seniselt viielt aastalt ainult ühele aastale.³⁷² EELK esindajad pidid sellises olukorras saama riigi nõusoleku. 1938. aasta lõpus teatati siseministeriumist, „et siseminister ei poolda uute läti koguduste asutamist Eestis, kui see asutamine osutub vanade eesti segakoguduste ümberkorraldamiseks Läti nimelisteks. Ka ei peaks juttu olema sellest, et nende eesti koguduste varad ümber kinnistataks läti koguduse nimele”. Lisaks eelpool toodud kahele tingimusele ei olnud siseminister nõus ka kolmanda tingimusega, mille järgi võis õpetaja olla ainult läti kodakondsusest.³⁷³ See tähendas sisuliselt, et oldi tagasi läbirääkimiste alguses, sest lätlased ei nõustunud sõlmima konventsiooni enne, kui kõik küsimused olid lahendatud. Kahe kiriku vahelised suhted muutusid pingelisemaks.

Tallinnas toimunud nõupidamisel lepiti kokku, et järgmine koosolek peetakse Riias, lätlased aga soovisid mõne aja möödudes, et see viidaks läbi hoopis Lauras, kus oleks võimalik kohalike oludega tutvuda.³⁷⁴ EELK esindajad palusid omalt poolt nõupidamist edasi lükata, et nad saaksid olukorraga Lauras tutvuda ning väitsid, et koosolek tuleks korraldada siiski Riias, kuna Laura omab liiga vähe olulisust kogu konventsiooni sõlmimisel. Läti evangeelse kiriku esindajad ei olnud sellega nõus, samuti nõudsid nad endiselt, et õpetaja Buschmann välja vahetataks. Nende väitel polnud ka eestlased temaga rahul, samuti kritiseeriti tema läti keele oskust.³⁷⁵ Õpetaja Buschmanni keeleoskust oli aga sama aasta jaanuaris kontrollinud prof Köpp, kes leidis, et keeleoskus on piisav, et õpetajaametit pidada.³⁷⁶

³⁷¹ *Ibid.*

³⁷² EELKKA, Kokkulepe. 15.11.1938.

³⁷³ EELKKA, Kokkulepe. 20.12.1938.

³⁷⁴ EELKKA, Kokkulepe. 10.01.1939.

³⁷⁵ EELKKA, Kokkulepe. 04.03.1939.

³⁷⁶ EELKKA, Kokkulepe. 29.01.1939.

EELK esindajad lükkasid kõnelusi edasi, püüdes ilmselt lätlasi ja kogu olukorda rahustada. Kevadel kerkis aga jällegi üles õpetaja Pello tööloa küsimus. Siseministerium olid Valga koguduse õpetaja Jundzise tööloa pikendanud. See aga lätlasi ei huvitanud, nad väitsid endiselt, et konventsiooniga saaksid kõik probleemid lahendatud. Sellepärast õp Pellole tööloa ei antud. Nii ei tohtinud õpetaja Pello pärast 9. juulit 1939 Riias teenida.

Sellises olukorras muutus kirjavahetus tõepoolest teravaks. Rahamägi jäi endale kindlaks ja nõudis kokkulepetest kinnipidamist, et koosolek toimuks Riias, nii nagu Tallinnas kindlaks määrati. Samuti väljendas ta õpetaja Pello suhtes kahetsust ning ütles, et kahjuks tuleb seetõttu uuesti läbivaatamisele õpetaja Jundzinsi tööloa.³⁷⁷ Juba järgmises kirjas lubas peapiiskop Grünberg, et õpetaja Pellole võimaldatakse edasine tööloa ning nõustus ka koosoleku korraldama Riias. Kuid pärast koosolekut soovisid Läti esindajad endiselt minna Laura kogudust vaatama ning luba õpetaja Maldonisel seal jutlustada.³⁷⁸ Olukord Eestis oli sel hetkel Rahamägi jaoks keeruline, seepärast pidasid Läti evangeelse kirikuga läbirääkimisi piiskoplik vikaar Lauri ja assessor Tammik. EELK poolsed läbirääkijad ei pidanud võimalikuks varade ümberjagamist, kuid olid nõus, et lätlased peavad saama kiriklikult rahuldavalt teenitud.³⁷⁹ Koosolek otsustas, et õpetaja Pello võib teenida Lätis teisi eestlasi, sarnane luba anti õp Jundzinsile lätlaste teenimise osas.³⁸⁰ Selline otsus oli tehtud aja mahavõtmise eesmärgil. Konventsiooniga ei olnud selline otsus igatahes kuidagi seotud. Õpetajate töölubadega talitati samamoodi nagu eelnevalt. Kui ühe riigi siseministerium võimaldas õpetajal töötada, siis tegi seda ka teise riigi ministerium.

1939. aasta lõpus EELK kolmandaks piiskopiks valitud Johan Kõpp asus küsimust uuesti lahendama. Olukord oli vahepeal jällegi halvenenud, õpetaja Pellole ei pikendatud jällegi tööloa, ning kui seda lõpuks tehti, siis ainult kaheks kuuks.³⁸¹ Piiskop otsustas uuesti kokku kutsuda komisjoni.³⁸² Läti evangeelse kiriku esindajad esitasid omapoolsed nõuded, mis ei erinenud mitte ühegi punkti poolest juba aastaid varem esitatud punktidest. Siiski otsustas piiskop Kõpp korraldada konverentsi, et probleeme arutada. Kokkusaamine toimus 6. juunil 1940. aastal Tallinnas. EELK

³⁷⁷ EELKKA, Kokkulepe. 13.07.1939.

³⁷⁸ EELKKA, Kokkulepe. 25.07.1939.

³⁷⁹ EELKKA, Kokkulepe. 01.08.1939.

³⁸⁰ EK, nr 37 (790), 14.09.1939. Eestlaste kiriklik teenimine Lätis.

³⁸¹ EELKKA, Kokkulepe. 16.02.1940.

³⁸² EELKKA, Kokkulepe. 05.02. 1940.

poolt olid läbirääkijateks piiskoplik vikaar Lauri ja assessor Kargaja, Läti poolt esindasid endiselt prof Maldonis ja advokaat Eglitis.³⁸³ Ka see koosolek ei andnud oodatud tulemusi. Lätlased väitsid, et konventsiooni aluseks tuleb võtta 1938. aasta kokkulepe, kusjuures Laura koguduse küsimust tuleb eraldi arutada. Eestlased lükkasid lätlaste nõudmised tagasi. Nad väitsid, et neil pole õigust selliste küsimuste üle otsustada ning lätlased peavad esitama oma väited kirjalikult. Seepeale kasutasid Maldonis ja Eglitis neile peapiiskopi poolt antud volitusi ning lõpetasid läbirääkimised. Kusjuures enne hoiatasid eestlasi, et sellele järgnevad tagajärjed.³⁸⁴

Sellises olukorras olid kahe naaberkiriku suhted enne Teist maailmasõda. Kui alguses tundus see küsimus tavaline sõbralik arutelu, siis 1940. aastaks oli saanud sellest põhimõtteline lahkeli kahe kiriku vahel, mis ei jätnud ka muid suhteid mõjutamata. See küsimus peegeldas kiriku ja riigi suhteid, samuti riigi suhtumist rahvusvähemustesse. Kui sarnase probleemi puhul, mis kerkis esile soomlastega, olid eestlased selleks osapooliks, kes käitusid läbirääkimistel järeleandmatult ja kohati agressiivselt, siis suhetes lätlastega oli probleem mõlemapoolne. Kusjuures kui alguses oli konflikt tingitud riigi poliitikast ja kirik oli sunnitud sellele kuuletuma, siis aja jooksul tekkis teatav kriis ka kahe kiriku omavahelistes suhetes. Viimased kaks läbirääkimiste vooru ja töölubade küsimus peegeldasid seda hästi. Mitte kunagi polnud EELK kasutanud kirjavahetuses nii karmi tooni, samuti ei kasutatud ka EELK-ga läbirääkimisel selliseid vahendeid.

Siiski kui kokku võtta kogu okupatsioonieelse perioodi kontakte, võib neid hinnata kui üsna positiivseid ja tulemuslikke. Kuigi need ei ole võrreldavad põhjapoolsete naabritega sõlmitud suhetega, olid need märkimisväärselt aktiivsed. Samuti tuleb rõhutada, et omavahelisi kontakte mõjutasid tugevasti üksikud isikud, riigikord ning ühine ajalugu. 1920. aastate suhted olid just tänu piiskop Kukele soojad, 1930. aastaid aga iseloomustas suhete muutumine ning sidumine riigikorraga. Ühine ajalugu ja positsioon said kindlasti määravaks ka läbirääkimistes anglikaani kirikuga, mis jäi ka kahe kiriku ühiseks suurimaks ettevõtmiseks.

2.4.2. Leedu Evangeelne Luterlik Kirik

1924. aastal kirjeldas Jakob Kukk usupuhastuse 400. juubeli puhul ilmunud teoses Leedu evangeelset kirikut järgnevalt: „Leedumaa luteruseusu kirik on

³⁸³ EK, nr 22 (827), 30.05.1940. Eesti ja Läti kirikute vaheline konverents.

³⁸⁴ EELKKA, Kokkulepe. 06.06.1940.

väiksearvuline, umbes mõne meie suurema koguduse suurune”.³⁸⁵ Ainult ühte lauset väärinud Leedu evangeelne kirik oli tõepoolest väiksearvuline, sest ajalooliselt oli tegu riigiga, kus katoliiklik kirik oli domineerinud sajandeid. Siiski mõne koguduse suurusega kirikut võrrelda ei saa, 1930. lõpul oli luterlikus kirikus umbes 74 000 liiget.³⁸⁶ Sealsed kirikujuhid olid äärmiselt aktiivsed rahvusvaheliste organisatsioonide töös, sellel baasil arenesid aastate jooksul kontaktid ka paljude teiste kirikuõpetajate ja kiriklike organisatsioonide vahel. Eestlastel kahepoolseid suhteid siiski pikka aega üldse ei eksisteerinud, küll aga olid tihedad suhted Läti ja Leedu evangeelsete kirikute vahel. Sellel oli ühisele piirile ka teine põhjus, nimelt oli Leedu evangeelses kirikus umbes 14 000 lätlast. Leedulasi oli seal 31 000, sakslasi 29 000. Kiriklik korraldus oli organiseeritud vastavalt rahvustele. Alates 1919. aastast oli võim jagatud kolme rahvussinodi vahel. Iga kolme aasta järel valiti igast sinodist neli liiget, kaks vaimulikku ja kaks ilmalikku, kes moodustasid kirikuvalitsuse. Kusjuures konsistoriumi presidendiks valiti kirikuvalitsuse liikmete hulgast alati ilmikust liige, vaimulikust assessori jaoks oli mõeldud abipresidendi koht. Kolme rahvuse vahel esines alataasa pingeid, samuti oli probleeme vaimulike koolitamisega. 1936. aastal suleti Kaunase usuteaduskond, kuna tudengeid oli seal alati vähe ning nende koolitamine väga kallis. Samas oli selge, et tegu oli katoliiklaste survele langetatud otsusega.³⁸⁷

Imestamisväärne on, et Leedu ja Eesti evangeelsete kirikute esindajad ei suutnud koostööni jõuda enne 1930. aastaid. Peamiselt kirikute sisepoliitilistel põhjustel olid välissuhted 1920. aastatel üldisemalt Euroopas tahaplaanile jäetud. 20. sajandi kolmandal kümnendil aga tugevnes luterlike kirikute koostöö märgatavalt. Seda just kahepoolsetes suhetes. Rahvusvaheliste organisatsioonide töö oli arenenud jõudsalt juba 1920. aastatel ning senine konstruktiivsus jätkus ka järgmisel kümnendil. Just sellepärast ongi kummaline, et alles 1936. aastal saavutati kontakt ning jõuti esimeste visiitideni. 1938. aasta mais, olles teel Utrechti, külastas piiskop Rahamägi Riit ja Kaunast, et saada volitused ja juhised Läti ja Leedu luterlike kirikute juhtidelt kirikute maailmanõukogu loomist puudutavaks konverentsiks. Piiskop Rahamägi esines Kaunases ettekandega kirikute vahelisest koostööst, kus toonitas vajadust kolme Balti riigi kirikujuhtide koostööd tihendada. Pärast ettekannet

³⁸⁵ Kukk, lk 238.

³⁸⁶ EK, nr 24 (725), 16.06.1938, lk 3. Evangeeliumi luteriusu kirik Leedus.

³⁸⁷ *Ibid.*

järgnenud arutelu käigus leiti mitmeid ühiseid aluseid edaspidiseks koostööks. Piiskop külastas samal põhjusel kultusministrit, samuti Eesti saadikut.³⁸⁸

Sama aasta juulis kohtusid Läti kirikupea Grünberg ja Leedu konsistooriumi president Gudaitis. Peapiiskop Grünberg suhtus ideesse korraldada kolmepoolne kohtumine positiivselt. Enda peale ei soovinud aga kumbki kirikujuht korraldamist võtta, vaid palusid EELK piiskopil programm välja töötada.³⁸⁹ Rahamägi kes oli idee esimest korda avalikult välja käinud, pidas seda endiselt väga vajalikuks sammuks kolme kiriku suhete tihendamisel ning tõi näiteks Soome, Läti ja Eesti õigeusu kirikuid, kes olid ühise kohtumise korraldanud Eestis, mis jäi nii soomlastele ja lätlastele geograafiliselt sama kaugele. Sellest tulenevalt soovitas Rahamägi vastuses Gudaitisele, korraldada vastav üritus Riias, ning palus Gudaitisel Läti peapiiskopile sellest teatada, soovitades, et kohtumised võiksid aset leida igal aastal. Samuti esitas Rahamägi Leedu õpetajatele kutse järgmise aasta usuteadlaste konverentsile.³⁹⁰ Usuteadlaste konverentsile Leedu õpetajad aga ei jõudnud, kontaktid jäidki idee tasandile. Kolmepoolse konverentsi korraldamise keerukus oli tingitud kindlasti ka asjaolust, et Läti ja Eesti kirikute vahelised suhted polnud kiita. Leedu paistis liiga jõuetu, et neid lahkkelisid ületada ja korraldamist enda peale võtta. Mõte oli välja öeldud, kuid korraldustöö takerdus. Kui oleks antud rohkem aega, oleks kitsaskohad ilmselt ületatud, kuid kahjuks Teise maailmasõja tõttu suhted katkesid.

2.5. Poola ja Saksa luterlikud kirikud

2.5.1. Suhted Poola Augsburgi kirikuga

Poolas oli 1920. aastatel luteriusulisi elanikke umbes 800 000. Järgmisel kümnendil kasvas evangeelsete kirikute liikmearv umbes 900 000 liikmeni. Kuigi see on päris suur arv, tuleb siinkohal mainida, et märkimisväärne osa nendest ei olnud poolakad, vaid muust rahvusest inimesed, kes elasid maa-aladel, mis oli liidetud Poolaga Esimese maailmasõja tulemusena. Lisaks piiriäärsetele võõrandatud aladele oli suur kogudus ka Varssavis. Enamasti vastavalt rahvustele oli moodustatud luterlikke kirikuid, mida oli kokku viis. Kuigi lihtsam oleks olnud omavahel ühineda, et püsijäämine oleks kindlam, ei suudetud seda pikka aega läbi viia. Ka Poola riigi

³⁸⁸ EK, nr 19 (720), 12.05.1938, lk 1. Piiskop Rahamägi Riias ja Kaunases.

³⁸⁹ EELKKA, Leedu evangeelne kirik. 19.07.1938.

³⁹⁰ EELKKA, Leedu evangeelne kirik. 28.10.1938.

jaoks olid evangeelsed kirikud tülakaks probleemiks.³⁹¹ 1921. aastal korraldas Nathan Söderblom Uppsalas Läänemere äärsete maade kirikujuhtide osavõtul konverentsi, millel arutati Poola evangeelsete kirikute küsimust, täpsemalt saksa vähemuse sattumist Poola koosseisu ning nende kavatsust astuda liitu Saksa unioonkirikuga. Söderblom leidis, et Poolas elav saksa vähemus peaks olema truu Poola riigile ja evangeelsele kirikule.³⁹² Selle tulemusena ei muutunud Poola evangeelsete kirikute jaoks väga palju, vähemalt kohe mitte. Olukord jäi endiselt ebastabiilseks. Samas andis see konverents olulise tõuke oikumeeniliseks koostööks, mille pinnalt ühinemine hiljem võimalikuks sai. Olulise lahkkelina püsisid maailmasõja tulemusena esile kerkinud rahvuslikud ja kultuurilised vastuolud, mis ei võimaldanud pikka aega evangeelsete kirikute mingisugustki liitu moodustada. Siiski ei jäänud selline liit olemata, vaid sündis 1926. aastal, kui viie kiriku liiduna asutati Poola Evangeeliumikirikute Nõukogu, mille eesotsas oli kindralsuperintendent D. J. Bursche.³⁹³

EELK piiskop osales teatavasti ka 1921. aastal Uppsalas peetud konverentsil, seal sõlmiti ka esimesed tutvused. Kõige tihedamad kontaktid kujunesid Poola Augsburgi Kirikuga, mis oli viiest evangeelsest kirikust kõige suurem, umbes 500 000 liikmega. Augsburgi kiriku keskuseks olid Varssavi ja Lódź, kus asusid üle poole selle kiriku liikmetest. Poola pealinnas oli neil oma kõrgkool, teiste evangeelsete kirikutega tehti tihedat koostööd sisemisjoni alal.³⁹⁴ Samuti saavutati kontakt sõjaväeõpetaja Felix Gloehiga, kes oli anglikaani kiriku vaimulik.³⁹⁵

Nagu paljude teiste kirikute puhul, saab ka käesoleval juhul piirata kahe kiriku suhteid konkreetsete isikute poolt sõlmitud tutvustega. Enamasti olid sellised, tihti põgusad, kohtumised aset leidnud mõnel rahvusvahelisel konverentsil. Kuna sellistel üritustel käisid enamasti kirikujuhid, siis oli enamik kontakte just nende sõlmitud. Esimesel iseseisvuskümnendil, või isegi viieteistkümnel aastal, kirikute vaheline koostöö puudus. Kui mingid isiklikul pinnal tutvused olidki loodud, siis ainult oikumeenilise või rahutaotlevate organisatsioonide raames.

1935. aastal said Pariisis Luterliku Maailmakonvendi koosolekul tuttavaks, tõenäoliselt olid aga juba eelnevalt kohtunud, Eesti piiskop ja Poola anglikaani kiriku

³⁹¹ Kukk, lk 238.

³⁹² Saard, lk 379.

³⁹³ Kirikuloo viimane sõna. – Usuteadusline Ajakiri, nr 3/4, 1931/1932, lk 193-194.

³⁹⁴ Ibid.

³⁹⁵ EK, nr 4 (705), 27.01.1938, lk 3. Evangeelne Augsburgi kirik Poolas.

sõjaväeõpetaja Felix Gloeh. Rahamägi esitas Poola õpetajale küllakutse Eestisse ning palus, et viimane peaks külaskäigu ajal loenguid kirikute käekäigu kohta Poolas. Kui viimasest kohtumisest oli möödunud kaks aastat, andis Gloeh teada, et näeb nüüd võimalust Eestit külastada ning Poola kirikus vahepeal toimunud muutuste kohta ettekande pidada, paludes piiskopil nimetada aeg, kui seda kõige parem oleks teha.³⁹⁶ Rahamägi soovitas Gloehile loomulikult aasta kõige suuremat kirikuõpetajate kogunemist, usuteadlaste konverentsi. Järgmine konverents pidi toimuma 1938. aasta 25.–27. jaanuaril. Piiskop Rahamägi kutsus konverentsile ka Augsburgi kiriku piiskopi Bursche, kellega tal olid kujunenud head suhted, kuid piiskop ei pidanud võimalikuks tulla.³⁹⁷

Põgusaid kontakte oli loodud alates 1935. aastast alates, kuid need olid enamasti kas õnnitlused või seadusandlust puudutavad küsimused. EELK-l oli seadusandluse muutmisel kombeks tutvuda lähimate evangeelsete kirikute sarnaste seadustega. Seda tehti nii keskkassa ümberkorraldamise, visitatsiooniprogrammi muutmise, kiriku põhimääruse väljatöötamise perioodil. Suurel määral teiste riikide seadusi ka kasutati, erandiks on riigi ja kiriku vahelisi suhted reguleerivad seadused, näiteks Usuühingute ja kirikute seadus 1934. aastal, samuti ka Usuühingute ja nende liitude seadus 1925. aastal. Nende puhul tuleb eelkõige arvestada nii riigi kui ka usuühingute sisepoliitilist olukorda. Poolas oli 1936. aasta detsembrikuus presidendi dekreediga maksuma pandud uus usuühingute olukorda reguleeriv seadus, millega korraldati Augsburgi kiriku vahekord riigiga. Senise kolme seaduse asemel hakkas kehtima üks suhteid fikseeriv seadus.³⁹⁸ See andis kirikule palju suurema vabaduse ja õigused kui enne. Nii sai usuühing õiguse oma siseasjade korraldamiseks, samuti usuõpetuse õpetajate väljakoolitamiseks. Kirikut juhtis piiskop, kes andis truudusvande presidendile ja riigile, kiriku kõrgeimaks asutuseks oli sinod, mis astus vähemalt korra aastas kokku.³⁹⁹

Gloeh esines 1938. aasta usuteadlaste konverentsil ettekandega Poola kiriklikust olukorrast. Ettekanne käsitles olukorda põgusalt, pärast tundsid Eesti õpetajad loomulikult suurt huvi just evangeelsete kirikute kohta. Poola sõjaväeõpetajal oli Eestiga pikaajane side. Nimelt oli ta Tartu Ülikooli

³⁹⁶ EELKKA, Evangeeliumi-Augsburgi kirik Poolas. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 28.09.1937.

³⁹⁷ EELKKA, Evangeeliumi-Augsburgi kirik Poolas. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 10.12.1937.

³⁹⁸ EK, nr 12, (688), 24.03.1937, lk 6. Poola Augsburgi kiriku uus seadus.

³⁹⁹ EK, nr 3, (679), 21.01.1937, lk 2. Evangeelse Augsburgi kiriku vahekorra riigivalitsusega Poolas.

usuteaduskonna lõpetanud, seepärast oli tema jaoks eriliselt rõõmustav näha vanu koolivendi.⁴⁰⁰

Pärast konverentsi tõstatati küsimus Eesti õpetajate külaskäigu kohta Poolasse. Sellise ettepaneku tegi õpetaja Gloeh juba mõni kuu hiljem, paludes piiskopil uurida, kui suur arv õpetajaid oleks sellisest reisist huvitatud.⁴⁰¹ Kuid kahjuks jäi kiri pikaks ajaks vastuseta, ilmselt oli selles oma osa ka 1938. aastal korraldatud anglikaani ja Eesti ning Läti kirikute konverentsil, mis toimus sama aasta suvel. Igatahes alles aasta lõpus pöördus piiskop Rahamägi õpetaja Gloehi poole, küsides täpsemaid Poola poolseid plaane ning ilmutas üsna selgelt umbusku sellisel ajal, so 1939. aasta alguses, reisimise kohta.⁴⁰² Sellises punktis kahe kiriku vahelised suhted pidama jäidki, Poola oli teatavasti üks esimesi, kes Teises maailmasõjas suuresti nii Idas kui ka Läänes tuleva agressiooni all kannatas. Sellised olud ei andnud mingit võimalust suhtluse jätkamiseks.

2.5.2. Suhted Saksa Luterliku Kirikuga

Suhted Saksa evangeelse(te) kiriku(te)ga muutusid pärast Esimest maailmasõda kardinaalselt. Kui enne olid Saksa vaimulikud olnud peaaegu ainsad välissuhete partnerid, siis uutes oludes muutus olukord absoluutselt vastupidiseks. Sarnane oli areng misjoniseltside koostööga. Kuigi misjonär Blumer töötas Leipzigi misjoniseltsi alluvuses, ei toetatud mitte seda organisatsiooni, vaid raha koguti ja saadeti nimeliselt Blumerile. Vahepealsel perioodil (1920. aastate lõpus), oli Eesti ja Leipzigi misjoniseltside vahel teatavat suhete paranemist märgata, kuid see summutati pärast 1928. aasta kirikupäeva, kui koostööd otsustati arendada soomlastega. Nii võib suhteid Saksa kiriku ja misjoniseltsiga kokku võtta ainult paari märksõnaga. Põhjuseid oli selleks mitmeid. Kindlasti mingil määral oli oluline EELK juhtide negatiivne suhtumine sakslastesse, kuigi siinkohal on oluline eristada riigisakslasi ja baltisakslasi. Kui suhetes viimastega oli teatavasti suuri lahkhelisid, siis riigisakslastesse suhtuti märksa positiivsemalt. Eraldi käsitlemist vääriksid Saksa praostkonna suhted rahvuskaaslastega. Kuna nad said toetusi, olid ka nende kontaktid märksa tugevamad.

⁴⁰⁰ EK, nr 4 (705), 27.01.1938, lk 3. Evangeelne Augsburgi kirik Poolas.

⁴⁰¹ EELKKA, Evangeeliumi-Augsburgi kirik Poolas. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 14.04.1938.

⁴⁰² EELKKA, Evangeeliumi-Augsburgi kirik Poolas. Alustatud 1935, lõpetatud 1938. 03.12.1938.

Ühest küljest oli Saksamaa maakirikute olukord pärast Esimest maailmasõda väga halb, see oli kindlasti ka oluliseks põhjuseks, miks suhted endises ulatuses ei jätkunud. Kirikute maa olid võõrandatud ja riik püüdis jõudumööda selle eest kirikule tasuda. Summad jäid aga hiljaks, tihti ei jõudnud üldse kirikuni. Igatahes oli majanduslikus mõttes alati puudus. Ka kogudused olid jäänud väikeseks ega jõudnud end ise ära majandada.⁴⁰³ Lisaks sellele oli loomulikult palju kirikuvaenulikult meelestatud inimesi.

Teisest küljest mõjutas baltisaksa-vaenulik õhkkond mingil määral ka Saksamaal tegutsevaid luterlikke maakirikuid. 1920. aastate alguses olid baltisaksa vähemuse ja konsistooriumi suhted üha halvenenud, madalseis saabus kümnendi keskel, kui kerkis üles toomkiriku küsimus. See teema põhjustas nii Saksa ja Eesti riikide- kui ka kirikutevahelises suhtlemises teatava kriisi. Saksamaa saadik Eesti Vabariigis protesteeris teravalt, kutsudes üles ka Rootsi, Soome, Suurbritannia ja mõningaid teisi diplomaate olukorra suhtes oma riigi välisministeeriume vajalikke samme astuma, et saksa vähemuse situatsioon paraneks. Mitmete Euroopa kirikute esindajad esitasid samuti arupärimisi, küsides, mis põhjusel saksa vähemust sellisel kujul karistatakse. Näiteks grupp Soome pastoreid saatis baltisaksa vaimulikkonnalt saadud informatsiooni põhjal piiskop Kukele protestikirja, milles nõuti õigluse taastamist. Õpetajad väitsid, et selline asjaajamine sunnib mitte ainult Soome kirikute gelasi, vaid ka teisi evangeelsete kirikute esindajaid muutma oma senist suhtumist Eesti evangeelsesesse kirikusse. Kukk teatas, et enne protesti esitamist ei ole soomlased olukorra põhjustega tutvunud ning ta ei saa seetõttu nende kirjast aru ega seda õigeaks pidada.⁴⁰⁴

Saksa evangeelse kiriku esindajad hakkasid samuti asja vastu üha enam huvi tundma. Küsimus oli arutlusel 1927. aasta märtsis, mõni aeg pärast seda, kui Saksa maakirikud olid esitanud ühise protesti. Selles oli muuhulgas ka nõudmine, et antud küsimuses pöörduks Rootsi peapiiskopi poole, kes võtaks Stockholmi jätkukomitee istungil teema üles. Kui kiriku küsimuses oleks edaspidi vaikitud, oleks sakslaste arvates jätkukomitee oma maine täielikult kaotanud. Saksamaa evangeelne kirik võttis oma istungil seisukoha, et küsimuse lahendamiseks tuleb tõepoolest Söderblomi poole pöörduda, selle juures rõhutati EELK Rootsi praostkonna õpetaja Erik Petzälli ettepanekut, mille järgi oleks Eesti evangeelne kirik loonud kaks piiskoplikku kirikut,

⁴⁰³ Kukk, lk 237.

⁴⁰⁴ Ketola, 2000, lk 160.

lisaks Toomkirikule ka Kaarli kiriku. See oli loomulikult meelepärane baltisakslastele, täiesti vastuvõetamatu oli aga konsistooriumile. Ettepanek oli jõudnud ajakirjandusse samal ajal, kui siseministeerium oli kiriku võõrandanud. Sellepärast polnud enam justkui midagi selles küsimuses teha.⁴⁰⁵ Ka hiljem üritati Söderblomile mõju avaldada, väidetavalt olevat ta isegi lubanud Kuke käest paluda kahe koguduse loomist, kuid reaalsete nõudmisteni Rootsi peapiiskop kunagi ei jõudnud. Viimaks lubasid saksa vähemuse esindajad pöörduda Luterliku Maailmakonvendi poole, kuid ka see aktsioon jäi tulemuseta.⁴⁰⁶

Eelnevat arvestades pole imestamisväärt, et kirjavahetus kahe kiriku vahel 1920. aastatel peaaegu puudus. Vahetati ainult mõned kirjad, mis puudutasid poliitikaga seotud küsimusi.⁴⁰⁷ Samuti esitati piiskopile kutseid mõningatele suurematele pidustustele, mis Saksamaal aset leidsid. Suhted olid loodud ülikoolide vahel, samuti maailmaliidu rahvuskomiteede vahel, kus Eesti komitee oli saavutanud hea kontakti Saksa komitee sekretäri Siegmund-Schulzega.

1930. aastatel olukord ei muutunud, kirikutevahelised suhted muutusid valitsevate režiimide tõttu veelgi harvemateks. EELK esindajad külastasid Saksamaad seoses seal asuva Lutheri akadeemiaga väikeses Sondershauseni linnas. Viimane loodi 1931. aastal.⁴⁰⁸ Rahamägi oli Pariisis Luterliku Maailmakonvendi konverentsil sõlminud suhted Saksamaal elava professor Stangega, kes palus piiskopil igal aastal Saksamaal toimuvatel Lutheri akadeemia suvepäevadel kõnega esineda.⁴⁰⁹ Kuigi Lutheri akadeemia eesmärgiks oli koondada kõiki luteriusulisi, mille tarvis korraldati igal aastal kahe nädala jooksul ülemaailmne konverents, ei pälvinud eestlaste hulgas see õppeasutus ligi viis aastat mingit usaldust. Seda peamiselt nime pärast, oli ju ka Eestisse 1931. aastal asutatud Lutheri akadeemia, mille eesmärgiks oli koolitada saksa keeles ja saksa mõtteviisiga pastoreid. Kuid nendel kahel akadeemial ei olnud peaaegu midagi ühist.⁴¹⁰ 1936. aastal külas piiskop Rahamägi Saksamaad ja Šveitsi. Esmalt olümpiamänge ja eestlaste noortelaagrit.⁴¹¹ Seejärel esines Lutheri akadeemias kõnega. Sellel, juba viiendal oikumeenilisel ülikooli päeval, osalesid kokku 32 riigi õpetajad. Sellest võtsid osa ka mitmete ülikoolide professorid ja üliõpilased.

⁴⁰⁵ *Ibid.*, lk 179.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, lk 189.

⁴⁰⁷ EELKKA, Saksa evangeelne kirik. 27.02.1923.

⁴⁰⁸ Aunver, lk 78.

⁴⁰⁹ EELKKA, Luterlik maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 29.11.1935.

⁴¹⁰ EK, nr 35, 29.08.1935, lk 4. Luther akadeemia 4. ülemaailmne konverents.

⁴¹¹ EK, nr 33 (657), 13.08.1936, lk 5. Piiskop Rahamägi olümpia noortelaagris

Rahamägi esines Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikut tutvustava ettekandega, huvi tunti ka teiste kristlike kirikute vastu, mis Eestis registreeritud olid.⁴¹²

1930. aastate lõpus pööruti pea kõikide Põhjamaade ja Kesk-Euroopa kirikute poole palvega saata EELK-le oma visitatsiooniküsimustikud. Nii toimiti ka Saksa Evangeelse Kirikuga. 1940. aastal, kui sõda oli juba üle poole aasta kestnud, pöördus piiskop Kõpp Eesti Saatkonna poole Berliinis, et selle esindajad pöörduksid sealse evangeelse kiriku poole palvega muretseda EELK-le üks koopia kiriku põhikirjast. 1940. aastal kavatseti kiriku põhikiri uuesti läbi vaadata.⁴¹³ Kogu kolmekümnendate aastate jooksul niisiis kirikutevaheline suhtlus puudus. Pärast 1933. aastat, kui Saksa kirik oli sisuliselt riigi kontrolli all, ühines Eesti omalt poolt küll rahvusvaheliste organisatsioonide poolt koostatud protestikirjadega usuvabaduse ja mõnede silmapaistvate vaimulike represseerimise vastu, kuid eraldi pöördumisega nagu anglikaani kirik seda teinud oli, EELK kunagi ei esinenud.

⁴¹² EK, nr 35 (659), 27.08.1936, lk 1. Luther Akadeemia ülikoolipäevilt.

⁴¹³ EELKKA, Saksamaa ev. kirik, 1940. 26.04.1940.

3. EESTI EVANGEELIUMI LUTERI USU KIRIKU VAIMULIKE TÖÖ RAHVUSVAHELISTES ORGANISATSIOONIDES

3.1. Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu

3.1.1. Organisatsiooni üldtutvustus, Eesti rahvuskomitee moodustamine

Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu⁴¹⁴ (MRSEKK) asutati 2. augustil 1914. aastal Konstanzis peetud konverentsi tulemusena. Organisatsiooni loomise idee oli üles kerkinud juba kümmekond aastat varem, kusjuures vajadust selle järgi tundsid nii Ameerika, Inglise kui ka Saksa kiriklike ringkondade esindajad. Ajendina mõjus sõjalise ohu jätkuv kasv, selle kinnituseks algas konverentsiga samal päeval Esimene maailmasõda. Konstanzis toimunud konverentsil olid koos 90 saadikut nii Ameerikast kui ka Euroopast. Mõne päeva jooksul jõuti paika panna organisatsiooni struktuur ja eesmärgid, mis edastati järgmise resolutsiooniga:

- 1) „Kuna lepitus- ja sõprustöö on oluliselt kristlik ülesanne, siis on tarvis, et kõigil mail kirikud oma mõju avaldaksid rahva, rahva-asevikkude ja valitsuse peale, et jalule seada häid ja sõbralikke suhteid rahvuste vahel, nii et nad rahulisel ja kultuurilisel teel saavutavad üldise heatahtluse, mida püüdma on ristiusk õpetanud inimkonda.
- 2) Kuna kõik Kristuse kiriku harud on ühtlaselt huvitatud rahu pidamisest ja sõbraliku meeoleolu arendamisest kõigi maailma rahvatõugude vahel, siis on soovitatav, et nad eelmise otsustamise teostamisel ühes meeles tegutsevad.
- 3) Et ühendust mitmesuguste kirikute vahel võimaldada, tuleb kõigil mail asutada konfessionaalse või interkonfessionaalse iseloomuga nõukogusid (selle järele kuidas erijuhus nõuab), kellel on ülesandeks võita kirikuid ühisele tööle rahvusvahelise sõpruse ja sõjast loobumise saavutamiseks. Tuleb asutada ka keskbüroo kirjavahetuse hõlbustamiseks üksikute nõukogude vahel, kes ühtlasi kogub teateid ja edasi annab ning Liidu tööd ühtlustab”.⁴¹⁵

Maailmaliidu tegevust koordineerima ja juhtima valiti 15-liikmeline rahvusvaheline komitee, mille liikmed määrati kindlaks pärast Konstanzi konverentsi lõppu

⁴¹⁴ Organisatsiooni nimetati Eestis enamasti lühidalt ilmaliiduks või maailmaliiduks. Inglise keeles The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Lühend MRSEKK on kasutusele võetud ruumi kokkuhoiu mõttes, allikates seda ei esine.

⁴¹⁵ Tennmann, Eduard. Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded. – Usuteadusline Ajakiri nr 1, 1926, lk 34.

Inglismaal kogunenud saadikute poolt. Juhtivateks tegelasteks olid just inglased, olulist rolli mängis ka Rootsi luterliku kiriku peapiiskop Nathan Söderblom. Nagu selgus kolmepunktilisest resolutsioonist, pidi igas riigis asutatama rahvuslikke komiteesid. Eriti oluline oli see sõjatingimustes, kui suure konverentsi kokkukutsumine oli raskendatud.⁴¹⁶ Siiski suudeti juba järgmisel aastal korraldada teine MRSEKK konverents, see toimus augustikuus Bernis. Uusi otsuseid sõjaoludes vastu ei võetud, küll aga võeti kokku esimese aasta tegevus ja edusammud. Selle lühikese perioodi jooksul oli maailmaliit kiiresti arenenud, osakondi loodi jätkuva entusiasmiga. Inglismaal oli ilmuma hakanud organisatsiooni häälekandja Goodwill, millel oli 15 000 lugejat.

Eesti kristlikud usuühingud ei olnud oma rahvuskomiteed selleks hetkeks veel loonud ega organisatsiooniga liitunud. Nad jõudsid selleni kolmanda konverentsi ajaks, mis toimus 1919. aasta septembri lõpus. Sõda oli vähem kui aasta eest lõppenud, sellest tulenevalt arutati ka sõjas kannatada saanud riikide probleeme, esikohal olid Ungari, Saksamaa ja Poola, mis olid kas eriti rängalt kannatada saanud või olid Versailles' konverentsi tulemusel omandanud juurde maa-alasid. Nendel aladel asusid enamasti teisest rahvusest ja usutunnistusega inimesed, kes olid pärast sõda sattunud uude situatsiooni, nende õigused ja kohustused tuli uutes tingimustes selgeks määrata. Riigiesindajad ei olnud selles suhtes aga väga koostööaltid, samuti oli probleeme kohalike kirikute juhtidega. Konverentsil puudutati ka välismisjoni, töölisliikumise ja Rahvaste Liiduga seotud küsimusi.⁴¹⁷ Välismisjoni küsimus kerkis päevakorraale tänu Saksa väljapaistva misjonäri, Leipzigi misjonikooli juhi Richteri ettekandele, kes andis ülevaate misjoniselti raskest olukorrast. Probleem oli suur, sest sõja järel oli 1800 Saksa misjoniselti misjonäri oma kohtadelt tagasi kutsutud või ära aetud. Konverents võttis vastu resolutsiooni, milles tõdeti, et „Saksa misjoni praegune seisukord on tõsiseks takistuseks rahvusvahelise kristliku ühenduse edenemisele”. Omalt poolt soovitati, et küsimust arutataks Edinburghi ülemaalse misjoni-konverentsi jätkukomitee istungil.⁴¹⁸

MRSEKK Eesti rahvuskomitee moodustati Rootsi peapiiskopi Nathan Söderblomi eestvedamisel 1919. aastal mõni nädal enne Haagi konverentsi. Haagi ei jõudnud eestlased sellepärast, et piiskop Kukk võttis samal ajal üle konsistooriumi

⁴¹⁶ *Ibid.*

⁴¹⁷ *Ibid.*

⁴¹⁸ MK nr 1, märts 1920, lk 4. Kiriku rahukonverentsilt Haagi linnas.

juhtimist, Läti ja Soome esindajad osalesid aga küll.⁴¹⁹ Loodud rahvuskomiteesse kuulusid aastate jooksul mitmed kirikujuhid ja kirikuõpetajad, eesotsas kiriku viimase superintendendi Wilhelm Kentmanniga, piiskoppide Kuke, Rahamägi ja metropoliit Aleksandriga, samuti aga ka õpetajad Lattik, Pöld, Taul, teoloogiamagister Adalbert Stromberg, hiljem ka Rootsi ja Saksa praostkonna esindajad.⁴²⁰ Kõige olulisemat rolli mängis aga juba algusest peale õp Tennmann, kes kujunes 1920. aastatel oikumeenilise ja rahuliikumise tuliseimaks poolehoidjaks Eestis. Kuni surmani 1936. aastal oli ta maailmaliidu Eesti rahvuskomitee sekretär.

MRSEKK töösuunad kujunesid välja Esimese maailmasõja tulemustest tingituna. Nagu organisatsiooni nimigi ütleb, oli peamiseks ülesandeks rahvuste vahelise rahu ja sõpruse süvendamine, olles vastukaaluks sõja tõttu tekkinud vihkamisele. Selle läbiviimiseks püüti korraldada võimalikult palju konverentse, et olukorda teadvustada ja selgitada. Suur roll oli ka kirjandusel ja selle levitamisel. Sõja tõttu olid rahvuslikud ja rassilised küsimused väga delikaatne teema, mille üle arutledes enamasti tulemusteni ei jõutud, kuna positsioonid oli väga erinevad, inimesed väga haavatavad. Just ühiselt kristlikult positsioonilt, nagu väitsid maailmaliidu liikmed, oli võimalik seda olukorda parandada.⁴²¹

Oluliseks poliitiliseks otsuseks oli koostöö Rahvasteliiduga. Kuigi selle ülesehitust ja toimimist peeti sageli puudulikuks, püüti mitte jääda isolatsiooni ning aastate jooksul tehti selle organisatsiooniga tihedat koostööd. Koostöö vajalikkus oli tingitud eelkõige MRSEKK püstitatud eesmärkidest, mis ühtisid suuresti Rahvasteliidu omadega. Üheks olulisemaks mureküsimuseks oli läbi kogu maailmasõdade vahelise perioodi relvastamise piiramise ja desarmeerimise probleem. MRSEKK asus relvastamise piiramist otsekohe toetama. Selle juures rõhutati aga kristlikke põhimõtteid, poliitilistest ja tehnilistest aspektidest distantseeruti. Desarmeerimise küsimus kerkis esimest korda üles 1922. aastal Kopenhaagenis ning oli päevakorral igal konverentsil. See tõestab teema aktuaalsust ja olulisust läbi aastate.⁴²² MRSEKK juhatuse koosolekud Genfis toimusid tihti just samal ajal kui Rahvasteliit oli kogunenud oma istungile. Ka sellega taheti rõhutada lähedust selle organisatsiooniga.

⁴¹⁹ *Ibid.*

⁴²⁰ Saard, lk 379.

⁴²¹ Handbook of The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Genf, International Office, 1935, lk 10.

⁴²² *Ibid.*, lk 12.

Kristlikud liikumised olid omavahel tihedalt seotud, laiem eesmärk oli ju kõigil ühendustel üks ja seesama. Rõhuasetus eesmärgi saavutamisel oli aga erinev. Ka isikuteringi, kes oli rahvusvahelises koostöös aktiivne, kuulusid enamasti samad inimesed. Nii oli tavaline, et MRSEKK juhid ja liikmed olid eelnevalt kokku puutunud näiteks Rahvusvahelise Kristliku Üliõpilasliidu töö raames, samuti olid mitmed tegelased olnud aktiivsed Noorte Meeste Kristlikus Ühingus. Sellised tutvused lihtsustasid eri riikides rahvuslike komiteede loomist ja nende tööd. Noorsootöö oli ka MRSEKK tegevuse juures äärmiselt olulisel kohal. 1928. aastal Praha konverentsil loodi noorte komitee, 1931. aastal määrati ametisse kolm noortetöö sekretäri, kelle ülesandeks oli sotsiaalseid probleeme käsitlevate noortekonverentside korraldamine ja rahvusvaheline noortetöö koordineerimine. Kaks aastat hiljem liideti *Life and Work*'i noorte komitee ja maailmaliidu noorte komitee üheks. Maailmaliidu jaoks oli kasvava inimpõlve väärtushinnangute kujundamine ja nende hääle kuuldavaks tegemine väga tähtsal kohal.⁴²³ Samuti püüti postkaartide, lühijutustuste ja teiste trükiste abil kasvatada ja harida lapsi. Sellega tegeles liidu juurde loodud hariduskomitee.

Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu koosnes komiteedest. Olulisemateks olid rahvuskomiteed, rahvusvaheline komitee, juhtiv komitee ehk juhatus (nimetati ka korraldavaks komiteeks) ja täidesaatev komitee. Kõige olulisemal kohal olid eelpool mainitud rahvuskomiteed, mida oli asutatud rohkem kui kolmekümnesse riiki, kusjuures suuremates oli loodud mitu komiteed, Ameerika Ühendriikides oli neid näiteks kolmteist. Iga rahvuskomitee pidi põhikirja järgi olema ühe liikmega esindatud rahvusvahelises komitees ja juhtivas komitees ehk liidu juhatuses. Rahvusvaheline komitee koosnes lisaks rahvuskomiteede poolt määratud liikmetele veel kuni kümnest liikmest, kelle määramise õigus oli rahvusvahelisel komiteel endal. Nende ametiaeg kestis kolm aastat. Rahvusvahelise komitee ülesanne oli tegeleda kõikide üldiste maailmaliidu küsimustega, samuti pidi ta hoidma ühendust rahvuskomiteedega, st läbi vaatama ka rahvuskomiteede igaaastased raportid. Rahvusvaheline komitee oli üldise konverentsi kokkukutsujaks ning määras ametisse kõik liidu ametikandjad, kelleks olid maailmaliidu president, asepresidendid (nende hulga määras kindlaks rahvusvaheline komitee), rahvusvahelise komitee president ja abipresident, juhtivkomitee juhataja,

⁴²³ *Ibid.*, lk 14-15.

maailmaliidu peasekretär, rahvusvahelised sekretärid (nende hulka kuulusid ka ausekretärid) ja laekur. Kõikide ametiaeg kestis kolm aastat.⁴²⁴

Maailmaliidu juhtiv komitee ehk juhatus koosnes rahvusvahelise komitee juhatajast ja abijuhatajast, peasekretärist, teistest sekretäridest, laekurist, iga rahvuskomitee poolt määratud liikmest ja kaheksast liikmest, kes olid juhatuse enda otsuse põhjal ametisse määratud. Neist neli esindasid noori. Juhatus käis koos vajaduse korral ja otsuseid võis langetada ka kokku tulemata, st pidades liikmetega kirjavahetust. Tegemist oli organiga, mis tegeles jooksvate küsimustega rahvusvahelise komitee istungite vahelisel perioodil, tulles kokku siis, kui vajadus tekkis.⁴²⁵ Siiski oli loodud veel üks komitee, mis oli väiksemaarvuline ja tegeles jooksvate küsimustega igapäevaselt ning allus juhatusele ja rahvusvahelisele komiteele. See oli täidesaatev komitee, mis koosnes rahvusvahelise komitee juhatajast ja abijuhatajast, peasekretärist ja teistest sekretäridest ja neljast juhatuse poolt määratud liikmest. Nendest eraldi tegutses finantskomitee, mille liikmed olid määratud juhatuse poolt. Maailmaliidu keskus asus Šveitsis, Genfi linnas.⁴²⁶

Nagu näha, oli MRSEKK struktuur äärmiselt keeruline ja rikas iga sorti ametikandjate poolest. Kohati tundub, et ülesanded olid dubleeritud. Siiski peeti sellise suure organisatsiooni puhul, mida maailmaliit kahtlemata oli, eelpool kirjeldatud ülesehitust õigustatuks.

Kristlikest organisatsioonidest oli Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu kahtlemata kõige poliitilisem. Samas pidasid nad tähtsaks oikumeenilist koostööd. Esiteks oli see oluline eeldus organisatsiooni tekkeks, teiseks aga vahend, sest ainult üheskoos olid kristlikud kirikud võimelised rahu- ja sotsiaalküsimuste arutelu ja lahendamist mõjutama. Maailmaliit ei tegelenud kunagi kirikute õpetuslike erinevuste lahkamisega, sest selle organisatsiooni jaoks ei olnud niivõrd oluline mitte kirikute liitumine üheks õpetuslikul alusel, vaid kirikute ühine kristlik rahuõnnumi edastamine.

Selles oli maailmaliit kahe sõja vahelisel perioodil kõikidest oikumeenilistest organisatsioonidest kõige edukam, sest selle töös osales kõige suurem arv eri usuühingute esindajaid. Sisuliselt jäid ainult katoliiklased maailmaliidu tegemistest eemale, kuigi ka nende hulgas oli üksikuid liidu tegevuse toetajaid.

⁴²⁴ *Ibid.*, lk 18.

⁴²⁵ *Ibid.*, lk 19.

⁴²⁶ *Ibid.*, lk 21.

3.1.2. Rahvusvahelised konverentsid, Eesti rahvuskomitee areng ja tegevus 1920. aastatel

Niisiis oli ka Eestis 1919. aastal loodud MRSEKK rahvuskomitee. Esimestel aastatel ei olnud selle tegevus väga aktiivne, samas ei saa organisatsiooni ka varjusurmas olevaks nimetada. Vähemalt kolm liiget – Tennmann, Lattik, Kukk – pidasid maailmaliidu juhatuse ja liikmetega aktiivset kirjavahetust ja külastasid konverentse. Kodumaal jäi tegevus tagasihoidlikumaks. 1920. aasta konverentsist, mis toimus Šveitsis Beatenbergis, võttis eestlaste esindajana osa õpetaja Lattik. 1919. aasta Haagi konverentsil esitati Rahvasteliidule ettepanek takistamatult vastu võtta kõik rahvad, kes seda soovivad ja liidu seadusi tunnistavad. Järgmisel aastal, kui Eesti soov Rahvasteliiduga liituda ei olnud veel positiivse tulemuseni jõudnud, esitasid Eesti ja Läti esindajad ettepaneku veelkord resolutsiooniga kinnitada MRSEKK positsiooni selles küsimuses.⁴²⁷ Kokku võeti 1920. aastal vastu 30 resolutsiooni, millest enamik puudutas liidu peamisi töösuundi: vähemuste kultuuriliste ja usuliste huvide kaitse, usuvabaduse kindlustamine jne. Pisut varjutasid istungit Saksa, Prantsusmaa ja Belgia vastuolud, kuid kuna enne Beatenbergi koosolekut oli Genfis toimunud kirikutegelaste koosolekul suurem viha üksteise vastu välja valatud, siis ei mõjutanud see konverentsi üldist päevakorda, küll aga oli õhus elektrit.⁴²⁸

Järgmine suur konverents oli planeeritud 1922. aastale. Sellele eelnenud aastal kogunes koosolekule Genfi MRSEKK korraldav komitee, ametliku esindajana võttis sellest osa õp Tennmann. Mitteametlikult oli kohal õpetaja Lattik.⁴²⁹ Konverents toimus samal ajal kui Rahvasteliidu teine täiskogu istung, millel võeti liidu liikmeks ka Eesti Vabariik.⁴³⁰

1922. aasta Kopenhaageni konverentsist kujunes seni kõige suurem ja tulemusrikkam kogunemine. Ka Eestist oli kohal rohkem saadikuid kui kunagi varem – piiskop Kukk ja õpetajad Lattik ning Tennmann. Peaküsimusi oli kaks: juba varemgi päevakorras olnud religioossete ja rahvusvähemuste teema ning uue

⁴²⁷ Tennmann, Eduard. Kirikute rahupüüded. Tallinn, 1922, lk 5.

⁴²⁸ MK, nr 3, 25.01.1931, lk 19. Üldine kiriklik koosolek maailma rahu edendamiseks.

⁴²⁹ Eestist oli ilmaliidu kutsel Genfi saadetud ainult üks saadik. Kuna õpetaja Lattik kuulus Rahvasteliidu teisele täiskogu istungile läkitatud Eesti välisdelegatsiooni koosseisu, siis avanes tal võimalus ka maailmaliidu koosolekust osa võtta, seda aga Eesti mitteametliku delegaadina. Made, lk 96.

⁴³⁰ Tennmann, Eduard. Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded. – Usuteadusline Ajakiri nr 3, 1927, lk 128.

probleemina desarmeerimise küsimus. Sel teemal pidas ettekande prof William J. Hull Ameerikast.⁴³¹ Usuliste ja religioossete vähemuste kaitseks võeti vastu resolutsioon, milles toonitati vähemuste õigusi ning paluti rahvuskomiteedel nende eest hea seista. Probleemsete piirkondadena mainiti vähemuste küsimuses ära ka Balti riike, Poolat ja Saksamaad.⁴³² Tuleb tunnistada, et Eestis oli mainitud probleem saksa ja rootsi vähemuste näol täiesti olemas ja väga aktuaalne. Samuti oli probleem vabakogudustega. Samas aga ei tõstatanud Eesti rahvuskomitee seda küsimust kordagi, pigem toimus ka edaspidi saksa vähemuse jätkuv ignoreerimine. Kuidagi ei olnud 1920. aastate alguses mõeldav, et rahvuskomiteesse oleks kuulunud ka mõni vähemuse esindaja, nagu seda oli soovitanud liidu juhatus. Selleni jõuti alles 1930. aastatel.

Edusammudena MRSEKK tööst teavitamises võib kindlasti mainida Eesti rahvuskomitee sekretäri õpetaja Tennmanni koostatud brošüüri „Kirikute rahupüüded”, mis ilmus 1922. aastal Tallinnas. Tennmann oli maailmaliidu tööd propageerinud ka 1922. aasta usuteadlaste konverentsil, kus ütles, et organisatsiooni töö tuleb võimalikult laiali jaotada, soovitades kirikuõpetajatel kokku astuda, et saaks pidada komitee laiendatud koosoleku. Samuti soovitas ta asutada liidu uusi osakondi.⁴³³ Töövõiduks võis nimetada ka seda, et samal aastal hakati Eesti kirikutes pidama rahupüha. Idee, mis oli olnud arutlusel Kopenhaageni konverentsil, oli paljude rahvuskomitee saadikute poolt positiivset vastukaja leidnud. Seda võib pidada oluliseks ettevõtmiseks, sest Eestis oli see üheks esimeseks sammuks kirikutevahelise koostöö arendamisel. EELK suhtumine teistesse Eestis registreeritud usuühingutesse, eriti aga vabakogudustesse, ei olnud kaugeltki positiivne. Maailmaliidu ettevõtmisest innustatuna pöörduti aga ka kõikide vabakoguduste, samuti katoliku ja õigeusu kiriku juhtide poole palvega ühineda rahupüha pidamise aktsiooniga. Nagu ütles rahvuskomitee juht piiskop Kukk oma kirjas usuühingutele: „liituvad Kristuse kiriku üksikud osad ikka tihedamasse ühendusse ristiusu ülesande tundmises ja täitmises. Üks suurematest ristiusu koguduste ülesannetest on rahvusvahelise rahu kindlustamise töö. Iseäraliku tõuke selleks andis ilmasõda, ehk küll ettevalmistused juba enne käimas olid. [---] Peale hulga muu küsimuste lahendamise (minoriteetid, desarmeerimine, sotsiaalsed ülesanded) otsustati maailmaliidu kongressil kõigi

⁴³¹ Tennmann 1927, lk 129.

⁴³² Handbook, lk 11.

⁴³³ EELKKA, II Kirikupäeva protokoll, 1922. a. Usuteadlaste konverents. Ususteadlaste konverentsi protokoll, lk 13.

kirikute poole pöörduda ettepanekuga jõulueelsel pühapäeval, s.o. 17. detsembril – Rahuvürsti sünnipäeva eel – maailma rahu asja üleilmliseks kuulutamise ja palve aineks võtta”.⁴³⁴

Kopenhaagenis otsustati, et MRSEKK suuri konverentse peetakse iga kolme aasta järel, vahepealsel ajal käis koos maailmaliidu juhatus. 1923. aastal pärast Ruhri piirkonna okupeerimist Prantsusmaa poolt kogunes juhatus erakorraliselt ning võttis vastu resolutsiooni, rõhutades erapooletu autoriteedi tähtsust Prantsuse-Saksa küsimuse lahendamisel. Selle autoriteedi all peeti loomulikult silmas Rahvasteliitu. Igasugune vägivald selliste küsimuste lahendamisel mõisteti hukka. Järgmisel aastal kogunes MRSEKK juhatus Oxfordis, kus arutati järgmisel aastal toimuva konverentsiga seotud küsimusi.⁴³⁵ Pärast juhatuses koosolekut võeti koos Stockholmi *Life and Work* konverentsi ettevalmistava toimkonnaga osa kristliku poliitika, majanduse ja kodanikkuse konverentsist (inglisekeelne lühend COPEC), mis puudutas oma eesmärkide poolest nii maailmaliitu kui ka *Life and Work* liikumist. Eestist külastas seda Eduard Tennmann.⁴³⁶ 1923. aasta aprillis võeti lisaks Ruhri piirkonda puudutavale resolutsioonile vastu ka otsus hakata välja andma perioodilist väljaannet, mille puhul paluti MRSEKK Eesti rahvuskomiteelt religioosset, majanduslikku ja sotsiaalset elu-olu kirjeldavat artiklit. Kirjutise pikkuseks pidi soovitavalt olema 2000 sõna ning selle eest maksti kuni kümme naela honorari.⁴³⁷ Piiskop Kukk ei leidnud aga artikli kirjutamiseks kahjuks aega. Samuti ei leidnud eestlased võimalust külastada Saksa rahvuskomitee koosolekut, millele Eesti komitee liikmeid kutsuti.⁴³⁸ Selliseid regionaalseid konverentse, suuremate riikide puhul rahvuslike komiteede koosolekuid korraldati üsna tihti. Eemärgiks oli süvendatult just selle riigi või regiooni küsimuste üle arutleda. Küsimused oli ju erinevad, Saksamaal puudutati ilmselt enam desarmeerimisega seotud küsimusi, Eestis aga näiteks rahvusvähemustega seotud probleeme. Sellistel regionaalkonverentsidel oli alati esindatud ka maailmaliidu juhatus.

⁴³⁴ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 27.11.1922.

⁴³⁵ Tennmann 1927, lk 132.

⁴³⁶ *Ibid.*, lk 174.

⁴³⁷ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 12.05.1923.

⁴³⁸ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 01.09.1924.

1924. aastal toimus selline kokkusaamine Riias. Eesti saadikuna võtsid osa piiskop Kukk, metropoliit Aleksander ning õpetajad Lattik, Tallmeister ja Sommer. Kohal oli ka maailmaliidu asekreter *sir* Willoughby Hyett Dickinson ning Poola, Leedu Läti ja Soome kirikute esindajad. Peamiselt keskenduti rahvuslike ja konfessionaalsete vastuolude ja raskuste kirjeldamisele. Kirjeldati saavutatut, mille hulka kuulus rahupüha pidamine, trükiste väljaandmine ja artiklite kirjutamine ajakirjanduses. Eestlastest pidas ettekande piiskop Kukk, milles käsitles vähemusrahvuste probleemi.⁴³⁹

1920. aastate kõige suurema kirikutevahelise sündmuse, Stockholmi *Life and Work* konverentsi eel, korraldas samas linnas istungi ka MRSEKK. Selline korraldus ei olnud juhuslik. Tegemist oli teineteist toetavate liikumistega. Selleks ajaks oli Eesti komiteega liitunud ka Rahamägi, kes oli piiskopi asemel üks saadikutest MRSEKK Stockholmi konverentsil. Tennmann, kes nimetas konverentsi kava „õige poliitiliseks”, teatas kirjas piiskopile, et Eestile on eraldatud neli saadikukohta. Organisatsiooni poolt oli kaetud nii reisimiskulud summas seitse Inglise naela kui ka majutus. Päevakorras asus ka Tennmanni ettepanek luua Euroopasse rahu akadeemia. 1924. aastal Oxfordis toimunud juhatuse koosolekul oli Tennmann kui selle ettepaneku autor koos professor Choisyga määratud laste ja noorsootöö kasvatuse komitee liikmeks. Kahe mehe tööna valmis lühem kava, mille lõpliku viimistluse taga seisis Tennmann, kes saatis selle enne konverentsi Choisy, samuti Dickinsonile ja Söderblomile. 1925. aasta sügiseks oli Tennmannil plaanis täielik, kaheosaline kava saata kõigile rahvuskomiteedele tutvumiseks.⁴⁴⁰ Teel Stockholmi külastas Eestit MRSEKK asekreter Dickinson koos abikaasaga. Tema tulekust ja komitee kokkutsumise vajadusest teatas Tennmann piiskop Kukele mai lõpus.⁴⁴¹ Dickinsoni reis algas Poolast, läks läbi Baltikum Soome, kus ta võttis osa kirikupäevadest.

Kirjelduste järgi jäi Stockholmi *Life and Work* konverents sellele järgneva tegeliku ristiusu konverentsi varju ning oli vähem hiilgav kui 1922. aastal Kopenhaagenis toimunud samalaadne üritus. Kohale oli tulnud peaaegu paarsada inimest, sellepärast jaotati saadikud kolme gruppi. Nagu teada, sõitsid Stockholmi

⁴³⁹ EK, nr 20, 15.05.1924, lk 79. Kiriku elu.

⁴⁴⁰ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 09.05.1925.

⁴⁴¹ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936.30.05.1925.

MRSEKK Eesti rahvuskomitee sekretär Tennmann ja piiskopi asemel Rahamägi, kes oli eelnevalt külastanud Soome kirikupäevi Lappeenrantas.⁴⁴²

Palju aega kulus ligi kolmekümne riigi komiteede aruannete ärakuulamisele, Rahamägi tõi esile asjaolu, et paljudes raportites kumas rahutuste põhjusena läbi Venemaalt tulev kihutustöö. Eestlaste poolt kõneles Tennmann, rõhutades samuti idast tulenevat ohtu, mille kindlaks märgiks oli 1. detsemberil 1924. korraldatud kommunistide riigipöörde katse, mis õnneks maha suruti.⁴⁴³ Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu oli selleks ajaks jõudnud etappi, kus esimene vaimustuspuhang oli möödunud, mis tingis omakorda saavutatu kokkuvõtmise ja organisatsiooni eesmärkide ja ülesannete ülevaatamise. Jõudsalt oli arenenud liiduga osalt sarnaste eesmärkidega *Life and Work* liikumine. Konverentsil esitati õigustatud küsimus, kas kaks organisatsiooni peaksid ühinema. Selle tõstis üles Rootsi rahvuslik komitee, kes pidas kahe liikumise liitmist heaks ideeks. Mõte ei leidnud aga konverentsil toetust, kuna MRSEKK-d peeti suuremaks ja oma eesmärgi omavaks organisatsiooniks, kuid koostöö edendamist *Life and Work* liikumisega peeti väga sobivaks. Elavat arutelu tekitas relvastusega seotud küsimuste arutelu, päris teravaks läks diskussioon religioossete vähemuste teemal, kus Saksamaa ja Poola esindajad teineteise käitumise vastu rahulolematust üles näitasid.⁴⁴⁴ Veel leidsid käsitlemist mitmete riikide rahvuskomiteede memorandumid. Norra komitee pani ette Rahvasteliidu võimu suurendamise plaani. Selleks pidanuks Rahvasteliidule antama volitus formeerida temale alluv sõjavägi. Brittide memorandum saladiplomaatia hukkamõistmise kohta leidis üldist poolehoidu.⁴⁴⁵

Ka õpetaja Tennmanni idee luua rahu akadeemia leidis elavat vastukaja, kuid saadikute enamus leidis, et rahalisi vahendeid selle saavutamiseks ei ole võimalik niipea leida. Kuigi Tennmann oli mitu aastat selle küsimusega tegelenud, astus Stockholmis idee loojana esile hoopis Rahamägi. Oma vaatevinklist kirjeldas ta juhtunut Eesti Kirikus avaldatud artiklis, kus tuletas meelde üht hilist öötundi, kui Tennmanniga arutledes olevat just tema kolleegile mõista andnud, et rahuküsimustega oleks tarvis teaduslikult tegeleda. Rahamägi käitumise peale oli Tennmann, kes oma

⁴⁴² EK, nr 34, 27.08.1925, lk 268. Ilmaliidu koosolekutelt rahvusvahelise sõpruse edendamiseks kirikute kaudu.

⁴⁴³ EK, nr 35, 03.09.1925, lk 275. Ilmaliidu koosolekutelt rahvusvahelise sõpruse edendamiseks kirikute kaudu.

⁴⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁴⁵ Protestantline Ilm, nr 10, oktoober 1925, lk 153. Ilmaliidu konverents rahvusvahelise sõpruse edendamiseks kirikute kaudu.

sõnul ei olevat oma prioriteeti asja pärast meelega rõhutanud, esmalt üllatunud, seejärel tundub, et pisut solvunud. Nagu ta mõni aasta hiljem ütles, „on õigem, et idee „autor” ise oma idee eest edasi võitleb, või ootab, kuni mujal keegi leidub, kellel temaga prioriteedi pärast ei tarvitse vaielda”.⁴⁴⁶

Järgmistel aastal pidas Lausanne’is koosolekuid MRSEKK juhatus, Eestist võttis sellest koosolekust piiskopi asemel osa Rahamägi.⁴⁴⁷ 1927. aastal kohtuti Konstanzis. Üles olid kerkinud probleemid Hiinas ja Türgis olevate kristlike usuvähemustega. Kristlaste õiguste rikkumisega seotud küsimused jäid päevakorra ka 1930. aastatel. MRSEKK püüdis laieneda Aafrikasse, Lõuna-Ameerikasse ja Inglise asumaadesse.⁴⁴⁸ Eesmärgid olid organisatsioonil kindlaks määratud (kuigi ametlikult jõuti eesmärke sisaldava dokumendi vastuvõtmiseni 1928. aastal Prahas), samuti oli juba piisavalt kogemusi selgitustöö tegemisel. Kirikute koostöö ühise eesmärgi nimel õnnestus Euroopas märksa paremini kui Eestis. Sisuliselt jõuti Eestimaal koostööni vaid õigeusu kiriku esindajatega ning ka selle vaieldamatuks eelduseks olid soojad isiklikud suhted. Kuna vabakogudused olid võrreldes teiste Euroopa riikidega või isegi näiteks Lätiga, Eestisse jõudnud palju hiljem, siis ei olnud nad vastuvõetavad EELK-le ega teistele suurematele usuühingutele. See tähendas, et nii luteri kiriku esindajad, ega ilmselt ka vabakoguduste esindajad, polnud lihtsalt koostööks valmis või sellest huvitatud. Üldine arvamus ei olnud soosiv. Suhtumist teistesse konfessioonidesse peegeldavad hästi usuteadlaste konverentside ettekanded, millele järgnenud arutelu jooksul näitasid mitmed EELK pastorid äärmiselt negatiivset hoiakut kõikide vabakoguduste suhtes.⁴⁴⁹ 1935. aasta konverentsil esitas piiskop Rahamägi pärast selle teema puudutamist nõude, et „usuelu elustamiseks ja vastukaaluks lahkuskude tegevusele tulevad asutada rahvarikkamatesse kohtadesse uued kogudused ja kirikud, kuna suured kogudused tulevad jaotada”.⁴⁵⁰ Selline lauskriitika jõudis isegi ajakirjandusse, vabakoguduste esindajad pöördusid protestikirjaga piiskop Rahamägi poole, kes vastas neile väga karmil toonil, et usuteadlaste

⁴⁴⁶ Tennmann 1927, lk 136.

⁴⁴⁷ EELKKA, H.B. Rahamägi isikutoimik. Rahamägi elulugu.

⁴⁴⁸ Handbook, lk 44.

⁴⁴⁹ Eriti teravalt puudutati seda küsimust 1935. aastal, kui usuteadlaste konverentsi kavas olid mitmed referaadid lahkuskude olukorrast Eestis, samuti nende õpetuslikest eripäradest. Metodistidest kõneles õp Haamer, baptistidest õp Nuth (Nuudi), adventistidest õp Sauerbrei, üldise ettekandega EELK ja teiste konfessioonide vahelistest suhetest esines Rahamägi. EELKKA, Usuteadlaste konverentside protokollid 1935-1937. 1935. aasta usuteadlaste konverentsi protokoll, lk 20-23.

⁴⁵⁰ Vaher, Anna-Liisa. Usuteadlaste konverentsid Eesti Vabariigis 1921–1940. Usuteaduskonna bakalaureusetöö. Tartu, 2005, lk 20.

konverentsil ei ole vastaval teemal mingeid vaidlusi peetud, kirja lõpuosas aga esitas vabakogudustele süüdistusi EELK mahategemises ja selle juhtumi ajakirjanduses ülespuhumises.⁴⁵¹ Samal aastal ilmus ka Usuteaduslises Ajakirjas lahkuskusid kirjeldav artikkel, kus anti ülevaade nende organisatsioonidest ning õpetati, kuidas vältida nende propagandat.⁴⁵²

Maailmaliidu loomisel arvati, et kirikutel on õige ja ilmselt ka viimane võimalus poliitilistes otsustes, mis puudutavad sotsiaalküsimusi ja inimõigusi, aga ka usuvabadust, kaasa rääkida. Sõjas laastatud ühiskond oli valmis kiriku tegevust aktsepteerima. Nii oli see enamikus Lääne-Euroopa riikides. Eestis aga oli olukord tänu EELK härraskiriku mainele ja minevikule ning rahva üldisele usuleigusele hoopis teistsugune. Teiseks oli ka EELK-s probleeme. Peamisteks oikumeenilise liikumise eestvedajateks olid Eestis liberaalsete vaadetega õpetajad ja teoloogid, näiteks Tennmann, samuti Tallmeister. Kuna viimased ei olnud oma seisukohtade poolest vastuvõetavad suurele osale luteri kiriku pastoritele, siis kannatas ka oikumeeniline liikumine selle tõttu märgatavalt.⁴⁵³ Dialoogi, mida nii mõnedki oleksid oodanud, ei tekkinud. 1930. aastatel tekkis uus oikumeeniliste suhete arendajate ring, kuid kuna see seltskond oli endiselt väike, siis jäi ka oikumeeniline liikumine endiselt enamusele pastoritele kaugeks. Tõsi, ajakirjanduses paranes oikumeenilise liikumise kajastamine sel kümnendil tunduvalt. Seetõttu võib rääkida küll EELK suhetest teiste konfessioonidega, st oikumeenilise liikumise õnnestumisest või ebaõnnestumisest, aga täiesti eraldi teema on MRSEKK ja teiste rahvusvaheliste organisatsioonide ülesannetest teavitamine ja meelsuse edasiandmise raskused 1920. ja 1930. aastate Eestis, st nii ühiskonna negatiivset suhtumist kui ka EELK sisemisi lahkkelisid.

Igatahes jäi oikumeeniline koostöö enne Teist maailmasõda kõike eelnevat silmas pidades väga kesiseks. Palju saavutati küll läbirääkimistel anglikaani kirikuga ja laiemalt rahvusvahelisel arenil, kuid Eestis ei suudetud piisavalt selgitustööd teha, mistõttu jäi suuremale osale pastorkonnast ja kiriku liikmetest selgusetuks oikumeenilise töö vajalikkus.

1928. aastal, kui kolm aastat oli eelmisest konverentsist möödunud, toimus MRSEKK rahvusvahelise komitee koosolek Prahast. Eesti komitee sekretär andis

⁴⁵¹ *Ibid.*, lk 21.

⁴⁵² Ederberg, Bruno. Eesti ev. luteri kirik ja lahkused.- Usuteadusline Ajakiri nr nr 2, 1935, lk 42-46.

⁴⁵³ Kurg, Ingmar. Oikumeenilise liikumise kajastamine Eesti kirikuelus 1910-1940. – Usuteaduslik Ajakiri nr 1 (53), 2004, lk 71.

piiskopile teada, et selleks korraks oli eraldatud ainult kaks saadikukohta. Nendele oli võimaldatud tasuta elamine ja kaetud sõidukulud. Tennmanni hinnangul pidid need saadikud olema piiskop ja tema ise kui sekretär. Rahamägi saavat temale teada olevatel andmetel ka iseseisvalt tulla, sest ülikool võimaldavat reisi kinnimaksmist.⁴⁵⁴ Rahamägi külastas lisaks Praha konverentsile ka Inglismaal toimunud noortelaagrit ja õpetajate koosolekut Amsterdamis. Samuti käis ta Kölnis toimunud ajakirjandusnäitusel, kus evangeelses osas olid esindatud ka neli Eestis ilmuvat ajalehte.⁴⁵⁵ Lisaks MRSEKK koosolekule oli Prahas ka Stockholmi konverentsi edasitötava komitee koosolek, mille liikmeks oli määratud ka piiskop Kukk. Maailmaliidu koosolek toimus Tšehhoslovakkia pealinnas 24-31. augustini.⁴⁵⁶ Koosolekul võeti vastu MRSEKK eesmärke käsitlev resolutsioon, milles tõsteti eriti esile rahvuslikke komiteesid, sest just sealt algas ja seal toimus peamine töö. Rahvuslikes komiteedes olid arutluse all fundamentaalsed kristlikud väärtused, mis komitee töö tulemusena pidid jõudma rahva teadvusesse. Vastvõetud deklaratsioonis olid tähtsamate rahvusvaheliste küsimustena ära mainitud järgmised teemad: usuvabaduse tagamine; kirikutevastase vägivalla preventatsioon; kiriklike ja poliitiliste tähtpäevade selgitamine, mis võiks halvata kirikutevahelise suhtluse; rasside ja religioonide vaheliste küsimuste üle arutlemine.⁴⁵⁷

Praha konverentsile järgnenud aastal esitati Eesti komiteele arupärimine õigeusu kirikute olukorra kohta Eestis. Nimelt levis nii Balti riikides kui ka Euroopas soov vene õigeusu kirikuid lammutada.⁴⁵⁸ Tõepoolest oli ka Eestis mõni aasta varem tehtud arvutused, kui palju maksaks Nevski katedraali lammutamine, kuid aastakümne lõpuks oli olukord paranenud, õigeusu kiriku positsioon oli seadusega tagatud ning igasugustest kirikute lammutusplaanidest oli samuti loobutud. Seda piiskop Kukk Saksa komitee sekretärile Friedrich Siegmund-Schultzele ka kirjutas. Saksa rahvuskomitee sekretär palus Kukkelt nõusolekut ühineda nende eestvedamisel koostatud protestiga, mis edastati kõikidele liidu liikmesriikidele. Probleemsete riikide seas nimetas ta lisaks Saksamaale ka Lätit ja Leedut. Kukk aga distantseerus

⁴⁵⁴ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 28.06.1928.

⁴⁵⁵ EK, nr 36, 05.09.1928, lk 292. Kiriku elu.

⁴⁵⁶ EK, nr 34, 23.08.1928, lk 276. Kiriku elu.

⁴⁵⁷ Handbook, lk 22-23.

⁴⁵⁸ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 05.01.1929.

sellest küsimusest, ning väitis, et tema pole Läti ja Leedu olukorraga kursis, seega ei saa kahjuks protestiga ühineda.⁴⁵⁹

Rahupüha pidamine oli aastate jooksul saavutanud teatava traditsiooni staatuse. Paljud kirikujuhid kurtsid aga rahupüha pidamise aja üle. Nimelt olevat see liialt jõulude lähedal ning seetõttu vähendavat selle tähtsust. Sellepärast nihutatigi rahupüha tähistamine teisele Kristuse tulemise pühale.⁴⁶⁰

1929. aastal korraldas MRSEKK Inglismaal Läänemerd ümbritsevate riikide usuteadlaste ja vaimulike konverentsi. Kutse saabus Rahamäele, kuid kuna tema ei saanud sõita, siis külastas Newcastle'is, Cambridge'is ja Londonis aset leidnud konverentsi Tallinna Pauluse koguduse õpetaja Paul Kuusik koos abikaasaga.⁴⁶¹ Reisist andis ta mitmeosalise ülevaate ka Eesti Kiriku lugejatele. Kuusik veetis Inglismaal kolm nädalat, millest esimese kahe jooksul toimus ettekandeid ja ekskursioone sisaldav konverents. Saadikud oli kogunenud Rootsist, Soomest, Taanist, Hollandist, Norrast, Eestist, Lätist ja Saksamaalt. Koosolekud kestsid iga päev ainult kolm tundi, ülejäänud aeg kulus Inglismaa kiriku- ja kultuurieluga tutvumisele. Teemad olid traditsioonilised, samas päevakajalised: rahu, desarmeerimine ja kirikud; kiriku ülesanne praeguses olukorras; kiriklik ühistöö rahvastevahelises elus.⁴⁶² Desarmeerimise teemal rõhutati Rahvasteliidu tähtsust, avaldades lootust, et kõik rahvastevahelised tüliküsimused suudetakse liidus ära lahendada. Ka kirikutel oli selles suur roll, eriti just noorsoo kasvatamisel. Eeskõneleja poolt seati maailmaliidu eesmärgiks patriotism ristiusu kaudu, mis pidi just ilmaliidu töö tulemusel saama rahvusvaheliseks veendumuseks. Segi ei tohtivat seda aga ajada rahvusliku šovinismiga, mis üksmeelselt hukka mõisteti. Selle eelduseks oli kindlasti kirikute tihedam läbikäimine, et kirikud üheskoos sallivust ja armastust mitmesugustesse ettevõtetesse ja sotsiaalsetesse vahekordadesse üle kannaksid. Kolmandal päeval, kui teemaks oli kristlik ühistöö rahvastevahelises elus, pidi esinema ka Rahamägi, kuid tema puudumisel ettekannet ei toimunud. Kui tavaliselt hiilgasid ilmaliidu koosolekud mitmete resolutsioonidega, siis seekordse

⁴⁵⁹ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 17.02.1929.

⁴⁶⁰ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 30.11.1931.

⁴⁶¹ EK, nr 24, 13.07.1929, lk 192. Kiriku elu.

⁴⁶² EK, nr 33, 15.08.1929, lk 260-261. Muljeid Inglismaalt.

kokkusaamise tulemusel edastati ainult üks otsus, milleks oli palve Newcastle'i ümbruse kirikutel ühineda maailm rahu ja sõpruse idee levitamisel.⁴⁶³

Lisaks Newcastle'is peetud ettekannetele ja nendele järgnenud aruteludele toimus teaduslik seminar Cambridge'is, kuhu olid kutsutud Läänemerd ümbritsevate riikide ülikoolide esindajad. Silmas pidades EELK hilisemaid suhteid anglikaani kirikuga, võib seda konverentsi nimetada üheks esimeseks põhjalikumaks tutvumisürituseks. Teemad olid järgmised: luteri (Balti riikide) ja anglikaani kirikute võrdlusjooned; kiriku praegune seisukord ja ta vahekord rahva ja riigiga ning teiste usutunnistustega; kiriku ellu puutuvad probleemid nagu kiriku võimu ja vabaduse küsimus, kirikute kuulutamisfunktsioon (õpetus) ja kirikute preestriamet (hingehoiutöö). EELK poolseks referendiks oli siingi määratud Rahamägi. Kuigi tal ei olnud võimalik Inglismaale sõita, oli ta ettekande valmis kirjutanud ning see jõudis pärast pisikest segadust Cambridge'i.⁴⁶⁴

3.1.3. Eesti rahvuskomitee tegevus 1930. aastatel, töö rahvusvahelistel konverentsidel

1930. aastatel muutus poliitiline olukord üha keerulisemaks, tekkisid esimesed reaalsed relvakonfliktid, mis näitasid, kui habras oli saavutatud rahu, ühtlasi aga ka Rahvasteliidu suutmatust vahetalitajana käituda. Olukorda jälgiti, kritiseeriti, kuid reaalsel jõuga vahelesegamisvõimalust ei olnud liidule ette nähtud.⁴⁶⁵ Samuti toimus sel kümnendil justkui nagu üleeuroopaline riigikorra muutus. Enamikus Esimese maailmasõja tulemusel tekkinud riikides mindi demokraatlikult riigikorralt üle autoritaarsele valitsemisviisile. Samuti toimus mitmetes n-õ vanades Euroopa maades poliitilisel maastikul mitmeid ümbermängimisi. Kuna Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu oli oma eesmärgi – rahutöö – tõttu tihedalt seotud poliitilise tegevusega, siis muutus mõneti ka selle organisatsiooni tegevus. Nii nagu Rahvasteliidus, hakkas ka MRSEKK-s 1930. aastate lõpuks tekkima teatav äng kujunenud olukorra tõttu, mille vältimiseks ju sellised organisatsioonid loodud olid. Juba kümnendi alguses tekitasid desarmeerimisega seotud küsimuste arutelud

⁴⁶³ *Ibid.*

⁴⁶⁴ EK, nr 34, 22.08.1929, lk 267-268. Muljeid Inglismaalt.

⁴⁶⁵ 1930. aastate alguses seoses Jaapani sissetungiga Mandžuuriasse ja Itaalia poolse Abessiinia (Etioopia) vallutamise tekkis Rahvasteliidus sügav kriis, jõuti tõdemuseni, et Rahvasteliit polnud suuteline ellu viima seda, milleks ta loodud oli. Ainsaks võimaluseks sekkuda olid erinevad sanktsioonid, mis ei andnud reaalselt tulemust. Kümnendi teisel poolel oli liit juba niivõrd tähtsusetuks muutunud, et olulisi küsimusi seal enam ei arutatud. Made, lk 42.

lootusetu tunde, panustati endiselt Rahvasteliidule, mis pärast 1934. aasta desarmeerimiskonverentsi näitas oma täielikku jõuetust ka selle küsimuse lahendamisel. Samamoodi keskendus MRSEKK kümnendi esimestel aastatel justkui viimast jõudu kokku võttes desarmeerimisküsimusele.⁴⁶⁶ Maailmaliidus jätkati siiski ka hiljem teavitamistöega ja kirikutegelaste poolse valitsuste mõjutamisega. See oli tegevus, mille olulisust liidus palju rõhutati. Aastate jooksul nihkus teemadering aina rohkem usuühingutega seotud probleemide poole (näiteks minoriteetide ja usuvabadusega seotud küsimused) ning üha enam rõhku hakati panema noorsootööl. Viimase paremaks organiseerimiseks hakati moodustama oikumeenilise sõpruse edendamise noorsooringe.⁴⁶⁷ Kuigi maailmakonverentside roll oli endiselt suur ja peamised otsused ning arutelud toimusid just seal, tekitas religiooniga seotud probleemide üle arutlemine vajaduse regionaalsete konverentside korraldamise järele. Just sellistel kokkusaamistel oli usuvabaduse ja usuvähemuste küsimustega tutvumine lihtsam ja otstarbekam, et siis arutelu tulemusena tekkinud seisukohtadega esineda suurtel konverentsidel. Ka usuvähemuste probleem oli tihedalt seotud analoogsete vähemusküsimustega Rahvasteliidus. Siiski ei mõjutanud 1934. aastal Rahvasteliidus ummikusse jooksnud vähemuspoliitika koordineerimine MRSEKK-d. Näiteks Poola, mis 1934. aastal oli üks esimesi, kes vähemuslepingust lahti ütles, parandas usuvähemustega seotud probleeme just järgnevatel aastatel. Luterlaste olukord muutus mõneti paremaks pärast 1936. aasta seadust, kui suhted riigiga fikseeriti.⁴⁶⁸

Eesti Rahvuskomitee koosseisus toimus 1930. aastatel mitmeid muutusi. Kümnendi alguses vähenes Eduard Tennmanni roll.⁴⁶⁹ Kui enne oli tegemist olnud oikumeenilise liikumise peamise ideoloogiga Eestis, siis nüüd tõmbus ta tahaplaanile, kuigi ta oli endiselt ametis komitee sekretärina ja oli MRSEKK üks kaheksast ausekretärist.⁴⁷⁰ Samuti võttis ta osa 1931. aasta Cambridge'i konverentsist, mille teemaks oli „Kirikud ning desarmeerimise küsimus”. Ettekandeid peeti teemadel

⁴⁶⁶ Sild, Olaf. Kirikuloo viimane sõna. – Usuteadusline Ajakiri nr 1, 1934, lk 21.

⁴⁶⁷ Sild, Olaf. Kirikuloo viimane sõna. – Usuteadusline Ajakiri nr 3/4, 1931/1932, lk 189.

⁴⁶⁸ EK, nr 3, (679), 21.01.1937, lk 2. Evangeelse Augsburgi kiriiku vahekorra riigivalitsusega Poolas.

⁴⁶⁹ Õp Tennmann vallandati 1929. aastal Maarja Magdaleena koguduse õpetaja kohalt ning kuigi mõni aasta hiljem ta oma kohale ennistati, jättis asjade kõik Tennmanni tegevusele ja positsioonile oma jälje. Üha enam hakkas pärast Stockholmi konverentsi rahvusvahelise suhtlejana esile kerkima Rahamägi. Tennmanni ja Rahamägi suhetest ei ole peale rahu akadeemia ümber toimunud arusaamatuse teisi sarnaseid juhtumeid teada, pigem oli nende läbisaamine hea. Oma kohale komitee sekretärina jäi Tennmann kuni surmani 1936. aastal.

⁴⁷⁰ Tennmann, Eduard. Varjatud varandus. Koostaja Hando Runnel. Tartu, Ilmamaa, 1999, lk 536.

„Kiriku ja desarmeerimise küsimus”, „Natsionaalne julgeolek”, „Vabadus ja õigus ning konflikt natsionalismi ja internatsionalismi vahel”.⁴⁷¹

1932. aastal vahetus MRSEKK peasekretär. Sellesse ametisse valiti Henry-Louis Henriod, kes oli mitmeid aastaid olnud Kristliku Üliõpilaste Maailmaliidu sekretär. Ühtlasi oli ta ka liikumise *Life and Work* sekretär.⁴⁷² Seoses üliõpilasliikumisega oli ta 1924. aastal külastanud Eestit, kus oli kohtunud sama organisatsiooni Eestipoolse juhi Rahamägiga.⁴⁷³ Pärast piiskop Kuke surma loodi lisaks Eesti rahvuskomiteele rahvusnõukogu. Eesmärgiks oli oikumeenilist dialoogi EELK sees, aga ka teiste konfessioonidega, suurendada. Ümber vaadati ka komitee liikmete ülesanded. 1934. aasta lõpus toimunud koosolekul määrati esimeheks piiskop, abiesimeheks Jaan Lattik, laekuriks metropoliit Aleksander, sekretäri kohuseid täitis edasi Eduard Tennmann.⁴⁷⁴ Rahvusnõukogu, mis oli laiapõhjalisem organ, koosnes lisaks rahvuskomitee liikmetele, kes moodustasid nõukogu juhatuse, veel kolmest EELK esindajast, kellele lisandusid eraldi esindajad rootsi ja saksa praostkonnast. Kaks liiget määras nõukokku õigeusu kiriku sinod, üks liige nimetati Tartu Ülikooli usuteaduskonna poolt ning üks liige esindas noorsoo-organisatsioone. Viimasele kohale asus juba komitee liikmena tegev Jaak Taul.

Koosoleku ajaks oli selgunud, et regionaalkonverents peetakse järgneva aasta suvel või sügisel Tallinnas.⁴⁷⁵ Sama aasta augustis toimus Taanis täidesaatva komitee koosolek, millel valiti täidesaatva liikmeks piiskop Rahamägi, kelle ametiajaks määrati kaks aastat.⁴⁷⁶ Pärast Taani koosolekut asus uus peasekretär Henriod külastama Läänemere äärseid riike, seal hulgas Eestit. Seoses sellega palus ta piiskop Rahamägil kuulutada välja avalik kõnekoosolek, samuti soovis ta kohtumist kõikide kirikujuhtidega, kes olid huvitatud *Life and Work* liikumisest ja MRSEKK tegevusest. Plaanitud oli veeta üks päev Tallinnas ning üks päev Tartus.⁴⁷⁷ Henriod saabus Tallinnasse 25. septembril ning esines esimesel õhtul kinnisel koosolekul ettekandega

⁴⁷¹ EK, nr 21, 28.05.1931, lk 175. Kiriku elu.

⁴⁷² Sild, Olaf. Kirikuloo viimane sõna. – Usuteadusline Ajakiri nr 1, 1934, lk 21.

⁴⁷³ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 02.07.1934.

⁴⁷⁴ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 02.11.1934.

⁴⁷⁵ The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Annual report 1933-34, lk 3.

⁴⁷⁶ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 23.08.1934.

⁴⁷⁷ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 02.07.1934.

kahe organisatsiooni tööst ja eesmärkidest. Järgmisel päeval toimus NMKÜ ruumides avalik kõnekoosolek, teemaks „Rahvaste lähendamine kirikute kaudu”.⁴⁷⁸ Enne avalikku koosolekut oli toimunud samades ruumides koosolek väiksemale seltskonnale. Olulise edasiminekena võib nimetada kreeka-katoliku kiriku esindajate viibimist nimetatud kohtumisel. Peamiseks arutelu teemaks kujunes regionaalse konverentsiga seonduv.⁴⁷⁹ 27. septembril oli peasekretäri kohtumine piiskop Rahamägiga, pärast mida sõitis Henriod Tartusse, kus pidas samuti ettekande MRSEKK ja *Life and Work* liikumise tegevusest.⁴⁸⁰

3.1.3.1. Balti regionaalkonverents 1935. aastal, muudatused Eesti rahvuskomitees, Eesti rahvusnõukogu loomine

1934. aasta novembris toimunud rahvuskomitee koosolekul otsustati Balti regionaalkonverents pidada 1935. aasta septembri alguses. Osalejaid oodati lisaks Eestile, Lätist, Leedust, Soomest, Poolast, Taanist ja Rootsist, igast riigist neli isikut, kellele lisandus samuti igast riigist üks noorteorganisatsiooni esindaja. Lisaks neile oodati külalisi teistest piirkondlikest komiteedest, nii et kokku prognoositi umbes 50 osavõtjat.⁴⁸¹ Päevakorraküsimused olid järgmised: „Riik ja kirik”, „Kreeka-katoliku kiriku praegune seisukord”, „Kirikliku kristluse tähtsus tänapäeva küsimustes”, „Kohalikud ülevaated”.⁴⁸² Nagu näha, olid teemad traditsioonilised, ainult teine teema peegeldas ilmselt soojenenud suhteid kreeka-katoliku kirikuga, kellega püüti oikumeenilist dialoogi arendada.

Regionaalsete konverentside korraldamine polnud kunagi ainult rahvuskomiteede pädevusse kuuluv ülesanne, vaid seda koordineeriti enamasti kas peasekretäri või ausekretäride poolt. Balti regionaalkonverentsi korraldustöö peamiseks juhiks kujunes Saksa komitee sekretär Friedrich Siegmund-Schultze. Täidesaatva komitee istungi järel, mis toimus 1935. aasta jaanuari alguses, teatas Siegmund-Schultze Eesti korraldajatele oma ettepanekutest, mis olid ühtlasi olnud arutlusel täidesaatva komitee istungil. Ta lisas Eesti komitee pakutud teemadele kaks

⁴⁷⁸ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 24.09.1934.

⁴⁷⁹ EK, nr 41, 11.10.1934, lk 325. Üleilmlise Liidu rahvusvahelise sõpruse edendamiseks kirikute kaudu ning „Elu ja töö” rahvusvaheline konverents peetakse eeloleval suvel Eestis.

⁴⁸⁰ *Ibid.*

⁴⁸¹ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 02.11.1934.

⁴⁸² EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 07.01.1935.

MRSEKK jaoks üldiselt olulist teemat, milleks olid vähemuste küsimus ja kirikute olukord Nõukogude Liidus. Samuti esitas ta soovitus, kes võiksid nendel teemadel referentidena ette astuda. Teiseks oluliseks muutuseks oli osalejateringi vähendamine. Kuna Leedu ja Poola ei asunud Saksa komitee sekretäri arvates Baltikumis, samuti oli raskendatud nende kirikutegelaste reisimine, soovitas ta nende riikide kirikute esindajaid konverentsile mitte kutsuda. Ta väitis, et niikuinii toimub lähiajal Tšehhoslovakkia ja Ungari komiteede poolt organiseeritud konverents, millest Leedu ja Poola kirikute esindajatel on otstarbekam osa võtta. Kolmanda muudatusena pani Siegmund-Schultze ette kaasata ka *Life and Work* liikumise tegelasi ning kuna Eesti oli MRSEKK juhtidele silma paistnud heade suhete poolest õigeusu kirikuga, siis soovitas asekreter esitada kutse ka mõnele liiduga koostööd tegevale õigeusu kiriku vaimulikule (nimetas näiteks professor Zanderit Pariisist).⁴⁸³

Umbes samal ajal selgus uue Eesti rahvusnõukogu koosseis. Õigeusu kiriku poolt määrati sinna sinodi poolt Voldemar Päts, Narva (Vene) piiskopkonna poolt preester Georg Aleksejev. Komiteesse kuulus teatavasti metropoliit Aleksander. EELK esindajateks määrati konsistoriumi istungil õpetajad Kubu, Aunver ja Tallmeister.⁴⁸⁴ Saksa praostkonna esindajaks nimetati õpetaja Samuel Eberhard, Rootsi praostkonna esindajaks aga praost Hjalmar Pöhl.⁴⁸⁵ Ülikool ei olnud oma esindajat nõukokku määranud. Sel teemal pöördus piiskop rahvuskomitee sekretäri poole 1935. aasta juulis, kuid olukord selle tulemusel ei muutunud.⁴⁸⁶ Usuteaduskond polnud sellisest koostööst ilmselt huvitatud. Hiljem asendati Saksa praostkonna esindaja, uueks liikmeks sai praost Mühlen.⁴⁸⁷

Piiskop Rahamägi oli Siegmund-Schultze ettepanekutega üldjoontes nõus, kuigi avaldas omalt poolt endiselt lootust ka Leedu ja Poola kirikute esindajaid konverentsil näha. Kokku oli lepitud ka referendis, kes oleks valmis kõnelema

⁴⁸³ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936.31.01.1935.

⁴⁸⁴ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 17.01.1935.

⁴⁸⁵ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 21.02.1935.

⁴⁸⁶ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 04.07.1935.

⁴⁸⁷ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 17.08.1935.

Nõukogude Liidu olude kohta. Selleks oli Eesti rahvuskomitee sekretär õpetaja Tennmann.⁴⁸⁸

Kuu aega enne regionaalkonverentsi toimus MRSEKK rahvusvahelise komitee kokkusaamine Chamby Montreaux's. Sellesisulise kutse esitas peasekretär Henriod Eesti rahvuskomitee esimehele juba 1935. aasta jaanuaris, täpsustades seda sama aasta juunis. Konverentsil loodeti näha kõiki Eesti komitee saadikuid, kuigi kõik kulud kaeti ainult ühele isikule. Ülejäänud pidid sõidu eest ise maksma. Piiskop Rahamägi arvates aitas reisikulude katteks mõeldud summast aga vähemalt kahele inimesele.⁴⁸⁹ Sellega seoses kogunes 10. juulil Eesti rahvusnõukogu. Päevakorras oli delegaatide valimine ning regionaalkonverentsi ettevalmistava toimkonna moodustamine. Chamby konverentsile otsustati läkitada õp Lattik ja Tennmann. Regionaalkonverentsi ettevalmistavasse toimkonda määrati õpetajad Kubu, Tallmeister, preester Aleksejev ning õp Sommer *Life and Work*'i poolt. Sekretär Tennmann palus komiteel esitada lähemal ajal nõukogu põhikirja kava.⁴⁹⁰

Šveitsis Chambys kokku kutsutud rahvusvahelise komitee koosolek toimus muutunud poliitilises situatsioonis. Esimesed reaalsed konfliktid olid proovile pannud rahu tähenduse Euroopas. Itaalia agressiivne käitumine Etioopia suhtes pakkus kohtumisel kõige enam kõneainet. Ka teemade rõhuasetus oli oluliselt muutunud. Nii tulid ettekandmisele sellised teemad nagu „Kas kirikutel on üksikutel kristlastel on vastutust poliitiliste küsimuste ees?“, „Kirikud ja praegune situatsioon“, „Mis alternatiivi peaks välja pakkuma nendele, kellel on südametunnistuse vastu sõjaväeteenistus?“⁴⁹¹ Samas ei olnud kavast kadunud MRSEKK üks peamisi küsimusi, milleks oli vähemuste probleem. Küsimuses Itaalia käitumise kohta jagunesid delegaadid kaheks. Oli neid, kes pidasid Rahvasteliidu sanktsioone Itaalia suhtes õigustatuks. Teised arvasid, et Rahvasteliidul tuleks küll oma kaotusega selles küsimuses leppida, kuid igal juhul peaks edaspidi Rahvasteliidule panustama ja seda tugevdama, sest selles nähti ainsat garantiid rahu säilimiseks.⁴⁹²

⁴⁸⁸ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 25.02.1935.

⁴⁸⁹ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936.07.06.1935.

⁴⁹⁰ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 10.07.1935.

⁴⁹¹ The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Annual report 1935-1936, lk 1.

⁴⁹² *Ibid.*, lk 18.

Balti regionaalkonverents toimus 3.–6. septembrini Tallinnas NMKÜ saalis. Programm koosnes hommikupoolisel ajal toimuvatest ettekannetest ja pärastlõunastest ekskursioonidest. Osalejaid oli kokku 34: Soomest prof Alanen, piiskop Bonsdorff ja dr Paunu; Lätist peapiiskop Grünberg, praost Irbe, preester Janson, üliõpilane Ozols, õpetaja Poelchau ja jutlustaja Redin; Leedust dr Ycas; Rootsist õpetaja Ankar ja Hendrikson, prof Neuman ja õpetaja Karlström; liidu juhatusest Siegmund-Schultze, Schönfeld ja oikumeenilise pressis ja teadetebüroo sekretär Weymarn.⁴⁹³ Puudusid Taani esindajad. Osalejate konfessionaalse kuuluvuse kohta on oluline märkida, et esimest korda võeti Eestis lugupidamisega vastu külalised, kes kuulusid metodisti ja baptisti usuühingutesse.⁴⁹⁴ Nende konfessioonide Eesti esindajad konverentsist aga osa ei võtnud.

Esimesel kahel päeval kujunes keskseks teemaks kristlike kirikute olukord Nõukogude Liidus. Ettekandeid pidasid Eesti komitee sekretär Eduard Tennmann, kes kõneles bolševismi vaenulikkusest religioonide suhtes, sarnasel teemal kõneles ka Läti praost Irbe. Viimane oli MRSEKK ülesandel antud teemaga mõnda aega tegelenud ning pidas ettekande teemal „Kiriku tagakiusamine Nõukogude Liidus”. Järgneva diskussiooni jooksul nentis Irbe, et protestide ja uuele võimule sümpaatiat näitamise aeg on möödas ning soovitas kiiremas korras moodustada õigeusu, anglikaani, luterlaste ja reformeeritud kiriku esindajatest delegatsioon, mis külastaks MRSEKK ülesandel Moskvat. Selle ettevalmistamiseks oli moodustatud juba komisjon.⁴⁹⁵ Samuti peeti mõistlikuks saata Venemaale reaalselt, majanduslikku abi.

Päevakorras asus ka Läänemere äärsete riikide kirikute tutvustamine. Rahamägi esines tutvustava ettekandega, kus puudutas rahvusvähemuste teemat ja kiriku jagunemist rahvuste järgi. Teiste suuremate usuühendustena mainis piiskop kreeka õigeusklikke, katoliiklasi ja baptiste, kusjuures rõhutas, et nendega tuleks koostööd arendada. Metropoliit Aleksander esitas õigeusu kirikut tutvustava ettekande, kus nimetati kõige suurema raskusena oma õppeasutuse puudumist, mis Petseri vaimuliku seminari asutamisega ületatud sai.⁴⁹⁶ Saksa praostkonna esindaja praost Mühlen esines ettekandega saksa koguduste ja laiemalt rahvuslike vähemuste käekäigu kohta Eestis. Kuigi piiskoplik toomkirik ei olnud juba kümme aastat saksa

⁴⁹³ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. Balti regionaalkonverentsi protokoll, lk 1.

⁴⁹⁴ EK, nr 36, 05.09.1935, lk 5. Maailmaliidu sekretäri arvamusi rahuküsimusest.

⁴⁹⁵ *Ibid.*, lk 2.

⁴⁹⁶ *Ibid.*, lk 3.

koguduse käes, ei jätnud Mühlen kiriku ümber toimunud skandaali mainimata. Pigem vastupidi, tema ettekanne oligi peamiselt sellele üles ehitatud. Soome kiriku olukorra kohta pidas ettekande dr Paunu, puudutades sel hetkel Soomes aktuaalseid anglikaani ja luteri kirikute vahelisi kokkuleppeid. Samuti pidas ettekande Leedu kirikut esindanud dr Ycas.⁴⁹⁷

Konverents otsustas Venemaa küsimusega edasi tegeleda, et 1937. aasta maailmakonverentsi ajaks saaks kujundada välja seisukoha, mispeale võtaks seisukoha ka MRSEKK rahvusvaheline komitee. Moskvasse lähetatava uurimiskomisjoni tegevus loodeti siiski käivitada enne 1937. aastat, et maailmakonverentsil oleks selle tulemused kättesaadavad. Samuti otsustati moodustada komitee ülesandega konverentsi otsuste põhjal tööd jätkata ning Balti riikide vahel süvendada.⁴⁹⁸

Intervjuus Eesti Kirikule sõnas maailmaliidu sekretär Siegmund Schultze, et sõda on praeguses olukorras tõenäoline ning Rahvasteliidul ei ole mingisugust võimalust seda ära hoida. Samas rõhutas ta, et MRSEKK töö peab jätkuma ning usuvabaduse koha pealt on palju ära tehtud ning palju veel teha. Näitena tõi ta Poola küsimuse, mis sel hetkel veel positiivse lahenduseta oli.⁴⁹⁹

Lühikene ülevaade anti Balti regionaalkonverentsist mitmetes suurtes MRSEKK väljaannetes nagu Kirchen am Werk ja Oekumenischen Jahrbuch für 1934/35. Maailmaliidu sekretär rõhutas oma 1935. aasta raportis Eestis eksisteerivaid häid suhteid õigeusklike ja luterlaste vahel, mille tunnistuseks peeti konverentsi ajal jumalateenistus ka kreeka-õigeusu kirikus. Konverentsi peeti üldjoontes väga tulemuslikuks.⁵⁰⁰

3.1.3.2. Maailmaliidu tegevus pärast regionaalkonverentsi

Kõige tihedamalt pidas koosolekuid MRSEKK täidesaatev komitee, mis kogunes vähemalt ühe korra, tavaliselt aga mitu korda aastas. Kuna *Life and Work* liikumise tegelased olid suurel määral samad, kes juhtisid maailmaliitu, siis toimusid kahe organisatsiooni koosolekud tihti samal ajal. Ka piiskop Rahamägi oli teatavasti Fanö konverentsil 1934. aastal valitud täidesaateva komitee liikmeks. 1936. aasta

⁴⁹⁷ *Ibid.*, lk 4.

⁴⁹⁸ EK, nr 37, 12.09.1935, lk 3. Maailmaliidu Balti regionaalkonverentsi otsusi.

⁴⁹⁹ EK, nr 36, 05.09.1935, lk 5. Maailmaliidu sekretäri arvamusi rahuküsimusest.

⁵⁰⁰ The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Annual report 1935-1936, lk 64.

jaanuaris Londonis toimunud koosolekule piiskop Rahamägi aga ei läinud.⁵⁰¹ Samuti ei olnud tal võimalik külastada istungit 1937. aasta alguses, tuues põhjuseks Eestis esimesele istungile kokkutuleva parlamendi töös osalemise.⁵⁰² Siinse rahvuskomitee tegevus oli 1936. aastal loid, taastuti ilmselt eelneval aastal toimunud konverentsist, samuti oli see aasta rikas muude välissuhetes olulist rolli mänginud sündmuste poolest. Siiski sai piiskop aega osa võtta 1936. aasta augustis Chambys toimunud vähemuskomisjoni istungist.⁵⁰³ Rahvusvahelist suhtlust pidas komitee sekretär, kelle peamiseks ülesandeks see ju õigupoolest ka oli. 1936. aastal, kui Itaalia oli Etioopia vallutanud, paluti rahvuskomiteedel agressiooni kohta seisukoht võtta. Eesti komitee sekretär Tennmann avaldas kirjas liidu juhatusele, et Itaalia-Abessiinia asi tundub Eesti komiteele liiga kaugel olevat ja kuna puudub piisav informatsioon, siis seiskohta ei ole kujundatud.⁵⁰⁴ MRSEKK aruandest selgub, et Eesti oli ainus, kes ses küsimuses niimoodi talitas.⁵⁰⁵

1936. aastal surid MRSEKK president Taani piiskop Ammundsen ja Eesti komitee sekretär õpetaja Tennmann. Neid mälestati nii täidesaatva komitee koosolekul kui ka 1937. aasta maailmakonverentsil. Eesti komiteele oli vaja valida uus sekretär. Eesti rahvusnõukogu, kes pidi komitee sekretäri valima, kogunes istungile 1937. aasta aprillis. Päevakorda kuulusid lisaks sekretäri valimisele ka juba pikka aega lahenduseta põhikirja küsimus ning konverentsidest osavõtmise küsimus.⁵⁰⁶ Põhikirja küsimuses otsustati edasi töötada, projekt oli juba mõnda aega koostamisel. Sekretäriks otsustati valida Jaak Taul, kes oli aastate jooksul kujunenud Tennmanni mantlipärijaks. Tema esimeseks tööks oli aastaaruande saatmine liidu juhatusele ning laokile jäänud asjaajamise korrastamine. Samuti oli vaja kiiremas korras anda teada, kes sõidavad 1937. aastal Inglismaale konverentsile.⁵⁰⁷

⁵⁰¹ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 24.12.1935.

⁵⁰² EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. 1937-1938. 01.02.1937.

⁵⁰³ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. 1937-1938. 30.09.1938.

⁵⁰⁴ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 13.07.1936.

⁵⁰⁵ The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Annual report 1935-1936, Genf, International Office, 1936, lk 30.

⁵⁰⁶ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. 1937-1938. 31.03.1937.

⁵⁰⁷ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. 1937-1938. 17.05.1937.

3.1.3.3. Rahvusvaheline Ühinemine Rahu Heaks ja MRSEKK

1936. aastal pöördus MRSEKK poole organisatsioon nimega Rahvusvaheline Ühinemine Rahu Heaks⁵⁰⁸ Viimane soovis liiduga ühendusse astuda, et üheskoos rahutööga tegeleda. Antud küsimust arutati liidu juhatuse koosolekul 1936. aasta augustis ja otsustati see edasi anda rahvuskomiteedele hinnangu andmiseks. Liidule väga palju valikuid ei jäetud, sest eitava vastuse korral oleks seda tõlgendatud kui kogu eelneva rahutöö reetmist. Töötasid ju kaks organisatsiooni ühise eesmärgi nimel, mistõttu koostöö oleks olnud äärmiselt loogiline samm.⁵⁰⁹

Organisatsioon Rahvusvaheline Ühinemine Rahu Heaks oli ametlikult loodud 1936. aastal. Rahvasteliidu positsioon olevat alati sõltunud rahva toetusest ja alates 1931. aastast oli selge, et rahuküsimuste arutlemiseks ja kitsaskohtadest teavitamiseks ei olnud piisavalt palju tehtud. Seepärast kerkis 1935. aastal idee asutada rahvusvaheliste ja rahvuslike organisatsioonide loomise kaudu suurem võimalus inimeste harimiseks ja propagandaga tegelemiseks. Esimene rahvusvaheline konverents peeti 1936. aasta märtsis Brüsselis.⁵¹⁰

EELK ja Eesti rahvuskomitee suhtumine oli selle organisatsiooni suhtes mõõdukalt positiivne. See tähendab, et ürituse üllast eesmärki toetati küll suusõnaliselt, kuid ühelgi konverentsil Eesti rahvuskomitee esindajad ei käinud. Küll aga külastasid neid mõned Eesti poliitikud ja diplomaadid. Eestis loodi rahuorganisatsiooni toetuseks ka komitee, mille juures oli oluliseks asjaajajaks professor Ants Piip.⁵¹¹ 1936. aasta septembris toimunud konverentsile esitati piiskop Rahamägile kutse, kuid viimane keeldus sellest viisakalt. Rahamägi olulisus seisnes lisaks positsioonile luteri kirikus ilmselt ka tema kuulumises MRSEKK täidesaatva komitee koosseisu.

Tegemist oli tõelise propagandaorganisatsiooniga, mis tegeles nii trükiste ja filmidega, kui ka kõnekoosolekute korraldamisega. Olulisel kohal olid selles organisatsioonis ka ametiühingud. Eestit külastas selle organisatsiooni üks juhte William E. Dodd Jr., kes kohtus oma visiidi ajal ka piiskop Rahamägiga. Viimane oli oma toetust küll organisatsioonile lubanud, kuid kurtis rahaliste raskuste üle, mistõttu

⁵⁰⁸ Inglise keeles *International Peace Campaign*.

⁵⁰⁹ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936. 09.09.1936.

⁵¹⁰ EELKKA, Rahvusvaheline Ühinemine Rahu Heaks 1936–1937. Memorandum concerning the history, present position and future of The International Peace Campaign.

⁵¹¹ EELKKA, Rahvusvaheline Ühinemine Rahu Heaks 1936-1937. 17.10.1936.

rahvusvaheliste konverentside külastamine polnud seni olnud võimalik.⁵¹² Balti riikides oli selle organisatsiooni populaarsus üldiselt tagasihoidlik, kuigi aja jooksul täheldati selle teatavat kasvu. 1937. aasta veebruaris esitas Dodd Jr. Rahamägil kutse võtta osa märtsikuus Genfis toimuvast rahvusvahelise komitee koosolekust. Kirjas lubati vajaduse korral katta ka sõidu- ja elamiskulud. Vahepeal oli organisatsioon saanud tunnustuse Rahvasteliidult, mis selle autoriteeti mõneti tugevdas.⁵¹³ Piiskop Rahamägi vastas aga kutsele eitavalt, põhjendades seda tiheda töögraafikuga ning lubas ühendusse astuda professor Piibuga.⁵¹⁴ Ka Piip, kes oli muuhulgas ka 1937. aasta suvel toimuma pidanud Balti rahukonverentsi üks peamisi organisaatoreid, vastas Doddi kutsele eitavalt.⁵¹⁵

1937. aasta juunis anti Eesti rahvuskomiteele ülesandeks kujundada seisukoht ühendusse astumise kohta rahvusvahelise rahuorganisatsiooniga. Selle ülesande võttis enda peale õp Taul, kes oli ka mõni aeg varem määratud MRSEKK saadikuks Inglismaal toimuvale konverentsile, kus vastav teema pidi arutlusele tulema. Taul kirjutas sellest kahele Eesti komitee liikmele. Õpetaja Lattik vastas koostöö suhtes jaatavalt, metropoliit Aleksander seevastu eitavalt. Kuna komitee sekretär õpetaja Taul oli ise pigem pooldaval seisukohal, siis saatis ta MRSEKK juhatusel kirja, milles avaldas ideele koostöö edendamise kohta poolehoidu.⁵¹⁶

Kuigi Eesti rahvuskomitee oli koostööd toetanud, otsustas MRSEKK juhatus teisiti. Esmalt asuti 1936. aasta augustis toimunud juhatuse koosolekul Chambys rahvusvahelist ühinemist rahu heaks toetama. Selle poolt hääletasid 23 saadikut, kümme olid vastu. Brüsseli septembrikuu koosolekule otsustati saata kaks delegaati, et selgitada liikumise motiive. Augustis vastu võetud otsus lubati pärast rahuorganisatsiooni koosolekut ümber vaadata. Koostööd puudutav temaatika kerkiski uuesti üles 1937. aasta juulis. Toimus lühike arutelu, pärast mida võeti vastu järgnev resolutsioon: „Maailmaliit tänab organisatsiooni Rahvusvaheline Ühinemine Rahu Heaks kutse eest liikumisega ühineda, kuid kuna maailmaliit on organisatsioon, mis

⁵¹² EELKKA, Rahvusvaheline Ühinemine Rahu Heaks 1936-1937. 17.02.1937.

⁵¹³ *Ibid.*

⁵¹⁴ EELKKA, Rahvusvaheline Ühinemine Rahu Heaks 1936-1937. 20.02.1937.

⁵¹⁵ EELKKA, Rahvusvaheline Ühinemine Rahu Heaks 1936-1937.11.03.1937.

⁵¹⁶ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. 1937-1938. 29.06.1937.

on pühendunud tööle kirikute kaudu, siis ei saa ta ametlikult anda oma poolehoidu”.⁵¹⁷

Sellega lõppes MRSEKK rahvusvaheliste komiteede ametlik koostöö selle rahuorganisatsiooniga. Eesti komitee oli samuti vastu võetud resolutsiooniga nõustunud, ega jätkanud edaspidi koostööd.⁵¹⁸

3.1.3.4. MRSEKK tegevus 1930. aastate lõpus, Balti regionaal- konverents 1939. aastal

1937. aasta oli kümnendi üks tihedamaid konverentsiaastaid. Kusjuures kolme suure oikumeenilise organisatsiooni – *Life and Work*, *Faith and Order* ja Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu – konverentsid peeti mõne kuu jooksul, ja kõik need toimusid Suurbritannias. Eesti rahvuskomitee esimehele anti teada, et MRSEKK täidesaatva komitee koosolek toimub pärast *Life and Work* maailmakonverentsi Oxfordis. Kogunemispaiagaks oli määratud Elfinward, mis asus saja kilomeetri kaugusel Londonist.⁵¹⁹ Eesti rahvusnõukogu koosolek peeti 3. aprillil 1937. aastal. Seal oli muu hulgas arutlusel konverentsist osavõtmise küsimus, otsust aga ei tehtud. Isegi maikuuks ei olnud veel selge, kes täidesaatva komitee istungile sõidab. Sellega seoses palus komitee sekretär õp Taul piiskopil kiiremas korras teavitada Inglismaale sõitjate nimed.⁵²⁰ Lõpuks organiseeriti küsimus nii, et *Life and Work* maailmakonverentsist, mis toimus 12.–26. juulini Oxfordis, võttis osa piiskop Rahamägi, MRSEKK täidesaatva komitee istungile Elfinwardi sõitis aga komitee sekretär õpetaja Taul.⁵²¹ Koosolekul käsitleti rahvusvahelise komiteega seotud küsimusi, mis pidi kokku tulema 1938. aastal Norras. Samuti suhete kujundamist ja suhteid planeeritava Kirikute Maailmanõukoguga, mille konsultatiivgrupp juba mõnda aega töötas. Loomulikult olid arutlusel ka jooksvad küsimused nagu regionaalkonverentside korraldamine, vähemuste küsimus Poolas, Austrias,

⁵¹⁷ Handbook of The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Genf, International Office, 1938, lk 70.

⁵¹⁸ *Ibid.*, 120.

⁵¹⁹ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. 1937-1938. 10.03.1937.

⁵²⁰ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. 1937-1938. 17.05.1937.

⁵²¹ EK, nr 29 (678), 22.07.1937, lk 1. Kirikliku sõpruse maailmaliidu nõupidamine Inglismaal.

Prantsusmaal, põgenike küsimus ja suhted organisatsiooniga rahvusvaheline ühinemine rahu heaks.⁵²²

Eesti rahvuskomitee kogunes oma järgmisele istungile mõned kuud pärast Inglismaa konverentsi. Ülevaate täidesaatva komitee istungist andis õpetaja Taul, paika pandi rahupüha pidamise aeg, milleks oli traditsiooniliselt teine adventipüha. Arutleti Eesti rahvusnõukogu põhikirja küsimuse üle, mille projekt oli lõpuks valmis saanud. See oli vaja veel ainult vastu võtta ning esitada kinnitamiseks siseministrile.⁵²³

1930. aastatel oli aktiivsemalt rõhku hakatud panema noorsootööle. Nii oli korraldatud konverentse, trükitud raamatuid ja brošüüre. Eestis oli MRSEKK noorsootöö sekretariaadi partneriks noorsootöö keskus, eraldi noorsookomiteed Eestis ei moodustatud. 1938. aasta aprillis tuli neil võõrustada liidu noorsootöö peasekretäri Edvin Espyt, kes oli vastavale ametikohale asunud 1936. aastal, kui nimetatud koht oli loodud.⁵²⁴ Esimesest jaanuarist 1938 asus suurenenud töömahu tõttu tööle ka abisekretär. Eesmärgid olid noorsootöö komiteel samad, mis kogu liidul. Korraldati regionaalseid noortekonverentse, samuti noortekomiteede liidrite iga-aastaseid ülemaailmseid konverentse, tegeldi aktiivse teavitustööga. 1938. aasta noortekonverentsist, mis oli ette nähtud ette valmistama 1939. aastal Hollandis toimuma pidanud ülemaailmset konverentsi, võttis osa ka Eesti esindaja, kelleks oli magister Karl Tiit.⁵²⁵

Eesti Rahvusnõukogu ja komitee raames tegeldi 1930. aastate lõpus veel mitme aktuaalse küsimusega. Ühe olulisema tegevusena tuleb mainida piiskop Rahamägi rolli Kaunase ülikooli usuteaduskonna taasavamise küsimuses. Sel teemal olid Leedu evangeelse kiriku esindajad pöördunud Saksa komitee sekretäri Siegmund-Schultze poole, kes omakorda asus kirjavahetusse Rahamägiga. Leedu evangeelsete kirikute juhid pidasid usuteaduskonna riigipoolse toetuse kaotamist ja selle sulgemist jesuiitide pikka aega kestnud mõjutustöö tulemuseks.⁵²⁶ Kuigi Saksa sekretär külastas

⁵²² Handbook of The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Genf, International Office, 1938, lk 68.

⁵²³ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. 1937-1938. 11.11.1937.

⁵²⁴ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. 1937-1938. 01.12.1937.

⁵²⁵ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. 1937-1938. 20.08.1938.

⁵²⁶ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. 1937-1938. 21.01.1938.

Leedut ja kohtus selle komitee liikmetega, kus muu hulgas arutati usuteaduskonna uuesti avamise võimalikkust, ei muutunud selle tulemusena midagi. Visiidil Kaunasesse kohtus Siegmund-Schultze ka Leedu presidendi Antanas Smetonaga, kes oli aastate jooksul MRSEKK tegemistesse positiivselt suhtunud. Ka pikk vestlus ilmaliidu sekretäri ja presidendi vahel ei andnud loodetud tulemust. Teaduskonna taasavamise toetuseks oli algatatud isegi allkirjade kogumise kampaania, mille tulemusel saadi paljude Euroopa ülikoolide ja evangeelsete kirikute juhtide toetus antud küsimuses. Olukord aga ei paranenud ning mõjutas kiriku ja riigi suhteid ka edasipidi.⁵²⁷

Eesti rahvusnõukogu põhikiri otsustati kinnitada 1. märtsil 1938. aastal toimunud koosolekul.⁵²⁸ Kui enne oli eksisteerinud nii Eesti rahvuskomitee kui ka rahvusnõukogu, siis nime poolest jäi uue põhikirja järgi alles ainult rahvusnõukogu, mille juhtivorganiks kujunes selle juhatus. Sisuliselt oli koosnes aga juhatus endistest komitee liikmetest, nii et põhikirja vastuvõtmise ajal otsustati juhatus mitte valida, vaid tööd jätkas sama koosseis.⁵²⁹ Rahvusnõukogu eesmärged oli viis:

- 1) Edendada rahvusvahelist sõprust ja rahu.
- 2) Aidata kaasa rahvusvahelise ulatusega sotsiaalsete ja majanduslike probleemide lahendamisele.
- 3) Uurida riigi, rahvuse ja ühiskonna probleeme.
- 4) Arendada koostööd kirikute ja usuühingute vahel Eestis.
- 5) Arendada koostööd ja sõprust rahvuste vahel Eestis.

Seatud eesmärkide saavutamiseks lubas rahvusnõukogu koondada kõikide kirikute ja usuühingute esindajad, korraldada konverentse, anda välja raamatuid, brošüüre ja ajakirju, korraldada korjandusi ja võtta vastu annetusi, võtta osa sarnaseid eesmärged taotlevate liitude tööst ning korraldada jumalateenistusi ja kõnekoosolekuid.⁵³⁰ Oluline oli põhikirja sisse kirjutatud avatus teiste usuühingute suhtes, kellele anti liitumisel nõukogus üks liikmekoht. Vastuvõetud põhikiri edastati siseministrile.

Samal koosolekul määrati rahvusvahelise komitee Eesti liikmed, kelleks olid piiskop Rahamägi, metropoliit Aleksander, praost Lattik ja õpetaja Taul. MRSEKK

⁵²⁷ Handbook of The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Genf, International Office, 1938, lk 134-135.

⁵²⁸ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1937-1938. 15.03.1938.

⁵²⁹ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1937-1938. 01.03.1938.

⁵³⁰ *Ibid.*

juhatuse liikmeteks valiti EELK piiskop, tema asetäitjaks õpetaja Taul. Päevakorras oli ka küsimus, kes külastavad Norras, Larvikis, 23.–29. augustil 1938. aastal toimuvat rahvusvahelise komitee istungit. Delefaatideks määrati piiskop Rahamägi ja õpetajad Lattik ning Taul. Lisaks oli rootsi praostkonnal õigus määrata oma esindaja.⁵³¹

Siseminister edastas rahvusnõukogule otsuse 1938. aasta juuni lõpus. Kuna minister ei näinud Kirikute ja usuühingute seaduses võimalust kirikute vahel sellise organisatsiooni moodustamiseks, siis otsustas ta registreerimisavalduse tagasi lükata.⁵³² Otsus võeti teatavaks. Kuna küsimuse lahendamine pidurdus pärast eitavat otsust, siis okupatsioonieelsel perioodil rahvusnõukogu põhikirja registreerida ei õnnestunudki. Kõige olulisemaks organiks jäi välissuhtluses endiselt Eesti rahvuskomitee, mis tegutses edasi samadel alustel, st endiselt ilma põhikirjata. Ilmselt ei olnud usuühingute ühinemine kindla organisatsiooni ümber vajalik, võib-olla peeti seda isegi ohtlikuks. Võib-olla olid selle taga aga lihtsalt EELK ja riigi üha halvenevad suhted.

Larviki konverentsile otsustas piiskop Rahamägi mitte sõita, seda külastasid õpetajad Lattik, Pöhl ja Taul. Nagu eelpool mainitud, sõitis noortekonverentsile, mis pidi toimuma kohe pärast rahvusvahelise komitee koosolekut, Karl Tiit.⁵³³ Loobunud oli desarmeerimisküsimusest ja sõja vältimist puudutavatest teemadest. 1938. aasta oli aastaks, mil Saksamaa nihutas teiste Euroopa riikide taluvuspiiri jällegi pisut kaugemale. Sõja puhkemine oli ainult aja küsimus. Nii tegeldi konverentsil vähemusküsimustega, mille suhtes MRSEKK oli saavutanud teatud tulemusi, ning mis liitu tõepoolest otseselt puudutas. Teise olulise küsimusena käsitleti põgenikeprobleemi. Mõlema teema arutelu tulemusena esitati maailma ajakirjandusele ja riikide valitsustele kaks resolutsiooni, milles väljendati oma sügavat nõrdimust tänapäeva riikide poolt tekitatud kujuteldamatu ohu pärast, mis MRSEKK arvates oleks pidanud kaasaegsetele riikidele võõras olema.⁵³⁴ Piiskop Rahamägi oli täidesaatva komisjoni liikme kohalt vabastatud ja töötas alates 1938. aastast vähemustekomisjonis. Sellega seoses palus sekretär Siegmund-Schultze EELK

⁵³¹ *Ibid.*

⁵³² EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1937-1938. 30.06.1938.

⁵³³ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1937-1938. 20.08.1938.

⁵³⁴ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1937-1938. 27.08.1938.

piiskopil kui vähemuskomitee liikmel MRSEKK-d abistada põgenikeküsimuse lahendamisel. Rahamägi aga vastas, et kuigi ta on rõõmuga nõus osalema komitee istungitel ja igati kaasa aitama, ei näe ta Eesti rahvusnõukogu poolt mingit võimalust põgenikeprobleemi suhtes midagi ette võtta.⁵³⁵

Aastal, mil algas Teine maailmasõda, toimus Eesti rahvuskomitee jaoks kaks olulist sündmust. Esiteks tähistati maailmaliidu 25. aastast tegevusjuubelit, teiseks peeti Riias Balti regionaalkonverents. Juubelikonverents toimus Genfis, kus oli kogu tegutsemisaja jooksul asunud MRSEKK keskus. Eesti rahvusnõukogu poolt oli kutsutud esimees, kuid tema jaoks keerulisel ajal otsustas ta saata oma asetäitja õpetaja Tauli.⁵³⁶ Kongress oli pidulik, meeleolu tõine. Liikmesriikide komiteede juhid andsid ülevaate oma komitee töö kohta. Skandinaavia ja Balti riikide eest kõneleja andis selle regiooni kirikute kohta väga hea hinnangu, ainsa raskusena mainis Leedu kiriku olukorda.⁵³⁷ Eriliselt rõhutati edusamme noorsootöös, mille tipuks oli 1939. aastal Amsterdamis toimunud noortekonverents.⁵³⁸

Viimaseks suuremaks kokkusaamiseks enne Teist maailmasõda kujunes teine Balti regionaalkonverents, mis toimus 1939. aasta juunis Riias. Nagu esimese sellise ürituse puhul, oli ka seekordse konverentsi korraldamisel oluline roll Saksa komitee sekretäril Siegmund-Schultzel. Piiskop Rahamägi teatas Eest komitee poolt, et osa võtavad metropoliit Aleksander, praost Lattik, õpetaja Taul ja ilmselt keegi Saksa praostkonna esindaja.⁵³⁹ Hiljem osalejate nimekiri pisut muutus. Probleem tekkis seoses ettekannetega. Kuigi juba Larviki konverentsil olid õpetaja Taul ja praost Irbe kokku leppinud regionaalkonverentsi kavas ja üldteemades, jäi eestlaste ettekandja ja teema nimi pikka aega lahtiseks.⁵⁴⁰ Veel juuni alguses ei olnud selge, kas eestlased on võimelised referaadiga esinema või mitte. Komitee sekretär soovitas Rahamägile, et piiskop ise või õpetaja Tallmeister võiksid ettekandega esineda, kuid piiskop andis mõni aeg hiljem praost Irbele adresseeritud kirjas teada, et kuna informatsioon esinemise kohta temani nii hilja jõudis, ei ole ta enam võimeline midagi ette võtma.⁵⁴¹

⁵³⁵ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1937-1938. 17.10.1938.

⁵³⁶ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1937-1938. 04.09.1939.

⁵³⁷ EK, 34 (787), 24.08.1939, lk 5. Kirikute kaudu rahvusvahelise sõpruse arendamise Maailmaliidu 25. a. juubelikongressist.

⁵³⁸ *Ibid.*

⁵³⁹ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1940. 27.02.1939.

⁵⁴⁰ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1940. 04.04.1939.

⁵⁴¹ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1940. 19.06.1939.

Konverents leidis aset 27.–30. juulil luterliku gümnaasiumi ruumides. Päevakorras oli kolm arutlusteemat: „Kirik ja selle võitlus jumalatute liikumisega”, rahvuskomiteede raportid ja „Kirikute oikumeeniline probleem”. Lisaks Eesti rahvuskomitee liikmetele Rahamägile, Taulile, Lattikule ja Tallmeistrile olid esindatud Soome, Läti, Leedu ja Rootsi, Prantsusmaa, Šveitsi ja Poola komiteede esindajad.⁵⁴² Järjepidevust esimese konverentsiga tähistas Venemaa olukorra lahkamine.⁵⁴³ See temaatika jäigi kahe Balti regionaalkonverentsi kõige olulisemaks päevakorrapunktiks, oli ju just tänu nendele konverentsidele moodustatud Venemaa kirikute õigusi kontrolliv komisjon.

Mõned nädalad enne Teise maailmasõja puhkemist kutsus MRSEKK juhatus rahvuskomiteesid korraldama uut maailmakonverentsi, mis oleks kandnud kolmanda Haagi konverentsi nime. Loodeti ilmselt sarnasele entusiasmile, mis oli organisatsiooni aidanud 1914. aastal asutada. Läkitus rahvuskomiteedele oli järgnev: „Silmas pidades praegu maailmas valitsevat kaootilist olukorda, rahvaste vahel valitsevat kõlblustunde kokkuvarisemist, aina kuhjuva relvastamise rasket koormat, rahvaste majanduselu segipaiskumist ja sõdade ning revolutsioonide ähvardusi, Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu kinnitab jälle uuesti oma veenet, nagu see on korduvalt väljendatud endistes resolutsioonides, et ainuke väljapääs praegusest ummikust on selles, kui kõik rahvad kokku tulevad ja nõu peavad oma tähtsamate probleemide ja raskuste üle lepituse ja koostöö vaimus”.⁵⁴⁴

Peagi selgus tõsiasi, et konverentsi kokkukutsumine maailmasõja tingimustes on pea võimatu. MRSEKK jäi pärast sõja algust sisuliselt sarnasesse kangestunud olekusse nagu Rahvasteliit. Tegutses küll edasi, kuid sisuliselt oli varjurusmas. Ilmselt oli see organisatsiooni loomulik ning kahjuks ka paratamatu areng, selle tegevus ei olnudki sõjatingimustes määratud toimima. Sellist kangestumist ja hääbumist on MRSEKK-le ka ette heidetud.⁵⁴⁵ Kas sellepärast tuleks maailmaliidu tegevus kogu rahuperioodi jooksul hukka mõista? Kindlasti mitte. Rahuajal oli sel organisatsioonil täita üks olulisemaid funktsioone kirikute vahelises suhtluses. Mitte ükski teine kiriklik organisatsioon ei saavutanud nii laia poolehoidu ega suutnud korda saata nii palju. Tuleb arvestada ka liidu eesmärke. Need olid nii sotsiaalset olukorda puudutavad kui ka poliitilisi probleemide lahkavad. Kahtlemata vajasisid just

⁵⁴² EK, nr 26 (779), 29.06.1939, lk 1. Kiriku esindajad sõitsid Riiga konverentsile.

⁵⁴³ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1940.10.07.1939.

⁵⁴⁴ EK, nr 35 (788), 01.09.1939, lk 3. Palve uueks maailmakonverentsiks.

⁵⁴⁵ Kurg, 2004.

poliitilised küsimused märksa rohkem kirikute ühist jõupingutust ja diplomaatilist oskust. Tänu maailmaliidule lahendati või leevendati vähemuste olukorda Prantsusmaal, Austrias, Poolas, Leedus. Riigi ja kiriku suhete parandamine, arvestades kujunenud keerulist olukorda, oli liidu peamiseks ülesandeks. Valitsusi mõjutati lisaks usuvähemuste teemale ka teistes olulistes küsimustes. Kindlasti ei tohi unustada ka sel perioodil välja kujunenud isiklike kontakte ja Kirikute Maailmanõukogu loomise ideed, milles ka MRSEKK-l kahtlemata oma osa oli. See kõik annab tunnistust sellest, et liidu tegevus oli tulemuslik ja hilisemat oikumeenilist koostööd arvestades äärmiselt olulist kogemust pakkuv.

Viimased teated Eesti rahvuskomiteest pärinevad 1940. aasta veebruarist, kui komitee sekretär õpetaja Taul andis oma kirjas luteri ja õigeusu kiriku juhtidele ülevaate 1939. aasta tegevusest, öeldes, et „World Alliance Eesti Rahvusnõukogu tegevus toimus 1939. aasta jooksul normaalselt. Eesti delegatsioon võttis osa Riia Regionaalkonverentsist juuni kuul ja World Alliance 25. a. juubeli konverentsist Genfis augusti kuul”. Õpetaja Taul palus komitee liikmeskirikutel maksta 1939. aasta osamaks, mis laekuri hinnangul oli maksmata.⁵⁴⁶ Komitee toimis faktiliselt kuni okupatsioonini, reaalne tegevus aga lõppes juba 1939. aasta lõpus.

3.2. Liikumine *Life and Work*

3.2.1. Liikumise tekkimine ja areng kuni 1925. aasta Stockholmi konverentsini

Eestis oikumeenilist liikumist käsitlevates uurimustes on *Life and Work* liikumise peamiseks ellukutsujaks ja ajendajateks peetud kristlikku üliõpilasliikumist, NMKÜ-d ja KNNÜ-d.⁵⁴⁷ Selline väide vastab küll tõele, kuid kahjuks jäetakse tihti mainimata liikumise veel üks oluline ajendaja. Vaieldamatuks eeltingimuseks *Life and Work*'i tekkimisel oli MRSEKK tegevus.⁵⁴⁸ Just liidus, mis oli sel hetkel kõige laiema kandepinnaga organisatsioon, toimusid kui mitte esimesed, siis otsustavad arutelud maailmakonverentsi pidamise üle, ja otseselt sellest kasvas *Life and Work* liikumine ka välja. MRSEKK toetus 1919. aastal maailmakonverentsi kokkukutsumiseks andis reaalse võimaluse 1925. aastal Stockholmis toimunud

⁵⁴⁶ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1940. 08.02.1940.

⁵⁴⁷ Kaldur, Peeter. Oikumeenilisest mõtlemisest ja oikumeenilisest liikumisest. Akadeemia nr 8, 1990, lk 1589.

Olesk, Argo. Oikumeeniline liikumine kuni 1948. aastani. Mõningad põhijooned. Usuteaduskonna bakalaureusetöö. Tartu, 1998, lk 47.

⁵⁴⁸ Tennmann 1927, lk 188.

konverentsini jõuda. Tänapäeva Eesti oikumeenilise liikumise uurijad jätavad tavaliselt MRSEKK rolli oikumeenilise liikumise vaatlemisel tahaplaanile, rõhutades küll selle suurt, kuid nende arvates hilisemat arengut silmas pidades põhjendamatut tähtsust Eesti kirikutegelaste jaoks kahe sõja vahelisel perioodil. Osalt on see kindlasti põhjendatud, kuna maailmaliidu roll vähenes 1930. aastate lõpus ning seda ei taastatud pärast sõda. Samas jäi see oluliseks, kui mitte kõige olulisemaks kirikutevahelise suhtluse keskuseks kogu Teise maailmasõja eelse perioodi jooksul. Eesti kirikutegelaste ilmaliidu vaimustus oli samuti täiesti põhjendatud, sest see oli oma struktuuri tõttu, st eri riikides moodustatud komiteede tõttu, märksa laiemat vaimulikeringi haarav üritus, kui *Life and Work* või *Faith and Order* liikumised, mille konverentsid olid küll suurejoonelised, igapäevaküsimustes ei suudetud aga ideid alati oodatud kujul rakendada. Eesti rahvuskomiteed võib tinglikult nimetada Eesti Kirikute Nõukogu eelkäijaks, kuigi Eesti oikumeenilise kliima tõttu oli osalejatering selles tunduvalt väiksem. 1930. aastate lõpus toimunud muutused suhtumises vabakogudustesse oleksid rahu säilimise korral viinud aga kindlasti ka teiste konfessioonide kaasamiseni.

Praktilise kristluse liikumise mõjutajaid oli lisaks kristlikele üliõpilasliikumistele ja MRSEKK-le loomulikult veel, vajadusest kristlike kirikute üldise konverentsi kokkukutsumisest räägiti nii Ameerika kui ka Euroopa evangeelsete kirikute ringkondades. Maailmakonverentsi korraldamise soovi avaldasid Šveitsi ja Rootsi kirikute esindajad 1917. aastal. Küsimust arutati MRSEKK konverentsil Haagis kaks aastat hiljem, kus jõuti ka liidu heakskiitva otsuseni.⁵⁴⁹ Juba mõni aeg varem oli moodustatud konverentsi ettevalmistav komitee, mis kohtus 1919. aastal Pariisis ja otsustas esialgseteks ettevalmistustöödeks komitee uuesti kokku kutsuda 1920. aastaks Genfi.⁵⁵⁰ Peamiseks organisatoriks oli juba alates Esimese maailmasõja algusaastatest kujunenud Rootsi peapiiskop Nathan Söderblom.⁵⁵¹

Aastatel 1920–1925 kohtus ettevalmistav komitee neljal korral: 1921. aastal Peterboros, 1922. aastal Helsingborgis, 1923. aastal Amsterdams ja 1924. aastal Oxfordis. 1925. aasta Stockholmi konverentsi päevakord, mis ühtlasi annab kõige parema ülevaate organisatsiooni eesmärkidest, määrati kindlaks 1922. aastal ning see koosnes järgnevatest teemadest:

⁵⁴⁹ Handbook 1935, lk 9.

⁵⁵⁰ Tennmann 1927, lk 189.

⁵⁵¹ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 18.06.1925.

- 1) Kiriku kohustus, silmas pidades Jumala plaani ja tööd maailmas.
- 2) Kiriku seisukoht ökonoomiliste ja tööstuste probleemide asjus.
- 3) Kiriku seisukoht sotsiaalsete ja moraalsete probleemide asjus
- 4) Kirik ja rahvusvahelised suhted
- 5) Kirik ja kristlik kasvatus
- 6) Kristlike organisatsioonide kooperatiivsed ja föderatiivsed püüded.⁵⁵²

Nagu näha, oli teemadering algselt planeeritud äärmiselt laiana. Lahkamist ootasid peamiselt sotsiaalsed, aga ka poliitilised küsimused. Nagu MRSEKK, oli ka *Life and Work* liikumine seisukohal, et ühine sotsiaalne töö on võimalik ka nii, et õpetusküsimuste üle ei ole nõusolek täielik, ning neid küsimusi otsustati mitte puudutada. Nagu ütles Söderblom: „Õpetus lahutab, teenimine ühendab.”⁵⁵³ Sellepärast nimetati neid konverentse ka praktilise ristiusu või tegeliku ristiusu konverentsideks. Et nii laia küsimusteringi lahendada, moodustati konverentsil komisjonid. Ettevalmistavate seisukohtade väljatöötamiseks oli loodud neli sektsiooni: Briti, mandri-Euroopa, Kreeka ja Ameerika.⁵⁵⁴

Eestis suhtuti *Life and Work* liikumisse enamasti positiivselt, ettevalmistava komitee tööst võttis osa Eduard Tennmann, külastades 1922. aastal Helsingborgi ja 1924. aastal Birminghami konverentsi.⁵⁵⁵ Ka pärast Stockholmi konverentsi jätkus Eesti osavõtt. Siiski oli Eesti luterlikus kirikus tähelepanev osa õpetajaid Söderblomi juhitud liikumise ja korraldatava konverentsi suhtes skeptiline. Enamasti olid need kiriku konservatiivse ringkonna esindajad eesotsas Harald Pölluga, kes leidsid, et kirik ei tohi end vastavalt poliitilistele vooludele muuta, vaid peab suutma ühiskonnale mõju avaldada.⁵⁵⁶ Sarnased meeleolud valitsesid ka mitmetes teistes Skandinaavia riikides, näiteks Soomes. Sealne peapiiskop Johannson ei võtnud konverentsist põhimõtteliselt osa, kõlasid arvamused, et kirikut ei tohi muuta ühiskondliku kõlbluse klubiks.⁵⁵⁷ Soomes oli siiski märkimisväärne osa ka käesoleva konverentsi ja liikumise pooldajaid. Nende eesotsas olid piiskop Gummerus ja Lehtonen.

MRSEKK Eesti rahvuskomitee, kuhu olid kogunenud oikumeenilise liikumise kõige aktiivsemad tegelased, suhtus aga praktilise kristluse liikumisse väga

⁵⁵² *Ibid.*, lk 189-190.

⁵⁵³ Kurg, lk 64.

⁵⁵⁴ EK, nr 39, 01.10.1925, lk 307. Kiriklikelt konverentsidelt Stockholmis.

⁵⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁵⁶ Kurg, lk 65.

⁵⁵⁷ Protestantline Ilm, nr 9, september 1925, lk 144. Tegeliku ristiusu ilmakonverents Stockholmis.

positiivselt. Kirikuõpetajate hulgas valitsenud ükskõikse suhtumise üle, mis tuli enamasti välja usuteadlaste konverentsidel, kurtis õpetaja Tennmann aga korduvalt. „Kuju jõudes tunned iga kord kahju sellest, nagu ei võetaks meil neid liikumisi ja püüdeid tõsiselt. Vaevalt jätkub koosolekutel aega nende asjade ettekandmiseks, nagu oleks need kõik eraasjad ja isiklikud huvid, ehk nagu sünniks need kirjeldused sinna-tänna ainult tühja ruumi täiteks”.⁵⁵⁸

Siiski saavutasid MRSEKK ja *Life and Work* nii EELK-s kui ka Eesti rahvuskomitees, samuti ka õigeusu kiriku esindajate hulgas suurema poolehoidu kui õpetusküsimustes ühist keelt leida üritav *Faith and Order* liikumine. Ka Tennmann kaldus pigem praktilise suunitlusega liikumisi toetama ning esitas enne Stockholmi konverentsi ametivendadele ja kirikuliikmetele Eesti Kirikus järgneva üleskutse, öeldes, et „meil tuleks kaht liikumist kõigest südamest toetada ja nendest osa võtta. Esiteks „kirikute sõprusliit”; teiseks „tegeliku ristiusu konverents”. Esimesega üheskoos töötame meie edaspidiste takistuste kõrvaldamiseks, mis kirikute ühendamisele tee peal ees; teisega asume sisemiste ülesannete lahendamisele, mis kirikutel üheskoos teha tuleb, et Jumala riigi tulemiseks kaasa aidata”.⁵⁵⁹

3.2.2. EELK esindajad ja nende tegevus 1925. aasta Stockholmi konverentsil

Stockholmi tegeliku ristiusu konverents toimus 11.–30. augustil 1925. aastal ning see oli kahtlemata suurim kristlikke kirikuid ühendav konverents, mis senini aset leidnud oli. Kohale oli tulnud 661 delegaati 37 maalt.⁵⁶⁰ Osalemas olid ka luteri, anglikaani, reformeeritud, aga ka kreeka õigeusu kiriku esindajad. Läbirääkimisi oli peetud ka katoliiklastega, kuid ametlikult katoliku kirik koostööst huvitatud polnud. Eestist olid ametlike delegaatidena kutsutud piiskop Kukk ning õpetajad Rahamägi, Tennmann, Lattik ja Kubu. MRSEKK koosolekust, mis toimus vahetult enne tegeliku ristiusu konverentsi, võtsid teatavasti osa Rahamägi ja Tennmann, viimane oli ainus ametlik Eesti luterliku kiriku esindaja ka *Life and Work*'i konverentsil.⁵⁶¹ Peapiiskop Söderblom oli kirjutas Kukele väljendanud soovi, et ka mõni kirikusõbralik riigiesindaja konverentsist osa võtaks, ning kuna sel ajal oli Eestis võimul Kristliku Rahvaerakonna valitsus, siis avaldas ta lootust, et riigivanem Friedrich Akel, kes oli rahvakirikuga selle algusaastatest seotud olnud, isiklikult EELK delegaadina

⁵⁵⁸ EK, nr 38, 24.09.1925, lk 299. Kiriklikeilt konverentsidelt Stockholmis.

⁵⁵⁹ EK, nr 3, 22.01.1925, lk 19. Evangeelsete kirikute ühinemispüüded.

⁵⁶⁰ Olesk, lk 49.

⁵⁶¹ EK, nr 37, 17.09.1925, lk 296. Kes esitasid Eesti kirikut tegeliku ristiusu konverentsil Stockholmis?

Stockholmi sõidaks.⁵⁶² Söderblomi soov ei saanud aga kahjuks teoks. Oma sõnul tutvuste kaudu sai kutse konverentsile Protestantliku Ilma peatoimetaja õpetaja Theodor Tallmeister, kes pidi sellest esialgu osa võtma kui ajakirjanduse esindaja. Tallmeistri sõnul olid mitmedki tegelased avaldanud imestust, et Eestis sellise liikumise suhtes niivõrd väikest huvi üles näidatakse. Kuna osalejaid Eestist oli niivõrd vähe, siis kanti Tennmanni soovitusel Tallmeister piiskopi asemikuna delegaatide nimekirja. Piiskop olevat sellise suusõnalise volituse Tallmeistrile Eestis andnud.⁵⁶³

Nädal enne suure konverentsi algust pandi selleks Stockholmi kutsutud delegaatide moodustatud 12 komisjonis paika peamised päevakorra punktid. Tennmanni hinnangul oli selliste komisjonide töö väga oluline, sest seal vaieldi väiksemas ringis juba küsimused enamvähem selgeks. Eesti delegaat Tennmann sattus alkoholi erikomisjoni, kus toimus terav arutelu keeluseaduse üle. Nii mitmedki esinejad, näiteks piiskop Cannon Ameerikast, olid selle kehtestamise poolt ja õigustasid seda. Teised aga väitsid Soome ja Norra näite põhjal, et keeluseadus ei olevat end õigustanud ning soovitasid pigem kitsendavate seadustega seda küsimust reguleerida. Alkoholi alamkomisjonis võeti vastu ka resolutsioon, milles juhiti tähelepanu alkoholi hirmsatele tagajärgedele.⁵⁶⁴

Konverentsi põhiosa algas 19. augustil, selleks ajaks olid ettevalmistavad alakomisjonid oma töö lõpetanud ja teemasid käsitleti vastavalt 1922. aastal kindlaksmääratud päevakorrale. Eesti esindaja Tennmann esines kõnega 22. augustil, kui aruelu toimus kiriku seisukohtade üle ühiskondlikes ja kõlbelistes küsimustes. Rõhutati, et tuleb suuremat huvi üles näidata perekonnaelu vastu, perekonnaelu elujõulisemaks muutmiseks tuleb aga mitmeid eeltingimusi täita, alates elukorterite arvu kasvatamisest kuni igasugu seltside loomiseni.⁵⁶⁵ Selgus, et delegaatide arusaamine praktiliste küsimuste lahendamiseks oli erinev. Kusjuures need erinevused ei olnud tingitud mitte arutluse all olnud praktilistest küsimustest, vaid pigem põhimõttelistest hoiakutest ning väärtushinnangutest, mis olid omakorda seotud ka õpetuslike eripäradega. See oli märk, et ka praktiliste küsimuste lahendamisel ei saa õpetuslikest erimeelsutest mööda vaadata. Konverents lõppes läkitusega risti-

⁵⁶² EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 29.05.1925.

⁵⁶³ Protestantline Ilm, nr 9, september 1925, lk 143. Tegelikult ristiusu ilmakonverents Stockholmis.

⁵⁶⁴ EK, nr 39, 01.10.1925, lk 308. Kiriklikeilt konverentsidelt Stockholmis.

⁵⁶⁵ Protestantline Ilm, nr 10, oktoober 1925, lk 158. Tegelikult ristiusu ilmakonverents Stockholmis.

kogudusele, milles võeti kokku kujundatud seisukohad ning eelviimases, 13. punktis anti teada, et „konverents on ainult algus, aga meie ei või laiali minna, enne kui samme nii õnnelikult alatud töö jätkamiseks astunud oleme. Meie oleme sellepärast otsustanud, tööjätkamise komiteed asutada, kes alatud ettevõtet edasi viib, mitmesugused siin tehtud ettepanekud läbi arutab ja täide saadab, tulevase üldise konverentsi kokkukutsumise võimalused läbikaalub ja iseäranis järgnevaid samme astub, et raskeid küsimusi, millega tegemist oleme teinud, sügavamini läbimõelda, oma enese tööd nende küsimuste najal edendada ja kõige sellega seda isikute ja kirikute enesekasvatamist arendada, mis otsusvõime ja tegevusjõu aluspõhjaks on”.⁵⁶⁶

Kindlasti oli oluliseks edasiseks tõukejõuks Stockholmis valitsenud meeleolu. Veenduti, et kirikutevaheline koostöö on võimalik. Kuna konverents oli sihilikult korraldatud aastal 1925, kui möödus 1600 aastat esimesest Nikaia kontsiilist, siis kõlasid seal tihti loosungid nagu Nikaia lahutab, Stockholm ühendab jne. Stockholmis pandi paika ühised seisukohad pea kõikidel n-ö tegeliku elu teemadel, see oli ka konverentsi olulisim tulemus. Samas olid sellised seisukohad juba eelnevalt tuntud ja tegelikkuses oli märksa olulisemaks vastavate eesmärkide elluviimiseks tööle hakata. Selleks moodustati jätkukomitee, mis pidi konverentsi otsuseid hakkama ellu viima ja edasi arendama. Kuna vastuvõetud teemadering oli aga väga mahukas ja kindlat programmi välja ei töötatud, siis tähendas see jätkukomisjoni jaoks väga rasket stardipositsiooni. Aastate jooksul hakkas üha rohkem silma paistma jätkukomitee suutmatus ja see oli ilmselt tingitud laialivalguvast programmist, mida tuli paratamatult muuta spetsiifilisemaks.

3.2.3. Jätkukomisjoni töö kuni teise maailmakonverentsini Oxfordis

1937. aastal

Juba järgmisel aastal kogunes Stockholmis vastu võetud resolutsiooni elluviimiseks moodustatud jätkukomitee esimest korda Šveitsi pealinna Berni koosolekule. Kutses oli öeldud, et päevakorda kuuluvad plaanitava sotsiaalinstituudi loomise küsimus ja mitmed teised tähtsad teemad, mis Stockholmi konverentsil käsitlemist leidsid.⁵⁶⁷ Spetsiifiliste ülesannete täitmiseks moodustati komisjone. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikut esindas jätkukomitees piiskop Kukk, kes aga

⁵⁶⁶ Protestantline Ilm, nr 9, september 1925, lk 134. Tegelikult ristiusu ilmakonverents Stockholmis.

⁵⁶⁷ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 27.02.1926.

enamasti nendest koosolekutest osa ei võtnud, siiski mõnel korral saatis ta enda asemel mõne teise õpetaja. Esimest korda külastas Kukk jätkukomitee istungit Prahast 1928. aastal, kui seal pidasid konverentsi kaks teineteist täiendavat organisatsiooni – *Life and Work* ja MRSEKK.⁵⁶⁸ 1926. aasta nõupidamisel astuti samm edasi sotsiaalakadeemia loomiseks. Akadeemia oli leidnud juba Stockholmis elavat vastukaja, Bernis toimunud arutelu tulemusena otsustati see asutada Zürichisse. Instituudi eesmärgina nähti sotsiaalsete probleemide lahkamist kristliku eetika vaatepunktist rangelt teaduslike meetodeid kasutades. Teaduslikest uuringutest sooviti praktilise töö edendamiseks abi leida. Peasekretäriks määrati Adolf Keller, kes pidi tulevase teadusasutuse struktuuri ja finantseeringute leidmise eest hoolt kandma. Ilmuma pidi hakkama ka rahvusvaheline teadusajakiri, mis instituudi tööd tutvustaks.⁵⁶⁹ EELK-d esindas 1926. aasta koosolekul piiskopi asemel Rahamägi.⁵⁷⁰ Ka järgneval aastal, kui jätkukomitee istung toimus Winchesteri piiskopi eestvedamisel Inglismaal, oli endiselt peateemaks sotsiaalinstituudiga seonduv. Instituudi rajamisega sai veelkord selgeks, et kirikutel ei ole võimalusi ei soovi praktilisi küsimusi ilma õpetusliku aluseta lahendada.⁵⁷¹

1926. aastal Lausanne'is toimunud MRSEKK koosolekul leppisid kahe organisatsiooni juhid kokku, et koostööd süvendatakse. Oluliseks otsuseks oli organisatsioonide töö jagamine. Stockholmi jätkukomitee võttis ülesandeks ainult sotsiaalsete küsimustega tegeleda, MRSEKK aga edendas ka edaspidi rahvaste vahelist sõprust, pühendudes rohkem usuvabadust ja poliitilisi õigusi puudutavatele küsimustele.⁵⁷² See tähendas, et praktilise kristluse liikumise töö muutus konkreetsemaks ja konstruktiivsemaks. Samas tuleb märkida, et teatav teemade kattuvus oli iseloomulik ka järgnevatel aastatel. 1933. aastal Berliinis toimunud MRSEKK täidesaatva komitee istungil nõuti jällegi, et kahe organisatsiooni suhted kindlaks määrataks. Oikumeeniline nõukogu pidas samal aastal õigeaks, et kahe liikumise eesmärgid peaks ühtlustama. 1930. aastatel muutuski koostöö veelgi tihedamaks, mis päädis ühise sekretäri ametissenimetamisega.⁵⁷³

⁵⁶⁸ EK, nr 34, 23.08.1928, lk 276. Kiriku elu.

⁵⁶⁹ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 03.12.1926.

⁵⁷⁰ EELKKA, H.B.Rahamägi isikutoimik. Rahamägi elulugu.

⁵⁷¹ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935.12.04.1927.

⁵⁷² Handbook 1935, lk 43.

⁵⁷³ Sild. Olaf. Kirikuloo viimane sõna. – Usuteadlusline nr 1, 1934, lk 22-23.

1929. aastast alates kujunes käesoleva liikumise peamiseks mureküsimuseks ülemaailmse majanduskriisi tagajärgede lahendamine, spetsiifilisemalt sotsiaalsete probleemide leevendamine. Tegelikult juba enne majanduskriisi 1929. aasta suvel Genfis toimunud iga-aastasel kokkusaamisel leidsid käsitlemist ka tööpuuduse ja naiste töö kaitse küsimused. Moodustatud oli kiriku ja töölistkonna suhete komisjon, mis püüdis luua kontakte kirikute ja tööliste vahel, aidates kaasa ka tööliste ja tööandjate, samuti ka Rahvasteliidu vastavate komisjonide ja tööliste vahelistele paremale läbisaamisele.⁵⁷⁴

EELK kirikujuhtide mitte kõige aktiivsem koostöö oli osalt kindlasti tingitud MRSEKK ja *Life and Work*'i sarnastest ülesannetest. Kuna Eestis oli suurema populaarsuse võitnud MRSEKK tegevus ja selle tööd sai ka Eestis komitee kaudu koordineerida, siis oli kord aastas koguneva jätkukomitee tegevus jäänud tahaplaanile. Samas ei tähenda see, et liikumise ideaalid oleksid olnud eestlastele võõrad, neid küll teati ning väiksemas ringis isegi toetati, kuid sotsiaalküsimuste lahendamiseks oleks pidanud Eestis olema tugev kirikuvalitsus, kes oleks nende küsimustega tegelenud, teiseks oleks pidanud liikumise ideaalide suhtes valitsema üksmeel, kolmandaks oleks pidanud kiriku hääl olema kuulda ka ühiskonnas. Eestis oli aga kahjuks kõigi kolme eelduse realiseerimisega probleeme. Kirikuvalitsus ja oikumeenilise liikumise tegelased ei suutnud küsimust õpetajateni viia, üksmeelt oli 1920. aastatel EELK-s ükskõik mis küsimuses raske leida, ning ka kiriku roll ühiskonna väärtushinnangute kujundajana oli muutumas üha vähemtähtsamaks. Siiski mõnel üksikul korral käsitleti sotsiaalseid küsimusi ka Eestis, peamiselt usuteadlaste konverentsil. Ühel sellisel korral, 1929. aastal esines ettekandega Rahamägi, kes oli muuseas määratud Kuke asetäitjaks *Life and Work* liikumise komisjonis, ettepanekuga luua Tartu Ülikooli usuteaduskonna juurde sotsiaalne teaduslik instituut, mis oleks pidanud olema ühenduses Zürichis asuva instituudiga. Samuti pidas ta soovitavaks määrata kindlaks referendid, kes neid küsimusi järgnevatel usuteadlaste konverentsidel käsitleksid.⁵⁷⁵ Samast aastast oli Rahamägi rahvusvahelise sotsiaalinstituudi korrespondeeriv

⁵⁷⁴ Sild. Olaf. Kirikuloo viimane sõna.- Usuteadusline Ajakiri nr 3/4, 1929, lk 200.

⁵⁷⁵ Lisaks ettepanekutele andis ta ülevaate COPECI liikumisest, mis oli samuti ülesandeks seadunud kiriku sotsiaalsete küsimuste lahendamise. 1927. aastal Inglismaal toimunud COPECI konverentsilt võttis osa Eesti esindajana Tennmann. EK, nr 5, 31.01.1929, lk 38-39. Usuteadlaste järjekorraline konverents.

liige.⁵⁷⁶ Ettepanekule reageeriti küll elavalt, kuid reaalse instituudi loomiseni ei jõutud kunagi.

1930. aastal nimetati Stockholmi jätkukomitee ümber Tegelikult ristiusu oikumeeniliseks nõukoguks. Üha rohkem hakati rõhku panema noortetööle. Nii ilmaliit kui ka oikumeeniline nõukogu soovisid, et ülikooli viidaks sisse loengud, mis tutvustaks oikumeenilise liikumise ajalugu ja probleeme.⁵⁷⁷ Samuti propageeriti noortekonverentside korraldamist, esimene suurem toimus 1930. aasta suvel Genfis, millele kutsuti ka Eesti esindajaid.⁵⁷⁸

Sarnaselt MRSEKK-ga anti 1930. aastal ka oikumeenilise nõukogu eestvedamisel ja kristliku pressi komisjoni poolt välja käsiraamat, mis sisaldas uuemaid statistilisi andmeid ja kirikujuhtide nimesid. Ka EELK kohta paluti lühikest ülevaadet. Eelpool mainitud, eestlaste pisut ükskõikset suhtumist väljendab seegi, et palvele reageeriti alles mitmenda kirja peale.⁵⁷⁹ Samuti oli iseloomulik iga-aastaste osamaksude tasumisega viivitamine. Ka sel teemal tuli Eestisse saata mitmeid kirju, enne kui summa üle kanti. EELK poole pöörduiti ka Zürichi instituudist ja paluti teavet, kas tudengitele plaanitakse sotsiaalküsimusi käsitlevaid loenguid pidada või tudengikonverentsi korraldada. See kirjavahetus vältas ühepoolset mitu kuud, enne kui piiskop Kukk lühikese usuteadlaste konverentsil käsitletud sotsiaalsetest teemadest ülevaadet andva kirja Šveitsi saatis.⁵⁸⁰ 1930. aastate algust ja piiskop Kuke surmale eelnenud ja järgnenud aega võib nimetada suhete madalseisuks, seda nendib ka 1934. aasta lõpus piiskop Rahamägi kirjas oikumeenilisele nõukogule.⁵⁸¹ See oli aga just aeg, kui hakati planeerima järgmist maailmakonverentsi, mis oleks algselt pidanud toimuma 1935. aastal Inglismaal. Kutseid esitati ka EELK esindajatele, kuid kahepoolsest kirjavahetusest sel perioodil rääkida ei saa. 1931. aastal suri *Life and Work*'i üks juhte, Nathan Söderblom, oikumeenilise liikumise kese liikus pärast seda täielikult Inglismaale. Samuti oli endiselt aktiivne Ameerika kiriklike ringkondade osavõtt. Kuna 1920. aastate lõpus oli tugeva löögi saanud Euroopa majanduslik areng,

⁵⁷⁶ H.B. Rahamägi kiriku, ülikooli ja rahva teenistuses. – Hugo Bernhard Rahamägi. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Piiskop. Tallinn, Eesti Kirik, 1936, lk 34.

⁵⁷⁷ Kirikuloo viimane sõna. – Usuteadusline Ajakiri, nr 3/4, 1930, lk 190.

⁵⁷⁸ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 15.01.1930.

⁵⁷⁹ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 03.03.1930.

⁵⁸⁰ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 21.06.1931.

⁵⁸¹ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935.24.08.1934.

1930. aastatel aga muutis autoritaarsete režiimide esilekerkimine suuresti Euroopa poliitilist maastikku, siis tähendas see praktiliste küsimustega tegelevatele oikumeenilistele organisatsioonidele palju probleeme, mis vajasisid käsitlemist ning lahendamist. Sellepärast polegi imestada, et enamik konverentse, mis 1930. aastatel korraldati, olid ühte või teist pidi seotud kiriku ja riigi vaheliste suhetega muutunud poliitilises olukorras. 1934. aastal toimus seda temaatikat puudutav noortekonverents, sama aastal toimus praktilise kristluse nõukogu koosolek Taanis Fanö linnas, osavõtusoovist teatas ka piiskop Rahamägi. Tema soov võeti rõõmuga vastu.⁵⁸² 9. augustil valiti Rahamägi ametlikult Eesti luterlikku kirikut tegeliku ristiusu oikumeenilises nõukogus esindama, samuti asus ta selle usuteadlaste komisjonis tööle. Asemikkude nimetamine jäeti piiskopi enda ülesandeks.⁵⁸³ Enne konverentsi teatas Rahamägi EELK seisukoha kalendrireformi asjus, mis oli päevakorras Fanö konverentsil. Kalendrireform oli teema, mis oli oikumeenilises nõukogus päevakorral olnud juba aastaid, ka Eestis oli seda küsimust lahatud juba 1920. aastatel Haridusministeeriumi ja Tartu Ülikooli teadlaste poolt. Kirik oli samuti oma seisukohti selles küsimuses varem avaldanud.⁵⁸⁴ Kahtlemata oli liikumise juhtide hinnangul tegemist ühe suurima *Life and Work* liikumise projektiga. Eesmärgiks oli panna maksma uut tüüpi nn universaalkalender, mille järgi ülestõusmispüha oleks olnud alati ühel ja samal kuupäeval ja nädalapäeval. Selleks kuupäevaks loeti 7. või 8. aprilli (arutelu õige kuupäeva üle jätkus pikka aega). Idee selle saavutamiseks oli järgmine: esiteks jaotati aasta neljaks kolmekuuliseks perioodiks. Kalendri juures oli oluline, et igas kuus oleks täisarv nädalaid. Kuna aastas on 52 nädalat, siis järeldati sellest, et üks kuu peab koosnema vähemalt neljast nädalast, st 12 kuu peale kokku 48 nädalat, mis aga omakorda tähendas neljanädalast ülejääki. Need neli nädalat lisati aasta iga neljandiku esimesele kuule. Niisiis oleks jaanuaris olnud 5 nädalat, st 35 päeva, veebruaris neli nädalat ehk 28 päeva, märtsis samuti neli nädalat, aprillis aga jälle viis nädalat, ehk 35 päeva, mais neli nädalat jne. Iga kuue aasta tagant oleks pidanud ühe nädala lisama ka detsembrikuule. Seda pidasid kalendri autorid ideaalseks kalendriks, mis oleks arvestanud kõige paremini nii kirikute kui ka tööliste

⁵⁸² EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 24.07.1934.

⁵⁸³ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 17.08.1934.

⁵⁸⁴ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 21.03.1929.

soove.⁵⁸⁵ Mõni aeg varem oli välja käidud idee 13 kuu loomisest, mis oleks samuti koosnenud neljast nädalast. Ka see plaan jäi endiselt päevakorra, kuigi 12-kuuline kalender kogus suuremat populaarsust ja seda nii Rahvasteliidu, *Life and Work*'i kui ka töölisühingute seas. Etteruttavalt võib öelda, et 1936. aasta rahvusvahelisel töökonverentsil võeti konverentsi poolt vastu otsus, et 1939. aasta 1. jaanuarist minnakse üle universaalsele kalendrile, mis oli aga veelgi edasi arendatud.⁵⁸⁶ Piiskop Rahamägi toetas omalt poolt kalendrireformi ja ülestõusmispühade fikseerimist.⁵⁸⁷ See vastus baseerus Eesti välisministeeriumi otsusel, mis oli Briti saadikule edasi antud 1930. aastal. Tingimusena tõi välisministeerium ka teiste riikide osalemise selles kalendrimuutmises.⁵⁸⁸ Fanös ei andnud sellele teemaline arutelu aga mingeid tulemusi. Küll aga seal pandi lõplikult paika ka 1937. aasta maailmakonverentsi teema ja jõuti seda ka piisava põhjalikkusega lahata. MRSEKK-st oli külalisena tulnud rääkima selle aupresident lord Dickinson, samuti esinesid referaatidega D. Bonhoeffer ja G. H. Marten, kes kõik käsitlesid küsimust, kas kirikul on vastutus rahvusvaheliste probleemide pärast ja mis tähendus on sellel oikumeenilisele liikumisele.⁵⁸⁹

Alates 1935. aastast hakkasid Eesti luteri kiriku kontaktid oikumeenilise nõukoguga tihenema. Nõukogu jaoks muutus oluliseks kiriku võitlus Saksamaal. *Life and Work* liikumine muutus tunduvalt poliitilisemaks, muu hulgas tõusis olulise teemana üles võitlus sõjaväest kõrvale hoidvate kristlastega. Sel teemal paluti ka EELK-lt andmeid. Eestis oli võimalik sõjaväest usu tõttu kõrvalejäämist karistada kuni üheaastase vangistusega. Seda oli ka ette tulnud, isegi mitmel korral, kuid tegemist polnud EELK-sse kuuluvate noormeestega.⁵⁹⁰ 1935. aastal Inglismaal kogunenud oikumeenilise nõukogu administratiivkomitee analüüsis lisaks maailmakonverentsi ettevalmistuste hetkeseisule ka Saksamaa kiriku muutunud

⁵⁸⁵ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. Die einzige korrekte Jahreseinteilung (Kalender) und die unglaublich widersinnigen Projekte des Völkerbundes.

⁵⁸⁶ Kõikide kuude pikkuseks oli vähemalt 30 päeva ning kuud ei pidanud enam koosnema täisnädalatest, küll aga pidid olema võrdsed kõik trimestrid, st iga trimester sisaldas 13 nädalat, 91 päeva. Iga trimester algas pühapäevaga ja lõppes laupäevaga, iga trimestri esimeses kuus oli 31 päeva, teises 30 päeva, nendest 26 olid planeeritud tööpäevadeks. EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1936, lõpetatud 1938. 12.06.1937. Vt lisa 1.

⁵⁸⁷ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 24.08.1934.

⁵⁸⁸ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1936, lõpetatud 1938. 13.08.1935.

⁵⁸⁹ Die Kirchen Am Werk. Mitteilungen, nr 6, november 1934, lk 2.

⁵⁹⁰ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 07.02.1935.

olukorda ja pidi nentima, et see oli alates Fanö konverentsist niivõrd suuresti muutunud, et Saksa kirik ei saanud sellises mahus enam kaastööd jätkata, kuna selleks tehti pidevalt takistusi. Avaldati lootust, et peagi sellised takistused kõrvaldatakse.⁵⁹¹ Olukord aga muutus järjest halvemaks.

17. jaanuari konsistooriumi istungil määrati piiskopi asemikeks tegeliku ristiusu oikumeenilises nõukogus õpetajad Lauri, Sommer ja Taul.⁵⁹² Eestlaste võimalus 1937. aasta konverentsi päevakorda ja organisatsiooni laiemaid eesmärke arutada tekkis MRSEKK Balti regionaalkonverentsi ajal. Sellest olid osa võtma tulnud liidu juhatuse kolm liiget, kes kõik olid ühtlasi ka oikumeenilise nõukogu juures juhtivatel ametikohtadel. Sellepärast oli 1937. aasta konverentsi temaatika puudutamine äärmiselt loogiline, oli see ju ühtlasi lähim kirikutevaheline kokkusaamine. Regionaalkonverentsi külastas ka oikumeenilise pressi ja teadete büroo sekretär Weymarn, kes tegi mõni aeg hiljem piiskop Rahamägile ettepaneku hakata avaldamiseks saatma Eesti luterlikust kirikust ja oikumeenilise liikumise arengust ülevaateartikleid.⁵⁹³ Sellest sai EELK jaoks alguse väga oluline koostöö. Balti regionaalkonverentsil vastuvõetud resolutsioon ja prof Siegmund-Schultze kirjutatud ülevaateartikkel trükiti selle sama oikumeenilise pressi ühes peamises väljaandes Die Kirchen Am Werk 1935. aasta lõpus ära.⁵⁹⁴ Sellist tähelepanu polnud Balti riigid enne pälvinud, suureks plussiks oli kindlasti Venemaaga seotud resolutsioon.

Esmalt kirjutas piiskop sellest Eesti Kiriku peatoimetajale Jakob Aunverile, andes mõista, et objektiivselt Eesti oludest kirjutamine oleks väga tarvilik, sest see jätaks varju kõrvalistest kohtadest saadud info põhjal kirjutatud artiklid.⁵⁹⁵ Subjektiivseid, enamasti Toomkiriku küsimust lahkavaid käsitlusi oli aastate jooksul korduvalt esinenud, ühel korral esitas piiskop Kukk isegi *Life and Work* liikumisele protesti Saksamaal ilmunud artikli pärast. Liikumise juhid aga pidasid võimatuks

⁵⁹¹ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 28.01.1935.

⁵⁹² EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 17.01.1935.

⁵⁹³ EELKKA, Kirjavahetus Oikumeenilise Pressi ja Teadete bürooga. Alustatud 1936, lõpetatud 1939. 15.06.1936.

⁵⁹⁴ Die Kirchen Am Werk. Mitteilungen, nr 9, november 1935, lk 10-11.

⁵⁹⁵ EELKKA, Kirjavahetus Oikumeenilise Pressi ja Teadete bürooga. Alustatud 1936, lõpetatud 1939. 30.07.1936.

võtta vastutust selliste ajaleheartiklite avaldamise pärast, sest see polnud seotud *Life and Work*'iga.⁵⁹⁶

26. augusti konsistooriumi istungil oli antud küsimus arutlusel ja vastu võeti otsus, et magister Kurt Saarse peaks hakkama vastavaid ülevaateid oikumeenilisele pressiteenistusele saatma. Otsusest andis ametissemääratud Saarse teada ka Genfi, kus pressiteenistus asus.⁵⁹⁷ Ülevaated sisaldasid aastate jooksul pea kõiki olulisemaid EELK elu-olu puudutavaid sündmusi. Näiteks leidsid valgustamist usuteadlaste konverentsid, soome-ugri õpetajate konverents Budapestis, rahvusvaheline sisemisjoni regionaalkonverents, EELK noortetööd puudutavad uuendused, väliskonverentside külastused, Tartu Ülikooli usuteaduskonna elu, kaasa arvatud seal enne Oxfordi konverentsi loetud oikumeenilise liikumise kursus jne. Enamasti olid need kogutud Eesti Kiriku põhjal, kuid oli ka teistest allikatest pärit sõnumeid. 1936. aasta 7. novembril tuli arutlusele Saarse palve teda ametikohalt aastaks vabastada, kuna ta siirdus Strasbourgi doktoriõpingutele. Tema asemel määrati raporteid saatma Noorsootöö Keskuse sekretär H. J. Karm.⁵⁹⁸ Karmi ülesandeks oli lisaks eelnevale veel Eesti Kiriku jaoks tõlkida ja seal avaldada oikumeenilise nõukogu üleskutseid. Eestist saadetud raportid muutusid aja jooksul üha põhjalikumaks, kohati tundub, et isegi liiga spetsiifiliseks. Näiteks 1937. aasta oktoobrist kuni järgneva aasta detsembrini kirjutatud ülevaates leiab muude kirjelduste seas ka lühikese artikli Viljandi koguduse visitatsioonist, samuti piiskopi puhkepäevadest, mis ta detsembris välja võtta kavatseb.⁵⁹⁹

1937. aasta konverentsi planeerimine edenes jõudsalt, veel aasta enne seda kogunes oikumeeniline nõukogu Chamby Montreux'sse, et kuulata ära organisatsiooni juhtide raportid ning arutada kalendrireformiga ja Venemaale saadetava delegatsiooniga seonduvaid küsimusi. Kalendrireformiga seoses võeti vastu otsus oma poolehoid uue kalendri suhtes Rahvasteliidule edastada, samuti paluti kirikuesindajatel pöörduda vajadusel oma riigiesindajate poole, et uue kalendri sisu ja

⁵⁹⁶ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935. 30.08.1931.

⁵⁹⁷ EELKKA, Kirjavahetus Oikumeenilise Pressi ja Teadete bürooga. Alustatud 1936, lõpetatud 1939. 03.09.1936.

⁵⁹⁸ EELKKA, Kirjavahetus Oikumeenilise Pressi ja Teadete bürooga. Alustatud 1936, lõpetatud 1939. 17.10.1936.

⁵⁹⁹ EELKKA, Kirjavahetus Oikumeenilise Pressi ja Teadete bürooga. Alustatud 1936, lõpetatud 1939. Auszüge aus der Eesti Kirik 30.10.1937 - 01.12.1938.

vajalikkust seletada.⁶⁰⁰ Piiskop Rahamägi protokoll järgi sel koosolekul ei viibinud.⁶⁰¹

3.2.4. 1937. aasta Oxfordi maailmakonverents

1936. aasta alguses andis piiskop teada kahe delegaadi nimesid, kes pidid sõitma maailmakonverentsile. Eestlastele oli 1936. aasta seisuga eraldatud kaks kohta, hiljem võimaldati veel mõnel pastoril reisida, kuid EELK esindajad ei soovinud rohkem delegaate Oxfordi saata. 1936. aasta seisuga olid delegaatidena kirjas piiskoplik vikaar Kubu ja piiskop Rahamägi.⁶⁰²

Enne konverentsi külastas Eestit Prantsusmaal asuva Montepellier' ülikooli professor Henri Clavier. Tegemist oli nii *Life and Work* kui ka *Faith and Order* liikumise teenistuses oleva Prantsuse professoriga, kes oli Põhjamaades ringireisil, eesmärgiks tutvustada oikumeenilise liikumise peamisi eesmärke. Ta pidas Tallinnas kirikuõpetajatele kõne, näidates, et mõlemad organisatsioonid on suutnud praktiliste küsimuste lahendamisel edukad olla.⁶⁰³

Oxfordi sõitis Eestist lõpuks ainult üks delegaat, piiskop Rahamägi.⁶⁰⁴ Konverentsi teema „Kirik, rahvas ja riik” oli märgiks 1930. aastate poliitilisest olukorrast. Mitmetes resolutsioonides rõhutati kiriku vabadusega seotud küsimusi, vihjates eelkõige Saksamaale, kes ei lubanud oma tunnustuskiriku esindajatel konverentsist osa võtta. Kiriku vabadust puudutavas resolutsioonis öeldi, et riigis, mis ennast tunnustab kristlikuks, on enesestmõistetav, et kirikule peab antama täiel määral vabadus oma ülesannete täitmiseks.⁶⁰⁵ Saksamaa evangeelsele kirikule edastati läkitus, milles öeldi, et „kristlikkude kirikute esindajad, kes kõigist maailmaosadest on Oxfordi kokku tulnud, kahetsevad oma saksa evangeelse kiriku vendade puudumist, kellega nad olid tihedalt seotud selle konverentsi ettevalmistusel kui ka vaadates Kristuse kirikule seatud suurtele ülesannetele”.⁶⁰⁶ Oxfordi konverentsi meeoleolu oli oluliselt erinev Stockholmi omast. Nagu MRSEKK, tajus ka Stockholmi

⁶⁰⁰ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1936, lõpetatud 1938. 21.08.1936.

⁶⁰¹ Universal Christian Council for Life and Work. Minutes of the council meeting, Chamby sur Montreux, august 21-25, 1936. Genf, International Office, 1936 lk 2.

⁶⁰² EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1936, lõpetatud 1938. 23.01.1936.

⁶⁰³ EK, nr 22 (671), 03.06.1937, lk 5. Prof. H. Clavier kirikute ühinemispüüetest.

⁶⁰⁴ EK, nr 28 (677), 15.07.1937, lk 1. Piiskop Rahamägi sõitis Inglismaale.

⁶⁰⁵ EK, nr 29 (678), 22.07.1937, lk 3. Tegelikult ristiusu maailmakonverents Oxfordis.

⁶⁰⁶ EK, nr 30, (679), 29.07.1937, lk 1. Maailma kirikute läkitus saksa evangeelsele kirikule.

liikumine läheneva sõja koledust ning hirmu. Vahest kõige olulisem otsus tänapäeva oikumeenilist liikumist silmas pidades oli omalt poolt heaks kiita Kirikute Maailmanõukogu loomise plaan. Juba konverentsi ajaks oli välja töötatud tulevase organisatsiooni struktuur, mis samuti heakskiidu pälvis.⁶⁰⁷ Kuulati üldloenguid ja ettekandeid, hiljem toimus töö sektsioonides, mida oli kokku viis: kirik ja rahvas; kirik ja riik; kirik, rahvas ja riik suhetes majandusega; kirik ja kasvatus ning Kristuse kirik ja rahvaste maailm.⁶⁰⁸ Konverentsist osa võtnud Rahamägi kirjeldas Eesti Kiriku veergudel värvikaid esinejaid, eesotsas Canterbury peapiiskopi Gordon Langi, Adolf Kelleri ja Reinhold Niebuhriga, tuues ära mitmete esinejate sõnavõttud, kus rõhutati, et olukord, kus tänapäeval ollakse, on sarnane 14.–15. sajandile, „rahvad ja riigid on kesk suurt uussündi. Kõigil on tunne: üks maailm vaob alla, on tulemas või osalt juba olemas uus seisund. Kuid tumedates joontes. Kas ja mida on kristlikkudel kirikutel praegu ütelda? Selleks ütlemiseks vastutustunne peab meil olema elav. Tuleb kindlalt, selgelt, julgelt maailmale ütelda, mida kristluse seisukohalt ütlema peab. Selleks oleme koos”.⁶⁰⁹ Konverentsi läkituses kristlikele kirikutele tunti rõõmu selle üle, et kristlike kirikute ühendus muutub iga aastaga järjest tugevamaks. Läkitus käsitles kõiki olulisemaid teemasid, noortetööd, majandusküsimusi ning suhteid riigiga. Avaldati lootust, et kirikute ühistunnet tugevdab veelgi Kirikute Maailmanõukogu moodustamiseks tehtud ettepanek, mis anti edasi kirikutele kaalumiseks.⁶¹⁰

Oxfordist said innustust nii mõnedki teoloogid ja kirikujuhid, kes pärast konverentsi asusid Saksamaa kiriku ja usuvabadustega seotud küsimustega veelgi entusiastlikumalt tegelema. Protesteeriti mitmete väärnähtude vastu Saksamaal, näiteks pastor Niemöller'i arreteerimise pärast. Selliste ettevõtmiste eesotsas olid Canterbury ja Uppsala peapiiskopid.⁶¹¹ Konverentsi tulemusel valmis seitsmeköiteline sari kiriku, riigi ja ühiskonna vahekordade kohta, lisaks sellele veel Genfi uurimisinstituudi poolt Nils Ehrenströmi teos „Ristiusk ja moodne riik”, samuti koguteos „Totalitaarne riik ja kristlik vabadus”. Juba varem oli ilmunud kreeka-katoliku kiriku väljaandena „Kirik, riik ja inimene”.⁶¹²

⁶⁰⁷ EK, nr 32 (681), 12.08.1937, lk 4-5. Tegelikult ristiusu maailmakonverents Oxfordis.

⁶⁰⁸ Die Kirchen am Werk. Mitteilungen, nr 15, november 1937, lk 1-8.

⁶⁰⁹ EK, nr 29, (678), 22.07.1937, lk 3. Tegelikult ristiusu maailmakonverents Oxfordis.

⁶¹⁰ EK, nr 10, (711), 08.03.1938, lk 4. Oxfordi konverentsi läkitus kristlikele kirikutele.

⁶¹¹ EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1936, lõpetatud 1938. 11.03.1938.

⁶¹² EK, nr 6 (707), 10.02.1938, lk 3. Oxfordi konverentsi töö jätkamisest.

Eestit külastasid pärast Oxfordi konverentsi mitmed oikumeenilise liikumise tegelased. 1938. aasta märtsis viibis Eestis tegeliku ristiusu uurimisosakonna direktor Nils Ehrenström, kellega kohtusid EELK kirikuõpetajad, et arutada oikumeenilise liikumise tuleviku küsimusi. Peamiseks teemaks oli loomulikult oikumeenilise liikumise organisatsioonide ühinemise teostamine. Mõni kuu hiljem pidas loengu ja kohtus Eesti avaliku elu tegelastega NMKÜ ja oikumeenilise nõukogu üks juhte John Mott. Ta külastas ka president Pätsi, kes annetas talle Punase Risti 2. klassi teenetemärgi. Kohtudes NMKÜ tegelastega pidas Mott ettekande teemal „Ristiusu seisund tänapäeva maailmas”, puudutades rahvaste vaheliste suhete, eriti aga Euroopa ja Ameerika suhete muutumist kriitilisemaks, mõistes hukka kõik totalitaarsed režiimid, mis piiravad inimõigusi, sealhulgas usuvabadust. Motti sõnul „kardab kogu maailm küll uut maailmasõda, aga seda ei tule, sest kasvamas on üles uus inim põlv, kes elab täiesti uutel põhimõtetel”. Eestist lahkus Mott Berliini.⁶¹³

Just kasvava põlvkonnaga seonduv oli pärast 1937. aasta maailmakonverentsi erilisel päevakorralt tõusnud, sest juba mõnda aega planeeriti korraldada kõiki noorteorganisatsioone hõlmav konverents. 1937. aasta lõpuks oli selgunud, et kristliku noorsoo maailmakonverents peaks toimuma 1939. aastal Amsterdams. Peamise eesmärgina nähti noortele kristlike maailmakonverentside ja maailmaliitude töö tutvustamist, et kasvaks üles just selline uus, uutel põhimõtetel inim põlv, nagu John Mott seda Tallinnas olles oli öelnud.⁶¹⁴

3.2.5. Kirikute Maailmanõukogu

loomise kava ja selle elluviimine enne Teist maailmasõda

Tallinna külastanud oikumeenilise liikumise juhtide üks peamisi eesmärke oli kõneleda loodavast Kirikute Maailmanõukogust. See andis ka EELK esindajatele võimaluse antud teemal kaasa rääkida. Siiski peamised otsused kujunesid Euroopa mandriosa, Inglismaa ja Ameerika komiteede kohtumiste tulemusena. 1938. aastal toimus Hollandis Utrechti linnas kirikutevaheline konverents, kus võeti sisuliselt vastu otsus luua kirikute maailmanõukogu, mis koosneks umbes 450 kiriku esindajatest, kes vähemalt viie aasta jooksul korra kokku astuksid. Peale oikumeenilise kirikupäeva oleks maailmanõukogu juurde loodud ka 90-liikmeline

⁶¹³ EK, nr 18 (719), 05.05.1938, lk 3. Uut maailmasõda ei tule.

⁶¹⁴ EK, nr 45 (684), 18.11.1937, lk 2. Kristliku noorsoo maailmakonverents 1939. a.

täidesaatev komitee, kuhu EELK pidi saama ühe koha.⁶¹⁵ Eestist sõitis Utrechti Rahamägi, kes esindas seal ka Läti ja Leedu kirikuid, kohtudes teel Hollandisse nii peapiiskop Grünbergiga kui ka Leedu konsistooriumi president Gudaitisega.⁶¹⁶ Piiskop oli maailmanõukogu loomisaastatel tihedalt ühenduses mandri-Euroopa komitee liikmetega, eesotsas Kirikute Maailmanõukogu ettevalmistava komitee administratiivjuhi Marc Boegneriga. Viimane saatis mõnel korral Rahamägile toimunud istungite protokollid.⁶¹⁷ Sarnane kirjavahetus oli Rahamägil Kirikute Maailmanõukogu peasekretäri W. A. Visser't Hooftiga. 1939. aastaks oldi mitmete kokkusaamiste tulemusena jõutud arutada ja kokkulepped saavutada nii eelarve, liikmeskirikute, maailmanõukogu juhatuse ja paljude teiste küsimuste üle. Organisatsiooni reaalseks käimalükkamiseks oldi peaaegu valmis, järgmiseks sammuks oli kirikute liitumise organiseerimine. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu kirikule esitati ettepanek oikumeenilise nõukogu loomisprotsessiga ühineda 25. novembril 1938. aastal. Küsimus oli arutlusel sama aasta 1. detsembri konsistooriumi koosolekul, kus otsustati ettevõtmisesse positiivselt suhtuda ja sellega liituda.⁶¹⁸ 1939. aasta eest maksti ka juba organisatsiooni liikmemaksu. Kuigi EELK-le määrati see suuruses 500 Šveitsi franki, palus Rahamägi kehva majandusliku olukorra tõttu maksukergendust ja saatis seepeale 1939. aasta alguses maailmanõukogule 112.42 franki.⁶¹⁹

Kuigi organisatsiooni loomiseks oldi valmis, pidi selleks kokku kutsuma kõikide liikmeskirikute esindajad. 1939. aasta veebruaris anti EELK-le teada, et selline esindajate koosolek, mis kandis I oikumeenilise kirikupäeva nime, pidanuks esimest korda kogunema 1941. aastal.⁶²⁰ Selleks ajaks loodeti ettevalmistustega valmis jõuda. 1939. aasta maiks oli organisatsiooniga liitunud 33 kiriku esindajad (7 luteri kirikut, 7 reformeeritud, 6 vana-katoliku kirikut, 5 ühendatud kirikut, 3 õigeusu kirikut ja üks anglikaani kirik). Eestist olid selleks ajaks loodava organisatsiooniga

⁶¹⁵ EK, nr 20 (721), 19.05.1938, lk 1. Maailma kristlikkude kirikute ühinemisest.

⁶¹⁶ EK, nr 19, (720), 12.05.1938, lk 1. Piiskop Rahamägi Riias ja Kaunases.

⁶¹⁷ EELKKA, Kirjavahetus oikumeenilise kirikute nõukoguga. Alustatud 1938, lõpetatud 1939. 18.02.1939.

⁶¹⁸ EELKKA, Kirjavahetus oikumeenilise kirikute nõukoguga. Alustatud 1938, lõpetatud 1939. 01.12.1938. vt lisa 2.

⁶¹⁹ EELKKA, Kirjavahetus oikumeenilise kirikute nõukoguga. Alustatud 1938, lõpetatud 1939. 12.02.1939.

⁶²⁰ EELKKA, Kirjavahetus oikumeenilise kirikute nõukoguga. Alustatud 1938, lõpetatud 1939. 09.03.1939.

ühinenud nii õigeusu kui ka luteri kirik.⁶²¹ Vahele tuli aga Teine maailmasõda ja Kirikute Maailmanõukogu kogunes oma esimesele istungile alles 1948. aastal.

1939. aastal, vahetult enne sõja algust jõudis kavandatav maailmanõukogu⁶²² vastu võtta ja kristlike kirikute liikmetele läkitada mitmeid memorandumeid ja pöördumisi. Samuti peeti 24. juulist kuni 2. augustini juba aastaid planeeritud kristlike noorte maailmakonverents Amsterdamis, millest võtsid osa ka Eesti esindajad.⁶²³ Enne konverentsi oli korraldatud auhinnaline kirjandikonkurss teemal „Kristus ja maailmavendlus”, jagati välja peapreemia, mitmed preemiad, medalid ja mälestusdiplomid. Ka Eestist oli mitmeid osavõtjaid, preemiaid keegi ei saanud, kuid nooremas vanuserühmas anti medal Leili Rimmelile, diplomi sai Leili Lutsoja. Läti oli pisut edukam – nende noorema vanusegrupi esindaja Valdis Amols sai konkursil viienda preemia.⁶²⁴

Life and Work liikumine oli üheks vaieldamatuks eelduseks tänapäeva suurima kirikutevahelise organisatsiooni tekkimisel. Kuid 1920. ja 1930. aastatel tuleb rõhutada ka selle organisatsiooni teisi saavutusi: vaeste hoolekanne, tagakiusatud kristlaste ja põgenike toetamine, selgitustöö noorte keskel ja palju muud.

3.3. Liikumine *Faith and Order*

3.3.1. Liikumise areng 1920. aastatel, Lausanne'i konverents 1927. aastal

Usu ja korralduse liikumise juured ulatuvad samuti 20. sajandi algusesse, olles tihedalt seotud 1910. aastal toimunud ülemaailmse misjonikonverentsiga Edinburghis. Selle liikumise algusinitsiatiiv pärineb aga Ameerikast.⁶²⁵ Läks aega kümme aastat, enne kui järgmise kohtumiseni jõuti. Tuleb märkida, et õpetusküsimustes mingisugusegi kokkuleppeni jõudmine oli ja on äärmiselt keeruline võrreldes ühise sotsiaaltööga, mida innustasid *Life and Work* ja MRSEKK, kuigi nagu eelmises peatükis selgus, olid ka praktilised teemad lahutamatu seotud õpetusliku alusega. Usu ja kirikukorralduse liikumise keerukuse kohta ütles Eduard Tennmann järgmist: „Sest mis võiks veel raskem olla kui ligi 30 erinevad kirikukuju ühe mütsi alla viia.

⁶²¹ EK, nr 19 (771), 11.05.1939, lk 5. Oikumeeniline kirikute nõukogu.

⁶²² 1938. aasta lõpust kadusid kirjavahetusest *Life and Work* blanketid, kasutusel olid ainult kirikute maailmanõukogu (loomisjärgus) blanketid, samuti toimus kirjavahetus ainult formeeritava maailmanõukogu ametlike esindajatega.

⁶²³ EK, nr 29 (782), 20.07.1939, lk 5. Kristliku noorsoo maailmakonverents Amsterdamis.

⁶²⁴ EELKKA, Kirjavahetus Oikumeenilise Pressi ja Teadetebürooga. Alustatud 1936, lõpetatud 1939. 30.05.1939.

⁶²⁵ Olesk, lk 40.

Isegi metodistid on paari sajangu jooksul jagunenud 14 gruppi. Ja midagi ei ole nii juurdunud kui dogmaatilised eeldused”.⁶²⁶ 1920. aastal Genfis toimunud konverentsil oli 137 kirikutegelast, juhtideks olid piiskop Charles H. Brent ja sekretäri ametikohta täitev Robert H. Gardiner. Pärast konverentsi hakati kirikutesse laiali saatma ankeetlehti, esimesed küsimused olid fikseeritud Genfi konverentsil. Küsimused oli usu, õpetaja ameti ja kiriku iseloomu kohta, milles püüti ühtlust taotleda.⁶²⁷

Käesolev liikumine kogus oma keerukuse tõttu kiiresti palju skeptikuid. Kas eestlased olid nende hulgas, seda on raske öelda. Kindlasti aga ei olnud nad selle organisatsiooni juures niivõrd hingega kui näiteks MRSEKK või *Life and Work* liikumise juures. Üsna kindlalt võib fikseerida esimese ametliku kontakti EELK ja Faith and Order juhatuse vahel. Üllatuslikult oli see alles 1923. aastal, kui Londoni saatkonna vahendusel otsiti Eestis asuvate luterlastega ühendust. EELKle edastatud kirja autor Gardiner kirjutas, et piiskop Kukk oli küll määratud 1927. aasta Lausanne'i konverentsi korraldavasse komisjoni, kuid kontakti ega ka mingit informatsiooni Eestis asuvate usuühingute kohta poldud aastate jooksul kordagi saavutatud.⁶²⁸ Ilmselt oli piiskop Kukk kellegagi selle liikumise juhtidest enne kohtunud, samuti on üsna tõenäoline, et küsimustikud olid juba 1922. või isegi 1921. aastal Eestisse jõudnud. Seda kinnitab 1928. aastal ka Tennmann, öeldes, et „neid küsimuslehti seadis kokku ainete komitee ja saatis nad laiali igale kirikule, et seks valitud komisjonid nad läbi töötaks ja seisukohta avaldaks. Ka meil valiti seks 6-7 a. eest 10-liikmeline komisjon usuteaduslisel konverentsil. Selle tegevusest pole seni midagi teada. Komisjoni nähtavasti kokku kutsutud ei ole. Niisama teadmata on, kas ta edaspidi midagi kavatseb teha”.⁶²⁹ Selline ettepanek tehti tõepoolest 1923. aasta usuteadlaste konverentsil usuteaduskonna professori Blumerincqi poolt, kes pidas esmalt liikumise seisukohti tutvustava ettekande ning seejärel soovitas moodustada 10–12 liikmelise komisjoni, kes hakkaks ühenduse heaks Eestis tööle.⁶³⁰ See oli ka ainus samm, mis seoses käesoleva liikumisega mitme aasta jooksul tehti.

Tõepoolest oli *Faith and Order* liikumisest kirjutamine ja selle toetamine 1920. aastate Eestis väga harv nähtus. Kuigi 1925. aasta Stockholmi konverentsi järel

⁶²⁶ Tennmann, Eduard. Kirikute koonduspüüded.- Usuteadusline Ajakiri nr 3, 1928, lk 99.

⁶²⁷ *Ibid.*,99-101.

⁶²⁸ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938. 25.06.1923.

⁶²⁹ Tennmann 1928, lk 101.

⁶³⁰ EELKKA, IV Kirikupäeva protokoll 1923.a. Usuteadlaste konverents. 1923. aasta usuteadlaste konverentsi protokoll, lk 19-20.

oli Eesti ka usu ja kirikukorralduse organisatsiooni nimekirja kantud,⁶³¹ siis ei tähendanud see suhtumises sugugi sarnast muutust. Euroopas ei olnud see liikumine samuti nii positiivset vastukaja leidnud kui teised kristlikke kirikuid ühendavad ettevõtmised. Selle tõestuseks ei suudetud mitme aasta jooksul korraldada ammu planeeritud maailmakonverentsi, mis pidi algselt toimuma 1925. aastal, lõpuks toimus aga 1927. aastal Lausanne'is. Piiskop Kukele adresseeritud kutses anti teada, et EELK esindajatele oli eraldatud kolm kohta.⁶³² Samasisulisi kirju saadeti 1927. aasta alguses mitmeid kordi, kuid augustis toimunud konverentsile Eestist ikkagi delegaate ei lähetatud.⁶³³ Eesti MRSEKK rahvuskomitee sekretär ja oikumeenilise liikumise jälgija õp Tennmann andis ülevaate meeleoludest, mis enne konverentsi valitsesid. Kuna ta viibis umbes samal ajal Konstanzis, oli tal võimalus näha, mis kõnealusel kohtumisest enne selle toimumist arvati. Kui Soome ja Rootsi delegaate oli konverentsil ainult kaks, siis ülejäänud Euroopa kirikute juhte ja vaimulikke oli kogunenud märksa rohkem, nii et kokku oli tulnud umbes 500 saadikut. Populaarsem oli see kindlasti Ameerikas ja Inglismaal. Pärast konverentsi olevat aga meeleolud märgatavalt muutunud, sest tulemus ei olevatki nii kesine kui arvati. Eesmärk ise pidavat aga veel kaugel olema. Tennmanni arvates oli selline edu osalt MRSEKK ja Stockholmi liikumise tutvuste vili.⁶³⁴ Antud hinnangus väljendub kindlasti nii tema kui ka mitmete teiste Eesti oikumeenilise liikumise tegelaste arvamus.

Lausanne'i konverentsi päevakord oli üles ehitatud kaheksale punktile. Selline jaotus oli kujunenud aastaid varem laiali saadetud ankeetide täitmise tulemusena. Käsitleti teemasid nagu „Üleskutse ühinemisele”, „Kiriku läkitus ilmale – evangeelium”, „Kiriku iseloom”, „Kiriku ühine usutunnistus”, „Sakramendid”, „Kirikuõpetaja”, „Kristlaste ühtsus ja erikirikute koht selles ühtluses”. Samuti arutati konkreetsetes küsimustes töö jätkamise võimalikkust.⁶³⁵ Lausanne'i referaadid ja arutelud innustasid juhtivkomiteed ja moodustatud usuteadlaste komiteed järgnevatel aastatel vähemalt korra koos käima. 1931. aasta koosolekul otsustati, et järgmine ülemaailmne konverents korraldatakse 1937. aastal Lausanne'is.⁶³⁶ Siiski ei olnud

⁶³¹ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938. 07.01.1926.

⁶³² EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938. 14.02.1927.

⁶³³ Jakob Aunveri andmetel osalesid EELK esindajad ka 1927. aasta Lausanne konverentsil. Samas ei maini ta 1937. aastal Edinburghis toimunud konverentsi üldse. Aunver, lk 78.

⁶³⁴ Tennmann, 1928, lk 101.

⁶³⁵ Tennmann 1928, lk 102.

⁶³⁶ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938.

mitte kõik hinnangud saavutatule nii positiivsed. Kuigi referaatides tutvustati eri konfessioonide arusaamu ning seksioonides võrreldi kirikutevahelisi sarnasusi ja erinevusi, ei olnud mitmete vaatlejate ja osalejate hinnangul aruanded valmis erinevusi tasakaalu viima. Nii ei olnud see mitte midagi muud kui ainult erinevuste ja sarnasuste väljatoomine.⁶³⁷ Eestis sel teemal ainsana sõna võtnud Tennmann nentis samuti, et kirikutegelased ega ka teadusmehed ei julge probleeme põhjalikult käsitleda, kartes kas enda taga sildu põletada, et mitte kaotada ühendust massiga, või arvavad nad, et aeg selleks ei ole veel piisavalt küps.⁶³⁸

1937. aasta Edinburghi konverentsi hakati niisiis ette valmistama juba kuus aastat enne selle toimumist. Ka EELK-le esitati kutse tööjätukomitee tööst osavõtmiseks, võimaldades kahel esindajal selle töös osaleda. Järgmine võimalus komitee tööga liituda oli 1932. aasta augustis toimunud Wiesbadeni koosolekul.⁶³⁹ Samuti paluti EELK-l mitmeid kordi organisatsiooni rahaliselt toetada.⁶⁴⁰ Mingeid märke, et piiskop Kukk oleks usu ja kirikukorralduse liikumist rahaliselt toetanud, ei ole. Järgmisel aastal katkes ka kirjavahetus. Viimased brošüürid, mis Eestisse saadeti, puudutasid 1932. aasta augustis toimunud istungit.⁶⁴¹ Vahepealsel ajal oli tööjätukomitee otsustanud, et maailmakonverents peetakse 1937. aastal mitte Lausanne'is, vaid Edinburghis. Sarnaselt eelmise konverentsiga eeldati, et konfessioonide erinevused ja sarnasused ning kõige olulisemana lahkuminekute kooskõlastamise võimalikkus oleks ka iga osavõtva kiriku poolt enne selgeks räägitud ja esitatud.⁶⁴²

3.3.2. 1930. aastad, Edinburghi konverents 1937. aastal

Kirjavahetus taastus pärast piiskop Kuke surma. See ei ole aga kindlasti ainus põhjus, miks suhted elavnesid. Peamiseks põhjuseks oli kujunev koostöö oikumeeniliste organisatsioonide vahel, mis pani eestlasi huvituma ka usu ja kirikukorralduse liikumisest. 1936. aastal andis piiskop Rahamägi teada, et

09.12.1931.

⁶³⁷ Olesk, lk 43.

⁶³⁸ Tennmann, 1928, lk 106.

⁶³⁹ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938.

09.12.1931.

⁶⁴⁰ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938.

01.03.1932.

⁶⁴¹ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938.

04.08.1932.

⁶⁴² Sild, Olaf. Kirikuloo viimane sõna.– Usuteadusline Ajakiri nr 1, 1934, lk 22-23.

Edinburghi konverentsist kavatseb osa võtta tema isiklikult, asemikeks määras ta piiskoplikud vikaarid Jürgensoni ja Kubu.⁶⁴³ Enne maailmakonverentsi sooviti välja anda kogumik „Who’s who?“, mis pidi sisaldama andmeid nende isikute kohta, kes konverentsi delegaatideks olid määratud. Ka piiskop Rahamägi kanti sellesse teatmikku sisse.⁶⁴⁴

Oluliselt aitas liikumise eesmärke selgitada ja Eesti-poolset seisukohta kujundada Prantsuse professori Henri Clavier’ külaskäik enne 1937. aasta suvel toimunud maailmakonverentsi. Tegemist oli usu ja kirikukorralduse nn reisiva sekretäri, kes oli sarnasel ametikohal ka oikumeenilise kristluse nõukogus. 1937. aasta märtsis selgitas tööjätukomitee sekretär piiskop Rahamägile, et konverentsi edu sõltub suuresti sellest, millise kodutöö on delegaadid teinud ning kui hästi on nad tuttavad õpetusküsimustega. Sellepärast loodeti Clavier’ visiidist, et viimane selgitaks liikumise eesmärke ja suunaks samal ajal eestlasi arutlema oma kiriku õpetuse erimeelsuste ja sarnasuste üle teiste konfessioonidega nii, et konverentsi ajaks kujuneksid kindlates küsimustes seisukohad.⁶⁴⁵ Clavier saabus Eestisse ning pidas siin kõne ja loengu, mille lõpus märkis ta, et kahe liikumise eesmärgiks ei pea olema erinevuste ja mitmekesisuse kaotamine, vaid kooskõla ja harmoonia loomine mitmekesisuses.⁶⁴⁶ Kubu ja Jürgenson kui piiskopi asemikud korraldasid professori vastuvõtu ja kutsusid loengu ajaks kokku Tallinna õpetajad.⁶⁴⁷

Aprillis saabus piiskop Rahamägile ametlik konverentsi kutse, kuid juba siis vastas ta, et ei ole kindel, kas töökohustuste tõttu saab sellest osa võtta, mainides oma asemikuna piiskopliku vikaari Jürgensoni nime.⁶⁴⁸ Juuli lõpus teataski piiskop, et tema asemel sõidab konverentsile piiskoplik vikaar Jürgenson.⁶⁴⁹ Niisiis käisid Suurbritannias 1937. aasta juulis-augustis toimunud kolme suure liikumise konverentsidel kolm EELK ametikandjat – piiskop Rahamägi, õp Taul ja piiskoplik vikaar Jürgenson.

⁶⁴³ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938. 22.02.1936.

⁶⁴⁴ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938. 18.03.1937.

⁶⁴⁵ *Ibid.*

⁶⁴⁶ EK, nr 22 (671), 03.06.1937, lk 5. Prof. H. Clavier kirikute ühinemispüüetest.

⁶⁴⁷ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938. 03.05.1937.

⁶⁴⁸ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938. 16.04.1937.

⁶⁴⁹ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938. 24.07.1937.

Konverentsil, mis leidis aset 3.–18. augustini, toimus esmalt töö neljas sektsioonis. Iga grupp tegeles ühe küsimusega, seejärel arutati saadud tulemused läbi täiskogul. Sektsioonid olid:

- 1) Meie Issanda Jeesuse Kristuse arm.
- 2) Kristuse Kirik ja Jumala sõna.
- 3) Kristuse kirik, tema vaimulik amet ja sakramendid.
- 4) Kiriku ühendus elus ja jumalateenistuses.

Eestist lähetatud delegaat kuulus kolmandasse sektsiooni.⁶⁵⁰ Kõige ladusamalt läks töö esimeses komisjonis, mille juhiks oli Soome piiskop Lehtonen. Nagu ütles õpetaja Jürgenson: „Mis meile ev. lut. usu kristlastele selle töö tulemusi eriti tähtsaks teeb, on see, et pääsis mõjule ja võitis selles sektsioonis ja pärast ka konverentsi täiskogus see sügav arusaamine Jumala armust, nagu just meie seda pärinud oleme oma usuisalt ja usupuhastajalt dr. M. Lutherilt. Et see viimselt on Jumala arm ja ainult tema teenimata arm tema Poja Jeesuse Kristuse läbi, mis meid kannab, on loonud ja lunastanud ja ka pühitseb”.⁶⁵¹ Teistes sektsioonides sarnast üksmeelt ei saavutatud, kuigi teatavaid kompromisse peegeldavaid otsuseid võeti vastu sealgi. Kindlasti oli see samm edasi. Arutlusel oli ka kveekerite küsimus, kelle puhul toodi ühelt poolt välja nende otsest vaimu ühendust ja sellega seoses ristimise, sakramentide mittetunnistamist, teisest küljest aga nende tõsikristlikku elu. Mingi otsuseni selles küsimuses ei jõutud, kuid kõrvale seda teemat samuti ei heidetud. Küll aga jõuti veendumusele, et tuleb nõus olla ettepanekuga luua maailma kirikute nõukogu, mis moodustati *Life and Work* ja *Faith and Order* liikumiste baasil. EELK piiskop valiti lõppenud konverentsi jätkukomisjoni liikmeks.⁶⁵²

Pärast Edinburghi tihenes kahe organisatsiooni koostöö veelgi. Üks liitumise tulisemaid toetajaid oli olnud kristliku noorsooliikumise juht John Mott, kes järgmisel aastal Eestit külastas.⁶⁵³ 1938. aastal toimus mitmeid täidesaatva komitee istungeid, peamiselt oli arutluse all konverentsi otsuste väljaandmise küsimus. Ka piiskop Rahamägi andis kirjas sekretär Hodsonile teada, et plaanib osaleda augustis toimuval jätkukomisjoni koosolekul, kuid sellele istungile ta ei jõudnud.⁶⁵⁴ Samal kohtumisel võeti vastu otsus nimetada komisjon ümber maailma kirikutenõukogu usu ja

⁶⁵⁰ EK, nr 34, (673), 26.08.1937, lk 1. Et nemad kõik üks oleksid.

⁶⁵¹ *Ibid.*, lk 5.

⁶⁵² *Ibid.*

⁶⁵³ EK, nr 18 (719), 05.05.1938, lk 3. Uut maailmasõda ei tule.

⁶⁵⁴ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938. 29.08.1938.

kirikukorralduse komisjoniks. Sellega oli esimene märk uue organisatsiooni sünnist teoks saanud.⁶⁵⁵ *Faith and Order*'i komisjon jätkas tööd ka pärast Kirikute Maailmanõukogu loomist 1948. aastal. Komisjoni liikmeteks võisid olla ka nende kirikute esindajad, kes Kirikute Maailmanõukokku ei kuulunud, see oli õpetusküsimuste üle arutlemisel oluline punkt. Jätkusid ka õpetusküsimusi puudutavad konverentsid.⁶⁵⁶

1930. aastatel täheldati usu ja kirikukorralduse liikumise populaarsuse kasvu. Pärast Edinburghi konverentsi hakati nii Eestis kui ka kogu maailmas üha enam aru saama, et õpetusküsimusi ja praktilist tööd on võimatu lahutada. Institutsioonidest rääkides toimus 1930. aastate lõpus samuti loomulik sulandumine, sest on üsna tavaline et esimese hooga tekkivate mitmete, esmalt erinevaid ülesandeid täitvate organisatsioonide või liikumiste asemele tekib mõne aja järel üks, neid kõiki haarav ühendus.

Kuigi usu ja kirikukorralduse liikumine polnud Eestis 1920. aastatel väga laialt levinud ja oli paljudele õpetajatele võõras, toimus 1930. aastatel muutus paremuse poole. EELK puhul ei tohi unustada selle enda ametikandjate poolt 1920. aastatel peetud õpetusküsimuste vaidlusi (peamiselt EELK põhikirja § 3 üle peetud lahingud), mis mõjutasid oluliselt ka suhtumist *Faith and Order* liikumisse.

3.4. Luterlik Maailmakonvent

3.4.1. Koostöö aastatel 1923–1933

Ülemaailmne luterlike kirikute ühendus loodi 1923. aastal Saksamaal, Eisenachis toimunud koosoleku tulemusena. Sinna oli kogunenud esindajaid üle maailma, ka Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku piiskop Jakob Kukk võttis sellest osa. Lisaks temale olid veel osalejate nimekirja kantud Saksa praostkonna praost Mühlen ja õpetaja Lattik.⁶⁵⁷ Läti evangeelsest kirikust piiskop Irbe ja Poelchau.⁶⁵⁸ Esimese koosoleku juht Saksi piiskop Ihmels esitas oma kõnes „Luteruseusu üleilmne tähendus” loodud organisatsiooni eesmärgid. Piiskop Kukk andis sellest

⁶⁵⁵ EELKKA, Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938. 29.09.1938.

⁶⁵⁶ Gassmann, Günther. Documentary History of Faith and Order 1963-1993. Genf, WCC Publications, 1993, lk 6-7.

⁶⁵⁷ Harald Põllu andmetel olid kutsutud vaid Kukk ja Mühlen. Meie Kirik, nr 30, 25.07.1923, lk 235. Üleilmisest Lutheruse usulistest kongressist. Hiljem teatab aga, et osa võtid Kukk ja Lattik. MK, nr 36, 05.09.1923, lk 286. Väljamaa kiriklikest oludest.

⁶⁵⁸ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. Teilnehmer am Lutherischen Weltkonvent Eisenach 1923.

ülevaate: „Ta toonitas selles kõnes luteruseusu ja luterlise kiriku tähtsust terve maailma jaoks. Ühtlasi pidi üleilmne konvent, mis esimene selletaoline oli, luteruseusu seisukorrast terves maailmas ülevaadet pakkuma ja püüdma kindlamini ühte siduda kõik luteruseusulisi rahvaid ja rahva kirikuid üheks teadlikuks luterliseks kirikuks”.⁶⁵⁹

Luterlik Maailmakonvent leidis teiste maailmaorganisatsioonide seas kohe oma koha. Kuigi areng ei toimunud tõrgeteta, ilmestab kogu kahe sõja vahelist perioodi maailmakonvendi äärmiselt konkreetne hoiak püstitatud eesmärkide suhtes. Ei lausunud suuri sõnu, nagu tegid mitmed oikumeenilised organisatsioonid, vaid tegeldi konkreetsete probleemidega. Nende hulka kuulusid luterlaste abistamine Nõukogude Venemaal ning diasporaaküsimus. 1930. aastatel tegeldi ka õpetusküsimustega, sest juba 1920. aastatel nähtavad eripärad muutusid järgneva kümnendi jooksul veelgi selgemateks. Maailmakonvent käis koos kolmel korral: 1923. aastal Eisenachis, 1929. aastal Kopenhaagenis ja 1935. aastal Pariisis.⁶⁶⁰ Vahepealsel ajal tegutses täidesaatev komitee, mille eesotsas oli ameeriklane John A. Morehead. Tema suhted piiskop Kukega olid alguse saanud juba Esimese maailmasõja järgsel aastal, kui Morehead oli külastanud Eestit. Hilisem täidesaateva komitee juht tegutses tol ajal Ameerika rahvusliku luterliku nõukogu juures. See organisatsioon aitas Euroopa kirikuid pärast sõda üles ehitada, ka Eestile anti rahalist toetust.⁶⁶¹ Annetati 200 000 Riigimarka, kusjuures tingimuseks oli 100 000 marga lisamine kohaliku kiriku poolt. Mõeldud oli see konkreetne toetus mitte kirikuhoonete ülesehitamiseks, vaid õpetajate leskede ja vaeslaste toetamiseks.⁶⁶²

1923. aastal oli Eisenachis arutlusel Venemaal elavate ja töötavate luteri kiriku vaimulike olukord. Enne Eesti omariiklust õppis suurem osa tulevastest luteri kiriku pastoritest Tartu Ülikoolis, kuid pärast Esimest maailmasõda selline olukord olude sunnil muutus. 1920. aastate alguses oli Nõukogude Venemaal elavate pastorite elu äärmiselt raske, sest tänu riigipoolsele represseerimisele ei saanud nad normaalses tingimustes tegutseda. Samuti puudus neil võimalus noorte pastorite koolitamiseks, ainsaks võimaluseks oli eraviisiline koolitamine, mida ka tehti. 1921. aastal külastas Ameerika luteri usu kiriku esindaja Moskvat, kus kohtus piiskop Freifeldtiga.

⁶⁵⁹ Kukk, Jakob. Luteruse kiriku praegune seisukord Eesti ja mujal. – Usupuhanus eestlaste maal 1524-1924. Tartu, 1924, lk 230-231.

⁶⁶⁰ Aunver, lk 78.

⁶⁶¹ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 18.08.1934.

⁶⁶² EELKKA, Ameerika abitarvitajate akt. Alustatud 1920, lõpetatud 1921. 05.06.1920.

Viimane palus abi oma puudustkannatavatele õpilastele. Abi saabus mõni aeg hiljem Ameerikast ja Lääne-Euroopast. Saadeti jalanõusid, riideid ja raha. Varsti pärast seda ordineeris Freifeldt viis noort pastorit.⁶⁶³ 1924. aastal suudeti Leningradis asutada teoloogiline seminar, kuhu asus õppima umbes 40 noort meest. Selle õppeasutuse toetamine langes luterliku maailmakonvendi õlgadele. Õpetajate palkadeks, stipendiumideks ja maja üüriks kulus igal kuul umbes 2000 Ameerika dollarit, mis koguti tänu Ameerika ja Euroopa luterlikele kirikutele.⁶⁶⁴

1923. aasta detsembris Kopenhaagenis kogunenud täidesaatev komitee võttis vastu otsuse moodustada spetsiaalne komitee, kes Venemaa küsimusega edasi tegeleks. Samal koosolekul käsitleti ka Riia Jakobi kiriku küsimust, mis kutsus esile väga teravad süüdistused katoliku kiriku suhtes. Eraldi käsitlemist leidis maailmakonvendi struktuuri küsimus. Otsustati täidesaatva komitee liikmete arvu suurendada, edasi lükati aga konvendi peakorteri loomise küsimus.⁶⁶⁵

3.4.1.1. Diasporaatöö

Maailmakonvendi kui kõiki luteri kirikuid ühendava organisatsiooni üks peamisi ülesandeid oli ja on koordineerimistöö. Sellepärast oli ka eelpool mainitud peakorteri küsimus üsna oluline. Kuna Esimese maailmasõja ja majanduskriisi ajal, aga ka juba varem, toimus üle maailma ulatuslik rahvaste ränne, siis tekitas see mõningaid probleeme ka kirikute jaoks. Iga riigi luterliku kiriku ülesandeks oli garanteerida, et väljarännanud rahvuskaslaste teenimine toimuks emakeeles. Selle koordineerimise võttis enda peale Luterlik Maailmakonvent. Tuleb tunnistada, et EELK ei oleks selle küsimuse lahendamiseks üksi toime tulnud, pigem võib öelda, et seda küsimust oleks edaspidi ignoreeritud. Kontakt kogudustega oli küll olemas, kuid konsistoorium ei teinud omalt poolt ainsatki sammu, et rahvuskaslaste aidata.

Selleks, et küsimusest terviklikku pilti saada, tuleb esmalt anda ülevaade, kuhu eestlased kahe sõja vahelisel perioodil olid rännanud ja kui suur oli nende arv. Jättes välja lähemad kohad, nagu Läti ja Soome, olid eestlaste meeliskohtadeks Ameerika ja hiljem Austraalia. 1921. aastal kontakteerusid konsistooriumiga Ameerika

⁶⁶³ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. Üleilmiline Luteri usu konvernt Eisenachis.

⁶⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁶⁵ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 11.12.1923.

Ühendriikides elavad eestlased, kes olid korjanduse tulemusena kogunud rahasumma, mida soovisid annetada sõjas elu kaotanud meeste järeltulijatele.⁶⁶⁶

Samuti elas eestlasi Venemaal, aga sealsete vaimulike koolituse eest püüdis 1920. aastatel hoolitseda Leningradi teoloogiline seminar, kus ka mõned eestlased õppisid.⁶⁶⁷ Viimase seostest maailmakonvendiga oli eelpool juba juttu. Konsistooriumil oli kirjavahetus Peterburi Jaani kogudusega ning Samaaras elavate eestlastega. 1922. aastal palusid Jaani koguduse liikmed abi kiriku katuse parandamisel, sest vastasel juhul oleks kogu maja lammutatud. Küttematerjali kriisi tõttu lammutati kõik kõlbmatud hooned, seda kartsid ka kiriku nõukogu liikmed.⁶⁶⁸ Samaarast, kus elas umbes 1000 eestlast, lahkus 1922. aasta novembris õp Lezius, kelle läbisaamine kohalike polnud kiita. Tema asemele paluti uut õpetajat.⁶⁶⁹ Peamiseks mureküsimumuseks oligi tavaliselt õpetaja puudumine, mõnikord paluti rahalist abi, kuid kuna konsistoorium seda kunagi ei võimaldanud, siis selliseid abipalveid palju ei esitatud. Luterlik Maailmakonvent püüdis peamiselt koordineerida Põhja-Ameerika kohaliku luteri kiriku ja seal elavate eestlaste omavahelisi suhteid, sest oli ju selge, et Ameerika kohalikud luteri usu kirikute juhid olid võimelised eestlasi paremini aineliselt toetama, kasvõi aidates neid muretseda ruume, kus jumalateenistusi pidada. Õpetaja leidmine oli aga hoopis teine küsimus, selles küsimuses oli koostöö EELK-ga vajalik. Ameerikas korraldati ka maailmakonvendi eestvedamisel jumalateenistusi, kus olid esindatud rahvusvähemused, väga arvukalt oli seal näiteks Norra luterlasi, kuid ka eestlasi.⁶⁷⁰

Väga aktiivsed olid ka teised Ameerikas asuvad eestlaste kogukonnad. Eriliselt tuleb siinkohal esile tõsta Brasiilias, Sao Paolos elavaid luterlasi. Nende oma sõnade kohaselt oli Brasiilias umbes 3000 eestlast. Konsistooriumiga astusid nad ühendusse juba 1920. aastate alguses, sama kümnendi lõpus aga registreerisid omal initsiatiivil koguduse, paludes Eestist selleks näidispõhikirja. Konsistoorium saatiski põhikirja ning märkimisväärse hulga vaimulikku kirjandust.⁶⁷¹ Nagu paljudel diasporaakogudustel, puudus ka neil täieõiguslik õpetaja, saksa kogudusega polnud nad nõus koos töötama, sellepärast palusid konsistooriumilt abi õpetaja leidmisel.

⁶⁶⁶ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 04.11.1921.

⁶⁶⁷ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. Üleilmiline Luteri usu konvernt Eisenachis.

⁶⁶⁸ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 01.06.1922.

⁶⁶⁹ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 08.03.1923.

⁶⁷⁰ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 12.07.1927.

⁶⁷¹ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 28.09.1929.

Mõni aeg hiljem sõitis ka koguduse ajutine jutlustaja Rudolf Lipsthal Eestisse, seejärel olid sunnitud eestlased siiski liituma saksa kogudusega.⁶⁷² Samal ajal prooviti Sao Paolosse asutada ka kolme Balti riigi ühist kogudust, kuid plaan jäi teostamata. 1930. aastate alguses muutus kogudus üha väiksemaks, sest tööpuuduse kasvades muutus esiteks majanduslik seis halvemaks, teiseks aga hakkas kogukond aeglaselt, kuid järjekindlalt laiali valguma. Tööd otsiti naaberlinnadest ja isegi naaberriikidest.⁶⁷³ Konsistoorium püüdis neid aidata saates sinna kirjandust, eriti oluliseks pidasid Brasiilias elavad eestlased aga ajalehti, mis või võimaldasid neil Eesti eluga kursis olla.⁶⁷⁴ Tegemist oli teatavasti katoliikliku piirkonnaga, see tähendab, et riigi või usuühingute toetusele polnud eestlastel loota. Luterlasi polnud seal palju, üksikud kogudused olid enamasti just sisserändajate poolt asutatud. Sellepärast ei õnnestunud ka maailmakonvendi kaudu Brasiilias elavaid eestlasi toetada.

3.4.1.2. 1929. aasta Kopenhaageni konverents

Kirjavahetus maailmakonvendiga puudutas äärmiselt konkreetseid teemasid. Seda iseloomustab kaks teemaderingi; esiteks toimus arutelu konvendi nn üldiste teemade üle, teiseks püüdis konvent koordineerida EELK-d puudutavaid küsimusi, näiteks Venemaal elavate luterlaste olukorda, aga ka väliseestlaste kiriklikku teenimist. Aastatel 1924–1929 peamiselt nende kahe küsimusega tegeldigi. Kusjuures initsiatiiv oli alati maailmakonvendi poolel. Kirjavahetusest jääb mulje, et konverentside vahelisel perioodil suhteid väga tihedad polnud. Ka Venemaa küsimust EELK praktiliselt ignoreeris. Nii sisaldavad Moreheadi kirjad enamasti täidesaatva komitee soovi suhteid tihendada ning korduvaid palveid piiskop Kukele, et viimane edastaks täidesaatvale komiteele uudiseid Eesti kirikliku elu kohta.⁶⁷⁵

Kui konverentside vahelisel perioodil oli Kukk pigem tagasihoidlik suhtleja, siis suurtel maailmakonverentsidel võttis ta alati sõna ning pidas tihti ettekandeid, tehes seda väga veenvalt. Kopenhaageni konverents toimus 26. juunist kuni 4. juulini 1929. aastal. Eestist osalesid konverentsil piiskop Kukk ja õpetaja Sternfeldt.⁶⁷⁶ Päevakord nägi ette usu, kõlbluse ja kasvatuslike teemade arutelu, mööda ei mindud

⁶⁷² EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 28.10.1930.

⁶⁷³ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 09.06.1931.

⁶⁷⁴ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 07.12.1933.

⁶⁷⁵ EELKKA, Luterlik Maailmkonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 12.07.1927.

⁶⁷⁶ EK, nr 25, 20.06.1929, lk 200. Kiriku elu.

ka õpetuslikest küsimustest, sest need hakkasid üha enam segama teiste probleemide lahkamist. Piiskop Kukele avaldati erilist tänu 2. juuli jumalateenistuse pidamise eest.⁶⁷⁷ Nagu Eisenachi ja hiljem Pariisi konverentsi puhul, tekitasid ka Kopenhaagenis peetud ettekanded vastakaid tundeid. Põhjuseks oli erisuguste luterlike arusaamade terav vastandumine. Samas organisatsiooni üldist arengut selline konflikt ei mõjutanud. Endiselt rõhutati vajadust koostööd süvendada ja olgugi, et Kopenhaagenis uuesti lõkkele löönud õpetusküsimuste arutelu tekitas erinevaid arusaamu esindavate vaimulike vahel lõhe, andis konverents kokkuvõttes siiski praktilise töö jätkamise seisukohalt tugeva tõuke. Ka Eestis põhjustasid Kopenhaagenis peetud ettekanded vastakaid tundeid. Nii kirjutab Theodor Tallmeister Breslau õpetaja dr Nageli kõnest, kus viimane „kõvasti piike murdnud „vale evangeeliumi kuulutamise” vastu ja luterluselt nõudnud, et ta oma õpetajatel lubaks „ainult õige usutunnistuse alusel” jutlustada ja õpetada.”⁶⁷⁸

1929. aasta majanduskriis muutis küll konvendi töösuundi, kuid peamiseks mureküsimuseks jäi endiselt Nõukogude Liidus elavate luterlaste käekäik. Neid püüti toetada rahaliselt, samuti algatati ajakirjanduses debatt. Ajakirjanduse mõjuvõimu kasutasid ära kõik maailmaorganisatsioonid. Täidesaatev komitee valmistas omalt poolt organisatsiooni tegevust tutvustavad brošüürid, mis saadeti erinevatesse riikidesse ja paluti need kindlasti kasvõi vähendatud mahus ajakirjanduses avaldada. Ka Eestisse saadeti aastaraamatuid ja paluti need Eesti Kirikus ära trükkida.⁶⁷⁹ Seda ka tehti. 1933. aastal ajakirjanduses ära trükitud ülevaateseerias toodi välja järgmised teemad:

- 1) Tekkiv luteriusuline kirik ukrainlaste keskel Poolamaal.
- 2) Evang. luth. usuline kirik Venemaal.
- 3) Suur Vene luth. usuliste Harbini põgenikkude asundamine Brasiilias.
- 4) Milles kristlased käesoleval ajal iseäranis peaksid tundma kohustusi teenimiseks.
- 5) Kuidas suudavad ev. lut. usulised kirikud täita käesolevas maailma olukorras oma ülesandeid nii mitmes maas?⁶⁸⁰

Venemaa küsimust lahates toodi välja, et maksud, mida kogudused olid sunnitud maksma, olid mitmeid kordi kõrgemad kui teistel organisatsioonidel, samuti öeldi

⁶⁷⁷ EELKKA, Luterlik Maailmkonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 05.08.1929.

⁶⁷⁸ Protestantline Ilm, nr 2. veebruar 1930, lk 31. Kas tagasi katoliikluse poole?

⁶⁷⁹ EELKKA, Luterlik Maailmkonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 26.10.1931.

⁶⁸⁰ EK, nr 14, 30.03.1933, lk 106-107. Ülevaade lutheriusuliste üleilmlise konvendi tegevusele.

artiklis, et kõik isikud, kes asuvad kiriku teenistuses, kaotavad seeläbi kodaniku õigused. Samas kumab ülevaatest läbi suur informatsioonipuudus. Samuti oli probleeme teoloogia akadeemia rahastamisega. Kuigi Saksamaa, Rootsi, Norra, Taani ja Ameerika luterlike kirikute kaudu saadeti Venemaale Leningradi teoloogilise akadeemia toetuseks suuri summasid, töötas see endiselt puudujäägiga. See puudujääk loodeti katta kohalike koguduste toetustega.⁶⁸¹

Piiskop Kuke surmale järgnenud leina-aasta oli kiriku ametlikes välissuhetes mõõnaperiood. Siiski täiesti äralõigatud Eesti evangeelne kirik muust maailmast polnud, kuid kahtlemata oli suhtlus väliskirikutega tugeva liidri puudumisel tagasihoidlikum.

3.4.2. Aastad 1934–1935

Mõni kuu pärast EELK teise piiskopi valimist pöördus uue kirikujuhi poole maailmakonvendi täitevkomitee president Morehead.⁶⁸² 1920. aastatel oli Rahamägi piiskoppi mitmel korral konverentsidel asendanud, oli ta ju tuntud kui aktiivne välissuhete arendaja. Luterliku Maailmakonvendi tegevusest oli ta aga millegipärast kõrvale jäänud. Nii ei olnud ta kordagi kokku puutunud ka konvendi täidesaatva komitee presidendi Moreheadiga.

Diasporaatöö kujunes ka 1930. aastatel peamiseks teemaks, kus maailmakonvent püüdis Eesti luterliku kirikuga koostööd teha. Lisandusid mitmed riigid, kus eestlaste kirikliku teenimise küsimus päevakorraile tuli. Üheks selliseks oli Austraalia. Juba mainitud esimeses õnnitluskirjas piiskop Rahamägile palus Morehead uurida võimalusi noore pastori saatmise kohta Austraaliasse. Teema ei olnud uus, kuid eestlaste poole pöörduti selles küsimuses esimest korda pärast piiskopi valimist 1934. aastal. Täidesaatva komitee president oli Austraalia kiriku juhilt John Stolzilt palunud oma sõnade kohaselt juba mõni aasta varem leida eestlastele nende emakeelt kõnelev pastor, kuid seni oli küsimus jäänud lahenduseta.⁶⁸³ Sellepärast oli loogiline, et Morehead pöördus EELK poole.

Kuu aja pärast asusid kirjavahetusse Stolz ja Rahamägi. Austraalia kirikupea mainis, et poole aasta eest oli neil õnnestunud eestlastele pastor leida. Selleks oli Eestis sündinud baltisakslane Kurt Gielow, kes oli Austraalias õppinud teoloogiat ja

⁶⁸¹ *Ibid.*

⁶⁸² EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 18.08.1934.

⁶⁸³ *Ibid.*

ordineeritud pastoriks. Kogudus, millesse kuulus kirja autori hinnangul umbes 700 Austraalias elavast eestlasest 130, ei suutnud aga pastorit üleval pidada. Sellepärast ei olnud Stolz kindel, kas Gielow tööd jätkab ning palus Rahamägil uurida võimalusi uue pastori saatmiseks.⁶⁸⁴ 1935. aasta alguses saabus Austraalia eestlase seletuskiri kirikliku teenimise asjus. Nad olid noore õpetajaga väga rahul. Gielow teenis lisaks eestlaste kogudusele ka kohalikku inglise kogudust, saades mõlema eest palka, mida eestlaste enda hinnangul suutsid nad edukalt maksta. Koguduseliikmete ja väliseestlaste arv, mida kirja autor esitas, läksid suuresti lahku eelnevates kirjades pakututega. Eestlasi olevat Austraalias 1300, neist koguduseliikmeid üle 300. Sellise koguduseliikmete arvu juures tundub tõepoolest võimalik, et palgamaksmisega saadi hakkama. Kokkuvõttes väljendasid nad rahulolu ja palusid rahvuskaaslastel mitte neid sarjata ja valeinformatsiooni levitada, viidates mitmetele Eesti Kirikus ilmunud artiklitele, vaid nende püüetele kaasa aidata.⁶⁸⁵ Ka Austraalia kirikupea oli olukorraga rahul, sest eestlaste kiriklik teenimine oli tema hinnangul lahendatud. Kuid esile oli kerkinud probleem, mis varjutas teiste kohalike kirikutegelaste rahulolu. Nimelt kuulus Gielow kohaliku NSDAP gruppi ja oli selle kassahoidja. Seda ametit ei õnnestunud tal aga väga kaua pidada, kuna teda süüdistati 22 naela varguses, mispeale ta organisatsioonist välja heideti. Gielow ise eitas oma süüd. Juhtunu pärast oli päevakorral noore pastori sobivus õpetajaametisse. Tema probleemi pidi arutama spetsiaalne komisjon, oluline oli selle juures Stolzi arvamus. Kui aasta varem oli ta Rahamägil peale käinud, et too kindlasti Eestist pastori saadaks, siis vaatamata Gielowi probleemidele, andis kirikupea mõista, et parem oleks, kui baltisaksa päritolu pastor kogudust edasi teeniks. Ilmselt oli selle taga koguduse positiivne suhtumine oma õpetajasse.⁶⁸⁶

Kuidas suhtus Gielowisse Rahamägi? Kuigi tegu ei pruukinud olla isikliku vastasseisuga, polnud nad ju kunagi kohtunudki, võib kindlalt väita, et ta ei olnud tekkinud olukorraga rahul. Selle tõestuseks jätkus Moreheadi ja piiskopi vaheline kirjavahetus ka pärast eelpool mainitud intsidenti. Rahamägi tegeles seega pastori otsimisega edasi. Kui 1934. aasta seisuga polnud Rahamägil aimugi, keda võiks Austraaliasse saata, siis mõni aeg hiljem andis ta täidesaatva komitee presidendile teada, et ainsa takistusena pastorite saatmisel olid jäänud veel ainult

⁶⁸⁴ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 18.09.1934.

⁶⁸⁵ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 26.01.1935.

⁶⁸⁶ EELKKA, Diasporaatöö. Alustatud 1921, lõpetatud 1938. 06.01.1935.

finantsprobleemid. Samuti uuris ta Moreheadi käest, millised olid Austraalia töötingimused.⁶⁸⁷ Loomulikult soovitas täidesaatva komitee juht Rahamägil vastavas küsimuses Stolziga ühendust võtta. See jäi ka sel teemal viimaseks kirjaks, kuna teatavasti olid nii kohalikud elanikud kui ka Stolz õpetaja Gielowiga rahul. Rahamägi Austraalia kirikupeale ei kirjutanud, ka ei puudutanud ta seda teemat hiljem kordagi. Küll aga vahetati ka edaspidi õnnitlusi ja uusaastasoove.

Maailmakonverentsid toimusid iga kuue aasta järel. Seega pidi järgmine aset leidma 1935. aastal. Toimumiskohaks oli sel korral valitud Pariis. Nagu alati, olid ettevalmistustööd alanud kohe pärast eelmise konverentsi lõppu. Rahamägi tundis mitmeid kordi huvi, kuidas korraldustööd edenevad. Küsimise peale saadeti talle ajakirjandusväljaandeid, kus olid ülevaated ettevalmistustöödest ja täidesaatva komitee istungitest.⁶⁸⁸ EELK kohta sooviti samuti teavet, mida sarnastes ülevaate brošüürides ära trükkida.

3.4.3. Pariisi konverents 1935. aastal, Luterlik Maailmakonvent

1930. aastate lõpus

Ametlik kutse saabus 15. aprillil 1935. aastal. Oodatud polnud ainult piiskop, vaid tal soovitati ka ametivendi kaasa võtta. Rahamägi pidi esinema kümneminutilise ettekandega luterliku kiriku elu kohta Eestis.⁶⁸⁹ Mõni aeg hiljem paluti piiskopil pidada ettekanne ka teemal „Kirik ja tulev inimõlv”, mis oli üks kuuest konverentsi alateemast. Piiskop teatas aga omalt poolt, et kahtleb üldse, kas EELK esindaja Pariisi sõidab.⁶⁹⁰ Maailmakonvendi täidesaatva komitee peasekretär Jörensens aga palus tungivalt EELK-l oma esindaja Pariisi läkitada, rõhutades, et Rootsi ja Soome ja Läti kirik võtavad kõik osa, ning kulude osas on võimalik kokkuleppele jõuda. Nimelt erinevalt teistest organisatsioonidest ei tasunud Luterlik Maailmakonvent reisikuluseid. Ilmselt olidki rahaliselt põhjused peamised, miks osavõtt kahtluse all oli.

Konverents toimus 13.–20. oktoobril 1935. aastal ja Eestist esindas raskuste kiuste piiskop Rahamägi. Kogunenud oli umbes 100 delegaati 25 riigist, seega oli osavõtt tagasihoidlikum kui varasematel konverentsidel. Lätit esindasid peapiiskop Grünberg ja piiskop Poelchau, Soomet piiskopid Lehtonen ja Bonsdorff, Rootsit peapiiskop Eidem. Konverentsi juhtis täidesaatva komitee esimees Morehead.

⁶⁸⁷ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 14.01.1935.

⁶⁸⁸ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 02.04.1935.

⁶⁸⁹ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 15.04.1935

⁶⁹⁰ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 27.05.1935.

Esimene päev kulus tervitustele, pärast mida anti ülevaade Prantsuse evangeelsetest kirikutest. Samuti tutvustati päevakorda, mis koosnes kuuest alateemast:

- 1) Luterlus ja usuline kriis olevikus.
- 2) Luterlus ja sisemisjon.
- 3) Luterliku maailmakonvendi organisatsioon.
- 4) Luterlus ja välismisjon.
- 5) Luterlus ja rahvaelu kriis.
- 6) Luterlus ja tulev põlv.

Nagu eelpool mainitud, kõneles Rahamägi viimasel teemal. Tema hinnangul oli konverents tulemuslik, palju õpetuslikku oli ettekannetes, mis peeti erinevate riikide kirikute olukorrast, oluline oli ka organisatsiooni tuleviku arutelu. Koosolekute vaheaegadel korraldati väljasõite Pariisi ja selle ümbrusesse.⁶⁹¹ Ametisse nimetati ka uued täidesaatva komitee liikmed. Kuigi esindatud olid ka Põhjamaad, jäi juhtimine endiselt Ameerika kirikutegelaste kätte. Näiteks esimesel koosolekul New Yorgis polnud Skandinaaviast ühtki esindajat. Sel koosolekul otsustati luua luterlik keskbüroo, mis pidi asetsema Berliinis.⁶⁹²

1930. aastate lõpus toimunud oikumeenilise liikumise maailmakonverentsid sundisid ka Luterlikku Maailmakonventi nende kohta seisukohta kujundama. Koostöö oli tunnustatud vajalikuks juba mõni aasta varem, kui täidesaatev komitee kogunes New Yorgis, kuid pärast 1937. aasta Oxfordi ja Edinburghi konverentsi otsuseid asuda moodustama kirikute maailmanõukogu, tuli küsimus uuesti arutlusele. Täidesaatva komitee istungil Amsterdamis otsustati konvendi president piiskop Mahrarens saata luterlaste huve kaitsma jätkukomiteesse, mis töötas välja maailmanõukogu põhikirja. Luterliku Maailmakonvendi täidesaatva komitee veendumus oli, et loodava maailmanõukogu komisjonid peaksid olema määratletud konfessioonide järgi, mitte aga territoriaalsel alusel. Samuti paluti luterlikel kirikutel oodata oma seisukohtade avaldamisega, kuni konvent on välja töötanud ühise platvormi, mis oleks kooskõlastatud kõikide luterlike kirikute poolt.⁶⁹³

1931. aastal oli Sonderhausenis loodud Luther-akadeemia, mille eesmärgiks oli koondada kõiki luterlasi. Igal aastal korraldati nädalane kursus, mis oli suunatud eelkõige üliõpilastele. Ka piiskop Rahamägi külastas 1936. aastal Luther-akadeemiat

⁶⁹¹ EK, nr 44, 30.10.1935, lk 7. 3.Luteri Maailmakonvent.

⁶⁹² EK, nr 49, 03.12.1935. Luterliku Maailmakonvendi täidesaatev komitee.

⁶⁹³ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 29.08.1937.

ja pidas seal ettekande. Talle esitas kutse professor Stange Göttingenist, kellega ta oli kohtunud 1935. aasta Pariisi konverentsil. 1938. aastal korraldati kutset, kuid Rahamägi keeldus, tuues põhjuseks töökohustused. Asemikuna pakkus ta praost August Grünbergi, kes oli valmis kõnelema EELK-s toimuvatest liturgia uuendustest.⁶⁹⁴

1938. aasta maailmakonvendi täidesaatva komitee istung toimus Uppsalas. Nagu tavaliselt, paluti EELKl saata aastaaruanne. Eriline oli täidesaatva komitee istung sellepärast, et seal oli jällegi päevakorral Kirikute Maailmanõukogu loomine. Luterlik Maailmakonvent võttis vastu resolutsiooni, kus kordas eelnevalt väljaeldud, mille kohaselt oli võimalik ainult konfessionaalsel baasil koostööd arendada. Senist maailmanõukogu loomiskomitee pakutud varianti nähti kui ajutist lahendust, mis vajab hädasti muutmist.⁶⁹⁵ Resolutsiooniga püüti kaitsta luterlike kirikute huvisid. Kuna aga maailmakonvent oli seesiselt kahestunud, siis ei toimunud selline lahendus loodetud kujul. Juba konvendi algusaastatest olid vastandunud Skandinaavia kõrgkiriklik, anglikaani kirikuga ühendust otsiv Rootsi, hiljem ka teised Põhjamaa kirikud, ja Kesk-Euroopa ning Ameerika kirikud. Selline vastuolu süvenes veelgi pärast seda, kui Rootsi ning teised Läänemere äärsed kirikud astusid anglikaani kirikuga armulaua-osadusse.⁶⁹⁶ Kuigi alguses oli Rootsi luterlik kirik saavutanud konvendis teatava jõupositsiooni, siis kadus see üsna ruttu ning kaaluandvaks said just Ameerika ja Saksa luterlike kirikute esindajate väljaütlemised. 1938. aasta Utrechti koosolekul, kus Kirikute Maailmanõukogu plaan arutlusele tuli, olid kohal küll luterlike kirikute esindajad, kuid maailmakonvendi resolutsioon jäi tahaplaanile.

Eestit külastas pärast Uppsalas toimunud täidesaatva komitee istungit selle liige õpetaja Sigmond, kes andis EELK esindajatele edasi kutse võtta osa 1940. aasta Luterliku Maailmakonvendi konverentsist Philadelphias. Sigmond avaldas lootust, et Eestit esindab rohkem kui üks delegaat, tema sõnul oli plaanis katta ka sõidukulud. Koos piiskopiga tutvuti Tallinna vanalinnaga, külastati Vormsi saart ja Jüri kirikut, kus kohtuti Jakob Aunveriga.⁶⁹⁷

1940. aasta konverentsi päevakord oli võrreldes eelmiste konverentside pisut teistsugune. Muutused olid tekkinud eelkõige organisatsioonisisese kriisi ja oikumeenilise liikumise tõttu. Kolm peaküsimust olid järgmised:

⁶⁹⁴ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 01.02.1938.

⁶⁹⁵ EELKKA, Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939. 06.07.1938.

⁶⁹⁶ EK, nr 27 (728), 07.07.1938, lk 5. Luteri Maailmakonvendi täitva komitee istungilt.

⁶⁹⁷ EK, nr 24 (725), 16.06.1938, lk 4. Kutse piiskopile osavõtuks Lutheri Maailmakonvendi koosolekust Philadelphias.

- 1) Kirik ja usk.
- 2) Oikumeenilised küsimused.
- 3) Lutheri kirikute kirikuelu praktilised küsimused.⁶⁹⁸

Juba 1938. aasta täidesaatva komitee koosolekul oli arutlusel organisatsiooni tugevdamise küsimus. Ilmselt oleks muidu konventi ees oodanud vaikne hääbumine. Kindlasti oleks ta sellisel kujul lõhestatuna kaotanud oma igasuguse autoriteedi. Kirikute Maailmanõukogu tööle hakkamine oleks seda protsessi veelgi kiirendanud. Sellepärast plaaniti 1940. aastal Philadelphias vastu võtta organisatsiooni uus põhikiri.⁶⁹⁹

Kuigi 1939. aasta juunis Saksamaal toimunud täidesaatva komitee istungil avaldati lootust, et 1940. aastal toimuma pidanud konverents suudetakse edukalt läbi viia, kujunes Teise maailmasõja tõttu olukord teistsuguseks. Viimane kontakt EELK ja täidesaatva komitee esindajate vahel jäi 1939. aasta maikuusse, kui piiskoplik vikaar Lauri, kes asendas puhkusel olevat Rahamäge, saatis Saksamaal toimuvale istungile EELK aastaaruande.⁷⁰⁰ Kui sõja alguses 1940. aasta konverentsi ettevalmistustööd katkestati, siis andis komitee mõista, et see ei tähenda konventi lõppu, vaid pärast sõda toimuval konverentsil saavutatakse veelgi suurem ulatus, kui seni ühelgi toimunud konverentsil.⁷⁰¹

3.5. Euroopa Kirikute Abistamiskeskus

Ameerika Ühendriikide evangeelsete kirikute initsiatiivil 1922. aastal Kopenhaagenis loodud Euroopa kirikute abistamiskeskus tegeles puudustkannatavate kirikute, koguduste, usuteaduskondade, õpetajate ja üliõpilaste toetamisega. Keskus asus Šveitsis, presidendiks oli professor Choisy.⁷⁰² Kuna EELK oli võrreldes paljude Euroopa kirikutega märksa halvemas majanduslikus olukorras, siis oli igasugune rahaline abi väga teretulnud. Piiskop Kukk oli 1922. aasta lõpus tänu ajakirjandusele Ameerikast teada saanud, et säärane organisatsioon on loodud. Oma pöördumises Ameerika rahvusliku nõukogu poole rõhutas ta Eesti üldist rasket majanduslikku

⁶⁹⁸ EELKKA, Luteri Maailmakonvent 1939. 12.01.1939.

⁶⁹⁹ EK, nr 27 (728), 07.07.1938, lk 5. Luteri Maailmakonventi täitva komitee istungilt.

⁷⁰⁰ EELKKA, Luteri Maailmakonvent 1939. 17.05.1939.

⁷⁰¹ EK, nr 46 (799), 16.11.1939, lk 6. Luterliku Maailmakonventi korraldamise eeltööd on katkestatud.

⁷⁰² EK, nr 37 (676), 16.09.1937, lk 5. Ülevaade Euroopa kirikute abistamiskeskuse rahvusvahelise komitee tööst.

olukorda, seal hulgas ka EELK majanduslikku kitsikust, paludes Euroopas loodud organisatsioonil kindlasti Eesti luterlikule kirikule abi osutada.⁷⁰³

Organisatsiooni käivitamine võttis pisut aega, esimeste reaalseste rahaliste toetusteni jõuti mõne aasta jooksul. 1925. aasta septembris pärinevad esimesed teated EELK-le saadetud summadest (2200 Šveitsi franki). Umbes sama suuri summasid laekus mitu korda aastas. Kuigi peakorter asus Genfis ja organisatsiooni põhikirja järgi asusid seal ka pangaarved, ei olnud sealt saadetud raha ainus, mis Eestisse jõudis. Ka jõukamatest riikidest, näiteks Ameerikast, saadeti korduvalt toetusi, need ulatusid 4 USA dollarist kuni 25 dollarini. Mõnikord tehti seda peakorteri vahendusel, mõnikord aga otse. 1926. aastal asus ka Taani kirik EELK-d toetama.⁷⁰⁴ See ei olnud nende poolt esmakordne samm, rahvakiriku algusaastatel olid taanlased korduvalt Eesti evangeelset kirikut rahaliselt abistanud.

1920. aastate lõpus muutus organisatsiooni töö ka eestlaste poolt konstruktiivsemaks. Rahamägi andis konsistooriumile teada, et kirikute abistamiskeskuse peasekretär Adolf Keller palus EELK-l valida alaline korrespondent, kelle ülesandeks oleks ühenduse pidamine Genfiga.⁷⁰⁵ Esialgu jätkas suhtlemist piiskop Kukk, hiljem Rahamägi. 1930. aastatel muutus keskuse töö raskemaks, kuna Ameerika, kes oli peamine abistaja, vajab pärast majanduskriisi ise abi. Kümnendi alguses hakati üha rohkem tegelema üliõpilaste toetamisega. Ka selles osas oli majanduskriis suureks tagasilöögiks, nii ei saanud alates 1932. aastast mitme aasta jooksul tudengeid soovitud ulatuses toetada.⁷⁰⁶ Vähemad toetused, keskeltläbi 500 franki aastas, aga jätkusid ka Eesti tudengitele.

1930. aastate jooksul summad pisut kasvasid, seda peamiselt Euroopa jõukamate kirikute toel. Ka EELK pastoritele saadeti jätkuvalt raha, üliõpilaste toetamine aga vähenes 1930. aastate lõpus.⁷⁰⁷ Veel 1940. aastal laekus piiskop Rahamägile, kes oli jäänud abiorganisatsiooni korrespondendiks, Taani komiteelt 750

⁷⁰³ EELKKA, Euroopa keskus kirikute kaudu abi andmiseks. Alustatud 1922, lõpetatud 1938. 01.12.1922.

⁷⁰⁴ EELKKA, Euroopa keskus kirikute kaudu abi andmiseks. Alustatud 1922, lõpetatud 1938.06.10.1926.

⁷⁰⁵ EELKKA, Euroopa keskus kirikute kaudu abi andmiseks. Alustatud 1922, lõpetatud 1938. 12.11.1929.

⁷⁰⁶ EELKKA, Euroopa keskus kirikute kaudu abi andmiseks. Alustatud 1922, lõpetatud 1938. 22.04.1932.

⁷⁰⁷ EELKKA, Euroopa keskus kirikute kaudu abi andmiseks. Alustatud 1922, lõpetatud 1938. 05.03.1938.

Taani krooni, mille endine piiskop edastas konsistooriumile.⁷⁰⁸ Samuti oli 1939. aastal toetatud seitset õpetajat, kes olid majanduslikult raskes olukorras.⁷⁰⁹

3.6. Rahvusvaheline Lepitusliit

Esimese maailmasõja koledused vapustasid kogu maailma. Selle tulemusena tekkisid mitmed organisatsioonid, mille eesmärgiks sai selliste inimohvrite ja julmuste edasipidine ärahoidmine. Ka kõikide eelpool mainitud organisatsioonide puhul oli maailmasõda olnud üheks oluliseks tekkimise eelduseks. Samuti kuulub nende organisatsioonide hulka ka 1914. aastal loodud Rahvusvaheline Lepitusliit. Teistest kiriklikest liikumistest erineb see peamiselt selletõttu, et sinna ei kuulunud ainult vaimulikud, vaid ka ilmikud. Ka Eestis oli see nii. Kuigi selle liikumise pooldajate hulgas oli ka palju pastoreid, eesotsas piiskop Rahamägi, praost Põllu ja paljude teistega, ei olnud sellel organisatsiooni peakorteril kunagi ametlikke suhteid EELK-ga. Kuid sellegipoolest väärub antud organisatsioon käesolevas töös äramärkimist, kuna ta oli esiteks seotud paljude vaimulikega, teiseks seotud paljude Eesti evangeelsete kiriklike organisatsioonidega. Ka selles suhtes oli see liikumine eriline.⁷¹⁰

Paljudes riikides olid loodud nn koondised, kus lepitusliidu ideaale teostati ja propageeriti. Eestis oli lepitusliidu juhtivaks tegelaseks Edith Rahamägi, kes oli enamasti ka Eesti esindaja rahvusvahelistel konverentsidel. Kokku oli koondisi loodud 30 riigis, nendes oli kokku 15 000 liiget. Lepitusliit korraldas konverentse, noorsoolaagreid, andis välja rahvusvahelist ajakirja „Internationaler Bersönungsbund, monatliches Nachrichtenblatt“ ja tegi palju muudkui, peamiselt sotsiaaltöö valdkonnas.⁷¹¹ Sarnaselt mitmete teiste rahuorganisatsiooniga väljendas ka lepitusliit oma kõige suuremat toetust Rahvasteliidule.

Eestis korraldati ka lepitusliidu konverentse. Esimene selline leidis aset 1928. aasta oktoobris ning sai võimalikuks Rootsi koondise toel. Kõnelejateks olid mitmed rahvusvaheliselt tuntud tegelased, kes olid aktiivsed ka teistes organisatsioonides. Näiteks võib mainida MRSEKK saksa komitee sekretäri professor Siegmund-Schulzet, kes pidas ettekande teemal „Sinu riik tulgu“. Eestist olid esinejate hulgas

⁷⁰⁸ EELKKA, Euroopa keskus kirikute abistamiseks 1940. 19.04.1940.

⁷⁰⁹ EELKKA, Euroopa keskus kirikute abistamiseks 1940. 27.02.1939.

⁷¹⁰ EK, nr 41, 11.10.1928, lk 328. Tähelepanu ja osavõttu ärasteeniv konverents.

⁷¹¹ EK, nr 4, 28.01.1926, lk 29. Rahvusvaheline lepitusliit.

professor Piip, Rahamägi, Põld, metropoliit Aleksander, õpetaja Bidder ja mitmed teised.⁷¹²

1929. aastal pühitseti Tartus Narva tänaval Rahvusvahelise Lepitusliidu hoone, mis oli asutajate sõnade kohaselt mõeldud vennaarmastuse ülesnäitamise keskkohaks, samuti vanadele, vaestele ja lastele. Avamisest võtsid osa õpetajad Rahamägi, Luther ja Kuum.⁷¹³

Mitmeid kordi külastasid Eestit väliskülalised. Üldiselt oli riikide koondiste läbikäimine tihe, nii oli juba 1920. aastatel käinud külalisi Tšehhoslovakiast, Inglismaalt ja Austriast.⁷¹⁴ 1935. aastal viibis Eestis lepitussliidu sekretär Henri Roser, keda võõrustas piiskop Rahamägi. Roser esines kuulajatele kõnega, milles rääkis lepitussliidu kristlikust alusest.⁷¹⁵ Edith Rahamägi külastas aga 1936. aastal Inglismaal toimunud lepitussliidu rahvusvahelist konverentsi ning pärast seda võttis osa Sonderhausenis toimunud Luther akadeemia päevadest.⁷¹⁶

1930. aastate lõpus, kui sõja oht hakkas tugevnema, asus lepitussliit oma tegevust veelgi aktiveerima. Peeti rahukonverentse, tähistati Esimese maailmasõja lõpukuupäeva 11. novembrit kui rahupäeva ning kutsuti rahu eest palvetama.⁷¹⁷

⁷¹² EK, nr 41, 11.10.1928, lk 329. Tähelepanu ja osavõttu ärateeniv konverents.

⁷¹³ EK, nr 42, 17.10.1929, lk 335. Lepitussliidu kodu.

⁷¹⁴ EK, nr 4, 28.01.1926, lk 29. Rahvusvaheline lepitussliit.

⁷¹⁵ EK, nr 9, 28.02.1935, lk 7. Rahvusvahelise lepitussliidu sekretär viibis pühapäeval Tallinnas.

⁷¹⁶ EK, nr 33 (657), 13.08.1936, lk 5. Piiskop Rahamägi olümpia noortelaagris.

⁷¹⁷ EK, nr 45 (746), 10.11.1938, lk 1. Ühinegem palves Maailmasõja rahu aastapäeval.

4. KRISTLIKE ORGANISATSIOONIDE VÄLISSUHTED

4.1. Eesti Misjoni Selts

4.1.1. 1920. aastad. Kontaktid Soome Misjoni Seltsiga ja Leipzigi misjonikooliga

Eesti Misjoni Seltsi⁷¹⁸ ajalugu ulatub aega, kui loodi esimesed kontaktid Soome evangeelse kirikuga. 1919. aastal toimunud Teisest kirikukongressist võttis osa Hannu Haahti, kes oma osalemisega Soome Misjoni Seltsi töös pakkus suurt huvi Eesti ametivendadele. Nii asutatigi praost Harald Põllu eestvedamisel pärast teist kirikukongressi 1919. aastal Eesti Misjoni Selts, mille sihiks oli iseseisvalt üleval pidada töötajaid maailma misjonipõldudel. Esiialgu lausunud plaanide kohaselt oli kavas hakata korraldama misjonipäevi ja misjonipühi, samuti ellu kutsuda kirikuõpetajate misjoniliit, mis tegeleks misjoniteemalise teadusliku tööga.⁷¹⁹ Otsus soomlastega koos töötada oli võrreldes eelneva perioodiga oluline ümberorienteerumine. Eesti misjonärid oli juba varem koostöös Saksa Misjoni Seltsiga Aafrikas töötanud, ka Eesti Vabariigi loomise järel jätkas misjonär Leonhard Blumer seal tööd, kuid kogu järgnev töö koordineeriti peamiselt koostöös Soome Misjoni Seltsiga. Samas võib etteruttavalt öelda, et tänu misjonär Blumeri headele suhetele misjoniseltsi juhataja praost Põlluga toetati ka teda edasi. Ümberorienteerumise põhjuseid oli mitmeid; põhjanaabritega heade kontaktide loomine, aga kindlasti ka Saksamaa kaotus Esimeses maailmasõjas, mis tähendas nende misjoniseltsi jaoks suurt tagasilööki. Juba Eesti Misjoni Seltsi esimestel nädalatel tekitas vastloodud organisatsioon elavat vastukaja, peamiselt teiste konfessioonide seas. Nii väideti, et selts loodi selleks, et sel teel oleks võimalik Eesti salaviinavabrikute saadusi Hiina toimetada, samuti pilgati õpetaja Põldu, öeldes, et paganaid pole vaja üldse nii kaugele vaja otsima minna.⁷²⁰

Tundub, et alguses ületas tegutsemissoov reaalsed rahalised võimalused. Nii väikese kiriku juurde loodud misjoniselts tundus paljudele, osalt õigustatult, ülepingutamisena. Lisaks sellele, et puudusid rahalised vahendid, polnud Eestis koolitatud misjonäre, kes oleksid olnud valmis kohe Soome misjonialadele sõitma.

⁷¹⁸ Eestis töötas kolm seltsi: Peamine oli Eesti Misjoni Selts, mis tegeles esialgu ainult välismisjoniga, hiljem loodi eraldi sisemisjoni selts, mispeale hakati eristama ka välismisjoni seltsi kui eraldi tegutsevat organisatsiooni. Kirjanduses esineb mõnikord Eesti Misjoni Selts, mõnikord aga välismisjoni selts. Kõik jagunesid veel oma korda haruseltsideks, kas temaatilisel või regionaalsel alusel.

⁷¹⁹ MK, nr 1, märts 1920, lk 6. Eesti Ev. Lutheruse usu Misjoni Seltsi tegevusest.

⁷²⁰ *Ibid.*

Nii nenditi 1920. aastal 30. märtsil toimunud koosolekul, et tööharu on küll väga tähtis, aga sel alal tegutsemiseks on selts täiesti jõuetu. Samal koosolekul asutati äratusosakond, mis pidi hakkama välja kujundama misjoniseltsi haruseltse. Selleks oli vaja korraldada misjonipäevi ja -pühi, kuna just need võimaldasid uusi liikmeid seltsi värvata. Samuti otsustati, et ametisse määratakse reisijutlustajad.⁷²¹

Kontaktid soomlastega hakkasid jõudsalt arenema. Juba 1919. aasta lõpus olid soomlased esitanud Eesti ametivendadele küllakutse 1920. aasta juunis toimuvale Soome läkitusseltsi (välismisjoniselts) koosolekule. Sellest võtsid osa õpetaja Põld, seltsi juhatuse liige Kiiver abikaasaga ja Pühalepa koguduse õpetaja Kokamägi, kes oli töötanud mõned aastad Hiinas misjonärina. Koosolekult Eestisse naasnud Põld kiitis soomlaste misjonivaimustust, mille tunnistuseks oli mitmete uute misjonäride saatmine Hiina ja Aafrikasse. Eesti Välismisjoni Seltsi juhataja pidas ka ise ettekande, milles andis ülevaate Eesti misjonioludest.⁷²² Soomlaste jaoks oli tegemist seltsi juubeliga, kuna 1920. aastal möödus 50 aastat esimese misjonäri läkitamisest Aafrikasse.⁷²³

1921. aastaks oli end registreerinud kolm noormeest ja kaks tütarlast, kes soovisid õppima asuda misjonikooli. Soome otsustati saata viiest kandidaadist kolm, kusjuures kõik olid noormehed.⁷²⁴ Põllu sõnul oli lõppsihiks noored misjonärid paganate juurde saata. Nende lõpetamisel loodeti saada lisa vanadele, juba enne maailmasõda misjonikooli lõpetanud pastoritele. Noorte õppurite toetusrahad kogunesid misjonipäevadel korraldatud korjanduste tulemusena. Kuna need ei olnud aga nii populaarsed kui oodati, siis tekkis probleeme nende edasiõppimisega, samuti oli probleeme võimekusega. 1922. aastal andis Põld kirjelduses maailmamisjoni seisukorrast ülevaate ka Eesti misjoni hetkeseisust öeldes, et „Eesti misjoni asi on nagu varjule jäämas. Ei ole märgata, et kogudused iseäranis huvi tunneksid selle kohta, et meil kolm noort meest on koolis ja et neid tarvis üleval pidada. Soome misjonijuhatus on meile nende kohta nüüd pooleaasta lõpul kõige paremad otsused annud ja avaldab kõige paremat lootust nende edenemise kohta”.⁷²⁵ Et misjonitööle rohkem rõhku panna ja pooldajaid võita, korraldati igal aastal misjonikursusi. Esimest korda toimusid need 1921. aastal Rakveres, 1922. aastal aga Haapsalus. Kursustel

⁷²¹ MK, nr 2, aprill 1920, lk 14-15. Meie kiriklikkude seltside tööalalt.

⁷²² MK, nr 5, 15.07.1920, lk 44. Meie Välismisjoni seltsi esitajad Soome misjonipäevadel.

⁷²³ MK, nr 8, 04.09.1920, lk 71. Soome misjoni poolesaja aastane töö Ambomaal.

⁷²⁴ MK, nr 17, 11.06.1921, lk 135. Eesti Ev. Lut. Usu Misjoni Selts.

⁷²⁵ MK, nr 3, 18.01.1922, lk 20. Läkitusalalt.

tutvustati misjoni ajalugu, kodumisjoni, paganamisjoni, kusjuures ka paganauskusid.⁷²⁶ Ilmselt loodeti sealt leida ka tulevase misjonikooli kasvandikke. Kursustel oli alati kõnelemas ka mõni Aafrikas või Hiinas töötanud misjonär, kes oma kogemusi kuulajatele jagas.

Esimesed tagasilöögid noorte misjonäride koolitamisel kerkisid esile juba aasta jooksul pärast õppima asumist. Selle tulemusena ei saanud misjonikooli kasvandik Puura 1922. aasta lõpus enam Soome õppima minna. Kaks noormeest, Anniko ja Tammets, aga jätkasid veel õpinguid.⁷²⁷ Üha enam hakkas vormi võtma terav vastuolu kahe teoloogilise suuna vahel Eesti evangeelses kirikus. Kuna konservatiiv Põld oli ühe koolkonna juhtiv tegelane, siis jättis selline areng oma jälje ka misjoniseltsi tegevusse. Põllu tähelepanu keskendus pärast 1922. aasta kirikupäeva peamiselt vastastiiva juhi Theodor Tallmeistriga väitlemisele. Ilmekas on selle juures ka misjoni propageerimiseks loodud ajalehe Meie Kirik (oli ju lehe väljaandjana alati kirjjas Eesti Misjoni Selts⁷²⁸) kursimuutus teemade kajastamises. 1923. aastal ilmus misjoniteateid ja seltsi puudutavaid artikleid märgatavalt vähem kui eelnevatel aastatel. Sellises olukorras tundub kummaline Põllu lubadus, mille ta esitas kaks aastat varem, kui lehe väljaandmise küsimus oli kriitikatule all. Nimelt lubas Põld misjoniteadete avaldamist märgatavalt suurendada.

1922. aastal võttis piiskop Kukega ühendust Martin Meedar, kes oli rahvuselt eestlane, kuid õppinud Soome misjonikoolis ja selleks ajaks töötanud üle 15 aasta Hiinas. Tema sõnul oli Rahamägi mõni aeg varem Soomes viibides kõnelenud misjoni seltsi juhataja Matti Tarkkasega võimalikus koostööst. Meedar soovitas omalt poolt, et Eesti võiks võtta mõne Hiinas asuva Soome misjonipiirkonna ja seal tööd alustada. See olevat teostatav, kuigi Soome Misjoni Seltsi tegevus Hiinas oli sel hetkel väga halvas seisukorras. Seda peamiselt Hiina sisepoliitika tõttu. Kirja lõpus andis ta mõista, et kui Eesti misjon areneb, oleks Soome selts võimeline eestlastele (kusjuures nimetab sealjuures ka ennast) lubama nende keskel eraldi haruna töötada.⁷²⁹

⁷²⁶ MK, nr 24, 14.06.1922, lk 191. Eesti misjoniselts.

⁷²⁷ MK, nr 44, 01.11.1922, lk 347. Misjoni Seltsi aastapäev.

⁷²⁸ Juba 1921. aastal oli sise- ja välismisjoni seltsidel omavahel lehe väljaandmisega seoses tekkinud erimeelsused, kuna lehe kulud olid liiga suured ning väljaandmine ei tasanud end ära, vaid jäädki võlgadesse. Sisemisjoni selts soovis lehele antud võlasummat tagasi ja jätta väljaandmine ainult Põllu kanda. Põld tegi aga ettepaneku, millega lehe väljaandmine läks hoopis Misjoni Seltsi pädevusse, st sise- ja välisseltsi distantseerusid formaalselt mõlemad. Tegelikult jäi aga Põld, kui kogu misjoni seltsi funktsionäär, lehe väljaandjaks kuni selle sulgemiseni. MK, nr 17, 11.06.1921, lk 134. Eesti Ev. Lut. usu Misjoni Selts.

⁷²⁹ EELKKA, Soome Ev. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 03.06.1922.

Igal aastal toimuvatel misjonipäevadel nimetas seltsi juhataja õpetaja Põld peasihiks endiselt maailmamisjoni.⁷³⁰ Samas oli noorte eestlaste tee misjonikoolis veelgi keerulisemaks muutunud. Aasta alguses oli üks õpilane sunnitud jällegi koolist lahkuma, see tähendas aga, et alles oli jäänud ainult üks noormees.⁷³¹ Suhted soomlastega olid endiselt soojad, Põld külastas igal aastal vähemalt korra Soome misjonitegelasi, samas sai üha selgemaks, et Eesti Misjoni Seltsi probleem ei lahene Soome külastustega, vaid peitub Eestis. Nimelt sattus misjoni selts aja jooksul üha enam isolatsiooni, see aga tähendas rahaliselt krahhi. Lõpuks katkestas kahjuks oma õpingud ka kolmas Eestist lähetatud noormees. Samas ei olnud raha olnud kunagi katkestamiste põhjuseks, vähemalt mitte ainsaks ega ka peamiseks põhjuseks. Katkestamine tähendas sisuliselt, et misjoniselts ei olnud oma ülesandega toime tulnud. Samal aastal toimunud misjonipäevadel kõneles Põld välismisjoni kriisist, ning rõhutas, et süü ei ole olnud mitte soomlaste poolel, vaid eestlaste enda nõrga organiseerimistöö tõttu tekkinud, sest kasvandikud, kes Soome läksid, ei olevat olnud puhtad luterlased. Kuna kõne eesmärk oli põhjendada misjonihooone ostmise vajalikkust, siis nägigi Põld just misjoniasutuses, mis asuks eraldi hoones, väljapääsu kogu tekkinud kriisist.⁷³²

Kuigi 1924. aasta misjonipäevadel otsustati, et luuakse misjonijuhataja ametikoht ning asutatakse oma õppehoone, kus saaks misjonäridele pakkuda esimest ettevalmistust, tundusid väljaõeldud mõtted tekkinud olukorras pelgalt tühja lootusena.⁷³³ Eriti arvestades rahalist olukorda, mis oli aasta aastalt halvenenud. 1922. aastal oli olukord veel lootustandev, misjoniseltsile saatsid annetustest kogunenud raha 125 kogudust. Esimene vaimustus aga langes kiiresti. Järgmisel aastal laekus raha 88, ülejäämisel aastal aga jõudis raha seltsini ainult 57 kogudusest. Seega läksid summad iga aastaga väiksemaks. Üha enam selgus, et Eesti Misjoni Selts ei ole võimeline endale misjonäre ise koolitama, vaid peab koostöös Soome Misjoni Seltsiga püüdma toetada olemasolevaid misjonipunkte ja misjonäre. 1927. aastaks oli Põllu juhitud misjoniselts kaotanud igasuguse autoriteedi, samuti olid katkenud suhted üldkirikuga. Samal aastal peeti usuteadlaste konverentsil sel teemal ettekanne, kus analüüsiti olukorda ja pakuti lahendusi. Referent õpetaja Hahl tõi seni saavutatud tagasihoidlike tulemuste esmase põhjusena välja kehvasid olusid. Esiteks olid

⁷³⁰ MK, nr 46, 14.11.1923, lk 364. Misjoni päevadelt.

⁷³¹ EELKKA, IV Kirikupäeva protokoll 1923. Usuteadlaste konverents. Kirikupäeva aruanne.

⁷³² MK, nr 48, 26.11.1924, lk 378-379. Eesti Misjoni Selts vajab oma ulualust.

⁷³³ MK, nr 46, 12.11.1924, lk 362. Eesti Misjoni Seltsi aastapäevalt.

rahalised vahendid piiratud, teiseks tuli sõja ajal misjonikeelu tõttu töös vahe sisse.⁷³⁴ Kolmanda olulise põhjusena tõi ta välja misjoniseltsi senise tegevuse. Tunnistati, et misjonäride koolitamine oli olnud ebaõnnestumine, samas kuna selgelt väljavaadet, kus kasvandikud oleks tööle hakanud, ei olnud, siis polevat ka imestamisväärne, et olukord lõppes kolme noormehe läbikukkumisega. Samuti rõhutati Meie Kiriku tendentslikku suhtumist misjonitöösse, mistõttu oli selts sisuliselt kaotanud oma häälekandja. Referent soovitas, et määrataks üks õpetaja, kes vähemalt igal konverentsil misjonitöö hetkeseisu kohta ettekande peaks. Ka õpetajatel soovitati misjonile enam rõhku panna ning oma tulemused aastaaruannetes välja tuua.⁷³⁵

Suhted Soome Misjoni Seltsiga polnud sel keerulisel ajal katkenud, kuigi senist aktiivsust enam üles ei näidatud. 1926. arutasid kahe seltsi juhatajad omavahel koostöövõimalusi. Samas ei olnud sellises arutelus midagi uut, olid ju põhjanaabrid juba ammu pakkunud Eesti Misjoni Seltsile võimalust omalt poolt kas noori misjonäre Hiinasse saata või seltsi rahaliselt toetada. Ilmselt oli esimest ideest loobunud, teine aga vajas veel edasiarendamist. Küsimus oli pigem selles, et misjonärid olid soomlased, ühel juhul ka eestlane, kuid kindlasti ei olnud nad Eesti õpetajad, ega mitte siin ordineeritud. 1927. aastal pakkus eestlasest misjonär Meedar välja võimaluse, mis küll eelnevatest kuidagi ei erinenud, võib-olla oli ainult pisut konkreetsem, mille järgi oli Eesti Misjoni Seltsil võimalus oma Soome ametivendade käest üle võtta üks osa Hiina misjonipõllust. Meedari arvates võis misjonäre kasvatada Soomes, kuid ordineerida Eestis. Siinkohal jääb aga selgusetuks, kust kavatseti võtta misjonikooli kasvandikud. Meedar pidas kõige olulisemaks miinuseks hoopis rahaliste vahendite puudumist. Eestis keskmiselt kogutud summa eest oli võimalik toetada ühe misjonäri tegevust poole aasta jooksul. Sellest aga kindlasti ei piisanud. Et olukorda parandada, tuli tegelema hakata teavitustööga. Samuti soovitas ta kogudustes misjoniosakondade avamist, selline idee olevat Soomes kenasti rakendust leidnud.⁷³⁶

Siinkohal on viimane aeg mainida veel ühte põhjust, miks Eesti Misjoni Selts üldkirikuga vastuollu läks ja kontakti kaotas. Selleks oli misjonitöö Aafrikas, mida 1920. aastatel misjoniseltsi vahenditega toetati. Aafrikas töötas misjonär Leonhard Blumer, kes oli sinna tööle asunud juba enne Eesti rahvakiriku loomist, täpsemalt juba

⁷³⁴ EK, nr 36, 03.02.1927, lk 36. Kuidas misjonitöö mõtet kirikus teostada?

⁷³⁵ *Ibid.*, lk 38.

⁷³⁶ EK, nr 37, 10.02.1927, lk 34-37. Eesti Ev. Luteri kiriku ülesanded ja võimalused misjonitöös.

1907. aastal. Sel ajal oli eestlasel võimalik aga ainult Soome või Leipzigi misjonikooli kaudu misjonäriks saada. Blumer valis õppimiskohaks Saksamaa. Seetõttu jäi ta 1920. aastatel Leipzigi misjoniseltsi alluvusse, kuid säilitas sidemed ka Eesti Misjoni Seltsiga, kes teda rahaliselt toetas.⁷³⁷ See koostöö ei meeldinud aga üldse konsistooriumile. Praost Põllu sõnu kasutades, „oli konsistoorium Blumeri vande alla pannud”.⁷³⁸ Põhjused peitusid nii misjonäri isikus kui ka koostöös Saksa seltsiga. Koostöö Blumeriga ei olnud tegelikult kuigivõrd aktiivne 1920. aastate alguses, kui misjoniseltsi pilk oli pööratud Soome poole, kuid kuna noormeeste väljaõpetamine takerdus, pööras Põld oma pilgu uuesti Leipzigi seltsi ja Blumeri poole.

Olukord muutus üha pingelisemaks, omavahelised vastuolud õpetusküsimustes ja suhetes konsistooriumiga kanti üle misjoni seltsi tegevusse. Äärmiselt negatiivne oli asjaolu, et probleeme ei suudetud lahendada omavahel usuteadlaste konverentsil, vaid need jõudsid ka soomlasteni, kelle misjonitegelased samuti intriigi tõmmati.

1928. aasta alguses oli konsistoorium otsustanud, et Eesti Misjoni Seltsi küsimus võetakse üles iga-aastaselt usuteadlaste konverentsil. Soome misjonist oli kutsutud rääkima sealse misjonikooli juhataja praost Paasio.⁷³⁹ Samuti oli konverentsil misjonär Meedar, kes oli konsistooriumile teema olulisust tõestanud ja palunud koosolekul see päevakorda võtta. Põld distantseerus sellest arutelust täiesti, pidades seda üldkiriku vandenõuks ning heitis konsistooriumile ette, et viimane üritab teist misjoniseltsi luua. Samuti süüdistas ta kirikuvalitsust selles, et Eesti Misjoni Seltsile annetatud raha polevat jõudnud seltsini ning soovitas oma ettekandes kogudustel edaspidi raha otse seltsi arvele kanda.⁷⁴⁰ Põld lubas omalt poolt jätkata Vaba Sinodi ringkondades koostööd soomlastega, samuti misjonär Blumeriga, väites, et ka Paasio olevat selleks nõusoleku andnud. Mõni aeg hiljem andis aga misjonär Meedar teada, et tema kõneluses Paasioga oli viimane selgelt väljendanud, et kuigi teoloogilistes seisukohtades olid nad Põlluga olnud ühel meelel, siis misjonitööl ei olevat nende kirikusiseste erimeelsustega midagi pistmist. Seepärast oli käesolevas asjas oluline rõhutada kiriku ühtsust.⁷⁴¹

Pärast konverentsi konflikt vaibus. Samas ei tähendanud see, et osapooled oleksid oma seisukohti muutnud. Põld jäi endale kindlaks, et misjonimaja loomine,

⁷³⁷ Selleks oli välja töötatud skeem. Vt pt 4.1.2.1.

⁷³⁸ MK, nr 6, 08.02.1928, lk 46. Usuteadlaste konverentsilt.

⁷³⁹ EK, nr 6, 09.02.1928, lk 42. Soome misjonitööst ja seisukorrast.

⁷⁴⁰ MK, nr 6, 08.02.1928, lk 44. Usuteadlaste konverentsilt.

⁷⁴¹ EK, nr 12, 22.03.1928, lk 91. Seletuseks misjoni asjas.

samuti aga ka misjonär Blumeri toetamine peab jätkuma. Aja jooksul toimus siiski osapoolte lähenemine ning selle otsese tulemusena kalduti üha enam Soome misjoniseltsi toetama. Vaibusid ka emotsioonid, mis mitme aasta jooksul olid põhjustanud möödarääkimisi ja isiklikul pinnal välja öeldud solvanguid. Kirikupäevade alaliseks misjonireferendiks määrati Rapla koguduse õpetaja Liiv, kes esines igal aastal lühikese ettekandega. Esimestel kordadel olid referaadid täis manitsusi, õpetaja Liiv kurtis, et õpetajate osalemine misjonitöös annab soovida. 1928. aastal arutati koostööd soomlastega ka kirikupäeval. Põld esitas oma seisukohti juba pisut leebemalt. Seekord väitis ta, et koostöö Soomega on äärmiselt vajalik ning et Ida-Aafrika tööst osavõtt ei kuulu misjoni seltsi otseste sihtide ja ülesannete kohta, vaid oli tekkinud koguduste keskel, tutvuste tõttu misjonär Blumeriga. Tema arvates pidi misjoniseltsi lõppeesmärgiks endiselt olema iseseisvalt misjonäride väljasaatmine, mitte aga koostöö Soome või Leipzigi misjoniseltsiga. Siiski otsustati teisiti. Ajalukku läheb kirikupäev selle poolest, et lõplikult sai resolutsiooniga fikseeritud seisukoht, et Eesti Misjoni Selts teeb koostööd Soome ametivendadega. Resolutsioonis ei unustatud mainida ka oma misjoniala vajalikkust.⁷⁴² Ka edasipidi deklareeris Eesti Misjoni Selts avatust mõlema välismaise seltsiga koostööks. Koostöö üldkirikuga muutus üha tihedamaks ja loomulikumaks.

Üks suur miinus oli omavahelisel tülitsemisel veel. See oli põhjustanud rahvusvahelise misjoninõukogu tööst kõrvalejäämise. Soomlased olid misjoninõukogu töösse kaasatud, nende esindaja oli 1910. aasta Edinburghi jätkukomitees misjonijuhataja Tarkkanen.⁷⁴³

Eesti Misjoni Selts oli 1920. aastatel kahtlemata tema juhi nägu. Rahvusvahelisse misjoninõukogusse suhtuti seetõttu pigem halvasti. Seda eriti pärast 1928. aasta misjonikonverentsi Jeruusalemmas, kus eestlased ise ei viibinud. Sel kokkutulekul pörkusid konservatiivsemate ja uuendusmeelsemate misjonäride visioonid misjoni tuleviku kohta. Liberaalid nägid teisi maailmareligioone väga soodsas valguses ja leidsid, et kõik religioonid peaksid üheskoos seisma sekulariseerumise vastu.⁷⁴⁴ Nagu paljudel teistel teemadel, suutsid ka selles küsimuses õpetajad Tallmeister ja Põld ajakirjanduses põhjalikult teineteise seisukohti maha teha. See peegeldas hästi Eestis levinud kahe suuna õpetuslikke tõekspidamisi ja põhimõttelist

⁷⁴² MK, nr 22, 04.07.1928, lk 159. Kirikupäevalt.

⁷⁴³ MK, nr 5, 15.07.1920, lk 44. Meie Välismisjoni seltsi esitajad Soome misjonipäevadel.

⁷⁴⁴ Olesk, lk 38.

vastandumist. Kui Tallmeister nägi Jeruusalemma konverentsis palju positiivset, siis Põld arvas vastupidist.⁷⁴⁵ Ta tõdes, et mitmed tõsised misjonärid lahkusid konverentsilt, ning kuigi nad tundsid rõõmu ühistöö üle, olid nad samal ajal kurvad selle usulise ükskõiksuse üle, mis seal misjonäride hulgas nähtavale tuli. Tema arvates ei tähenda „protestantline misjon päikesetõusu maailmas”, nagu ütles Tallmeister, „vaid selle loojaminekut, nii et meil seal õieti õhtuste ehakiirtega arvestada on. Kes elab, see näeb, et maailma misjonikurss ei pöördu ühestöötamisele Mohammedi, Buddha ja Konfutsega, vaid kindlamini hakkab asuma tõsipiiblisele alusele”.⁷⁴⁶

1928. aastal esitati EELK piiskopile kutse külastada septembris Helsingis toimuvat Põhjamaade kirikute misjonikonverentsi. Misjoni Seltsi juhataja Tarkkanen väljendas oma kutses soovi, et just piiskop isiklikult konverentsist osa võtaks.⁷⁴⁷ Kuid kuna Kukk viibis samal ajal Prahas *Life and Work* jätkukonverentsi ja MRSEKK koosolekul, siis asendas teda Paul Kuusik. Osavõtjaid oli lisaks Eestile Soomest, aga ka Rootsist, Taanist ja Norrast. Ettekanded käsitlesid kaasaja misjoni probleeme, islami ja kristluse vahelisi suhteid, misjonitöö võimalikkust juutide juures ning Hiina misjoni seisukorda. Eesti esindaja omapoolse ettekandega ei esinenud, küll aga arutati Eesti koostööd Soome Misjoni Seltsiga.⁷⁴⁸

4.1.2. Eesti misjonärid Aafrikas ja Hiinas

Eesti misjonärid olid paganate keskel töötanud juba 19. sajandist alates. Enamasti lähetati eestlased või Eestimaalt pärit baltisakslased Aafrikasse, mõnel üksikul juhul aga ka Hiinasse. Aafrikas olid misjonäridena töötanud Carl Theodor Hasselblatt, Ernst Martin Brutzer, Gustav Ott Richard Reusch, Melita Luise Marley.⁷⁴⁹ Samuti tuleb ära mainida Leonhard Blumerit ja Alexander Eisenschmidt, kes alustasid koos õpinguid 1901. aastal Leipzigi misjonikoolis.⁷⁵⁰ Lisaks Leipzigile olid mitmed misjonärid õppinud ka Helsingi misjonikoolis, nemad olid enamasti läkitatud Hiinas asuvatesse Soome misjonijaamadesse. Nende hulgas olid näiteks misjonär Meedar ja Kokamägi. Kõige enam räägiti 1920. ja 1930. aastatel aga Evald Ovirist, kuna tema oli misjoniväljadel hukkunud. Ta sündis 1873. aastal, 1891–1895

⁷⁴⁵ Protestantline Ilm, nr 10, oktoober 1928. Misjonikonverentsist

⁷⁴⁶ MK, nr 41, 14.11.1928. Vaated misjonile.

⁷⁴⁷ EELKKA, Soome Ev. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. 08.05.1928.

⁷⁴⁸ EK, nr 44, 01.11.1928, lk 353. Muljeid Helsingi konverentsilt.

⁷⁴⁹ Rahkema, Heli. Tartu Ülikool ja Aafrika (1802-1940). Magistritöö. Juhendaja Karin Hiiemaa. Tartu, 2003, lk 92.

⁷⁵⁰ Hiiemaa, Karin. Südame kutse. Eesti misjonärid Aafrikas. Tallinn, Olion, 2000, lk 48.

õppis ta Leipzigi misjonikoolis, pärast mida võttis üheskoos oma sõbra Karl Segebrockiga ette reisi Kilimanjaro lõunanõlvale. Ta võeti seal kohalike poolt sõbralikult vastu ning juba mõne aja pärast oli ta ära õppinud kohaliku keele. Kuigi tegemist oli väga rahutu piirkonnaga, võttis Ovir 1896. aastal ette reisi Kilimanjarost edelasse jääva Meru mäe piirkonda. Merude pealikuga saavutati hea kontakt ning peagi lubati luua seal misjonijaam. Hõimu noorte sõjameeste arvates oleks see aga olnud nende maa lõpp. Sellepärast ründasid nad 20. oktoobril 1896. aastal misjonäride telklaagrit, kusjuures tapmine oli äärmiselt julm. Kõik laagri elanikud olid lõigatud tükkideks, kuna uskumuse järgi kardeti, et surnud võivad järgmisel päeval ellu ärgata. Nad maeti kiiresti sinna samasse, kuna kardeti uut tapmislainet.⁷⁵¹

Selline mälestus, olgugi et verine, hoidis mingil määral üleval ka Eesti Vabariigis loodud misjoniseltsi vaimsust. Hukkunud misjonäri mälestati, temast kirjutati palju, teda toodi eeskujuks.

Käesoleva uurimuse seisukohalt on eelpool mainitud misjonäridest olulised kaks, sest neid toetas Eesti Misjoni Selts. Need olid Leonhard Blumer ja Martin Meedar.

4.1.2.1. Leonhard Blumer misjonärina Aafrikas

Leonhard Woldemar Otto Blumer sündis 22. mail 1878. aastal Kuusalu kihelkonnas. 1901. aastal asus ta õppima Leipzigi misjonikooli, mille lõpetas 1907. aastal. Pärast seda asus ta teele talle määratud misjonijaama Ida-Aafrikasse Arushasse, kus ta töötas Leipzigi misjoniseltsi läkitusel kuni 1930. aastani.⁷⁵² Tema misjonialal elasid masaid, kes olid selles piirkonnas põlluharijad. Lühidalt võib tema tööd kokku võtta ristitud masaide arvuga, 1930. aastaks oli neid 500.

Blumeri kõige olulisemaks saavutuseks tuleb lugeda kostikoolide rajamist. 1928. aastal oli kostikooli 16, õpetajaid 17. Mõni aasta varem oli koolide ülevaataja roll läinud inglaste kätte.⁷⁵³ Eesti Misjoni Selts toetas kooli rahaliselt, tehes seda huvitaval moel. Rahaline toetus seisnes selles, et igal kostikooli lapsel oli sümbolne hooldaja, kusjuures see oli kas mõne Eestis asuva ja toetust pakkuva koguduse liige või kogu kogudus. Blumer andis hooldajatele igal kuul ajakirjanduses aru, kuidas kasvandikel läheb. Siinkohal mõned näited:

⁷⁵¹ Hiiemaa, lk 43.

⁷⁵² Hiiemaa, lk 44.

⁷⁵³ EK, nr 37, 13.09.1928, lk 299. Misjonär Blumer.

„Jaani koguduse naisliige Tallinnas. Teie laps Naiganhakaki Sangari on Arusha linna Hospitalisse teenima ja haigete ravitsemist õppima läinud. Ta elab muidu siin misjoniasutuses teiste kostikooli lastega ühes ja käib siit hospitalis. Nii on ta hoitud omal vabal ajal valeteele minemast. Oma töö eest saab ta hospitalist palka, nii et ta sellega riiet ja ülespidamist saab. Seega ei ole temal enam misjoni poolt abi tarvis. Tema asemele võin Teile ühe teise tütarlapse anda, kes üle kahe kuu eest misjoniasutusesse on tulnud. Tema nimi on Ngamerau Ilmolelian. Ta on umbes 14 aastat vana ja näib üsna korralik tütarlaps olevat. Muidugi on ta veel pagan, aga ta ütleb mulle, et ta ka ristimise õpetusele tahab tulla, kui ma uue kursusega jõulu ümber peale hakkkan. Rõõmuga kuulen, et ka misjonisõbrad Rapla koguduses on soovinud üht kostikooli last siin üleval pidada. Nagu mulle kirjutatud, on nad ka juba ühe lapse saanud, keda neli misjonisõpra Tallinnast siamaani ülespidasid. Need sõbrad, nagu kuulen tahavad oma anded nüüd siinsete kooliõpetajate palkadeks anda”.⁷⁵⁴

Teise olulise saavutusena väärivad äramärkimist Blumeri masaikeelseid väljaandeid. Juba enne teda oli proovitud kristlikke tekste masai keelde tõlkida, kuid see oli kohalikele tundunud liiga raskepärane. Blumer alustas uuesti ja jõudis vahetult enne maailmasõja algust valmis aabitsa ja katekismuse, mis jõudsid rahapuudusel trükki alles 1926. aastal. Aabitsas olid lisaks tähestikule lühikesed lugemispalad, mille hulgas olid kirjeldused kaugetest kohtadest nagu Poltava, Russia, Estonia jne.⁷⁵⁵ Mõni aeg hiljem alustas ta masaikeelse lauluraamatu väljaandmist. Seda koordineeris Eesti Misjoni Selts, kes kogus selle tarvis spetsiaalseid annetusi. 1928. aasta kevadel hakati lauluraamatut trükkima, pool aastat hiljem loodeti valmis raamatutest juba laulda. Samal ajal asus Blumer tegelema piiblilugude tõlkimisega, samuti hakkas masai keelde tõlkima Uut Testamenti.⁷⁵⁶ Piiblilugude raamat ilmus 1929. aastal.

Blumeri sõnul oli talle mitmeid kordi pakutud misjonärikohta Euroopas. 1930. aastal otsustas ta pakkumise vastu võtta. Tema uueks tööpõlluks määrati Põhja-Saksamaa. Oluliseks Euroopasse naasmise põhjuseks oli abikaasa tervis, mis ei lubanud enam Aafrikasse misjoniväljadele minna. Samuti oli äärmiselt rasketes

⁷⁵⁴ MK, nr 28, 15.08.1928, lk 207. Aruha kostikooli asjus.

⁷⁵⁵ Hiiemaa, lk 46.

⁷⁵⁶ MK, nr 41, 14.11.1928, lk 311. Eesti Misjoni Seltsi aruanne.

tingimustes töötamine mõjunud Blumeri enda tervisele. 1930. aasta alguses saadeti Blumeri juurde uus misjonär, kellel oli kolm aastat töökogemust. Lahkuv misjonär külastas noormehega kõiki piirkondi ning tutvustas inimestele. Tema järeltulijaks Arusha koolis sai kohalikku keelt valdav misjonär Päsig. Kuigi aastaid varem oli Eesti Misjoni Selts otsustanud oma toetused suunata Soome misjonäridele, ei lõpetatud ka Blumeri toetamist. Seda tehti kuni ajani, mil ta masaide keskelt lahkus. Eesti Misjoni Selts kogus eraldi raha Arusha kooli, lauluraamatu trükkimise ja Blumeri palga jaoks. Vastavad annetused ja nende suurused avaldati alati ajakirjanduses. Oma lahkumisartiklis, mis avaldati ajalehes Meie Kirik, pööras ta muuhulgas tähelepanu ka nendele, kes temas ikka „saksa haisu otsinud ja nuusutanud ja sellepärast kodumaal ka mõnda takistust on teinud”. Ta rõhutas, et misjontöös üle maailma ei tunta „greekage juudameelt, ei saksa- ega eestimeelt, vaid usu läbi oleme kõik ühed”.⁷⁵⁷ Edasipidi külastas ta tihti Eestit, tehes siin ringreise ning pidades loenguid. Samuti jätkas ta Uue Testamendi tõlkimist masai keelde. Ta suri ootamatult 1938. aastal, olles järjekordsel loengureisil Kuressaares.⁷⁵⁸

4.1.2.2. Martin (Martti) Meedar misjonärina Hiinas

Martin Meedar oli Eestis sündinud, kuid juba varajases nooruses, 1897. aastal, siirdunud koos Hindrek Tutariga Soome misjonikooli õppima. Esimeste eestlastena lõpetasid nad selle 1903. aastal. Mõned aastad hiljem siirdus Meedar misjonärina tööle Hiinasse.⁷⁵⁹ Juba alates 1922. aastast, kui ta võttis esimest korda misjoniteemal ühendust piiskop Kukega, oli ta üks peamisi Eesti ja Soome misjoniseltside vaheliste suhete arendajaid. Kuna Pöld oli pärast noorte misjonäride koolitamise ebaõnnestumist oma põhitähelepanu pööranud misjonär Blumerile, siis ei olnud Meedari võimalik Eesti Misjoni seltsiga koostööd teha, vaid ta pidas kirjavahetust piiskop Kukega. Kirjavahetuse pidamise kõige olulisemaks põhjuseks oli asjaolu, et Meedari nägemus erines juba misjoniseltsi loomises peale selle juhataja Harald Põllu omast. Pöld toetas paralleelselt kahte misjoniasutust, kuigi oma sõnu kaldus tema soosing soomlaste poole. Isikliku tutvuse tõttu oli misjonär Blumeri toetamine kindlasti väga oluline. Misjonär Meedar aga nägi Eesti Misjoni Seltsi koostööd ainult põhjanaabritega. Algselt loodeti teatavasti koolitada oma misjonärid, selle ülesande

⁷⁵⁷ MK, nr 17, 23.04.1930, lk 132. Minu lahkumine Ida-Aafrika misjonipõllult.

⁷⁵⁸ EK, nr 34 (735), 25.08. 1938, lk 3. Misjonär Blumer ootamatult surnud.

⁷⁵⁹ Aunver, lk 61.

täitmisel aga ebaõnnestuti. Kuna 1928. aasta kirikukogu otsusega suunati oma toetus Soome Misjoni Seltsi poole, siis kujunes olukord mõne aasta möödudes nii, et rahalisi toetusi hakati koguma misjonär Meedari jaoks. Ka misjonär ise hakkas end üha enam Eestiga siduma. Kuna Hiina sisepoliitiline olukord oli 1920. aastate keskel ja edaspidi väga keeruline, siis soovis Meedar 1925. aastal, kui Hiina misjonijaama naasmine oli võimatu, EELK teenistusse astuda kodumaal. Sel teemal käis ta piiskopi jutul, pärast kollokviumi otsustas Kukk tema õpetajaõigused kinnitada.⁷⁶⁰ Sellesse aega jääb ka tema aktiivne osalemine Eesti Misjoni Seltsi ümberkorraldamisel. Meedari sõnul oli just tema see, kes 1928. aasta usuteadlaste konverentsil misjonitööga seotud teema tõstatas.⁷⁶¹

Eestisse ei jäänud Meedar siiski püsivalt. Juba 1928. aasta augustis tekkis tal võimalus sõita Loode-Hiinas asuvasse misjonijaama. Ta külastas mõnel korral ka eestlasi, kes elasid Harbinis.⁷⁶² Hiinas viibis Meedar kuni aastani, mil algas Teise maailmasõda ning andis Eesti Kirikus igakuiselt oma käekäigu kohta aru. Paaril korral külastas ta ka Eestit, pidades siin loenguid. Pärast sõja algust viibis ta lühikest aega Eestis, nõukogude okupatsiooni eest põgenes ta aga 1941. aastal Soome, kus elas kuni oma surmani 1952. aastal.⁷⁶³

4.1.3. Eesti Misjoni Selts 1930. aastatel

1929. aastal oli misjoni küsimus jällegi arutlusel usuteadlaste konverentsil, sel teemal kõneles õpetaja Liiv. Pikas perspektiivis kujunes referent Liivi töö väga tulemuslikuks. Pea igal konverentsil kandis ta ette misjonitöö seisukorda tutvustava ülevaate, mis ei lasknud misjoni teemat unustada. Ka koostöö soomlastega hakkas pärast 1928. aasta otsust tihenema. Omalt poolt kinnitas seda koostööd ka Eesti Misjoni Selts 1929. aasta koosolekul. Õpetaja Liiv sõnas samal aastal toimunud usuteadlaste konverentsil, et „misjoni selts on oma senisest suunast loobunud ja tahab ennast anda üldkiriku teenistusse, temaga käsikäes töötama hakata ja jälle Soomega ligemasse ühendusse astuda”.⁷⁶⁴ Selleks, et koostöö realselt ka toimiks, oli vaja palju teha, esiteks rajada oma misjonimaja ning suurendada rahalisi toetusi. Samuti tõsta oluliselt misjonit tutvustavate ettekannete ja trükiste arvu.

⁷⁶⁰ EELKKA, Martin Meedari isikutoimik. 11.08.1926.

⁷⁶¹ EK, nr 12, 22.03.1928, lk 91. Seletuseks misjoni asjas.

⁷⁶² EK, nr 37, 13.09.1928, lk 299. Kiriku elu.

⁷⁶³ Aunver, lk 61.

⁷⁶⁴ EK, nr 6, 07.02.1929, lk 45. Meie kodumaa kiriku misjonitöö põhijooni.

Sarnaselt välismisjoni seltsiga tuli ka sisemisjoni läbiviival organisatsioonil 1930. aastate alguses töötada äärmiselt kasinates tingimustes. Seltsil olid sisse seatud suhted rahvusvahelise sisemisjoni ja diakoonia liiduga, mis oli asutatud 1923. aastal. Kolm aastat hiljem oli jõutud esimese konverentsini Amsterdamis.⁷⁶⁵ Sellest Eesti esindajad osa ei võtnud. Küll aga osalesid nad 1930. aastal Uppsalas toimunud teise konverentsi töös. Organisatsioonil oli liikmeid 15 riigist, Eestist lähetati sinna sisemisjoni seltsi peasekretär õp Bidder, Valma ja Eestis elavate sakslaste esindajana õp Valter. Kui välismisjoni püüti seostada diasporaatööga, siis sisemisjon oli oma ülesannete tõttu lahutamatult seotud diakooniatööga. Sel teemal peeti ka konverentsi peamised ettekanded.⁷⁶⁶

Eesti Välismisjoni Selts keskendus samal ajal misjonär Meedari toetamisele ja misjonihoone ehitamiseks vajamineva raha kogumisele. Kuigi misjonär Blumer oli Aafrikast lahkunud juba 1930. aasta alguses, jätkati ametlikult Arusha misjoniasutuse toetamist sama aasta lõpuni. Tegelikult jätkus kogudustepoolne kasvandike toetamine aga ka edaspidi, üleval peeti endiselt umbes kümme kooli kasvandikku.⁷⁶⁷ Misjonär Meedari töö Hiinas toimus väga rasketes oludes. Alates 1927. aastast üha enam levima hakanud kommunistlik ideoloogia raskendas esiteks noorte misjonitöösse kaasamist, teiseks põhjustas korduvaid misjonihoonete hävitamisi ja põlenguid. Aastatel 1926–1931 olid misjonitööl Hiinas hukkunud 35 misjonäri.⁷⁶⁸ Järgnevate aastate jooksul see arv kolmekordistus.

1931. aasta usuteadlaste konverentsi misjoniettekandes meenutati mõni aeg varem toimunud Eesti Misjoni Seltsi kümnendat juubelit, mille jooksul peamist kõneainet pakkus koostöö soomlastega. Põhjanaanabrid olid valmis Eesti Misjoni Seltsile kohe üle andma osa oma tööpõllust, kuid nagu kõigile teada oli, ei olnud eestlased võimelised seda üleval pidama. Samal koosolekul fikseeriti, et 1931. aastast võetakse misjonär Meedari toetamine Eesti Misjoni Seltsi kanda. Selleks vajaminev summa loodeti koguda annetustest.⁷⁶⁹ Meedar lubas omaltpoolt saata igal kuul vähemalt ühe artikli Eesti Kirikus avaldamiseks. Tuleb tunnistada, et antud lubadus täideti ja ületati mitmekordselt, sest misjoniülevaateid ilmus mitmeid kordi kuus, mõnel perioodil suisa iga nädal. 1939. aastal, vahetult enne sõda, jõudis Meedar välja

⁷⁶⁵ EK, nr 33, 21.08.1930, lk 262. Rahvusvaheline sisemisjoni ja diakoonia liidu asemikkudekogu Uppsalas.

⁷⁶⁶ *Ibid.*

⁷⁶⁷ MK, nr 4, 16.02.1931, lk 41-43. Arusha kostikooli asjus.

⁷⁶⁸ EK, nr 22/23, 11.06.1931, Lühike vaade misjoniväljale.

⁷⁶⁹ *Ibid.*

anda kaks ülevaatliku raamatut misjonitöö minevikust, olevikust ja tulevikust Hiinas.⁷⁷⁰

Üha tihedamaks muutuva koostöö märgiks olid vastastikused külaskäigud. Igal aastal pidas Eesti Misjoni Seltsi aastapäeval ettekande mõni soome misjonär või seltsi ametnik. 1931. ja 1932. aastal endine misjonär Sihvonen⁷⁷¹, 1933. aastal misjonär Sulo Aarni⁷⁷² jne. Eestlased võtsid osa Soome misjonipäevadest, enamasti külastas neid misjoniseltsi juhataja õpetaja Pöld.

Kuigi Eesti Misjoni Selts oli enda kanda võtnud jõukohase ülesande, makstes ühe misjonäri elamiskulud Hiinas, ei suudetud aastate jooksul kordagi sellega hakkama saada. Juba 1932. aastal teatati, et ka sel aastal ei ole selts vajaminevat summat kokku saadud. Õpetaja Põllu arvates ei olnud põhjused majanduslikud, vaid usulised. Tema arvates „panid seltsi peakoosolek, nõukogu ja juhatus liig julgesti oma lootuse sellele, et Eesti misjoni ühinemise tõttu Soomega kõik kogudused ja praostkonnad, kes senini olid misjonist eemale hoidnud, nüüd ühes tulevad ja seda tööharu jõudsasti toetavad”.⁷⁷³ Nimelt oli kogu sõdadevahelise perioodi jooksul iseloomulik, et misjoni seltsile saatsid annetusi kindlad kogudused, kusjuures toetus oli alati suurem Põhja-Eestis. See olenes peamiselt praostist ja praostkonna meelsusest, sest oli piirkondi, kus annetusi laekus kõikidest kogudustest, teisalt olid praostkonnad, kust ei olnud misjoniseltsile laekunud ühtegi krooni. Kuigi misjoni jaoks annetatud summad kasvasid, ei tähendanud see, et kasvanud oleks ka toetajate hulk. Sellepärast hakati rääkima misjoni kriisist.⁷⁷⁴ Kuigi 1930. aastatel esinesid mõlemad eestlasest misjonärid kümnete ettekannetega Eestis ja Lätis, ei tõusnud ka sellest loodetud kasu. 1932. aastal alustas ilmumist ajaleht Meie Misjon, mille müük edenes väga hästi, misjonisummad jäid aga üldjoontes endiseks. Väike tõus siiski 1930. aastate lõpus toimus. Olukord, kus misjoniselts oli oma ülesande ainult osaliselt täitnud, tekitas pahameelt eelkõige kahes eestlasest misjonäris. Blumer oli oma hinnangutes tagasihoidlikum, sest ta oli sisuliselt oma töö lõpetanud ja igasugune Arusha laste toetamine oli väga positiivne, sest ametlikult ju Aafrika misjonit ei

⁷⁷⁰ Meedar, Martin. Kirjeldusi läkitustööst Hiinas I. Loode Hunani töö. Tallinn, Ehrenpreisi trükk, 1939.

Meedar, Martin. Kristluse tulek Hiina, ta arenemine ja olevad olud ning võimalik tulevik. Tallinn, Ehrenpreisi trükk, 1939.

⁷⁷¹ EK, nr 46, 10.11.1932, lk 364. Eesti Misjoni Seltsi XIII aastapäeva pühitsemine.

⁷⁷² EK, nr 44, 26.10.1933, lk 350. Eesti Misjoni Seltsi XIV aastapäeva pühitsemine.

⁷⁷³ EK, nr 44, 27.10.1932, lk 348. Eesti Misjoni Seltsi aastapäeva puhul.

⁷⁷⁴ EK, nr 29, 14.07.1932, lk 228. Maailma misjonist.

toetatud. Meedar oli seevastu misjonikorralduse peale mitmel korral väga pahane. Sellepärast oli paratamatu, et tekkisid lahkkelid misjoniseltsi juhataja praost Põlluga. Meedar oli kirjavahetuses piiskop Rahamägiga ja väljendas oma mõtteid selle kirjavahetuse jooksul üsna vabalt. Tema arvates oli EELK ja kirikuliikmete majanduslikku võimet arvestades kõige parem terve misjonitegevus siduda otseselt kirikuga nagu see toimus Rootsis. See oleks vähendanud kulusid, mida oleks saanud suunata misjonialadele.⁷⁷⁵ Samuti soovis Meedar, et ühendataks diasporaatöö ja misjonitöö. Seda just konkreetselt Hiinas, sest Harbinis elavate eestlaste kiriklik teenimine oli õpetaja puudusel katkenud. Sarnase ettepaneku oli 1928. aastal teinud õpetaja Järve, kes oli 1930. aastatel loodud diasporaakomitee esimees, kuid see oli jäänud tähelepanuta. Meedar tõstas teema uuesti 1935. aastal, kuid ka seekord jäi idee vastukajata.⁷⁷⁶

Ametlikud suhted Soome misjoniseltsiga olid vaatamata misjonär Meedari rahulolematusele head. Vastupidiselt Eestile, oli Soomes alates 1933. aastast annetuste hulk igal aastal tõusnud. Kui Soomes koguti 1933. aastal annetustest 88 000 ja muudest ettevõtmistest veel üle 200 000 Eesti krooni⁷⁷⁷, siis Eesti olukorra ilmestamiseks võib välja tuua järgmised numbrid: 1932. aasta aprillis laekus Hiina misjoni heaks 47.95 krooni⁷⁷⁸, mais ja juunis kokku 43.72⁷⁷⁹, sama aasta novembris aga 22 krooni.⁷⁸⁰ Niisiis võis aastaga maksimaalselt koguda 500 Eesti krooni. Võib veel mainida, et soomlased oli kogu Hiina misjoni jaoks 1933. aastal arvestanud umbes 75 000 krooni. Sellepärast oli loomulik, et nurinaid siinse olukorra kohta kostis nii misjonäridelt endalt kui ka Eesti Misjoni Seltsist. Üheks suureks miinuseks võib siinkohal nimetada eestlaste rahakogumise süsteemi. Nimelt koguti Hiina misjoni jaoks raha eraldi. Samaaegselt jätkati koguduste survele ka Aafrika misjoni jaoks raha kogumist. Kusjuures need summad olid umbes sama suured. Kuna misjoni selts ehitas maja ning suunas peamised summad sisemisjoni jaoks, ei jäänud välismisjoni rahastamiseks üldisest eelarvest kunagi vahendeid. Sellepärast nägigi Meedar lahendusena misjoni EELK alluvusse viimist.

Rahvusvahelise misjoninõukogu tööst jäi Eesti Misjoni Selts kõrvale. Kuigi 1938. aasta konverentsi kajastati ajakirjanduse veergudel mitmeid kordi, ei olnud

⁷⁷⁵ EELKKA, Martin Meedari isikutoimik. 03.09.1938.

⁷⁷⁶ EK, nr 2, 10.01.1935, lk 3. Välismisjoni töö korraldamise kohta Eestis.

⁷⁷⁷ EK, nr 24/25, 18.06.1934, lk 190. Soome misjoni edust 1933.

⁷⁷⁸ MM, nr 6, juuni 1932, lk 1. EMS kassasse laekunud rahad aprillikuus 1932.

⁷⁷⁹ MM, nr 7/8, juuli, august 1932, lk 1. EMS kassasse laekunud rahad mai- ja juunikuus 1932.

⁷⁸⁰ MM, nr 1, jaanuar 1933, lk 1. EMS kassasse laekunud rahad novembrikuus 1932.

Eesti Misjoni Selts võimeline ühtki saadikut sinna saatma. Kahtlemata oli eestlastele võõras ka misjoninõukogus figureerivate nõuete kirikute roll. Arvamus misjoninõukogust oli küll pisut paranenud, oli ju Eestit külastanud ka üks selle juhte John Mott, kuid uuendusmeelne organisatsioon jäi konservatiivsetele misjoniseltsidele nagu Eesti ja Soome seltsid siiski võõraks. Kuigi Soome puhul oli tegemist suure misjoniseltsiga, ei võtnud ka nemad 1938. aasta Tambarami konverentsilt osa.⁷⁸¹

Välismisjon katkes tegelikult juba misjonär Meedari lahkumisega Hiinast 1938. aasta lõpus. Soome misjoniselts läkitas veel sõja alguses viimased misjonärid, samamoodi nagu Rootsi ja Norra misjoniseltsid.⁷⁸² Eesti Misjoni Selts tegutses samuti edasi, keskendudes peamiselt sisemisjoni. 1939. aasta augustis suri seltsi juhataja praost Põld.⁷⁸³ Sellega lõppes 20 aastat kestnud ajastu. Samuti võib seda sisuliselt ka seltsi lõpuks pidada. 1940. aastal märtsis kogunes misjoni selts koosolekule, kus arutati juhataja ja juhatuse valimise küsimusi, samuti kuulati 1939. aasta aruandeid.⁷⁸⁴ Töö jätkus, kuni okupatsioonivõimud seltsi sulgesid.

Eesti Misjoni selts oli kahtlemata huvitav eksperiment. Juba selle loomisest peale oli selge, et ülesanne, mis selle loojate poolt võeti, oli äärmiselt keeruline. Sel hetkel peeti just misjonäride saatmist paganate keskele ühe misjoniseltsi auks ja uhkuseks. Eestlastest misjonäride tegutsemine 19. ja 20. sajandi alguses andis tõe ja motivatsiooni, et ka iseseisvat, kuigi küll väikest, misjoniseltsi võib oodata edukas tulevik. Kõik eeldused olidki tegelikult olemas, kuid isiklikud intriigid ja ebaõnnestumisest tekkinud kibestumine varjutas seltsi loomisel valitsenud lootused. 1930. aastatel konfliktid vaibusid ning suhted Soome Misjoni Seltsiga tihenesid, kuid sisuliselt ei toimunud ka sel kümnendil misjoniseltsi arengus loodetud positiivset nihet. Nagu eelpool mainisin, oli misjoni selts oma juhi nägu. See oli ka peamiseks põhjuseks, miks arenguhüpet ei toimunud. Põllu vankumatu kindlameelsus ning võime teiste seisukohti ignoreerida sai seltsile saatuslikuks. Sõdadevahelisel perioodil oli kaheksa kirilikke organisatsioone, kusjuures nende areng oli alati seotud organisatsiooni juhtidega. Esiteks olid organisatsioonid, mis reformisid ennast vahetpidamata, muutes organisatsiooni struktuuri, nime ja palju muud, kaasa arvatud juhte. Teiseks olid organisatsioonid, mis ühe vankumatu liidri alluvuses eksisteerisid ja mille juures arengust pole enamasti võimalik rääkida.

⁷⁸¹ EK, nr 50, 15.12.1938, lk 1. Maailma misjonikonverents Indias 500 saadikuga.

⁷⁸² EK, nr 4, 25.01.1940, lk 5. Välismisjon praegusel ajal.

⁷⁸³ EK, nr 34 (787), 23.08.1939, lk 7. Misjonijuhataja praost H. Põld'i kirstupanek ja ärasaatmine.

⁷⁸⁴ EK, nr 9, 01.03.1940, Eesti Misjoni Seltsi peakoosolek.

4.2. Noorsoo- ja üliõpilasorganisatsioonid

4.2.1. NMKÜ ja KNNÜ tegevus

1844. aastal loodud Noorte Meeste Kristlik Ühing ja aastakümneid hiljem asutatud Kristlik Noorte Naisühing levisid juba paarikümne aasa jooksul pärast loomist üle kogu maailma, Eestisse jõudsid need ideed 19. sajandi lõpus, mille tulemusena moodustati ka siin noorte meeste evangeelne ühing. 1905. aastal peeti Tartus selle kongress, mis jäi enne omariikluse saavutamist ainsaks suuremaks kokkutulekuks.⁷⁸⁵ Pärast kongressi vajus liikumine varjusurma, kuid 1920. aastate alguses hakati ühinguid uuesti asutama, ning 1925. aastal loodi Eesti NMKÜ liit. Tegevus oli alanud juba Vabadussõja ajal, kui Eestisse olid tulnud Ameerika vabatahtlikud Ernst Ropes ja Edwin Wright, kes organiseerisid Eestis toitluspunkte, mänguväljakuid ja laagreid. 1923. aasta kevadel lõppes Ameerika abistamisaktsioon, selleks ajaks oli suur osa ühinguid juba asutatud, Wright ja Ropes asusid organiseerima nende kohalikku keskust ehk NMKÜ liitu, kaasates sinna tuntud tegelasi nagu õpetajad Pöld, Rahamägi, Kõpp, riigikohtunikud Benico, Kanna, Koemets ja mitmeid teiste elualade esindajaid.⁷⁸⁶ Loodud NMKÜ liit koosnes viiest alaliidust: Tallinna NMKÜ, Tartu NMKÜ, väikelinnade ja maa NMKÜd, Narva Kreenholmi, Narva Kalevi- ja Narva Linavabriku NMKÜ ja Tallinna Lutheri vabriku NMKÜ. Kõik need jagunesid omakorda väiksemateks ühinguteks.⁷⁸⁷

NMKÜ ridadesse kuulus suur osa EELK õpetajaid, see tegi organisatsiooni koostöö kirikuga väga heaks, kuigi selle ametlikuks väljenduseks oli ainult ühe NMKÜ liidu liikme osalemine noorsootöö sekretariaadi töös. Samuti peeti mitmeid kordi NMKÜ Koitjärve laagris EELK kirikuõpetajate suvekonverentse. Suvekonverentside idee oli arutlusel olnud juba 1930. aastate algusest, kuid rakendus alles 1937. aastal.

Ilmselt ainsaks probleemiks NMKÜ suhetes luteri kirikuga oli Noorte Meeste Kristliku Ühingu seotus mitmete teiste konfessioonidega, näiteks baptistidega ja metodistidega. Vastumeelt oli see eriti 1920. aastatel. NMKÜ liikmed tõid veel aastakümneid hiljem näitena üht noorsootöö sekretariaadi koosolekut, kui päevakorral oli noorsootöö sekretäri valimine. Pikaajaline NMKÜ sekretär H. S. Gott seadis üles

⁷⁸⁵ Tiit, Karl. Kiriklik noorsootöö Eestis. Kirikliku noorsootöö areng Eestis iseseisva noorsootöö sekretariaadi loomiseni, lk 124.

⁷⁸⁶ Niiler, Herbert. Eesti Noorte Meeste Kristlik Ühing 1920-1940 ja paguluses. Stockholm, 1987.

⁷⁸⁷ *Ibid.*, lk 14-15.

enda kandidatuuri, kusjuures oli nõus tööd tegema tasuta. Küsimuse peale, mis konfessiooni ta kuulub, vastas ta, et on aja jooksul mitme kiriku liige olnud, kuid juba mõnda aega huvi luteri kirikust, ka tema tütreid olevat Oleviste koguduse liikmed. Kuigi tema kandidatuuri toetasid mitu õpetajat, ei läinud see EELK vastuseisu tõttu siiski läbi, ja nii valiti noorsootöö sekretäriks Harri Haamer.⁷⁸⁸ Kuid tahes-tahmata pidid luteri kiriku õpetajad teiste usuühingutega üha enam arvestama. Oluliseks mõjuteguriks oli kindlasti ka NMKÜ, KNNÜ ja Kristliku üliõpilasliidu esindajate osalemine noorsootöö sekretariaadi töös. Nendest liikmetest kõik ei olnud alati luterlased.⁷⁸⁹

NMKÜ näol oli tegemist rahvusvaheliselt väga aktiivse organisatsiooniga. Kõikidel konverentsidel, mis aastate jooksul Eestis peeti, osales alati mõni NMKÜ maailmaliidu sekretär ning külalised Ameerikast ja Euroopast. Selline kogemuste vahetamine oli organisatsiooni töös äärmiselt olulisel kohal. Eriti aktiivsed olid eestlaste suhted Taani ja naabermaa Läti NMKÜ-ga. Lätlastega korraldati üheskoos Balti riikide kristlike ühingute suvekooli. 1931. aastal toimus selline suvekool Tartus, kus osalesid külalised Tšehhoslovakiast, Ameerika Ühendriikidest, Lätist ja Leedust. Koolitusel käsitleti pedagoogikaga, sotsiaaltöoga ja praktilise tööga seotud teemasid. Kusjuures tegeldi nii vaimse kui ka füüsilise treeninguga.⁷⁹⁰ Praktiline väljund, näiteks Koitjärve laager, autokool, spordiliit, skaudirühm jne, olid need tegevused, mis NMKÜ atraktiivseks tegid. Esimene suvekool oli toimunud juba 1922. aastal, peamisteks osalejateks olid seal Tallinna, Tartu ja Riia noorte meeste kristlikud ühingud.⁷⁹¹ Iga-aastased NMKÜ suvekoolid muutusid aastate jooksul üha populaarsemaks. Nii oli 1935. aastal sellest osa võtmas juba üle saja välismaalase, kellele lisandusid juhid igast Eesti ja Läti ühingust.⁷⁹² Esialgu peetigi suvekoole ainult Tartus, nagu öeldi aastaid hiljem Eesti NMKÜ 15. aastapäeva juubelialbumis, „nagu Tartu Ülikool on Eesti intelligentsi kasvamise kohaks, on Tartu NMKÜ osutunud Balti riikide NMKÜ tegelaste kasvatamise keskkohaks, kuna siin peeti kauemat aega rahvusvahelist suvekooli, millest osavõtjaid oli igal aastal 100 isiku ümber”.⁷⁹³

Eestlased külastasid mitmeid kordi NMKÜ maailmakonverentse, mida peeti iga viie aasta tagant. 1926. aasta konverentsist võttis osa Rahamägi, kes oli sel hetkel

⁷⁸⁸ *Ibid.*, lk 25.

⁷⁸⁹ *Ibid.*

⁷⁹⁰ EK, nr 30, 31.07.1931, lk 247. Balti riikide noortemeeste kristlikkude ühingute suvekool.

⁷⁹¹ EK, nr 38, 24.09.1925, lk 303. Noortemeeste Kristliku Ühingu tegelaste suvekool.

⁷⁹² EK, nr 33, 15.08.1935, lk 7.

⁷⁹³ Noorte Meeste Kristlik Ühing 1923-1938. Tartu, 1938, lk 14.

Tartu NMKÜ esimees. Viis aastat hiljem sõitsid Kanadas ja Ameerika Ühendriikides toimuvale konverentsile koguni 14 Eesti esindajat, kellest 4 kuulusid ka noorsootöö sekretariaati. Delegatsiooni juhtis jällegi Rahamägi, kes oli enne piiskopiks valimist saanud Eesti NMKÜ liidu esimeheks ning valiti sel konverentsil maailmliidu juhatusse.⁷⁹⁴ Üritusi, millest Eesti esindajad osa võtsid, oli paarikümne aasta jooksul sadu, enamasti toimus igal aastal neli kuni viis suuremat üritust ning vähemalt sama palju konverentse, millest võtsid osa üksikud Eesti esindajad. Näitena võib tuua 1930. aasta, kui 13 NMKÜ liiget osalesid Soome NMKÜ liidu 25. aasta juubelil, Ülemaailmse NMKÜ olümpiaadi tegevusest võttis osa härra Niiler, Balti riikide konverentsist võttis osa 30 Eesti esindajat. Balti riikide konverents oli mõeldud noorsoojuhtide ettevalmistamiseks. Selleks olid kohale tulnud maailma juhtivamad NMKÜ tegelased, eesotsas maailmaliidu sekretäri Willisega. Liikmeid oli alati kutsutud paljudest riikidest, nii oli laager nende jaoks heaks keelepraktikaks, tavaliselt räägiti sellistel üritustel viit või kuut keelt.⁷⁹⁵ Samal aastal külastasid Eestit mitmed teiste riikide NMKÜ tegelased. Näiteks ülemaailmse NMKÜ liidu poistetöö sekretär viibis kolm päeva Eestis, keegi härra Johnson Springfieldi ülikoolist aga elas NMKÜ laagris koguni kolm nädalat.⁷⁹⁶ Samuti võeti ette ühiseid ekskursioone välisriikidesse. 1929. aastal külastati näiteks Soomet⁷⁹⁷, 1936. aastal Taanit.⁷⁹⁸

Eriti tihedad olidki Eesti NMKÜ liidu suhted taanlastega. Mitmel korral käisid Eestis taanlaste grupid ja üksikud ühingu tegelased, pidades siin loenguid, et vahendada oma kogemusi Eesti noorsootöötajatele.⁷⁹⁹ Nii kristlik üliõpilasühing kui ka NMKÜ oli tihedalt seotud noorsootöö sekretariaadi, hiljem noorsootöö keskusega. Tänu NMKÜ-le suudeti noorsootöötajateni tuua välismaalt pärit eksperdid, kes esinesid siin õpetlike loengutega. Mõnel korral tuli NMKÜ tegelasi Eestisse ka pikemaks ajaks. Näiteks 1931. aastal veetis Eestis kaks kuud taani õpetaja Vestergaard-Jakobsen, kes viibis siin taanlaste kulul sooviga toetada Eesti noorsootööd.⁸⁰⁰ 1934. aastal külastas Balti suvekooli Tõrvas Taani NMKÜ sekretär Waage Beck ning pidas seal ettekande teemal „NMKÜ töö väikelinnades ja maa

⁷⁹⁴ EK, nr 36, 10.09.1931, lk 294. Noorsootöö sekretariaadi teated.

⁷⁹⁵ Gott, H.S. Noorsoojuhtide ettevalmistus Baltimail. Tallinn, Eesti NMKÜ Liidu kirjastus, 1930, lk 5.

⁷⁹⁶ Kolmnurk. Kristliku noorte nais- ja meesühingu häälekandja, nr 3, märts 1931, lk 30.

⁷⁹⁷ Kolmnurk. Kristliku noorte nais- ja meesühingu häälekandja, nr 1, jaanuar 1929, lk 10.

⁷⁹⁸ EK, nr 26 (650), 25.06.1936, lk 2. Kirikutegelaste ekskursioon Taani.

⁷⁹⁹ Kolmnurk. Kristliku noorte nais- ja meesühingu häälekandja, nr 1, jaanuar 1931, lk 11. Rahvusvahelised külalised Eesti NMKÜs.

⁸⁰⁰ EK, nr 47, 26.11.1931, lk 383. Noorsoo sekretariaadi teateid.

ühingutes”.⁸⁰¹ Samuti andis NMKÜ noormeestele võimaluse külastada vahetus-õpilasena välisriike, kus viibiti mõned nädalad noortelaagris. Külastati nii Kreekat, Itaaliat, Inglismaad kui ka mitmeid teisi riike.

Eesti NMKÜ Liidu sekretär oli esindatud nii noorsootöö sekretariaadis kui ka mitmes teises organisatsioonis. Kuna tegemist oli eri konfessioone ühendava liikumisega, mille juured ulatusid 19. sajandisse, seega kaugemale kui ühegi teise oikumeenilise organisatsiooni ajalugu, siis olid kõik oikumeenilise liikumise tegelased selle organisatsiooniga aastate jooksul kuidagi seotud olnud. Mõned aga olid endiselt tegevad nii NMKÜ-s kui ka mitmetes teistes oikumeenilistes organisatsioonides. Näiteks John Mott oli NMKÜ maailmaliidu esimees, Kristliku Üliõpilasmaailmaliidu sekretär ja Rahvusvahelise Misjoninõukogu esimees.⁸⁰²

Ka 1920. ja 1930. aastatel oli NMKÜ oikumeenilise koostöö seisukohalt olulisel kohal, rõhutades korduvalt selle küsimuse tähtsust. Selline suhtumine jättis kindlasti oma jälje ka Eesti luterliku kiriku õpetajatele. Kuigi NMKÜ tegutses juba 1920. aastatel, siis mõju hakkas avaldama see siiski alles 1930. aastate lõpus, kui kirikus hakkas tööle põlvkond, kes oli NMKÜ-ga olnud seotud juba nooruspõlvest.

NMKÜ kõrvale oli 1922. aastal hakatud looma Noorte Naiste Kristlikke Ühinguid. Juba varem olid naised tegutsenud NMKÜ juures eraldiseisva komiteena, kuid selline lahendus ei olnud meelepärane ei naistele ega ka meestele. 1922. aastal külastasid Eestit kaks KNNÜ organisaatorit ning nende initsiatiivil moodustati Kristlike noorte naisühingu ajutine juhatus. 1924. aastaks oli Kristlike Noorte Naiste Ühinguga liitunud umbes 2000 naist.⁸⁰³ Nagu NMKÜ, koosnes ka KNNÜ komiteedest, näiteks oli loodud usulise kasvatuse komitee, tütarlaste töö komitee, üldhariduskomitee, kirjanduskomitee, käsitöökomitee jne. 1927. aastal, kui koliti uutesse ruumidesse, loodi lisaks tervishoiu osakond ja „Cafeteria”.⁸⁰⁴

1931. aastal otsustasid klubid liituda ning moodustati Kristlike Noorte Naisühingute Liit.⁸⁰⁵ KNNÜ Liidu välissuhted ei olnud nii aktiivsed kui meeste organisatsioonil, kõige tihedamalt käidi läbi Läti KNNÜ-ga, kellega korraldati mitmeid kordi koos suvekonverentse. Kord toimusid need Eestis, siis Lätis. Alguse said sellised suvised kokkutulekud juba 1920. alguses, kusjuures tihti võtsid nendest

⁸⁰¹ NMKÜ teated, nr 4 (8), aprill 1934, lk 32. Taani NMKÜ tegelane tuleb Eesti.

⁸⁰² NMKÜ teated, nr 6, (19), juuni 1934, lk 1. Meie seisukoht kirikute ja ökumeenilise liikumise suhtes.

⁸⁰³ EK, nr 34, 21.08.1924, lk 139. Kristlik noorte naisühing Tallinnas.

⁸⁰⁴ Kristliku noorte naisühingu 1927. aasta tegevuse aruanne. Tallinn, Ehrenpreis trükk, 1928, lk 4-7.

⁸⁰⁵ Kristlikkude noorte naisühingute liit Eestis. 1931. aasta tegevuse aruanne. Tallinn, Ehrenpreis trükk, 1932, lk 1-2.

osa ka luteri kiriku õpetajad, kes juhatasid seal kas piibliringe või pidasid ettekandeid.⁸⁰⁶ Teemadest rääkides võib näitena tuua 1932. aastal Riia rannas toimunud suvekonverentsi, kus peeti ettekandeid teemadel „Naise eetilisest loomusest”, „Kas sport peab olema otstarve või abinõu?”, „Usuline pedagoogika”, „Klubitöö süvendamine ja süstematiseerimine”, jne. Just selliseid konverentse peeti kõige olulisemaks kasvatustöö meetodiks. „Elulisim osa noorte töös on suvised konverentsid. Siin kogunevad noored 8–10 päevaks vabasse loodusesse, et elada ainult töös oma sisemise „mina” kallal. Siin arutatakse koos elulisi probleeme, püütakse omandada maailmavaadet”.

KNNÜ suhtles lisaks Läti ühingule ka Vene kristliku üliõpilaste liikumisega, kelle esindajad mitmel korral Tallinna külastasid. Samuti olid moodustatud KNN Ühinged ka tehistes, kus töötas Vene töölisi. Peeti diskussioone, kirjanikud korraldasid klubidele oma teoste ettelugemisi, käidi võimlemisringis jne. Oluline oli sellejuures, et vastastikused külaskäigud andsid võimaluse rahvuskaaslastega suhelda. Vene klubid olid ainult Tallinnas.⁸⁰⁷

NMKÜ ja KNNÜ roll sõdadevahelise noorsootöö kujundajana oli kahtlemata vähemalt sama oluline kui EELK-l või mõnel teisel noorteorganisatsioonil. Rahvusvaheliste noorsootöötajate külaskäigud andsid hea ülevaate noortetöö kaasaegsetest meetoditest, samuti andis NMKÜ võimaluse eestlastest pastoritel ja noorsootöötajatel külastada Euroopas ja Ameerikas toimunud noorsootöö teemalisi konverentse. Nagu ütlevad NMKÜ tegelased „piirdus Eesti Kiriku noorsootöö peamiselt pühapäevaste kokkutulekutega ja kord aastas korraldatud noortepäevadega, NMKÜ aga andis noortele võimaluse tulla kokku ka nädala keskel. Koosviibimised olid tavaliselt informaalsed ja ühendasid noori mitmesugustel huvialadel. Ka oli võimalus kohata Ameerika kiriku- ja kultuuriorientatsiooniga inimesi. Mõned kõnelejad olid ameeriklased ja nende kõned tõlgiti. Nõnda siis oli ka huvitavaid kokkupuuteid rahvusvahelisel pinnal”.⁸⁰⁸

4.2.2. Eesti Kristlik Üliõpilasühing

Väidetavalt oli juba 1909. aastal asutatud Tartu Ülikooli juurde mingisugune kristlik üliõpilaste ühendus, mis aga tegutses ilma loata ja kogunes seetõttu vaid

⁸⁰⁶ MK, nr 34, 22.08.1923, lk 266. Läti kiriklikkudest oludest.

⁸⁰⁷ Tallinna Kristliku Noorte Naisühingu 1939. aasta tegevuse aruanne. Tallinn, 1940, lk 12.

⁸⁰⁸ Niiler, lk 53.

väikestes ringides mõne õppejõu või üliõpilase korteris. Tõuke sellise ühenduse moodustamiseks oli andnud hilisem misjoninõukogu ja NMKÜ maailmaliidu juht John Mott, kes koos Vene kristliku üliõpilasliikumise tegelase parun Nikolaiga oli käinud samal, 1909. aastal Tartus äratuskõnesid pidamas.⁸⁰⁹

Ülemaailmse Kristlike Üliõpilaste Maailmaliidu loomiseni oli jõutud juba aastaid varem Rootsis. 1895. aastal loodud organisatsiooni kuulusid Põhja-Ameerika, Inglismaa, Saksamaa ja Skandinaavia kristlikud üliõpilased. Selle üks asutajaid oli NMKÜ juht John Mott, kes nägi organisatsiooni kui üliõpilaste vaimset ühendajat ning väga olulist osa oikumeenilisest liikumisest.⁸¹⁰

Eestisse jõudsid ideed teistkordselt üsna ruttu pärast eestikeelse ülikooli avamist 1919. aasta lõpus. Mõni aeg enne seda oli Beatenbergis toimunud ülemaailmset üliõpilasliidu konverentsi külastanud Rahamägi, kellele jäi kohtumisest ilus mälestus, mis viis ideeni asutada ka Tartu Ülikooli juurde kristlikke üliõpilasi ühendav organisatsioon. Et seda mõtet Eestis propageerida, kutsus ta Tartusse Soome ühenduse liikme magister Gullini, kes oli endaga kaasa võtnud kaks üliõpilast, kellega peeti Tartus äratusjutlusi. Seepeale asutati 3. novembril 1920. aastal sarnane ühing.⁸¹¹ Selle organisatsiooni suhted kirikuga olid loodud tänu kasvavale pastorite põlvele. Kuigi konverentsi nime järgi oli tegemist üliõpilasorganisatsiooniga, külastasid eri riikides toimuvaid üritusi ka vanemad õpetajad. Enamasti pidasid nad sel juhul ka ettekandeid. Samuti olid suhetes EELK-ga olulisel kohal 1920. aastate alguses üliõpilaspõlve nautinud tulevased kirikuõpetajad, kes aga 1930. aastate lõpuks olid juba kümneaastase õpetajastaažiga, ning kes ei katkestanud organisatsiooni töös osalemist, vaid võtsid sarnaselt üliõpilastega osa suvekonverentside tööst nii Eestis kui ka mujal maailmas, kandes organisatsioonis nime vilistlane.

Eri riikides asuvatel ühingutel oli aastas üks oluline sarnane sündmus – nad kõik pidasid suvel nädalapikkust konverentsi. Juba aasta pärast ühingu asutamist Tartus sõitis Hollandis ja Inglismaal toimunud konverentsidele teoloogiatudeng Põld. Hollandis toimunud konverentsist võtsid osa India, Austria, Tšehhoslovakkia, Saksamaa, Taani, Läti ja Eesti esindajad. Kõnelejateks olid mitmete Euroopa ülikoolide professorid, samas peamised esindajad olid Hollandi enda ülikoolide õppejõud, kes pidasid ettekandeid flaami keeles, see oli eestlasest osaleja arvates

⁸⁰⁹ MK, nr 30, 26.07.1922, lk 235. Esimene Eesti kristlikkude üliõpilaste konverents.

⁸¹⁰ Olesk, lk 22.

⁸¹¹ MK, nr 24, 25.08.1921, lk 187. Kristlikkude üliõpilaste koosolekult Hollandis.

konverentsi ainus miinus. Kõik muu aga mõjus äärmiselt positiivselt, Põld rõhutas eriti kokkutulnud noorte teoloogide meelsust. „Kõik see suur ja mitmekesine üliõpilaste hulk oli seks üksikule nõmmele kogunenud, et kuulatada, et kõige sügavama ja suurema tõsidusega mõni päev eemal kõigest, mis muidu iga päev meeli valdab, enesesse tungida, et tähele panna neid kõige õrnemaid helisid, mis hinge põhjas varjul ja mis suures elumitmekesisuses kõige ilma kära sees sagedaste ära sumbutud saavad”.⁸¹²

Inglismaal toimunud konverentsil oli osalejaid kolm korda rohkem, esindajad olid eestlase jaoks sellistest eksootilistest paikadest nagu Hiina, Jaapan ja Lääne-Aafrika. Kuna osalejate arv oli seal suurem, siis olid moodustatud grupid. Üldteemaks oli misjoni areng. Sellega seoses käsitleti probleeme Aafrikas, Aasias ja Indias, iga riigi olukorra kohta kõneles sealt pärit inimene.⁸¹³ Selliste teemade käsitlemine oli noorteorganisatsioonidele iseloomulik, sellest tuleneb ka nende olulisus oikumeenilise liikumise ajaloos. Samal suvel külastasid Eesti esindajad ka Soome ja Taani üliõpilasühingute konverentse.⁸¹⁴

Eestis jõuti esimese üliõpilaskonverentsini 1922. aastal, see toimus Otepää kihelkonnas Puka lähedal Alajärve talus. Selleks ajaks oli ühingul 38 liiget, kellest suurem osa tulid ka esimesest konverentsist osa võtma. Samuti oli külalisi välisriikidest; kolm Soome, kaks Rootsi, üks Tšehhoslovakkia ja neli Ameerika tudengit. Referaatidega astusid üles õpetajad Tennmann, Rahamägi, Põld, Sommer, Jürgenson, piiskop Kukk ja ameeriklasest pastor Hollinger, kes kõneles muuseas vene keeles. Koosolekute ruumiks oli heinaküün. Päev algas suplusega, kella üheksast söödi hommikust, misjärel toimus palvus ja piiblitund. Kell 11 peeti pikem kõne, pärast mida peeti mõni tund lõunapausi. Seejärel esitati teine pikem kõne, kell 7 oli õhtusöök, kell 9 vaimulik ettekanne. Konverentsi viimasel päeval sõideti Otepääle, kus toimus jumalateenistus ja õpetaja Rutopõllu ametisseõnnistamine.⁸¹⁵ Samal suve jooksul jõudsid mitmed üliõpilased külastada sarnaseid konverentse üle kogu Euroopa. Liikumise juht Rahamägi võttis näiteks osa Taanis toimunud suvekonverentsist.⁸¹⁶

⁸¹² *Ibid.*, lk 188.

⁸¹³ MK, nr 25, 05.09.1921, lk 197. Inglismaa kiriklikkude üliõpilaste konverentsilt.

⁸¹⁴ MK, nr 30, 26.07.1922, lk 235. Esimene Eesti kristlikkude üliõpilaste konverents.

⁸¹⁵ *Ibid.*

⁸¹⁶ EK, nr 34, 27.08.1925, lk 268. Ilmaliidu koosolekutelt rahvusvahelise sõpruse edendamiseks kirikute kaudu.

Suvekonverentside pidamine kinnistus juba pärast esimest sellelaadset üritust ja sai üsna populaarseks. Järgmisel, 1923. aastal toimus see Tallinna lähedal Rannamõisas, osalejaid oli samal ajal toimunud laulupeo tõttu pisut vähem. Päevakava oli eelmise konverentsiga võrreldes jäänud üldjoontes samaks, ainult piibligruppe oli kolme asemel kaks. Üks toimus eesti, teine saksa keeles. Ka ettekandjad olid samad, kõnedega astusid üles õpetajad Rahamägi ja Põld. Ainsa olulise muudatusena oli päevakavasse toodud teiste riikide ühingute esindajate kõned nende organisatsiooni kohta, mis väga positiivselt vastu võeti.⁸¹⁷

Aastate jooksul muutusid konverentsid üha populaarsemaks, ka esinejatering laienes. Rohkem kaasati noori teolooge, kelle jaoks muutusid ettekanded heaks eneseteostamise väljundiks. 1924. aastal Rõuges toimunud konverentsil esines lisaks eestlastes teoloogide esimesele põlvkonnale ka õpetaja Rutopõld, kes oli spetsialiseerumas kiriklikule noorsootööle, nii esines ta ka mõni aeg hiljem Tartus toimunud usuõpetajate kongressil kõnega „Kirikuloo tähtsus koolis”.⁸¹⁸ Konverentsi iga päev püüdis vastata erinevale küsimusele. Näiteks esimese päeva küsimus „Mis võib ja peab olema Kristus isikule tänapäev?” leidis käsitlemist õpetaja Sommeri ja Tennmanni poolt.⁸¹⁹ Samuti astusid üles väliskülalised Taanist ja Lätist.

Kristlike Üliõpilaste Maailmaliidu eesmärk oli rahvusvaheliste kontaktide loomine, mille läbi oleks tugevdatud kristlike üliõpilaste omavahelisi suhteid. Konfessionaalne kuuluvus ei olnud teatavasti selle juures tähtis. Kuna Rootsi, kui selle organisatsiooni väga aktiivne liige ja üks asutajatest, propageeris põhjamaade ühtsete üliõpilasjuhtide konverentside korraldamist, siis hakatigi selliseid üritusi Läänemere äärses riikides korraldama. 1925. aastal toimus see Eestis. Külalisi oli Soomest, Rootsist, Lätist ja Taanist. Samuti Kristliku Üliõpilasliidu Euroopa sekretär Genfist härra Henriod, professor Lindblom Turust, õpetaja Brodersen Taanist ja mitmed teised väarikad liikumise tegelased.⁸²⁰ Valitsesid ülevad meeleolud, eriti tänu Stockholmi konverentsile, mis oli vähem kui kuu aja eest lõppenud. „Punase joonena käis ettekannetest kui ka läbirääkimistest üks mõte läbi: kui tõeline, sisemiselt ja vabatahtlikult tunnustatud Kristuse meelsus suudab läbi tungida iga eluvormi, isikliku, ühiskondliku, riikliku, rahvusliku, alles siis võime kindlustatud olla katastroofide vastu, mis ikka ja jälle uue jõuga püüavad kõigutada rahu aluseid nii

⁸¹⁷ MK, nr 29, 18.07.1923, lk 230. II Eesti kristlikkude üliõpilaste konverents.

⁸¹⁸ EK, nr 29, 17.07.1924, lk 1924, lk 119. Usuõpetajate kongress.

⁸¹⁹ EK, nr 30, 24.07.1924, lk 1924, lk 123. Eesti Kristliku Üliõpilasliidu suvekonverents Rõuges.

⁸²⁰ EK, nr 36, lk 10.09.1925, lk 285. Põhjamaade kristlikkude üliõpilasjuhtide konverents Eestis.

maailmapoliitikas kui ka isiklikus ja perekondlikus elus”.⁸²¹ Iseloomulik oli, et pärast ettekandeid toimusid läbirääkimised ja sportimine. Nii toimus see ka sel konverentsil, kus vaidlused olid kestnud mõnikord ööni ja läinud päris tuliseks.

Ka järgnevatel aastatel toimusid konverentsid vabas looduses, 1927. aastal näiteks Keilas, 1928. aastal aga Jõgeva ümbruses, kus konverentsi peateemaks oli „Ristiusk meie igapäevases elus ja töös”. Esinejateks olid *stud. theol.* Soosaar, *stud. phil.* Pedriks, samuti õpetajad varik, Jürgenson ja mitmed teised. Ka külalisi oli mitmetest riikidest. Kui algul olid organisatsiooni liikmeteks olnud peamiselt teoloogia üliõpilased, siis aja jooksul lisandus ka teiste erialade üliõpilasi, liikmeskond mitmekesisus. Oluline oli ka naisüliõpilaste kasvav huvi.⁸²² Peale suvekonverentside hakkasid organisatsiooni teoloogiatudengitest liikmed korraldama äratusjumalateenistusi.⁸²³

Soome ja Eesti üliõpilaste suhted olid soojad juba enne omariikluse saavutamist, 1920. aastatel süvenesid need veelgi, loodud oli Soome-Eesti Üliõpilasklubi, vastastikku külastati üliõpilaspäevi. Kristlike üliõpilasorganisatsioonide suhteid ei saa vaadelda lahus üldisest hõimutööst ja üliõpilaste vahelistest kontaktidest. 1929. aasta suvel võtsid Eesti kristliku üliõpilasühingu liikmed osa Soome kristliku üliõpilasliidu 29. suvekonverentsilt, mis toimus Lahtis. Selle avas piiskop Lehtonen, kes pidas ka esimese ettekande teemal „Jumala valitsus on tulnud lähedalle”. Eestlastest osavõtjad rõhutasid valitsenud meeleolusid ja konverentsi korda, mis erines kõikidest Eestis toimunud samalaadsetest üritustest. Ka osalejaid oli tunduvalt rohkem kui Eestis, pisut üle 600. Pärast ettekanded toimus kolmes rühmas vaidlus, üheks teemaks oli näiteks „Üliõpilane ja Piibel” Sarnane hea kontakt jätkus kahe riigi kristlike üliõpilasorganisatsioonide vahel ka edaspidi. Peamiselt väljendus see teineteise ürituste külastamisega, kuna kristlikul üliõpilasühingul oma häälekandja puudus, siis ei olnud võimalust kirjutiste abil suhtlust tihendada. Et organisatsiooni elu veelgi aktiveerida, hakati 1930. aastatel korraldama ka talikonverentse, mille programm oli sarnane suvel toimunud samalaadsete üritustega. Osalejaid oli pisut vähem, kuid näiteks 1932. aasta

⁸²¹ *Ibid.*, lk 286.

⁸²² EK, nr 34, 23.08.1928, lk 275. Kristlikkude üliõpilaste tänavune suvikonverents.

⁸²³ *Ibid.*, lk 276.

talikonverentsile, mis toimus Tartu lähedal Vasula mõisas, kaasati ka kohaliku majanduskooli õppejõude ja üliõpilasi.⁸²⁴

Järgnevatel aastatel külastasid Eesti üliõpilased mitmel korral Soome kristlikke üliõpilaskonverentse, kuid veelgi silmapaistvam oli Kristliku Üliõpilaste Maailmaliidu konverents Lundis, mis leidis aset 1934. aasta jaanuaris. Sarnaselt teiste oikumeeniliste organisatsioonidega, arutasid ka üliõpilaste maailmaliidu läkitatud delegaadid küsimusi, „mis selgitamist ei vaja mitte üksikute maade teoloogide peres, vaid millistes teatud seisukohamuute vajadusi on märgata üle terve ilma”.⁸²⁵ Konverents paistis silma rohke osalemise poolest, esindatud olid mitmete konfessioonide esindajad. Ettekannetega kristliku kutse teemal esinesid Hanns Lilje, kes rõhutas selle küsimused kui ühe olulisema dogmaatilisema küsimuse tähtsust, ning väitis, et kaasaja protestantluses oli ürgne reformatsiooniline arusaam kustunud, „praegusaja kiriku põhihüda pole mitte ta välise korraldusküsimuses – vaid ainuüksi selles – kas ta tahab enese rajad inimlikule jõule või Jumala armule”.⁸²⁶ Lisaks temale kõnelesid professor Gulin Soomest, kes oli mõni aasta varem külastanud ka Eesti suvekonverentsi,⁸²⁷ samuti kõneles dr Tulen, kes käsitles kiriku ametikandjate sotsiaalseid ülesandeid tänapäeva ühiskonnas, „näidates, et ka neis küsimusis ei pea vaimulik mitte üksi vaestele almusejagaja olema – vaid ka võitleja kõikide sotsiaalsete pahede ja hädade vastu. Selleks on vaja asjatundlikkust ka sel alal – et oma kutsetöö võimalusi otstarbekalt rakendada”.⁸²⁸ Eestlaste esindaja *stud. theol.* Teppan luges konverentsi erakordselt kordaläinuks, pärast põhiosa jätkus Üliõpilastöö Euroopa Nõukogu koosolek, kust ka Eesti Üliõpilasühingu liige osa võttis.⁸²⁹

Nii nagu 1930. aastate lõpus hakkas intensiivsemaks muutuma oikumeeniliste organisatsioonide koostöö, hakkasid ka kristlikud noorsoo-organisatsioonid omavahel üha tihedamalt läbi käima. 1939. aastal Hollandis toimunud konverents kujunes ühistöö kulminatsiooniks. Juba mitmed aastad varem oli vastav teema arutluse all kristliku üliõpilasliikumise juhtide kongressil, kus osalesid ka Eesti esindajad. Juhtide konverentsile iseloomulikult käsitleti ka misjoniküsimust, kõnedes lausuti kibedaid

⁸²⁴ EK, nr 7, 11.02.1932, lk 55. Eesti Kristliku Üliõpilasliidu talikonverents.

⁸²⁵ EK, nr 5, 01.02.1934, lk 36. Muljeid Lundi konverentsilt.

⁸²⁶ *Ibid.*

⁸²⁷ EK, nr 29, 14.07.1932, lk 230. Kristliku Üliõpilasliidu suvikonverents.

⁸²⁸ EK, nr 5, 01.02.1934, lk 36. Muljeid Lundi konverentsilt.

⁸²⁹ *Ibid.*, lk 37.

sõnu haritlaskonna sekulariseerumise vastu, mis oli sel ajal Euroopas üha enam levimas.⁸³⁰

Ka suvekonverentsid olid järgmisel aastal menukad. Osalejaid kogunes pisut alla saja. Mõnikord oli lisaks soomlastele osalemas ka teiste Euroopa kristlike üliõpilasorganisatsioonide esindajaid. Nii külastas 1938. aastal Toris toimunud suvepäevi Helsingi ülikooli dotsent Yrjö Alanen ja Inglismaalt pärit misjonitegelane David Taylor.⁸³¹ Sarnane konverentside pidamine lakkas 1940. aastal, kuna planeeritud konverents tuli võimude surve all ära jätta. Noortetöö, sealhulgas üliõpilaste organiseerumine oli uue režiimi esimeseks sammuks, millega kiriku ja usklike vabadust piirama hakati.

Kristlik Üliõpilasühing mõjutas mitmeid suuri oikumeenilise liikumise pooldajaid. Nii on üliõpilasliidu mõjul arenenud teiste hulgas näiteks William Temple, Nathan Söderblom, J. H. Oldham, Marc Boegner, Hanns Lilje ja mitmed teised. Kui nendele lisada ka mõned eestlase nimed nagu Rahamägi, Kiivit, Salumaa, Tennmann, siis selgub ka kõnealuse liikumise oikumeeniline tähtsus nii enne Teist maailmasõda kui ka pärast seda. Nagu öeldi, kõrvaldas kristlik üliõpilasliikumine psühholoogilise tõkke kirikutevahelise lähenemise teelt. „Nimelt on see näidanud, et on võimalik kristlik organisatsioon, kuhu võivad kokku tulla erinevate kirikute liikmed, ilma et nad kaotaksid oma tõe, aususe ja truuduse sellesse, mida nad Jumala poolt neile antud pärandina näevad”.⁸³²

4.2.3. EELK Noorsootöö Keskus

1920. aastad olid noorsootöös tumedaks ajajärguks. Kuigi loodud oli noorsootöö sekretariaat, polnud see realselt oma tegevust alustanud. Niisiis, kui mõnes koguduses ka pühapäevakoolidega või lastejumalateenistuste pidamisega tegeldi, siis kõrvalkoguduses poldud sellest tihti teadlikud, kuna puudus ühtne koordineerimistöö. Noorsootööd arendati lokaalsetes gruppides, kuid mõttevahetus ja kogemuste jagamine sel teemal puudus. Murrang saabus 1920. aastate lõpus, kui küsimus tõusis päevakorraks nii kirikupäeval kui ka usuteadlaste konverentsil.⁸³³ Juba järgmisel aastal korraldati esimene noorsootegelaste kursus-konverents, millel võeti

⁸³⁰ EK, nr 45 (668), 05.11.1936, lk 1. Kristliku üliõpilasliikumise juhtide kongress.

⁸³¹ EK, nr 29 (678), 22.07.1937, lk 4. Kristliku Üliõpilasliidu suvipäevad Toris.

⁸³² Olesk, lk 24.

⁸³³ Kark, Tõnis. EELK noorsootöö areng Eesti Vabariigis aastatel 1924-1940. Bakalaureusetöö. Tartu, 2005, lk 30.

vastu mitmeid resolutsioone noorsootöö arendamise kohta. Käesoleva töö seisukohast oli oluline, et koostööd sooviti arendada misjoniseltsiga, luues kontakti misjoniväljadega Aafrikas ja Hiinas, võimaluse korral loodeti isegi mõne erilise ülesande, näiteks mõne kostikooli lapse ülevalpidamist kaaluda. Samuti sooviti kursuste korraldamisel kasutada NMKÜ ja KNNÜ abi. Kõige olulisem oli aga noorsootöö tähtsuse tunnistamine, eriti rõhutati selle juures, et see ei tohi olla juhuslik, vaid olgu kava- ja sihikindel. See oli esialgu piisav alus arenguks.⁸³⁴

Resolutsiooni järgi jagati noorsootöö kolme astmesse: lastetöö, enneleeriaegsete noortetöö ning töö leeritatud noortega. Lastele soovitati korraldada lastejumalateenistusi ja pühapäevakoolisid, enneleeriaegsete noorte arendamisel nähti kõige olulisema tegevusena ühendusseastumist väljaspool kirikut töötavate organisatsioonidega, kes on valmis usulise kasvatamise oma programmi võtma, samuti tunnistati vajalikuks anda välja mõnda käsiraamatut. Leeritatud noorte jaoks plaaniti luua noorte kogudusi, mis oleks toimunud analoogselt tavaliste luteri usu kogudustega.⁸³⁵

Välissuhted arenesid kõigil kolmel töösuunal. Juba mõni aasta hiljem külastas õpetaja Bruno Hasselblatt Budapestis toimunud I üleeuroopalist pühapäevakoolide ja lastejumalateenistuste kongressi. Tegemist oli interkonfessionaalse kongressiga, ka Eestist olid osalejate seas kuus baptistide, metodistide ja teiste vabakoguduste noorsootöötajad. Selline olukord oli Hasselblatti jaoks väga ebameeldiv, ning arvestades EELK esindatust ühe liikmega, oli see tema sõnul luteri kiriku noortetöö tegijatele pikaks järelemõtlemiseks. Ka soomlased olid tema sõnul selle üle väga üllatunud olnud.⁸³⁶ Hasselblatt kirjeldas oma kogemusi reformeeritud kiriku jumalateenistusel, samuti oma kõnelusi Saksa, Tšehhoslovakkia ja Itaalia lastejumalateenistuste juhtidega. Just lastejumalateenistustest osavõtmine valmistas Eesti delegaadile kõige suuremat heameelt.⁸³⁷

Välissuhetes said noortetöö kõige olulisemateks partneriteks soomlased. Peamiselt seisis nende suhete arendamise taga põhjanaabritega tihedas kontaktis olev Pärnu Eliisabeti kiriku õpetaja ja Pärnu praost August Grünberg. Kuna ta oli olnud üks Soome kirikupäevade aktiivseid külastajaid ning kokku puutunud sealsete

⁸³⁴ I Eesti ev.-lut. kiriku noorsootegelaste konverentsi resolutsioonid. Tallinn, Ehrenpreis, 1930.

⁸³⁵ *Ibid.*

⁸³⁶ EK, nr 34, 27.08.1931, lk 274. I üleeuroopiline pühapäevakoolide ja lastejumalateenistuste kongress Budapestis.

⁸³⁷ EK, nr 35, 03.09.1931, lk 282. I üleeuroopiline pühapäevakoolide ja lastejumalateenistuste kongress Budapestis.

noorsootöötajatega, siis tundub loogiline, et just tema eestvedamisel algas tihedam koostöö. Samuti oli ta ka Eestis aktiivne noorsootöö propageerija. Pärnu oli üks esimesi kohti, kus Grünbergi eestvedamisel hakati korraldama praostkonna lastejumalateenistuste ja pühapäevakooli tegelaste konverentse. Nendel esinesid ka teistest maakondadest pärit noorsootöö tegelased, näiteks Bruno Hasselblatt. Samuti panid need praostkonna õpetajaid noortetöö kallal rohkem vaeva nägema, igal konverentsil tuli oma edusammud ette kanda.⁸³⁸ 1932. aastal külastas Grünberg Soome pühapäevakooli 100. aasta juubelit, kus tervitas kohaletulnuid Eesti evangeelse kiriku poolt. Sellest võttis osa ka Rahamägi, kes esines samuti kõnega. Sellistest, praktilistest konverentsidest osavõtmist peeti kirikutegelaste hulgas kõige tulemuslikumaks, sest just sellistel üritustel oli võimalik saada ülevaade uutest suundadest ja teiste maade kogemustest. Soomes käsitleti teemasid nagu pühapäevakooli õpetajate ettevalmistus, Soome pühapäevakoolide elu, kõneldi pühapäevakoolist kui laste kirikust ja usukoolist jne.⁸³⁹

Soome noorsootöötajad külastasid omakorda Eestis korraldatud pühapäevakooli ja lastejumalateenistuste tegelaste konverentse. Kuna soomlaste noorsootöö oli märksa paremini organiseeritud, siis oli nende osalemine ja kogemuste jagamine alati väga oodatud. Teisest lastejumalateenistuste ja pühapäevakoolitegelaste konverentsist 1934. aastal võttis dr Sormunen, kes andis oma külaskäigust ja Eesti evangeelse kiriku noorsootöö kiirest arengust ülevaate ka Soome kiriklikus ajalehes Kotimaa. Ta tunnistas, et esimese ja teise konverentsi vahepealsel ajal toimunud kiire areng oli talle meeldivaks üllatuseks ning soovis omaltpoolt seda arengut veelgi kiirendada, et kindlustada Eesti Soome silda ka selles kirikliku töö valdkonnas.⁸⁴⁰ Oma kõnes tutvustas ta Soome pühapäevakooli tööd, mis erines oma ülesehituse poolest Eesti omast. Soomes nimelt olid pühapäevakooli lapsed jaotatud nelja astmesse. Esimesse kuulusid lapsed, kes õppisid piltidelt, st õpetaja võttis tundi kaasa pildi, mille juurde jutustas loo. Teise astme lastele jutustati samuti piiblilugu pildi järgi, laps korjas aga need pildid kokku ja moodustas nendest endale isikliku piiblilugude raamatu. Kolmandat rühma nimetati piibliloo klassiks. Selle töö sisaldas juba piiblilugude jutustamist ja nende üle arutlemist, pärast seda läksid noored leeri.

⁸³⁸ EK, nr 24, 09.06.1932, lk 190. Pärnu praostkonna lastejumalateenistuste ja pühapäevakooli tegelaste konverents.

⁸³⁹ EK, nr 43, 20.10.1932, lk 343. Praost Grünbergi tervitus Soome pühapäevakooli 100. a. mälestuspidustustel.

⁸⁴⁰ EK, nr 43, 19.10.1933, lk 341. II Ülemaaline lastejumalateenistuste ja pühapäevakooli tegelaste konverents.

Peale kolme astme olid moodustatud nn kristlikud rahvaulikoolid, kus valmistati ette 19–20 aasta vanuseid noori pühapäevakooli tegelasteks. Kursus kestis ühe aasta.⁸⁴¹

Koostöö Soome ja Eesti kristlike ühenduste vahel muutus 1930. aastatel üha tihedamaks. Ka noorsootöö organisatsioonid ei olnud selles suhtes erandiks. Soomes tegeles kirikliku noorsootööga Soome Noorte Kristlik Liit, mille ümber olid kogunenud peaaegu kõik kristlikud noorteorganisatsioonid. Liidu peamiseks väljundiks oli piiblikursuste korraldamine, enamasti toimus paarikümmend kursust aastas, millest võttis osa paartuhat noort. Samuti oli kristlik liit ülemaaliste kiriku noorsoopäevade korraldaja. Sellest üritusest võtsid mitmel korral osa ka Eesti evangeelse kiriku noored.⁸⁴²

1936. aastal külastasid Soome kirikunoored Eestit. Ekskursioonist võttis osa 450 soomlasest kirikunoort ja üliõpilast. Tagantjärele võib öelda, et sellest kujunes okupatsioonieelse perioodi kõige suurem ettevõtmine. Üüritud oli Estonia kontserdisaal, kus korraldati aktus, millel esinesid eestlastest praost Kubu, kes toonitas oma kõnes, et veelgi rohkem hõimusedemetest seovad kahe maa kirikunoori ühte usu sidemed. Soomlaste poolt õpetajad Wirkkunen ja Kuula. Kontsert aktusel esines külaliste segakoor ning Tallinna noorte koondise segakoor.⁸⁴³ Ekskursioon kestis kaks päeva, selle jooksul külastati Pirita kloostrit ja Tallinna vanalinna, piiskop Rahamägi tervitas kirikunoori Toomkirikus. Eesti-poolseks võõrustajaks oli EELK Noorsootöö Keskus.⁸⁴⁴

Soomlaste külaskäigule järgnes Eesti kirikunoorde ekskursioon Helsingisse. Esmalt oli see planeeritud 1936. aasta juulikuusse, kuid lükati edasi septembris. Reisi juhtideks olid õpetajad Täheväli ja Tiit. Noored külastasid Soome parlamendihoonet, rahvusmuuseumi, kulminatsiooniks kujunes aga konservatooriumi saalis toimunud noorteõhtu. Kõnelejateks olid reisi peakorraldaja õpetaja Tiit, kes rääkis noorsoo seisukorrast tänapäeva maailmas, noorsootöö keskuse juhataja õpetaja Täheväli kõneles teemal „Jumala laste rõõmu osadus“, õpetaja Koppel aga Jeesuse sõnade alusel „Mina olen tee, tõde ja elu“. Samuti esinesid Soome ja Eesti kirikunoorde koorid.⁸⁴⁵ Sarnaseid ekskursioone korraldati järgnevate aastate jooksul mitmel korral, viimased külaskäigud toimusid vahetult enne Teist maailmasõda, 1939.

⁸⁴¹ *Ibid.*, lk 342.

⁸⁴² EK, nr 20 (644), 14.05.1936, lk 6. Soome kiriku noorsootöö alalt.

⁸⁴³ EK, nr 22 (646), 28.05.1936, lk 5. Soome kirikunoorde külaskäik.

⁸⁴⁴ EK, nr 23 (647), 04.06.1936, lk 4. Soome kirikunoorde külaskäik.

⁸⁴⁵ EK, nr 37, (661), 10.10.1936, lk 3. Eesti kirikunoorde külaskäik Helsingisse.

aasta suvel, kui üle saja Helsingi kirikunoore külastas Eestit ja Eesti-Ingeri alasid. Koos eestlastest kirikunoortega peeti suvepäevi.⁸⁴⁶

Kuna Rahvusvaheliste organisatsioonide, eriti Oikumeenilise Kristluse Nõukogu ja Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu jaoks oli noorsoo kaasamine rahutegevusse ja sotsiaalsete olude parandamisse üks prioriteete, hakati selle eesmärgi elluviimiseks korraldama eri riikides noortekonverentse ning välja andma brošüüre, mõnikord isegi ajalehti. Kuigi enamasti loodi mitmeid spetsiaalseid organisatsioone, kes vastavat küsimust propageerisid, ei toiminud see nii Eestis, kus antud ülesanded usaldati EELK Noorsootöö Keskuse kanda. Selline lahendus ei olnud kindlasti õigustatud, kuna noorsootöö keskusel polnud selleks rahalisi ressursse ega ka vajalikku personali. Sellepärast ei toimunud Eestis ka ühtki MRSEKK rahvusvahelise oikumeenilise nõukogu noortekomitee poolt koordineeritud rahvusvahelist kokkutulekut. Ka jäi samade organisatsioonide eesmärkide ja saavutatu valgustamine tagasihoidlikuks noortele mõeldud häälekandjates, spetsiaalseid brošüüre ei jõutud kahjuks välja anda. Küll aga osalesid noorsootöö juhid MRSEKK ja rahvusvahelise oikumeenilise nõukogu poolt korraldatud rahvusvahelistel konverentsidel. Esimesed kutsed saabusid 1930. aastate keskel, kui hakati korraldama ülemaailmset, kõiki noorteorganisatsioonide ühendavat kokkusaamist. 1938. aastal toimus ettevalmistav konverents Norras. Sellest kutsuti osa võtma ka EELK Noorsootöö Keskuse esindaja. Kokku olid esindatud 26 maa noorsootöötajad, Eestist võttis osa õpetaja Tiit.⁸⁴⁷ Teemadest leidsid käsitlemist Saksa kirikuvõitlus, oikumeeniline liikumine ja 1939. aasta Amsterdami konverentsiga seonduvad küsimused.⁸⁴⁸

Ka pühapäevakoolitegelaste kontaktid maailmaorganisatsiooni ja Soome pühapäevakoolide liiduga süvenesid. 1936. aastal osalesid õpetajad Tiit ja Kubu ülemaailmsel pühapäevakoolide konverentsil, mis toimus Norras. Delegaate oli kogunenud rekordiline arv 2500. Soome pühapäevakoolide liidu 50 juubelist võttis samuti osa õpetaja Tiit, pidades liidu juhtaja prof Sormuneniga kõnelusi Soome ja Eesti kiriku lastetöö tihedama vahekorra loomise üle. Oma kõnes täheldas Sormunen

⁸⁴⁶ EK, nr 20,(773), 17.05.1939, lk 7. Suvipäevad soome noortega.

⁸⁴⁷ EELKKA, Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. 1937-1938. 20.08.1938.

⁸⁴⁸ EK, nr 37 (738), 15.09.1938, lk 6. Maailma kristliku noorsoo juhid Norras.

selles suunas elavnemist. Selle üle tundis ka Eesti esindaja oma tervituses heameelt tundis.⁸⁴⁹

Vahetult enne Teist maailmasõda peetud kristliku noorsoo maailmakonverentsi ülesandeks oli noorsugu tutvustada kirikute oikumeeniliste konverentside ja kristlike maailmaliitude töö tulemustega. See oli esimene üritus, kuhu olid kaasatud kõik noorteorganisatsioonid ja kristlikud maailmaliidud. Nii võtsid sellest osa Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu, Praktilise Kristluse Nõukogu, usu ja kirikukorralduse maailmakonverents, rahvusvaheline misjoninõukogu, NMKÜ Maailmaliit, KNNÜ Maailmaliit ja Kristlike üliõpilaste maailmaliit.⁸⁵⁰ Konverentsi peateemaks oli „Kristus võitja”, arutlus kujunes teemadel „Noor kristlane ja rahvuste pere”, „Noor kristlane ja majanduslik kord”, „Noor kristlane rahva keskel ja riigis”, „Noor kristlane ja kasvatus”, „Noor kristlane ja rasside küsimus”, „Kristlik abielu ja perekonnaelu”. Rõhutati, et konverents ei soovi tegeleda mitte teoreetiliste küsimustega, vaid määrata lähemad sammud praktilise töö jaoks.⁸⁵¹ Eesti delegaadid olid õpetajad Karl Tiit ja Konstantin Kütt, kes kirjeldas vaimustunult nii osavõtjaid kui ka kõnelejaid, kelle seas olid sellised väljapaistvad teoloogid ja oikumeenilise liikumise tegelased nagu näiteks John Mott ja Reinhold Niebuhr, kes kõneles kristlase elust praegusel ajal. Ta sõnas, et kristlane ärgu imestagu, et maailmas on konflikte. „Mõned teevad küll omale illusioone: peame kaotama kõik konfliktid maailmast! See illusioon põhineb usul, et siiski loomulikus inimeses on midagi head. Kristlane ei tohi aga selles suhtes pimeduses olla, sest kristlane on valguse laps, kes valguses peab elama. Kristlane peab teadma, et rahu kui sarnas maailmas pole. Maailma rahu põhineb sõjal (Augustinus). Maailma rahu on jõudude tasakaalustamine, mis varem või hiljem otsib väljapääsu sõjas või vägivalla valitsuses. Kristlasele pole aga maailma rahu ülim hüve, kuigi ta näeb ka selles suurt head. Oma usu jõus tunneb kristlane, et on keegi, kes ulatab üle konfliktide”.⁸⁵²

Välisreise tegid 1939. aastal veel mitmedki teised noorsootöö tegelased, ühe olulisemana võib ära mainida Soome kirikunoortepäevade külastamise Mikkelis, millest võtsid osa 28 Eesti noort, seahulgas mitmed noorsootöö juhid.⁸⁵³ Selleks ajaks oli ka Eesti noorsootöö murrangulised ajad jäänud aastate taha, EELK Noorsootöö

⁸⁴⁹ EK, nr 39 (740), 29.09.1938, lk 6. Soome kiriku pühapäevakoolide 50.a. juubelilt.

⁸⁵⁰ EK, nr 45 (694), 11.11.1937, lk 2. Kristliku noorsoo maailmakonverents 1939. a.

⁸⁵¹ EK, nr 3 (756), 19.01.1939, lk 1. Kristlike noorte maailmakonverentsi teema – Kristus võitja.

⁸⁵² EK, nr 36 (789), 07.09.1939, lk 6. Kristlikkude noorte maailmakonverents Amsterdamis.

⁸⁵³ EK, nr 25 (778), 21.06.1939, lk 3. Soome kirikunoorde päevadelt Mikkelis.

Keskus toimis, Soome eeskujul plaaniti ka Eestis luua rahvaülikool, mis koolitaks lastetöö ja noortetöö tegelasi.⁸⁵⁴ 1940. aastal plaaniti korraldada mitmeid üritusi, millele oodati ka väliskülalisi. Maikuus toimus Pühavaimu kirikus kirikuõpetajate noorsootöökursus, samuti kavatseti augustikuus ära pidada üheksandad kirikunoorte päevad Tartus, millest olid enamasti osa võtnud ka Soome noored.⁸⁵⁵ Juunis toimunud sündmuste tõttu otsustati aga sündmus edasi lükata. Varsti pärast okupatsiooni algust lakkas eksisteerimast ka EELK Noorsootöö Keskus.

⁸⁵⁴ Kark, lk 76.

⁸⁵⁵ EK, nr 20 (825), 16.05.1940, lk 1. Kirikuõpetajate noorsootöö kursus.

KOKKUVÕTE

Eesti vaba rahvakirik loodi ajal, mil kogu maailm oli toibumas Esimese maailmasõja koledustest. Kultuuritegelased, kiriku- ja riigijuhid asusid tegutsema selle nimel, et selline verevalamine enam kunagi ei korduks. Ka kirikutevahelises koostöös tähendas see uue ajajärgu sünni. Kuigi juba 20. sajandi alguses oli alanud oikumeenilise liikumise elavnemine, andis just maailmasõda tõuke paljude kirikutevaheliste organisatsioonide loomiseks, mille peamiseks eesmärgiks oli aidata kaasa rahu püsimisele maailmas. Konfessioonidevahelised õpetuslikud eripärad sooviti jätta tahaplaanile ning üha enam hakati rõhutama kiriku sotsiaalset rolli ühiskonna stabiliseerimisel.

Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku suhted kujunesid esimestel aastatel kõige elavamaks lähimate naabritega. Rootsi evangeelse kiriku peapiiskop Nathan Söderblomi poolt 1916. aastal loodud Põhjamaade Kirikute Koostöökomitee liikmeteks arvati ka Balti riikide evangeelsed kirikud, see garanteeris juba esimestel loomisjärgsetel aastatel Eesti evangeelsele kirikule Põhjamaade kirikute moraalse ja rahalise toetuse. Teistest silmapaistvamalt aktiivsemaks kujunesid kontaktid soomlastega. 1919. aastal toimunud teisest kirikukongressist võtsid osa nii Rootsi kui ka Soome kirikute esindajad. Soome misjonitegelase Hannu Haahti mõjuva ettekande järel loodi pärast kongressi lõppu Eesti Misjoni Selts, mille peaeesmärgiks seati eestlastest misjonäride koolitamine Helsingi misjonikoolis ning pärast eduka stuudiumi lõpetamist nende saatmine Soome misjoniasundustesse Hiinas ja Aafrikas. Järgneval kümnendil külastasid mitmed Eesti kirikuõpetajad Soome kirikupäevi, üha elavnev hõimutöö Soome, Eesti ja Ungari kultuuritegelaste vahel tihendas ka kirikute vahelist koostööd. Esimesteks laiemat vaimulikeringi haaravateks ühisteks üritusteks kujunesid soome-ugri kultuurikongressid. 1920. aastate lõpus hakkas Soome õpetajate suust üha enam kõlama soov korraldada võimalikult kiiresti kahe riigi kirikuõpetajate konverents. Esimene selline üritus sai teoks 1931. aastal Soomes, teine 1935. aastal Eestis. Nendel konverentsidel sõlmitud isiklikud tutvused võimaldasid mitmetel Eesti kirikuõpetajatel omandada järgnevate aastate jooksul toimunud külaskäikudel Soome ametivendade kogemusi ja rajasid teed hilisematele suhetele, mis elustati 1960. aastate sulaajal. Tänu hõimutööle tutvuti ka Ungari evangeelse kiriku vaimulikega, kogu perioodi suurim kolme kiriku ühine kokkusaamine toimus just ungarlaste initsiatiivil 1937. aastal Budapestis.

Kui Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku loomist alustati juba 1917. aastal ning piiskop ja kirikuvalitsus asusid tööle 1919. aastal, siis Läti evangeelse kiriku olukord oli märksa halvem. Lisaks sõjas hävinud kirikuhoonetele ja vaimulike puudusele kujunes Lätis konflikt sealsete katoliiklastega, mistõttu oli 1920. aastate kiriklik elu tugevalt häiritud. Piiskopivalimisteni jõuti alles 1922. aastal, kui esimeseks lätlastest piiskopiks valiti Karlis Irbe. Saksa vähemusel oli Lätis samuti piiskop, kellele allusid ka sealsed eesti kogudused. Koostöö piiskop Poelchauga kujunes väga tulemuslikuks, piiskop astus mitmel korral ka välja eestlaste kaitseks. Saksa vähemusega ümberkäimine oli kahe naaberkiriku puhul erinev. Eestis tekkinud konflikt toomkiriku ümber tõi aastaid kestnud saksavaenulikkuse uuesti nähtavale, Lätis oli aga kirik ühtne, sest luterlaste ühiseks vaenlaseks oli katoliku kirik. Kui Eestis võõrandati saksa koguduselt toomkirik, siis Lätis võõrandas riik luteri kirikult Riia toomkiriku, andes viimase katoliku kiriku kasutusse. Koostööd arendati ka rahvusvaheliste organisatsioonide raames. Nii Lätis kui ka Eestis oli loodud organisatsiooni Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu rahvuskomiteed, ühiselt korraldati kahel korral regionaalkonverentse, kus käsitleti Venemaa luterlaste olukorda ja vähemuste probleeme. Mitmed lätlastest õpetajad külastasid ka usuteadlaste konverentse, samuti osaleti üheskoos läbirääkimistel anglikaani kirikuga.

Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku suhetes teiste riikide usuühingutega toimus pärast 1934. aasta riigipööret muutus. Kui 1920. aastatel oli riigi sekkumine kiriku tegevusse minimaalne, siis pärast 1934. aastat suurenes kontroll kiriku üle tunduvalt. Esmalt pandi riigivanema dekreediga kehtima uus Kirikute ja usuühingute seadus, mis sidus usuühingud tugevamalt riigiga. EELK põhimääruste vastuvõtmisega 1935. aastal muutus kiriku struktuur tsentraliseeritumaks, loodi juurde mitmeid ametikohti, piiskopi õigusi suurendati. Nii loodeti kirikus tagada kord. Välissuhteid silmas pidades oli oluline Kirikute ja usuühingute seaduse §7, milles sätestati, et usuühingute vaimulikud pidid olema Eesti kodanikud. Erandeid võis selles küsimuses teha siseministerium. Nii Soome, Rootsi kui ka Läti kodakondsusest õpetajate töölubade küsimus muutus järgnevate aastate jooksul kirikutevahelise suhtluse proovikiviks. EELK oli riigi uue rahvastikupoliitika elluviimisel tegelikult kõrvalvaataja, kuid välisriikide kirikute jaoks ei olnud see piisav argument. Olukord suudeti lahendada suuremate ohvriteta, kuid mõnede õpetajate jaoks tähendas see siiski kodumaale naasmist. Eestist lahkus näiteks ingerlaste õiguste eest võitleja

õpetaja Ervijö, välja vahetati rootsi praostkonna praost õpetaja Nilsson, kes kutsuti Rootsi pärast konflikti, mis tekkis seoses tema tööloa järjekordse pikendamisega. Sarnaseid juhtumeid oli mitmeid teisigi. Üldiselt suudeti aga Soome ja Rootsi kirikute vahelises kirjavahetuses hea toon säilitada, Lätiga arenes konflikt aga pisut kaugemale. Kuna Läti oli sarnaselt Eestiga oma rahvastikupoliitikat märgatavalt karmistanud, oli konflikt ilmselt vältimatu. Kokkuleppeni sisuliselt enne Teist maailmasõda ei jõutudki, nii Läti kui ka Eesti vaimulikud töötasid pooleaastaste töölubadega, mille lõppemisel neid küll enamasti pikendati, kuid vastastikusest usaldamisest ei saa siinjuures juttugi olla.

1930. aastatel sõlmiti suhteid ka kaugemal asuvate kirikutega, eriliselt tuleb rõhutada anglikaani kirikut, kellega asuti 1936. ja 1938. aastal toimunud läbirääkimiste tulemusena senisest lähemasse ühendusse. Seda tõlgendati Eestis kui saksa orientatsiooni asendamist inglise omaga. Sõlmitud kokkuleppes rõhutati vajadust osaleda piiskoppide pühitsemistel, tunnistati armulauaühendust, vajadust osaleda teineteise konverentsidel ning lepiti kokku õigustes vastastikku kirikuliikmeid laulatada ja ristida. Anglikaani kirik oli sõlminud sarnased lepingud ka teiste Põhjamaade evangeelsete kirikutega. See oli ka laiemalt, kogu oikumeenilise liikumise arengus oluline samm. 1930. aastatel tihenesid ka suhted Taani, Poola ja Leedu evangeelsete kirikutega.

Teiseks oluliseks välissuhete vormiks oli osalemine rahvusvaheliste organisatsioonide töös. Kõige aktiivsemaks kujunes koostöö rahutööd propageeriva organisatsiooniga Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu, mille tööd Eestis koordineeris 1919. aastal moodustatud rahvuskomitee. Selle komitee juurde kogunesid kõik aktiivsemad kirikutevahelise töö edendajad Eestis. Selle ridadesse kuulusid aastate jooksul Eduard Tennmann, Jakob Kukk, Jaan Lattik, Hugo Bernhard Rahamägi, metropoliit Aleksander ja mitmed teised väljapaistvad vaimulikud. Komitee tegeles aastate jooksul rahvusküsimusega, Venemaal elavate luterlaste olukorraga, rahvus- ja usuvähemuste teemaga, samuti aga ka kalendrireformi ja desarmeerimisküsimusega, mis oli MRSEKK üks peamisi töövaldkondi. Oluline on siinjuures märkida, et rahvuskomitee loomine ja tegevus oli esimene samm oikumeenilise dialoogi suunas, mis Eestis enne Teist maailmasõda tehti. Selle tööst võtsid lisaks luterlastele osa ka õigeusu kiriku esindajad. Teatud küsimustes, näiteks palvenädala pidamiseks, saadeti ka vabakogudustele ettepanek sellest osa võtta. 1937. aastal esitati siseministeriumile uue põhikirja kava, mille

kohaselt oleks lisaks rahvuskomiteele loodud ka rahvusnõukogu, mis oleks olnud märksa laiapõhjalisem organ. Riigivõimud aga ei soovinud usuühingute koondumist ning vastasid ettepanekule eitavalt.

Osa võeti ka liikumiste *Life and Work* ja *Faith and Order* tööst. Viimane ei äratanud esialgu siiski niivõrd suurt usaldust, sest liikumise eesmärk saavutada kirikute vahel õpetuslik ühtsus, tundus paljudele võimatu ülesandena. Eriti vastumeelsena tundus see kirikusiseste vaidluste taustal. 1930. aastatel suurenes ka huvi liikumise *Faith and Order* vastu, nii et 1937. aasta maailmakonverentsist Edinburghis võttis osa ka Eesti esindaja. Eesti evangeelne kirik liitus ka ettepanekuga moodustada Kirikute Maailmanõukogu, mis sündis kahe liikumise ühinemisel pärast 1937. aasta konverentse. Sõja tõttu õnnestus esimene maailmanõukogu istung pidada aga alles 1948. aastal. Sellest võtsid osa piiskop Johan Kõpp ja mitmed teised eksiilis elanud EELK õpetajad. Samuti osaleti Luterliku Maailmakonvendi töös, mille kaudu õnnestus eestlastel korraldada oma diasporaakoguduste elu Ameerika Ühendriikides. 1930. aastate lõpus püüti välistööd korrastada ning määrati ametisse teiste riikide olukorraga kursis olevad õpetajad, kelle ülesandeks sai välisriikide kiriklikust elust ülevaadete kirjutamine ja kirikuvalitsuse nõustamine. Välissuhtlusingkond oli käsitletaval perioodil üsna kitsas. Selle põhjuseks on asjaolu, et suhtlus toimus enamasti kiriku juhtivvaimulike vahel, ka Eesti-poolsed peamised suhtlejad olid kirikuvalitsuse liikmed, praostid, piiskoplikud vikaarid, mõnel juhul ka vaimulikud, kes olid mõnes Euroopa ülikoolis õppinud. Kogudustevahelisi kontakte praktiliselt polnud, siiski mõni erand oli ka selles vallas, enamasti olid need seotud noortetöoga.

LÜHENDID

EELK – Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirik

EELKKA – Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi Arhiiv

EK – Eesti Kirik

KNNÜ – Kristlike Noorte Naiste Ühing

NMKÜ – Noorte Meeste Kristlik Ühing

MK – Meie Kirik

MM – Meie Misjon

MRSEKK – Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu

NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

ALLIKAD JA KIRJANDUS

ALLIKAD

Arhiivimaterjalid

EELKKA (Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi arhiiv)

- Ameerika abitarvitajate akt. Alustatud 1920, lõpetatud 1921.
- Diasporaatöö, Alustatud 1921, lõpetatud 1938.
- EELK kirjavahetus Anglikaani kirikuga. Alustatud 1924, lõpetatud 1938.
- Eesti ja Soome kirikute vaheline toimkond. Alustatud 1935, lõpetatud 1938.
- H. B. Rahamägi isikutoimik.
- Johan Kõpu isikutoimik.
- Eesti pihtkond Stockholmis 1942.
- Euroopa keskus kirikute kaudu abi andmiseks. Alustatud 1922, lõpetatud 1938.
- Euroopa keskus kirikute abistamiseks 1940.
- Evangeeliumi-Augsburgi kirik Poolas. Alustatud 1935, lõpetatud 1938.
- Kirikupäeva protokoll ja materjal 1920., kiriku aruanne 1919. a. kohta.
- II Kirikupäeva protokoll, 1922. a. Usuteadlaste konverents.
- IV Kirikupäeva protokoll 1923.a. Usuteadlaste konverents.
- Kirjavahetus Oikumeenilise Pressi ja Teadete bürooga. Alustatud 1936, lõpetatud 1939.
- Kirjavahetus oikumeenilise kirikute nõukoguga. Alustatud 1938, lõpetatud 1939.
- Kirjavahetus Taani kirikuga. Alustatud 1937, lõpetatud 1939.
- Kirjavahetus Ungari evangeelse kirikuga. Alustatud 1935, lõpetatud 1938.
- Kirjavahetus Usu- ja kirikukorralduse konverentsiga. Alustatud 1923, lõpetatud 1938.
- Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1922, lõpetatud 1935.
- Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1936, lõpetatud 1938.
- Kokkulepe sõlmimise asjas Eesti ja Läti ev. kirikute vahel Eestis asuvate Läti koguduste ja Lätis asuvate Eesti koguduste kirikliku teenimise vastastikuseks korraldamiseks.

Leedu evangeelne kirik 1938.
Luterlik Maailmakonvent. Alustatud 1923, lõpetatud 1939.
Luteri Maailmakonvent 1939.
Läti kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938.
Martin Meedari isikutoimik.
Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu. Alustatud 1921, lõpetatud 1936.
Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu, 1937–1938.
Maailma Liit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu 1940.
Rahvusvaheline Ühinemine Rahu Heaks 1936–1937.
Rootsi evang. kirik. 1939–1944.
Saksa evangeelne kirik.
Saksamaa ev. kirik 1940.
Skandinaavia kirik. Alustatud 1921, lõpetatud 1938.
Soome Ew. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938.
Soome Ev.Lut. Kirik. Alustatud 1939, lõpetatud 1944.
Soome-Ugri hõimutöö, Välis-Eesti Ühing. Alustatud 1926, lõpetatud 1938.
I Soome-Ugri kirikuõpetajate konverents Budapestis. Alustatud 1936, lõpetatud 1938.
I Soome-Ugri kirikuõpetajate ja kirikutegelaste kongress Budapestis. Alustatud 1937, lõpetatud 1938.
I Soome-Ugri kirikuõpetajate konverentsi juure kuuluv materjal.
Usuteadlaste konverentside protokollid 1935–1937.

Käsikirjad

KARK, Tõnis. EELK noorsootöö areng Eesti Vabariigis aastatel 1924–1940. Bakalaureusetöö. Tartu, 2005.
OLESK, Argo. Oikumeeniline liikumine kuni 1948. aastani. Mõningad põhijooned. Bakalaureusetöö. Tartu, 1998.
RAHKEMA, Heli. Tartu Ülikool ja Aafrika (1802–1940). Magistritöö. Tartu, 2003.
SAŽKO, Ave. EELK sõpruskogudused. Sõprussuhete tekkimine ja kujunemine 20. sajandil. Bakalaureusetöö, Tartu, 2004.

TIIT, Karl. Kiriklik noorsootöö Eestis. Kirikliku noorsootöö areng Eestis iseseisva noorsootöö sekretariaadi loomiseni. Magistritöö. Tartu, 1934.

VAHER, Anna-Liisa. Usuteadlaste konverentsid Eesti Vabariigis 1921–1940. Bakalaureusetöö. Tartu, 2005.

Publitseeritud allikad

Conferences between representatives appointed by the Archbishop of Canterbury on behalf of the Church of England and representatives of the Evangelical Lutheran Churches of Latvia and Estonia. London, Society for Promoting Christian Knowledge, 1938.

I Eesti ev.-lut. kiriku noorsootegelaste konverentsi resolutsioonid. Tallinn, Ehrenpreis, 1930.

Handbook of The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Genf, International Office, 1935

Handbook of The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Genf, International Office, 1938.

Kristliku noorte naisühingu 1927. aasta tegevuse aruanne. Tallinn, Ehrenpreis trükk, 1928.

Kristlikkude noorte naisühingute liit Eestis. 1931. aasta tegevuse aruanne. Tallinn, Ehrenpreis trükk, 1932.

Noorte Meeste Kristlik Ühing 1923–1938. Tartu, 1938.

Tallinna Kristliku Noorte Naisühingu 1939. aasta tegevuse aruanne. Tallinn, 1940.

The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Annual report 1933–1934.

The World Alliance for International Friendship Through the Churches. Annual report 1935–1936.

Universal Christian Council for Life and Work. Minutes of the council meeting, Chamby sur Montreux, august 21–25, 1936. Genf, International Office, 1936.

TEADUSKIRJANDUS

Kirjandus

- ARUMÄE, August. Hiiobi õnnistus. Tallinn, Eesti keele sihtasutus, 2005.
- AUNVER, Jakob. Eesti rahvakiriku ristitee. Stockholm, EELK Komitee, 1953.
- AUNVER, Jakob (toimetaja). Kindel tee. Vaimulik kõnede kogu. Tallinn, Eesti Kirik, 1937.
- FABRICIUS, L. P. Tervitus Taanimaalt piiskop H. B. Rahamägile. – Hugo Bernhard Rahamägi. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Piiskop. Tallinn, Eesti Kirik, 1936.
- GASSMANN, Günther. Documentary History of Faith and Order 1963-1993. Genf, WCC Publications, 1993.
- GOTT, H. S. Noorsoojuhtide ettevalmistus Baltimail. Tallinn, Eesti NMKÜ Liidu kirjastus, 1930.
- HEINSOO, Heinike. Religioon. Soome ja soomlased. Fennid – Tacitusest tänapäevani. Maarja Lõhmus, Eero Medijainen (koostajad). Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005.
- HIEMAA, Karin. Südame kutse. Eesti misjonärid Aafrikas. Tallinn, Olion, 2000.
- JAANSON, Kaido. Välispoliitika. – Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Sulev Vahre (peatoimetaja), Ago Pajur, Tõnu Tannberg (tegevtoimetajad). Tartu, Ilmamaa, 2005, lk 111.
- KALM, Alfred. Eesti ärimees aegade tuultes. Tagasivaated, päevaraamat 1940-1946. Tallinn, Kunst, 2002, lk 218.
- KETOLA, Mikko. Relations Between the Estonian and the Finnish Lutheran Churches in the 20th Century. Estonian Church History in the Past Millennium. Riho Altnurme (Ed). Kiel, Friedrich Wittig Verlag, 2001.
- KETOLA, Mikko. The Nationality Question on the Estonian Evangelical Lutheran Church, 1918–1939. Helsingi, Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 2000.
- KUKK, Jakob. Luteruse kiriku praegune seisukord Eestis ja mujal. – Usupuhastus eestlaste maal 1524–1924. Tartu, 1924.
- KIAUPA, Zigmantas; MÄESALU, Ain; PAJUR, Ago; STRAUBE, Gvido. Baltimaade ajalugu. Tallinn, Avita, 1999.

- LATTIK, Jaan. Teekond läbi öö. I köide. Göteborg, Orto, 1958.
- LATTIK, Jaan. Viljandi kirikumõis kõneleb. Tartu, Ilmamaa, 1993.
- LAUHA, Aila. Nathan Söderblom and the Nordic Countries and Churches from a Finnish Point of View. – Nathan Söderblom As a European. Sam Dahlgren (Ed). Uppsala, Church of Sweden Research Department, 1992.
- LAUHA, Aila. Suomen kirkon kansainväliset suhteet 1923–1925. Helsingi, Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 1993.
- MADE, Vahur. Külalisena maailmapoliitikas. Eesti ja Rahvasteliit 1919–1946. Tartu, Tartu Ülikooli kirjastus, 1999.
- MEDIJAINEN, Eero. Saadiku saatus. Välisministeeriumi ja saatkonnad 1918–1940. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997.
- MEEDAR, Martin. Kirjeldusi läkitustööst Hiinas I. Loode Hunani töö. Tallinn, Ehrenpreisi trükk, 1939.
- MEEDAR, Martin. Kristluse tulek Hiina, ta arenemine ja olevad olud ning võimalik tulevik. Tallinn, Ehrenpreisi trükk, 1939.
- NIILER, Herbert. Eesti Noorte Meeste Kristlik Ühing 1920–1940 ja paguluses. Stockholm, 1987.
- OLESK, Sirje. Uus põlvkond hõimutöös.- Kultuurisild üle Soome lahe. Sirje Olesk (koostaja). Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum, 2005.
- POELCHAU, Lore. Die Evangelisch-Lutherische Kirche in Lettland 1919–1939. – Die Deutsche Volksgruppe in Lettland. Datlef Henning (Hg.), Hamburg, Bibliotheca Baltica, 2000.
- RAHAMÄGI, Hugo Bernhard. Eesti evangeeliumi luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis. Aus den Forschungsarbeiten des Ungarischen Wissenschaftlichen Instituts in Tartu. Stephan v. Csekey (toimetaja). Tartu, Krüger, 1930,
- ROSENQVIST, G. O. Põhja-Balti kirikute osadus. – Hugo Bernhard Rahamägi. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Piiskop. Tallinn, Eesti Kirik, 1936.
- SAARD, Riho. Euroopa üldine kirikuajalugu. Selle algusest kuni tänapäevani. Tallinn, Argo, 2005.
- SILD, Olaf; SALO, Vello. Lühike Eesti kirikulugu. Tartu, 1995.
- TAUL, Jaak. Jumala abiga – edasi. – Jumala abiga edasi. Piiskop Dr Johan Köpp'u 75. sünnipäevaks. Stockholm, EELK Konsistoorium eksiilis, 1949.

- TENNMANN, Eduard. Kirikute rahupüüded. Tallinn, 1922
- TENNMANN, Eduard. Varjatud varandus. Hando Runnel (koostaja). Tartu, Ilmamaa, 1999.
- VAHTRE, Sulev (peatoimetaja); PAJUR, Ago; TANNBERG, Tõnu (tegevtoimetajad). Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu, Ilmamaa, 2005.
- VEEM, Konrad. Eesti vaba rahvakirik. Dokumentatsioon ja leksikon. Stockholm, EELK vaimulik raamat, 1990.
- VIHURI, Veiko. The Question of Orders in the Negotiations of 1930s between the Church of England and the Baltic Churches. Estonian Church History in the Past Millennium. Riho Altnurme (Ed). Kiel, Friedrich Wittig Verlag, 2001.
- ZETTERBERG, Seppo. Iseseisva Soome ajalugu. Tallinn, Perioodika, 1991.

Teadusperioodika

- ALTNURME, Riho. Usuteaduslik Ajakiri 1926–1940. – Usuteaduslik Ajakiri nr 1(47), 2000.
- EDERBERG, Bruno. Eesti ev. luteri kirik ja lahkusud. – Usuteadusline Ajakiri nr 2, 1935.
- FABRICIUS, L.P. Taani kirik. – Usuteadusline Ajakiri nr 1, 1934.
- CIVIS ECCLESIASTICUS (Elmar Salumaa). Meie usu- ja kirikuelu välisorientatsioonist. Akadeemia nr 5, 1938.
- KALDUR, Peeter. Oikumeenilisest mõtlemisest ja oikumeenilisest liikumisest. Akadeemia nr 8, 1990.
- KURG, Ingmar. Oikumeenilise liikumise kajastamine Eesti kirikuelus 1910–1940. – Usuteaduslik Ajakiri nr 1(53), 2004.
- SILD, Olaf. Kirikuloo viimane sõna. – Usuteadusline Ajakiri nr 3/4, 1929.
- SILD, Olaf. Kirikuloo viimane sõna. – Usuteadusline Ajakiri, nr 3/4, 1931/1932.
- SILD, Olaf. Kirikuloo viimane sõna. – Usuteadusline Ajakiri nr 1, 1934.
- TENNMANN, Eduard. Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded. – Usuteadusline Ajakiri nr 1, 1926.
- TENNMANN, Eduard. Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded. – Usuteadusline Ajakiri nr 3, 1927.

TENNMANN, Eduard. Kirikute koonduspüüded. – Usuteadusline Ajakiri nr 3, 1928.

VIIRES, Hugo. Meie kultuurpoliitiline välisorientatsioon ja Baltoskandia idee. ERK, nr 2 (54), 21.05.1938.

ÕUNAPUU. Heino. Kirikukriis ja saksluse osa selles. ERK, nr 5 (63), 1939.

AJAKIRJANDUS

Die Kirchen Am Werk. Mitteilungen 1934–1937.

Eesti Kirik 1924–1940.

Kolmnurk. Kristliku noorte nais- ja meesühingu häälekandja 1929–1931.

Meie Kirik 1920–1931.

Meie Misjon 1932–1939.

NMKÜ teated 1934.

Protestantline Ilm 1923–1934.

Protestantlik Maailm 1935–1940.

Põhja Kodu 1936.

Päevaleht 1939.

Riigi Teataja 1925.

Suomalainen Suomi 1937.

Uus Eesti 1936, 1938.

The Foreign Relations of Estonian Evangelical Lutheran Church 1919–1940

Estonian Free People's Church was established at a time when the world was recovering from the atrocities of the First World War. Intellectuals as well as the leaders of churches and states started to work towards avoiding the repetition of a similar bloodshed in the future. This also meant a new area in the cooperation between churches. Although the ecumenical movement had become more lively already in the beginning of the century, it was the war that gave the impetus to establishing many inter-confessional organisations with a goal to preserve peace in the world. Doctrinal differences were set aside and the social role of the church in stabilising the society was more and more emphasised.

For Estonian Evangelical Lutheran Church (EELC), the relations with the closest neighbours were the most active during the first decade. The Baltic evangelical churches became the members of the Nordic Churches Cooperation Committee, which guaranteed early moral and financial support from the Nordic churches to the Estonian evangelical church after its establishment. Contacts with the Finns were the most active. In 1919, the representatives of both Swedish and Finnish churches took part in the second Church Congress. After the influential presentation of a Finnish missionary Hannu Haahti, the Estonian Missionary Society was created. Its main goal was to train Estonian missionaries in Helsinki Missionary School and to send them to Finnish mission colonies in China and Africa. During the next decade many Estonian ministers visited church festivities in Finland. Closer cultural cooperation between Finland, Estonia and Hungary strengthened the ties between the churches as well. The first joint conference of Estonian and Finnish ministers took place in 1931 in Finland, the second in 1935 in Estonia. Personal acquaintances made at these conferences allowed the ministers to share their experiences and paved the way to later relations enlivened during the 1960s. Thanks to Finno-Ugric cultural cooperation the relations were established with the Hungarian ministers as well. The biggest gathering of the three churches took place in Budapest in 1937.

Compared to Estonia, the situation of the Latvian Evangelical Church was considerably worse. Besides destroyed church buildings and the lack of ministers, there developed a conflict with the local Catholics, that seriously hampered the developments in the 1920s. The first Latvian bishop, Karlis Irbe, was only elected in 1922. The German minority in Latvia had its own bishop and Estonian congregations were under his competence. The cooperation with bishop Poelchau was excellent with

the bishop defending the Estonians on several occasions. The relations with the Latvians developed in the framework of international organisations as well. The National Committee of The World Alliance for International Friendship Through the Churches was established in both countries. Also, two regional conferences were organised to discuss the situation of Lutheran congregations in Russia and the problems of minorities.

After the coup in 1934 the relations between the Estonian Evangelical Lutheran Church and religious organisations in other countries changed. In the 1920s the state interfered minimally with the activities of the church. After 1934, however, state control over the church increased considerably. New Churches and Religious Organisations Act tied them more strongly to the state. The statute of EELC, adopted in 1935, made the structure of the church more centralised, new posts were created and rights of the bishop were increased. The aim was to establish order in the church. In the area of foreign relations, § 7 of the new Act, stipulating that ministers have to be Estonian nationals, was important. The Interior Ministry had the right to make exceptions here. In the following years, the issue of work permits of Finnish, Swedish and Latvian ministers put the relations between churches to the test. The fact that EELC was only a bystander in case of implementing the new demographic policy, wasn't a good enough argument to convince the foreign churches. There weren't many casualties, some ministers, however, still had to go back to their homeland. An Ingrian rights activist minister Ervijö and Swedish minister Nilsson among others had to leave Estonia. In general, the relations with the Finns and the Swedes remained good, but the conflict with the Latvians, who had also turned their demographic policy stricter, developed a little further. Both Latvian and Estonian ministers had to renew their work permits every six months and mutual trust was non-existent.

In the 1930s, relations were established with other, more distant, churches as well. The Anglican Church, with whom after negotiations in 1936 and 1938 a closer union was created, deserves a special mention here. The agreement emphasised the need to participate in the consecration of bishops, recognised the union of Eucharist, the need to participate in each other's conferences and established the right to marry and baptise the members of each other's congregation members. The Anglican Church had signed similar agreements with the evangelical churches of other Nordic countries as well. It was also an important step in the development of the ecumenical

movement as a whole. In the 1930s, the relations with Danish, Lithuanian and Polish evangelical churches became closer as well.

Another important side to foreign relations was participation in the work of international organisations. The most active cooperation took place in the framework of peace-promoting The World Alliance for International Friendship Through the Churches. To coordinate its work in Estonia, a National Committee was established in 1919. Over the years, the list of committee members included the most active promoters of inter-congregational work in Estonia, such as Eduard Tennmann, Jakob Kukk, Jaan Lattik, Hugo Bernhard Rahamägi etc. The committee dealt with national issues, the situation of Lutheran congregations in Russia, the problems of ethnic and religious minorities; but also with calendar reform and disarmament – the main field of activity of the World Union. It is important to point out, that the establishment and actions of the National Committee were the first steps towards ecumenical dialogue in pre-WWII Estonia, as the Committee included the representatives of the Orthodox Church as well.

EELC also participated in Life and Work as well as in Faith and Order. The latter, however, was not widely trusted at first as its goal was the doctrinal union between churches. To many, that seemed impossible, especially considering the discussions held on this subject in Estonia. In the 1930s interest in Faith and Order grew and an Estonian representative took part in the World Conference in Edinburgh in 1937. Estonia also joined the proposal to establish the World Council of Churches, created by merging the two movements after conferences in 1937. Because of the war, the first sitting took place only in 1948 where Estonia was represented by bishop Johan Kõpp and several other EELC ministers in exile. Estonians also participated in the work of Lutheran World Convention, which helped them to organise the life of their diaspora congregations.

Towards the end of the 30s there were attempts to organise foreign relations better. Ministers familiar with situation in different countries were employed to write overviews of church life abroad and to advise church leaders. The foreign relations circle was at that time rather narrow because communication mostly took place at the level of leading clergymen and Estonia was mostly represented by the members of consistory, provosts, episcopal vicars and in some cases clergymen who had studied abroad. Contacts between congregations were almost non-existent with some exceptions mostly in the field of work with children.

LISAD

Lisa 1. Universaalne kalender, selle iseloomustus. EELKKA, Kirjavahetus Ökumenischer Rat für praktischer Christentum. Alustatud 1936, lõpetatud 1938.

Lisa 2. Kirikute Maailmanõukogu algne ülesehitus ja põhikiri. EELK-le adresseeritud kutse maailmanõukogu töös osalemiseks. EELKKA, Kirjavahetus oikumeenilise kirikute nõukoguga. Alustatud 1938, lõpetatud 1939.

Lisa 3. Oikumeeniline puu, mis iseloomustab oikumeenilise liikumise kujunemist ja arengut. Spetsiifilisemalt on näidatud 1939. aasta Amsterdami maailmakonverentsil osalevad organisatsioonid. EELKKA, Kirjavahetus Oikumeenilise Pressi ja Teadetebürooga. Alustatud 1936, lõpetatud 1939.

Lisa 4. Hiina misjoniala kaart ja misjonär Meedari poolt kirjutatud seletus. Meie Misjon, jaanuar 1932, lk 5-6.

Universaalne kalender.

Aastad on identsed, trimestrid on võrdsed.

Esimene trimester.

Jaanuar							Veebruar							Märts						
P	E	T	K	N	R	L	P	E	T	K	N	R	L	P	E	T	K	N	R	L
1	2	3	4	5	6	7				1	2	3	4						1	2
8	9	10	11	12	13	14	5	6	7	8	9	10	11	3	4	5	6	7	8	9
15	16	17	18	19	20	21	12	13	14	15	16	17	18	10	11	12	13	14	15	16
22	23	24	25	26	27	28	19	20	21	22	23	24	25	17	18	19	20	21	22	23
29	30	31					26	27	28	29	30			24	25	26	27	28	29	30

Teine trimester.

April							Mai							Juuni						
P	E	T	K	N	R	L	P	E	T	K	N	R	L	P	E	T	K	N	R	L
1	2	3	4	5	6	7				1	2	3	4						1	2
8	9	10	11	12	13	14	5	6	7	8	9	10	11	3	4	5	6	7	8	9
15	16	17	18	19	20	21	12	13	14	15	16	17	18	10	11	12	13	14	15	16
22	23	24	25	26	27	28	19	20	21	22	23	24	25	17	18	19	20	21	22	23
29	30	31					26	27	28	29	30			24	25	26	27	28	29	30

Kolmas trimester.

Juuli							August							September						
P	E	T	K	N	R	L	P	E	T	K	N	R	L	P	E	T	K	N	R	L
1	2	3	4	5	6	7				1	2	3	4						1	2
8	9	10	11	12	13	14	5	6	7	8	9	10	11	3	4	5	6	7	8	9
15	16	17	18	19	20	21	12	13	14	15	16	17	18	10	11	12	13	14	15	16
22	23	24	25	26	27	28	19	20	21	22	23	24	25	17	18	19	20	21	22	23
29	30	31					26	27	28	29	30			24	25	26	27	28	29	30

Neljas trimester.

Oktoober							November							Detsember						
P	E	T	K	N	R	L	P	E	T	K	N	R	L	P	E	T	K	N	R	L
1	2	3	4	5	6	7				1	2	3	4						1	2
8	9	10	11	12	13	14	5	6	7	8	9	10	11	3	4	5	6	7	8	9
15	16	17	18	19	20	21	12	13	14	15	16	17	18	10	11	12	13	14	15	16
22	23	24	25	26	27	28	19	20	21	22	23	24	25	17	18	19	20	21	22	23
29	30	31					26	27	28	29	30			24	25	26	27	28	29	30

Universaalse kalendri iseloomustus.

Universaalne kalender baseerub praegukehtival kalendril, mida revideeriti ebaühtlustuste ja puuduste kõrvaldamise mõttes. Kuude pikkust õiendati aasta jaotamiseks võrdsetesse semestritesse ja trimestritesse ning et teha kalendri alatiseks, Aastad on identsed, trimestrid võrdsed.

Uues kalendris sisaldab iga trimester täpselt kolm kuud, 13 nädalat, 91 päeva. Iga trimester algab pühapäevaga ning lõpeb laupäevaga. Iga trimestri esimesel kuul on 31 päeva, teistel 30 päeva. Igal kuul on 26 tööpäeva.

Kalendriale alatise iseloomu andmiseks (identne igal aastal) ning silmas pidades astronoomilisi andmeid aasta 365-es päev lülitatakse 30 detsembri ja 1. jaanuari vahele n.n. aasta lõpupäevana, ning teda tuleb võtta kui lisalauapäeva. Liigpäeva aastatel 366-es päev lülitatakse 30. juuni ja 1. juuli vahele n.n. liigpäevana; ta moodustab teise lisalauapäeva. Need vahelelülitatud või stabiliseerimispäevad nimetatakse detsembris "F" ning juunis "B" või 31 detsember ja 31 juuni ja neid käsitletakse tõesoliselt rahvusvaheliste puhkepäevadena. 1. jaanuar, Uusaasta, langeb alati pühapäevale.

Revideeritud kalender on struktuurilt tasakaalustatud, vormilt alatine, harmooniline oma jaotuses. Ta vastab astronoomilise aasta 365,2422 päevale ning looduslikkudele aastaegadele. Peale ratsionaalsust ning kokkuvõidu kergendab uus kalender statistilisi võrdlusi, koordineerib mitmesuguseid aastaliigitusi ning stabiliseerib usulisi ja avalikke pühasid. Vastandina teistele kalendrireformi kavadele ta võimaldab raskusteta ülemineku vanast korrast uuele korrale.

World Council of Churches

(In Process of Formation)

EXPLANATORY MEMORANDUM

I. HISTORICAL

The project of a World Council of Churches has arisen out of the natural development of the two Movements known as the Life and Work and the Faith and Order Movements. This development had led to considerable overlapping with consequent waste of time and energy. Consequently at their separate sessions held in August and September, 1936, in successive weeks, the Universal Christian Council for Life and Work, and the Continuation Committee of the World Conference on Faith and Order, passed resolutions recommending the appointment of a Committee to review the work of ecumenical cooperation since the Stockholm and Lausanne Conferences, and to report to the Oxford and Edinburgh Conferences regarding the future of the Ecumenical Movement.

It was further agreed that this Committee should be appointed by a group representing various ecumenical movements, and should consist mainly of persons holding positions of ecclesiastical responsibility in the different Churches, but should also contain representatives of the viewpoint of laymen, women and youth, and some officers of the Ecumenical Movements.

The group designated for this purpose, after consultation with the leaders of the movements and of the Churches, constituted the Committee, known as the "Committee of Thirty-Five". This "Committee of Thirty-Five" met at Westfield College, Hampstead, London, in July 1937, and unanimously recommended that each of the two World Conferences at Oxford and Edinburgh should adopt certain proposals for the foundation of a World Council of Churches, the first of which was :

"That the Conference regards it as desirable that, with a view to facilitating the more effective action of the Christian Church in the modern world, the movements known as "Life and Work" and "Faith and Order" should be more closely related in a body representative of the Churches and caring for the interests of each Movement."

At both World Conferences the proposal was approved in principle, and each appointed seven members, with alternates, to form together a Constituent Committee entrusted

with the duty of revising and completing the scheme, of submitting it to the Churches, and of convening the World Council. The Faith and Order Conference added a demand that certain guarantees for the continuity of its own work should be added, and instructed its seven representatives to cooperate in submitting the scheme to the Churches only if its Continuation Committee had approved the scheme as incorporating the guarantees required.

The Constituent Committee of Fourteen was unwilling to attempt unaided the whole discharge of its responsibility. It therefore invited the Churches to appoint representatives to a Conference which was held at Utrecht on May 9-13, 1938. The scheme which was prepared with the help of this Conference was considered by the Faith and Order Continuation Committee which met at Clarens from August 29 - September 1, 1938. After requiring two slight modifications, it was able to resolve : " That the Constitution of the World Council as presented and amended conforms to the requirements made at Edinburgh, and the Faith and Order members of the Constituent Committee of Fourteen are therefore at liberty to cooperate with their colleagues in submitting this scheme to the Churches ".

Two points will be noticed in this recital of the history of the proposal : first, the originators of the scheme are the governing bodies of the Faith and Order and the Life and Work Movements. The World Council represents a new form of cooperation between these two Movements ; it will mainly be concerned to carry on their work ; it is therefore to be regarded as a continuation of their activities. Secondly, at two stages the leaders of those Movements called into consultation representatives of the Churches, first a selected group at Westfield College in 1937, and later a strong body of officially appointed delegates at Utrecht in 1938. The scheme now submitted is that which was approved at Utrecht, modified as required by the Faith and Order Continuation Committee.

II. THE CONSTITUTION

1. *The Basis.* This contains two points. First, the Council is envisaged as a fellowship of Churches exercising its functions through different organs (see 5 and 6 below). It is not a federation as commonly understood, and its Assembly and Central Committee will have no constitutional authority whatever over its constituent Churches. Any authority that it may have will consist in the weight which it carries with the Churches by its own wisdom.

Secondly, it stands on faith in our Lord Jesus Christ as God and Saviour. As its brevity shows, the basis is an affirmation of the Christian faith of the participating Churches, and not a creedal test to judge Churches or persons. It is an affirmation of the Incarnation and the Atonement. The Council desires to be a fellowship of those Churches which accept these truths. But it does not concern itself with the manner in which the Churches interpret them. It will therefore be the responsibility of each particular Church to decide whether it can collaborate on this basis.

2. *Membership.* This clause calls for little comment. The second paragraph aims at securing due representation of those Minority-Churches for which this might not be

secured under any inelastic system, while avoiding any such excessive representation of very small bodies as would destroy a reasonable balance.

3. *Functions.* Here the main point of importance is that the Council exists to serve the Churches, not to control them (see 4 below), and that continuance of the Faith and Order and of the Life and Work Movements is put in the fore-front.

4. *Authority.* This partly expands 3 above. Special attention is called to the last clause. Not only has the Council no power to legislate for the participating Churches; it is also forbidden to act in their name except so far as all or any of them have commissioned it to do so.

5. *Organisation.* i. The principal authority in the Council will be the *Assembly*. This will consist of representatives of the Churches, directly appointed by them. It is intended to invite every Church which was invited to the Oxford and Edinburgh Conferences to be represented, and also others in accordance with the most careful survey which it is possible to make. Thus the continuity with the two Ecumenical Movements will be preserved without exclusion of any entitled to membership.

The phrase "groups of Churches" is intended to cover the case of some very small denominations and also that of Churches such as some in Asia and Africa which are accustomed to act together in such matters.

In view of the nature of the Assembly's interests, great importance is attached to the securing of a considerable representation of the laity.

ii. The *Central Committee* is to be chosen from among the members of the Assembly. The scheme provides that its members also shall be directly nominated for this service by their own Churches. This will involve that in each regional group the Churches concerned should agree among themselves on each occasion which of them should appoint members of the Committee. It may be that when the Assembly meets it will modify this procedure. Such difficulties as exist arise from the need to keep the size of the Committee within the limits appropriate to committee work and to comparatively frequent meetings.

6. *Commissions.* These form a familiar part of the machinery of the Life and Work and the Faith and Order Movements. It will be noticed that the Faith and Order Commission is to be conducted on the basis hitherto accepted by that Movement. Members of Commissions need not be members of the Assembly or Central Committee, and may include persons who are members of Churches which have not joined the Council. Thus it is hoped that the establishment of the World Council will not involve any narrowing of the area of cooperation hitherto enjoyed in this field.

7. *Other Ecumenical Christian Organisations.* A World Council of Churches should be in touch with the Confessional World Organisations of the Churches and with the main Christian activities which are organised on a world-wide scale — such as the great Youth Organisations, the World Alliance for International Friendship Through the Churches, and, not in the last place, the International Missionary Council.

8. *Amendments.* Evidently provision must be made for amendments to the Constitution. But in the case of an organisation to which the Churches have given their consent, special safeguards are needed. The clause aims at providing adequate safeguards without rendering the difficulties of amendment insuperable.

III. AD-INTERIM ADMINISTRATION

The Conference at Utrecht invited the members of the Committee of Fourteen and their alternates appointed by the Oxford and Edinburgh Conferences, to serve as a Provisional Committee, together with such additional members, not exceeding three in each instance, as the Administrative Committee of Life and Work and the Continuation Committee of the Edinburgh Conference might appoint, should they desire to do so. This Committee will exercise only such powers and functions as may be approved by the Administrative Committee of Life and Work or the Continuation Committee of Faith and Order.

It is understood that all arrangements and appointments made by the Provisional Committee are provisional, and that the World Council is entirely free to determine the tasks which it will undertake and the provision in personnel and finance required for carrying them out.

The Conference requested the Provisional Committee to make such arrangements and appointments as may be required for the maintenance of the work of the Life and Work and the Faith and Order Movements. The Conference suggested that the Provisional Committee should appoint a small Administrative Committee to act on its behalf until its next meeting. The appointment of the Provisional Committee was officially confirmed by action of the Life and Work Administrative Committee in May 1938 and of the Faith and Order Continuation Committee in August 1938.

Constitution

for the

World Council of Churches *

(In Process of Formation)

I. Basis

The World Council of Churches is a fellowship of Churches which accept our Lord Jesus Christ as God and Saviour. It is constituted for the discharge of the functions set out below.

II. Membership

All Churches shall be eligible for membership in the World Council which express their agreement with the basis upon which the Council is founded.

After the Council has been organized the application of Churches to become members shall be considered by the Assembly or its Central Committee as it may be advised by national or confessional associations of Churches.

Note. — Under the word "Churches" are included such denominations as are composed of local autonomous churches.

III. Functions

The functions of the World Council shall be :

- i.* To carry on the work of the two world movements for Faith and Order and for Life and Work.
- ii.* To facilitate common action by the Churches.
- iii.* To promote cooperation in study.
- iv.* To promote the growth of ecumenical consciousness in the members of all Churches.
- v.* To establish relations with denominational federations of world-wide scope and with other ecumenical movements.
- vi.* To call world conferences on specific subjects as occasion may require, such conferences being empowered to publish their own findings.

* The official translations are :

Ökumenischer Rat der Kirchen
Conseil Œcuménique des Églises
ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ.

Note. — In matters of common interest to all the Churches and pertaining to Faith and Order, the Council shall always proceed in accordance with the basis on which the Lausanne (1927) and Edinburgh (1937) Conferences were called and conducted.

IV. Authority

The World Council shall offer counsel and provide opportunity of united action in matters of common interest.

It may take action on behalf of constituent Churches in such matters as one or more of them may commit to it.

It shall have authority to call regional and world conferences on specific subjects as occasion may require.

The World Council shall not legislate for the Churches; nor shall it act for them in any manner except as indicated above or as may hereafter be specified by the constituent Churches.

V. Organization

The World Council shall discharge its functions through the following bodies :

- i. An Assembly which shall be the principal authority in the Council, and shall ordinarily meet every five years. The Assembly shall be composed of official representatives of the Churches or groups of Churches adhering to it and directly appointed by them. It shall consist of not more than 450 members who shall be apportioned as is provided hereafter. They shall serve for five years, their term of service beginning in the year before the Assembly meets.

The membership shall be allocated provisionally as follows :

85, representing the Orthodox Churches throughout the world, allocated in such manner as they may decide ;

110, representing the Churches of the Continent of Europe, allocated in such manner as they may decide ;

60, representing the Churches of Great Britain and Eire, allocated in such manner as they may decide ;

90, representing the Churches of the United States of America and Canada, allocated in such manner as they may decide ;

50, representing the Churches of Asia, Africa, Latin America and the Pacific Islands, to be appointed by them as they may decide ;

25, representing the Churches of South Africa, Australasia and areas not otherwise represented, to be appointed by them, such places to be allocated by the Central Committee ;

and, not more than 30 members representing minority Churches, which in the judgment of the Central Committee are not granted adequate representation by the above provisions of this section, such Churches to be designated by the world confessional organizations.

The Assembly shall have power to appoint Officers of the World Council and of the Assembly at its discretion.

The members of the Assembly shall be both clerical and lay persons — men and women. In order to secure that approximately one third of the Assembly shall consist of lay persons the Central Committee, in consultation with the different areas and groups, shall suggest plans to achieve this end.

- ii. A Central Committee which shall consist of not more than 90 members designated by the Churches, or groups of Churches, from among persons whom these Churches

ches have elected as members of the Assembly. They shall serve from the beginning of the Assembly meeting until the next Assembly, unless the Assembly otherwise determine. Any vacancy occurring in the membership of the Central Committee shall be filled by the Churches or group of Churches concerned. This Committee shall be a Committee of the Assembly. The Assembly shall have authority to modify the allocation of members of the Central Committee as herein provided, both as to the manner and as to the ratio of the allocation.

The membership shall be allocated provisionally as follows :

17, of whom at least 3 shall be lay persons, representing the Orthodox Churches throughout the world, allocated in such manner as they may decide ;

22, of whom at least 5 shall be lay persons, representing the Churches of the Continent of Europe, allocated in such manner as they may decide ;

12, of whom at least 4 shall be lay persons, representing the Churches of Great Britain and Eire allocated in such manner as they may decide ;

18, of whom at least 5 shall be lay persons, representing the Churches of the United States of America and Canada, allocated in such manner as they may decide ;

10, of whom at least 2 shall be lay persons, representing the Churches of Asia, Africa, Latin America and the Pacific Islands, to be appointed by them as they may decide ;

5, of whom at least 2 shall be lay persons, representing the Churches of South Africa, Australasia and areas not otherwise represented, to be appointed by them, such places to be allocated by the Central Committee ;

and, not more than 6 members representing minority Churches, which in the judgment of the Central Committee are not granted adequate representation by the above provisions of this section, such Churches to be designated by the world confessional organizations.

The Central Committee shall have the following powers :

- a. It shall, between meetings of the Assembly, carry out the Assembly's instructions and exercise its functions, except that of amending the Constitution, or modifying the allocation of its own members.
- b. It shall be the finance committee of the Assembly formulating its budget and securing its financial support.
- c. It shall name and elect its own Officers from among its members and appoint its own secretarial staff.
- d. The Central Committee shall meet normally once every calendar year, and shall have power to appoint its own Executive Committee.

Quorum. — No business, except what is required for carrying forward the current activities of the Council, shall be transacted in either the Assembly or the Central Committee unless one half of the total membership is present.

VI. Appointment of Commissions

The World Council shall discharge part of its functions by the appointment of Commissions. These shall be established under the authority of the Assembly, whether they be actually nominated by the Assembly or by the Central Committee acting under its instructions. The Commissions shall, between meetings of the Assembly, report annually to the Central Committee which shall exercise general supervision over them. The Commissions may add to their membership clerical and lay persons approved for the purpose by the Central Committee.

In particular, the Assembly shall make provisions by means of appropriate Commissions for carrying on the activities of " Faith and Order " and of " Life and Work ". There

shall be a Faith and Order Commission which shall conform to the requirements of the Second World Conference on Faith and Order, held at Edinburgh in 1937 (see below).

VII. Other Ecumenical Christian Organizations

World Confessional Associations and such Ecumenical Organizations as may be designated by the Central Committee may be invited to send representatives to the sessions of the Assembly and of the Central Committee in a consultative capacity, in such numbers as the Central Committee shall determine.

VIII. Amendments

The Constitution may be amended by a two-third majority vote of the Assembly, provided that the proposed amendment shall have been reviewed by the Central Committee, and notice of it sent to the constituent Churches not less than six months before the meeting of the Assembly. The Central Committee itself, as well as the individual Churches, shall have the right to propose such amendment.

. * .

Note:

The requirements of the Second World Conference on Faith and Order, held at Edinburgh in 1937, referred to above, are the following :

- a. That the World Council's Commission on Faith and Order shall, in the first instance, be the Continuation Committee appointed by this Conference.
- b. In any further appointments made by the Council to membership of the Commission on Faith and Order, the persons appointed shall always be members of the Churches which fall within the terms of the Faith and Order invitation as addressed to " all Christian bodies throughout the world which accept our Lord Jesus Christ as God and Saviour ".
- c. The work of the Commission on Faith and Order shall be carried on under the general care of a Theological Secretariat appointed by the Commission, in consultation with the Council and acting in close cooperation with other secretariats of the Council. The Council shall make adequate financial provision for the work of the Commission after consultation with the Commission.
- d. In matters of common interest to all the Churches and pertaining to Faith and Order, the Council shall always proceed in accordance with the basis on which this Conference on Faith and Order was called and is being conducted.
- e. The World Council shall consist of *official* representatives of the Churches participating.
- f. Any Council formed before the first meeting of the General Assembly shall be called Provisional, and the Assembly, representing all the Churches, shall have complete freedom to determine the constitution of the Central Council.

Oekumenischer Rat der Kirchen

(im Aufbau begriffen)

Lieber Bruder in Christus,

Wir schreiben diesen Brief im Auftrage des Konstituierenden Vierzehner-Ausschusses, der von den beiden in Oxford und Edinburgh im Sommer 1937 abgehaltenen Weltkirchenkonferenzen gebildet worden ist, um durch Sie der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Estland (Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik) die Einladung zu unterbreiten, Mitglied des in Vorschlag gebrachten Oekumenischen Rates der Kirchen zu werden.

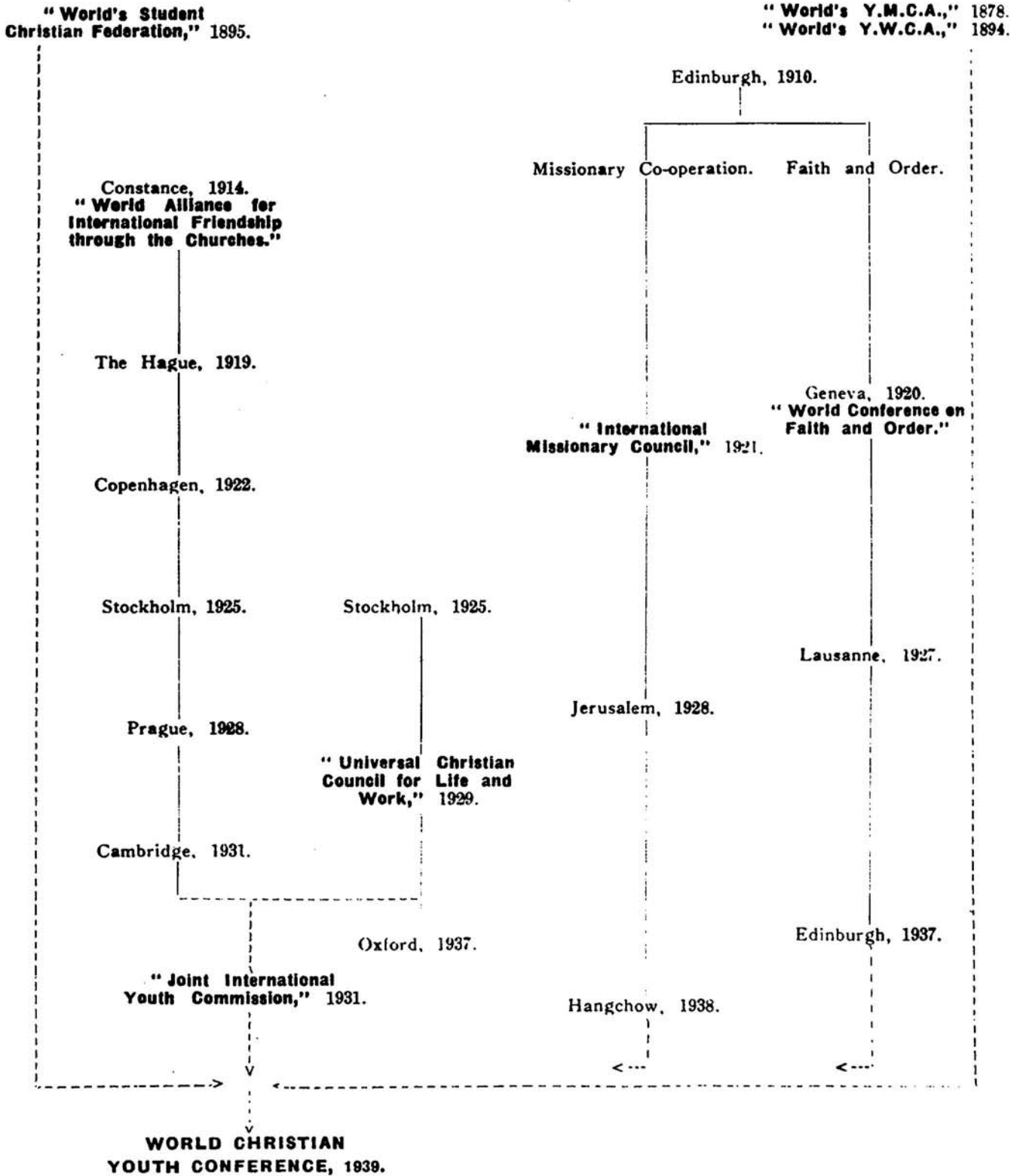
Wir legen eine Abschrift der Verfassung des in Vorschlag gebrachten Oekumenischen Rates und ein erklärendes Memorandum bei. Weitere Exemplare sind bei dem Sekretär des Vorläufigen Ausschusses, Dr. W. A. Visser 't Hooft, 41, Avenue de Champel, Genf, erhältlich, an den wir Sie die Antwort auf diese Einladung zu richten bitten.

Zu einem späteren Zeitpunkt hoffen wir mit Ihnen wegen der Zahl der Delegierten in Verbindung treten zu können, die für den Oekumenischen Kirchentag zu wählen sind.

Mit brüderlichem Gruss,

M. E. AUBREY,
G. F. BARBOUR,
Marc BOEGNER,
William Adams BROWN,
George CIGESTR.,
H. FUGLSANG DAMGAARD,
William EBOR.,
Erling EIDEM,
G. FLOROVSKY,
GERMANOS, Erzbischof von Thyateira,
John R. MOTT,
S. F. H. J. BERKELBACH VAN DER SPRENKEL,
J. ROSS STEVENSON,
George CRAIG STEWART.

THE OECUMENICAL TREE

This chart shows the growth of the Oecumenical Movement. By following the dotted lines you will see the relation of the younger generation to the Movement and how the different bodies are planning to co-operate in the 1939 conference.

Soome läkitusala Hiinas.

Seletused lkt. 8. ja 9. leiduva kaardile.

Hiina rahwa ajumisälats loetakse Mongoolia, Mandshuuria, Pärishiina, Tiibet ja Turkestan.

Pärishiina on 4 milj. ruutkilomeetrit suur ja temas elab 400 milj. inimest. See maa jaguneb 18 maakonda, mis oma ette piirkondadesse on jaotatud. Üks Hiina kehtmistest maakondadest on Hunani maakond. See leidub 25. ja 30. laiuskraadi vahel ja on ühel joonel umbes Väike-Aasiaga ja Wahemerega. Selle maakonna põhjapiirist veidi eemal, Hupe maakonnast läbi, woslab suur jõgi Yangtziang ehk lühidalt Yangtze, milledeksje harudena jooksewad Hunanimaa jõed.

Hunani maakonnas elab ümmarguselt 30 miljonit inimest. Rahwa arwu poolest on Hunan siin Poola riigi juurune. Elanikkudest on 60 % põlluharijad. Hunani põhjapoolsest osast jookseb läbi Li jõgi, mis Yangtze jõkke woolab; maa idanurka täidab Tungtingi järw, mida hõldatakse enne siimere olnud olewat. Li jõe ääres asub Soome misjoniala, Hunani loodepoolses osas.

Kui meie Loode-Hunani, Soome misjonialale tahame pääseda, tuleb meil Yangtze jõe suus Shanghai linnas laewale asuda ja Yangtze jõge mööda üles sõita. Sellel teekonnal sõidame ka mööda Lõuna-Hiina pealinna Hankow, puudutame Hunanile lähenedes Hankow linna, mis on Keskhiina misjoni keskkoht ja millest mitte kaugel asub Hiina lutherlaste usuteaduseline Shekou seminaar. Yangtze jõuame siis Li jõge mööda Tsinghsie, mis on kõige idapoolsem Soome misjonijaam, kus misjoni esimees, praegu õp. M. Meedar, elab ja töötab. Jõge mööda edasi sõites tuleme (90 kilomeetrit) Tseli peajaama ja sealte veel jõge mööda edasi (jälle 90 kilom.) Taijungi peajaama. Wanasti kutsuti seda paika Jungtingiks. See linn on tugewate müüridega kaitstud rõõmlite wasta. Taijungist lõunapool jõge on „Laewa wärawa mäed“, mis hiinlastele pühaks paigaks. Taijungist tuleb siis maad kaudu läbi mägede 90 kilomeetrit rännata, et jõuda soome läänepoolsemasse misjonijaama Jungshuani, mis lastaada laste haruühingu jaam. Ka Jungshuani linn on wahwade müüridega ümbritsetud. Sellest linnast pääseb wee teed Sen jõge mööda Shentsau ja Yangtze linnade kaudu jälle Yangtze jõkke.

Soome läkitusala Loode-Hunanis jaguneb 9 politsei piirkonda. Kõigis neis leidub misjoni kõrwaljaamu. Suuremates kõrwaljaamades elawad hiina jooft koguduse õpetajad. Kõige elujõulisemaks ja suuremaks kõrwaljaamaks loetakse Shimeni jaama, mis asetseb Li jõe ääres Tsinghi ja Tseli wahel.

Raudteed Soome misjonialalt läbi ei käi; küll aga käib idapoolsest Hunanist läbi raudtee, mis ühendab Pekingi linna Põhja-Hiinas Kanton linnaga Lõuna-Hiinas. See raudtee läheb läbi ka Hankowist. Nii on võimalik Siberimaa ja Pekingi kaudu ka maad mööda Hiinamaale matkada. Loode-Hunanist käib läbi üks wana sõjatee, mida mööda saab ka wanritega sõita. Muidu sõiduteid ei ole; on ainult jalgradu, mida mööda kas jalgsi ehk ratsa edasi saab liikuda.

See on nüüd lühilene kirjeldus maaalast, kus meie ühes Soome wendadega tahame läkitustööd teha. Hea on, kui misjonijõbrad selle kirjelduse ja eelpool leiduva Loode-Hunani kaardi abil selle alaga tutvunewad. Edaspidi saab ju, kui Jumal lubab, „Meie Misjonis“ seal leiduwatest kohtadest itka jälle juttu olema.

Misjoni juur juhataja, Issand Jeesus Kristus, aidaku aga meid, et meie alalist ühendust suudaksime pidada oma misjonialaga sel teel, et alati palwes jaalust tööd meeles peame ja ka rohkesti tööd jaoks ohwreid toome. Misjonitöö on palwetöö ja ohwitöö, kõige enam aga külitöö. Külitöö jääb aga wõimatuks, kui palwe- ja ohwitöö seda ei fanna.

—1b.